MODERN DÜNYAYA YÖN VEREN 50 DÜŞÜNÜR

STEPHEN TROMBLEY

kolektif

Stephen Trombley, 1954 yılında New York'ta dünyaya geldi. Aynı zamanda Emmy Ödüllü bir film yapımcısı olan yazarın diğer kitapları arasında *A Short History of Western Thought* [Batı Düşüncesinin Kısa Tarihi], *The Execution Protokol* [İdam Protokolü] ve *Virginia Woolf and Her Doctors* [Virginia Woolf ve Doktorları] yer alır.

Kolektif Kitap –13
Modern Dünyaya Yön Veren 50 Düşünür
Özgün Adı: *Fıfty Thınkers Who Shaped The Modern World*

© Stephen Trombley, 2012
© Türkçesi: Gonca Gülbey, 2013
© Kolektif Kitap, 2013

ISBN: 978–605–63559–3–6

Redaksiyon: Eda Çaça
Son Okuma: Yusuf Zeybekoğlu
Kapak Tasarımı: Deniz Akkol
Sayfa Düzeni: Murat Erol

1. Baskı, Şubat 2013, İstanbul
Sertifika No: 25574

Baskı ve Cilt: Berdan Matbaacılık
Güven Sanayi Sitesi C Blok No: 239
Topkapı, İstanbul | 0212 613 11 12
Sertifika No: 12491

Kolektif Kitap Bilişim ve Tasarım Ltd. Şti.
Caferağa Mah. Ressam Şeref Akdik Sok.
No: 10 Kadıköy, İstanbul
www.kolektifkitap.com | info@kolektifkitap.com
T: 0216 337 05 18 | F: 0216 337 03 18

Bu kitap ilk olarak Atlantic Books Ltd. tarafından Birleşik Krallık'ta basılmıştır. Bu kitabın hakları Anatolialit Telif Hakları Ajansı aracılığı ile alınmıştır. Yayıncının izni olmaksızın elektronik ya da mekanik herhangi bir yolla çoğaltılamaz ve iletilemez.

MODERN DÜNYAYA YÖN VEREN 50 DÜŞÜNÜR

STEPHEN TROMBLEY

Türkçesi:
Gonca Gülbey

kolektif

İÇİNDEKİLER

1 ~ Immanuel Kant | 1724–1804 || **25**

2 ~ John Stuart Mill | 1806–73 || **34**

3 ~ Johann Gottlieb Fichte | 1762–1814 || **40**

4 ~ G. W. F. Hegel | 1770 –1831 || **45**

5 ~ Auguste Comte | 1798–1857 || **53**

6 ~ Henry David Thoreau | 1817–62 || **57**

7 ~ Ludwig Andreas von Feuerbach | 1804–72 || **64**

8 ~ Charles Darwin | 1809–82 || **69**

9 ~ Soren Kierkegaard | 1813–55 || **77**

10 ~ Karl Marx | 1818–83 || **82**

11 ~ Arthur Schopenhauer | 1788–1860 || **92**

12 ~ C. S. Peirce | 1839–1914 || **95**

13 ~ William James | 1842–1910 || **101**

14 ~ Friedrich Nietzsche | 1844–1900 || **108**

15 ~ F. H. Bradley | 1846–1924 || **115**

16 ~ Gottlob Frege | 1848–1925 || **121**

17 ~ Sigmund Freud | 1856–1939 || **127**

18 ~ Émile Durkheim | 1858–1917 || **135**

19 ~ Henri Bergson | 1859–1941 || **141**

20 ~ Edmund Husserl | 1859–1938 || **148**

21 ~ John Dewey | 1859–1952 || **155**

22 ~ George Santayana | 1863–1952 || **161**

23 ~ Max Weber | 1864–1920 || **166**

24 ~ G. E. Moore | 1873–1958 || **172**

25 ~ Bertrand Russell | 1872–1970 || **177**

İÇİNDEKİLER

26 ~ Martin Buber | 1878–1965 || **186**

27 ~ Albert Einstein | 1879–1955 || **190**

28 ~ José Ortega y Gasset | 1883–1955 || **198**

29 ~ Karl Jaspers | 1883–1969 || **203**

30 ~ Martin Heidegger | 1889–1976 || **208**

31 ~ Gabriel Marcel |1889–1973 || **218**

32 ~ Ludwig Wittgenstein | 1889–1951 || **223**

33 ~ Herbert Marcuse | 1898–1979 || **232**

34 ~ Gilbert Ryle | 1900–76 || **239**

35 ~ Hans-Georg Gadamer | 1900–2002 || **244**

36 ~ Jacques Lacan | 1901–81 || **251**

37 ~ Karl Popper | 1902–94 || **257**

38 ~ Jean-Paul Sartre | 1905–80 || **263**

39 ~ Hannah Arendt | 1906–75 || **271**

40 ~ Simone de Beauvoir | 1908–86 || **279**

41 ~ Ferdinand de Saussure | 1857–1913 || **286**

42 ~ A. J. Ayer | 1910–89 || **292**

43 ~ W. Q. | 1908–2000 || **300**

44 ~ Jürgen Habermas | d. 1929 || **306**

45 ~ Roland Barthes | 1915–80 || **314**

46 ~Michel Foucault | 1926–84 || **320**

47 ~ Noam Chomsky | d. 1928 || **328**

48 ~ Jacques Derrida | 1930–2004 || **333**

49 ~ Richard Rorty | 1931–2007 || **343**

50 ~ Julia Kristeva | d. 1941 || **349**

Ek Bölüm || **355**

Teşekkürler || **361**

Terimler Sözlüğü || **365**

Kaynakça || **385**

GİRİŞ

İngiliz felsefeci Alfred North Whitehead (1861–1947), Avrupa felsefesinin Platon'a (MÖ yaklaşık 428/7– 348/7) atıfta bulunan bir dizi dipnottan meydana geldiğini ileri sürmüştür. Eğer durum buysa, modern felsefe de daha net bir biçimde Immanuel Kant'a (1724–1804) atıfta bulunan bir dizi dipnot olarak tanımlanabilir. Platon, felsefenin büyük sorularını ortaya atmıştır –ve Aristoteles (MÖ 384–322) ilk felsefi sistemi yaratmıştır– ancak Kant, Bilimsel Devrim ve Aydınlanma'nın etkisi düşünüldüğünde, modern dönemin ilk büyük sistemini inşa edendir.

> … tüm düşünce, ister doğrudan (*directe*) ister dolaylı olsun (*indirecte*), nihai olarak sezgilerle ilişkilendirilmelidir, dolayısıyla bizim durumumuzda duyarlıkla alakalı olmalıdır, zira nesnelerin bize sunulabileceği başka bir yol yoktur.
>
> Immanuel Kant, *Saf Aklın Eleştirisi*.

Kant'a göre felsefe, evrenin vahiyden daha çok düşünme aracılığıyla izah edilebildiği entelektüel olgunluk çağına erişmiş insan hakkındadır. İskoç felsefeci David Hume'un (1711–76) derin etkisi altında kalmış olan Kant, Hume'un kendisini "dogmatik bir uy-

kudan uyandırdığını" söyler. *Gelecekte Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Her Metafiziğe Prolegomena* adlı çalışmasında Kant, Hume'u okuduktan sonra, "Artık genel prensiplerden yola çıkarak, saf aklın tüm alanını, hem dış çerçevesinde hem de içeriğinde belirlemek için yavaş yavaş ama güvenle ilerleyebilirdim. Metafiziğin sistemini güvenilir bir plana göre kurması için bu gerekliydi," der. Kant'ın başyapıtı *Saf Aklın Eleştirisi* işte bu zeminden hareketle doğar. Aydınlanma'dan etkilenerek özgürlüğü düşünen –ve Yedi Yıl Savaşları boyunca (1756–63) Rus işgali altında olan memleketi Königsberg'de savaşın etkilerini birinci elden tecrübe eden– Kant, bilgi ile özgürlüğün ele ele yürüdüğünü ileri sürer ve bu iki temayı ileride kaleme alacağı iki çalışmasında inceler: Özgür iradeyi esirgeyerek bilimi yöneten kuralları tanımladığı *Pratik Aklın Eleştirisi* ve estetik yargıları ve doğal organizmalarla sistemlerin amacına dair teolojik soruları değerlendirdiği *Yargı Yetisinin Eleştirisi*.

Kant'ın felsefesinin en kalıcı yönlerinden biri etik ve onun *kategorik buyruk* kavramıdır. Kategorik buyruk uyarınca, öyle davranılmalıdır ki, tercih edilen eylem, kendisini benzer durumda bulan herkese uygulanabilecek evrensel bir kanun haline gelebilsin. Bu noktada Kant, faydacılık gibi sonuca odaklı bir etik anlayışa karşı çıkar. Faydacı etik, doğru davranış biçiminin en fazla sayıda insana, en yüksek ölçüde fayda sağlayan davranış olduğunu söyler. Faydacılık sonuca odaklıdır, çünkü insanı en iyi sonuçları aramaya iter ve Kant bunun hayvani benliğimizin yapacağından daha fazlası olmadığını ileri sürer. Kant'a göre faydacılık, hayvanlarla kişiler arasındaki farklılığı –zihni yeterli ölçüde dikkate almadığından– ahlaki bir kuram değildir. Eylemlerimize kategorik buyruk ararken, onları yönetecek kaideye varmak için Kant'ın deyişiyle saf pratik aklı kullanırız. Buna deontolojik etik denir: İyi olanı sonuçlarına bakarak tanımlamak yerine, ahlaki bir kural bulmak ve gözlemlemek.

Kant'ın, algılayan öznenin anlamı, bir ölçüde dış dünyaya atfettiği aşkınsal idealizmi, Alman idealizminin ve yirminci ile yirmi bi-

rinci yüzyıl kıta felsefesinin büyük kısmının daha fazla gelişmesinde gündemi belirleyecektir.

Devrimler Çağı

Aydınlanma aynı zamanda devrimler çağıydı. İngiliz iç savaşları (1642–51), parlamentocuları kraliyetçilerle karşı karşıya getirdi. İngiliz felsefeci John Locke'tan (1632–1704) ilham alan ve Fransız felsefeci Jean-Jacques Rousseau'nun (1712–78) toplumsal sözleşme fikrinden etkilenen Yeni Dünya sömürgecileri, İngiliz kralın hükümranlığına karşı isyan ederek Amerikan Devrimi'ni (1775–83) gerçekleştirdiler ve sonunda Amerika Birleşik Devletleri kuruldu. Fransız Devrimi (1788–89), vatandaşların hakları konusunda Aydınlanmacı siyasetten beslendi. Kral XVI. Louis (1754–93) idam edildi ve bugün Fransa demokratik bir cumhuriyet.

Kralların idamıyla birlikte (İngiltere I. Charles'ı 1649 yılında idam etti) kutsal hakla hükmetme devrinin tabutuna son çivi de çakılmış oldu. 1848 yılına gelindiğinde her anlamda "İnsan Çağı" yaşansa da, Aydınlanma sonrası yeni toplumsal örgütlenmede ilk çatlaklar da belirmeye başladı. Yeni bilimler beraberinde yeni teknolojileri ve Sanayi Devrimi'ni getirdi. Makineler, daha önceleri elle üretilen ürün miktarını çoğaltıyordu. İşçiler tarıma dayalı yaşam biçimini –ve tarım pazarını– bırakmış, fabrikaların kurulduğu şehirlere akın ediyorlardı. Düşük maaşlara uzun saatler çalışmak, yoksulluk ve aşırı nüfus artışıyla hastalıklar ve suç oranları arttı. İşçiler daha önce hissetmedikleri türden yorgunluğun, yeni sakatlıkların ve onurlarını kıran daha önce karşılaşmadıkları hakaretlerin sıkıntısını çekiyorlardı. Bu esnada üreticiler, yani kapitalistler, servetlerine servet katıyorlardı. Nihayetinde zengin sanayicilerle sömürülen yoksul işçiler arasındaki kazanç farkı çatışmayı kaçınılmaz hale getirdi.

> İnsanların koşulların ve yetiştirilme biçiminin ürünü olduğunu ve dolayısıyla değişen insanın, değişen koşulların

> ve değişen yetiştirilme biçiminin ürünü olacağını kabul eden materyalist öğreti, koşulları değiştirenin insan olduğunu ve bizzat eğitimcinin de eğitilmesi gerektiğini unutur. Nitekim bu öğreti toplumu, biri tüm topluma üstün gelecek şekilde ikiye ayırmak zorundadır. Koşulların ve insan eyleminin değişimi ya da insanın kendi kendini değiştirmesinin [*Selbstveränderung*] eş zamanlı olması, ancak devrimci pratik içinde kavranabilir ve rasyonel biçimde anlaşılabilir.
>
> Karl Marx, *Feuerbach Üzerine Tezler.*

1848 Avrupa'da devrimlerin yılıydı. Fransız, İtalyan ve Alman eyaletlerinde (o dönemde bu ülkeler henüz kendi içlerinde birleşmemişlerdi), Macaristan'da ve İrlanda'da ayaklanmalar baş gösteriyordu. Bilimi, teknolojiyi, siyaseti ve hukuk ilmini getiren Aydınlanma felsefesinin bir sonucu da sermayeye dayalı mülk sahibi yeni bir sınıf, idarecilerden oluşan bir orta sınıf ve sömürülen işçi sınıfıydı. Buna yanıt felsefeden geldi. Karl Marx (1818–83) ve Friedrich Engels'in (1820–95) sosyalizm fikri, kapitalizme eşlik eden büyük sefalete ve servetin –çok sayıda insan pahasına– birkaç kişinin elinde birikmesine karşı doğrudan verilmiş bir yanıttı.

> Felsefe, varlığını içinde tikeli de kuşatan bu evrensellik ilkesinde temellendirdiğinden, son ya da nihai sonuç, diğer bilimlere göre felsefenin bütün gerçeği tam da kendi doğası içinde, mutlak biçimde açıklamış göründüğüdür.
>
> G. W. F. Hegel, *Tinin Fenomenolojisi.*

Johann Gottlieb Fichte (1762–1814) ve F. W. J. Schelling (1775–1854) gibi idealistler tarafından farklı biçimlerde yorumlanan Alman felsefeci Kant'ın başını çektiği uzun koşunun ardından sıra bütünlüklü bir düşünce sistemi kuracak olan G. W. F. Hegel'e geldi. Hegel'in

odak noktası, akıl aracılığıyla her şeye dair tekbiçim arz eden bir kuram yaratmaktı; tarihselciliği, toplumsal ve siyasal varlıkların karşılıklı ilişkilerine ilgisi ve bu konudaki soruları Karl Marx ile Max Weber'i (1864–1920) büyük ölçüde etkilemiştir. Bu düşünce biçimi, yirminci yüzyıla hükmedecek dörtlüden biriydi: siyasal ideoloji, biyoloji ve genetik, psikoloji ve Newton sonrası fizik.

Faşizm

Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi mensupları, nam-ı diğer Naziler, Karl Marx'tan ilham alan sosyalistlerin tam zıttıydı. Bazen faşizmin sistematik bir program olmaktan ziyade eğilim olduğu söylenir ki, gerçekten de Nazi ideolojisinin tutarlı bir *felsefi* açıklamasını yapmak zordur (kimi açıklama denemeleri de önyargılar dizisi olmaktan öteye geçmez). İtalya, Almanya, İspanya gibi farklı ülkelerde görülen faşizm, ciddi ekonomik kriz dönemlerinde popülerlik kazanmış aşırı fikirlerin belli bir düzen olmaksızın bir araya gelişinden ibaretti. Versailles Antlaşması'nın ağırlığı altında ezilen Almanya'da ortaya çıkan faşizm kendini, tercih ettiği günah keçileri –Yahudiler, sosyalistler ve ABD'nin aşıladığı tüketicilik– üzerinden tanımlıyordu. Aşırı ulusalcılık, Ari ırkın "en üstün ırk" olmak ve militarizm yoluyla imparatorluk kurmak fikri, Alman faşizminin en önemli unsurlarındandı. Nazi lider Adolf Hitler (1889–1945) ekonomiyi öncelikler listesinin pek de başlarına yerleştirmemişti, bunun sebebi muhtemelen dünyaya hükmetmenin sınai gereklerinin fabrikalarda yeterince işi garantilemesinin yanı sıra, ürünlerin de askeriye tarafından tüketileceği anlamına gelmesiydi (işgal edilen ülkelerin servetlerine el koyulduktan sonra). Liberal ekonomist Sheldon Richman faşizmi "kapitalizm kisveli sosyalizm" olarak tanımlamıştır.

Uygulamada Sosyalizm

Karl Marx ile Freidrich Engels'in çalışması, sosyalizmin ekonomi ve siyaset felsefesiyle sonuçlandı. Sosyalizm ilk kez Vladimir Ilyich

Lenin (1870–1924) tarafından hayata geçirildi. Lenin'in uyguladığı sosyalizm biçimi, 1917 Rus Ekim Devrimi'nin ardından Sovyetler Birliği olacak ülkenin resmi ideolojisi oldu. Marx ve Engels toplumsal örgütlenmeyi, tarihsel açıdan belirlenmiş ekonomik ilişkilerin sonucu olarak görüyorlardı. Onlara göre modern insanlığın hikayesi emek ile sermaye arasındaki çatışmaydı ve bu çatışma ister istemez radikal bir politik yaklaşım gerektiriyordu. Marx ve Engels'in 1848 yılında *Komünist Manifesto*'yu yazarken tasarladıkları işçiler cennetinin, yirminci yüzyıl itibariyle ulaşılamaz bir ütopya olduğu ortaya çıktı. Joseph Stalin'in (1879–1953) Sovyetler Birliği'nin liderliğine yükselmesi, açlık, tasfiye ve tehcirden dolayı 20 milyon insanın ölümüne sebep oldu.

> Şimdiye kadar var olan toplumların tarihi, sınıf mücadelesinin tarihidir.
>
> Karl Marx ve Friedrich Engels, *Komünist Manifesto.*

Sovyet vatandaşların iş garantisi vardı; ancak maddi imkanlar açısından düşünüldüğünde yaşam kaliteleri, görülmemiş kâr elde eden kapitalizmin Amerikalılara ve ardından Avrupalılara sunduğu refah dünyasında yaşayan Batıyla boy ölçüşemezdi. Aynı zamanda Birleşik Devletler ile Avrupa'nın büyük kısmı demokratik seçimlerden yararlanırken, Sovyetler Birliği'nde liderlik kitlelere zorla kabul ettiriliyordu. Komünist Parti'ye üyelik ayrıcalıklı bir azınlıkla sınırlandırılmıştı ve polis devleti halkı hizada tutuyordu.

Totalitarizmin bedeli

Rusya'da ve Almanya'da totaliter rejimlerin kurulması üzerine bu ülkelerdeki entelektüellerin rolleri, ahlaki açıdan iflas etmiş ve düşünsel anlamda sahtekar bir sistemle uzlaşmaktan öteye geçmez olmuştu. Nazilerin 1933 yılında, İkinci Dünya Savaşı'nda yaşanacak dehşetin zeminini hazırlayan Yahudi avını başlatmasıyla birlikte,

hem Birleşik Devletler hem de Britanya, hayatlarını kurtarmak için kaçan felsefecilere ve bilim insanlarına kapılarını açtı. Hatta Birleşik Devletler, aralarında Albert Einstein'ın (1879–1955) da bulunduğu Alman mültecilerin beraberlerinde getirdikleri bilgi birikimi sayesinde nükleer silahı geliştiren ilk ulus olacaktı. Savaş bittiğinde, muzaffer Birleşik Devletler ve Sovyetler Birliği, kendi adlarına çalışacak en iyi Nazi bilim insanları arasından seçim yaptılar. O bilim insanlarından biri de Londra'ya ölüm ve yıkım yağdıran uzun menzilli V-2 roketini yaratan fizikçi ve roket tasarımcısı SS Wernher von Braun'du (1912–77). Birleşik Devletler'in hızlı davranıp Sovyetler'den önce kaptığı Braun, balistik füzeler konusunda Amerikalıları silah yarışında en ön sıraya yerleştirmenin yanı sıra, binlerce mil ötedeki hedefleri vurabilen termonükleer silah projeleri de geliştirdi. Birleşik Devletler'in aya ilk insanı gönderen ulus olmasını sağlayan roket bilimi Braun'un imzasını taşıyordu.

> Toplumlar vicdan ve sorumluluk sahibi bireyler tarafından yönetilmiyor. Bu gerçek, insanoğlunu nasıl da ızdıraptan ızdıraba sürüklüyor! Yeryüzünü acıyla, iç çekişlerle ve karamsarlıkla dolduran her tür baskının ve savaşın kaynağı işte budur.
>
> Albert Einstein, *Benim Gözümden Dünya*.

Faşizme karşı felsefe

Savaşı tasarlayan düşünürlere karşı çıkanlar arasında, krizdeki Alman felsefesinin ahlaki merkezini tanımlayan ve bu krizle nasıl başa çıkılabileceğini gösteren Edmund Husserl'in (1859–1938) iki öğrencisinin de dahil olduğu dört isim vardı: Edith Stein (1891–1942), Hannah Arendt (1906–75), Karl Jaspers (1883–1969) ve Dietrich Bonhoeffer (1906–45).

Lutherci bir teolog olan Bonhoeffer, büyük kısmı Nazi döneminde derlenen ve ölümünden sonra 1949 yılında yayımlanan *Ethik*

[Etik] adlı çalışmasında, toplumsal ve siyasi düzenin Hıristiyanlık üzerine kurulu olduğu bir dünya hayal eder. Abwehr (Alman gizli polisi) içerisinde çalışarak Alman direnişine bilgi sızdıran Bonhoeffer aynı zamanda Hitler'i öldürmek için yapılan bir plana dahil olur. Bir Hıristiyan olarak böyle bir planın günah olduğunu bilmesine rağmen, kendisini daha büyük bir iyilik için feda ettiğini söyleyerek suçunu itiraf eder. Tutuklanıp on sekiz ay hapis cezası alır ve Flossenbürg toplama kampında asılarak idam edilir.

Alman üniversite sisteminde hem bir kadın hem de bir Yahudi olarak iki cephede savaş veren Edith Stein, Edmund Husserl'ın asistanı olarak büyük bir fenomenolog adayıyken, Katolikliğe dönüp rahibeliği seçer. Rahibelik statüsünden dolayı bir süre sınırdışı edilmekten kurtulur ancak Hollanda'da bir kadınlar manastırına nakledildikten kısa süre sonra SS, onu ve yanında bulunan kız kardeşini, 1942'de hayatını kaybedeceği Auschwitz'e yollar. Stein empati üzerine çalışmalarını sadece Husserl'dan ve Augustinusçu gelenekten değil, Birinci Dünya Savaşı'ndaki hemşirelik deneyiminden ve sevdiği kişilerin savaşta ölmesinden etkilenerek oluşturmuştur.

> Dünya nüfusu üzerinde tam bir hükümranlık kurmak için verilen mücadele, totaliter olmayan tüm gerçekliğin ortadan kaldırılması, totaliter rejimlerin doğasındadır; dünyaya hükmetmeyi nihai hedef olarak belirlemezlerse, o ana kadar ele geçirmiş oldukları her türlü gücü kaybetmeleri kuvvetle muhtemeldir.
>
> Hannah Arendt, *Totalitarizmin Kaynakları*.

Karl Jaspers yirminci yüzyıl ortalarındaki felsefenin adı duyulmamış kahramanıdır; Wagner'in gölgesinde kalan Mahler gibi, o da Heidegger'in gölgesinde kalmıştır. Onun varoluşçu felsefesi de, tıpkı Stein ile Bonhoeffer gibi, sevgiye dayalı iletişim ve ötekine yöne-

lik empatik adımlar üzerine kuruludur. Jaspers Nazilere karşı azimle direnerek, savaştan beraber kurtuldukları Yahudi karısını korur. İsviçre'deki Basel Üniversitesi'nde ders vermek üzere Almanya'dan ayrılan Jaspers hayatının sonuna kadar burada yaşar.

Eski sevgilisi ve hocası Heidegger'den sonra Karl Jaspers'in gözetimine giren Hannah Arendt'in çalışmalarında da Augustinusçu sevgi teması görülür. Arendt hayatını kurtarmak için Almanya'dan, ardından da Fransa'dan kaçtıktan sonra New York'a yerleşir ve Heidegger'in dönüştürdüğü fenomenoloji geleneği içinde çalışan önde gelen siyaset felsefecisi olur.

Bilim hız kazanıyor

Einstein'ın izafiyet teorisi bize çağımızda düşüncenin gelişim sürecini incelemek açısından uygun bir zemin sağlamıştır. İnsanların dünyaya Aristoteles'in, Batlamyus'un (MS yaklaşık 90–168), Kopernik'in (1473–1543) ve Galileo'nun (1564–1642) gözlerinden baktığı iki bin yıl boyunca bilgi, bilim insanlarının üzerinde birkaç yüzyıl düşünecekleri şeyi veren sezgiler aracılığıyla birikiyordu. Newton sonrası dünyada ise işler böyle yürümüyordu. Atomun bölünmesinden bu yana fizik, kimya, mühendislik ve bunların teknolojiye sağladığı katkılar baş döndürücü bir hızla ilerledi. Doğa bilimlerinde giderek artan uzmanlaşma, Isaac Newton (1642–1727) gibi aydınlanmacı amatörlerin çağının sonunu getirdi; artık parçacık fiziği ya da astrofizik gibi alanlarda yaşanan gelişmelerin hızını ve detaylarını sadece uzmanlar yakalayabiliyor. Bilimdeki münferit sorunlara keskin bir netlik kazandıran bu denli geniş ölçekli yaklaşımın tehlikesi ise büyük resmin odak noktasından çıkabilme olasılığı. Yolumuzu kaybetme riski var. Sadece bilgi uğruna, bilimde ve bilgide mükemmelliğin peşinden koşarken, insanlar tarafından bilimin hayata geçirildiği bağlamı toplumlarımızda kaybediyoruz. Felsefenin rollerinden biri de bilime, daha geniş ölçekli olan bu sosyal ve siyasi bağlamı anımsatmaktır.

Ayrıca günümüzde bilginin, amacı bilgi üzerinde hakimiyet kurmak olanların buyruğuyla ve bunun için ödedikleri bedelle edinildiğinin de hatırlanması lazım. Gerçi durum her zaman böyleydi. Bilimsel çağın başlangıcında monarşiler ve ardından demokrasiler, bilimsel bilginin hamisi ve hak sahipleriydi. Günümüzde, bilimsel keşiflerin ve gelecekteki kullanım biçimlerinin büyük kısmını şirketler kontrol ediyor; hükümetleri ilgilendiren düzenlemeler de onların gücünü kontrol etmiyor. Şirketlerin gücü, hükümetlerin gücü kadar gözle görülür değil ve hesap verme zorunlulukları da alt düzeyde. Bilim hiç olmadığı kadar siyasi bir harekete dönüşmüş durumda.

Genetik dönüş

Fizikçiler dünyayı havaya uçurmakla ve aynı zamanda onun nasıl var olduğunu keşfetmekle meşgulken, biyologlar ve genetikçiler dünyanın içine dönüyordu. Fizik, ne kadar küçük ya da büyük olursa olsun, ötemizdeki dünyayı keşfeder. Biyoloji –bilhassa genetik– nasıl çalıştığını anlamak için vücudumuzun içine girer. Ve genetik bilimiyle beraber, tüm hayatın yapı taşları olan DNA ile oynayarak vücudumuzun içinde olup bitenleri değiştirme ihtimaline sahibiz. Charles Darwin (1809–82) insanlık üzerinde, Karl Marx'ın (1818–83) çalışması kadar büyük etki yaratacak bir eğilim başlatmıştır.

> Eğer insanoğlu Darwinci doğal seleksiyona göre evrim geçirdiyse, türleri Tanrı değil, genetik rastlantı ve çevresel zaruretler yaratmıştır. Tanrısal varlık, türlerin kökeninde değil, maddenin nihai birimlerinde, taneciklerde ve elektron kabuklarında aranabilir (Hans Kung, ateistlere neden "hiçbir şey" yerine "bir şey" var diye sormakta haklıydı). Metaforla ve hayal gücüyle ne kadar süslersek süsleyelim, bu çıplak gerçek geçen yüzyılın bilimsel araştırmalarının felsefi mirası olarak kalmaya devam ediyor.
>
> E. O. Wilson, *On Human Nature* [*İnsan Doğası Üzerine*].

Darwin'in doğal seleksiyon teorisi, tartışmaları alevlendirmeye devam ediyor ve bilgi ile mistik inanç arasındaki boşluğun altını çiziyor. Bu parçalanma yirminci yüzyılın sonlarında, Engizisyonu sorgulanabilir kılan anti-entelektüel bir iklim yarattı.

Bu esnada, bilim olağanüstü bir hızla ilerliyordu. Aristoteles'in hayvanları ve bitkileri familyalarına ve türlerine göre sınıflandırma çalışması, Darwin'in türlerin kökeni konusundaki keşifleri ve George Mendel (1822–44) ile diğer genetikçilerin, kalıtsal özelliklerin mekanizmasını bulmak için yaptıkları çalışmalarla devam etti. Biyoloji, kimya ve genetik bilimindeki (ve bu alanların kombinasyonlarındaki) keşiflerle hız kazanan araştırmalar DNA'nın hayatın yapı taşı olarak izole edilmesine yol açtı ve nihayet, insanların genomunu meydana getiren genlerin haritasını çıkaran İnsan Genom Projesiyle (1990–2003) sonuçlandı.

İçsel yolculuk

Siyasal ideolojiler, Newton sonrası fizik, biyoloji ve genetik bilim, içimizdeki ya da yıldızların ötesindeki fiziksel dünya ile ilgilenirken, modern düşüncenin son önemli yaklaşımı olan psikoloji, içsel varlığımızla, düşüncelerimizle ya da duygularımızla ve davranışlarımızla ilgilenir. Metafiziği, etiği, estetiği (ve hatta kimi zaman mantığı) bünyesinde barındıran Batı düşünce tarihi, insan psikolojisini anlamaya yönelik farklı teşebbüslere tanıklık etmiştir. Filozoflar, adına ister zihin, ister öz, ruh ya da benlik kavramı densin, görünmeyen kısmımızdan büyülenmiş, şaşkına dönmüşlerdir.

Zihin, öznenin ötesindeki dünyanın inşasında bazı rollere sahip olduğundan, felsefedeki idealist gelenek de psikolojiyi istisnasız içine alır. Zihin, ampirizm (deneycilik) için de aynı derecede önemlidir, çünkü burada da algıyla edinilen izlenimlerin alıcısı zihindir. Sigmund Freud'un (1856–1939) insan davranışında bilinçdışının rolü üzerine yaptığı kapsamlı çalışma, yirminci yüzyılda psikolojiye yapılan en büyük katkıdır. Freud, insan zihnini üç bölümde gös-

terdiği bir harita çizmiştir –topografik bir tanım– id, ego ve süperego. İnsan davranışının "yuvalarını" belirlemek, Freud'un psikanalizinin gelişiminde araç görevindeydi; bu, nevroz ve diğer durumlarda, hastanın keşif yolculuğuna çıkıp, kendini anlama çabası içinde gizli kalmış baskı mekanizmalarını açığa çıkararak, düşüncelerini terapistine aktarmasıydı.

> Hiç kuşkusuz, kişi düşlerinin şeytani dürtülerinden sorumlu tutulmalıdır. Başka türlü onlarla nasıl başa çıkabilir ki? İçeriği doğru anlaşılmış düş, şayet uzaylılardan ilham almamışsa, benim varlığımın bir parçasıdır.
>
> Sigmund Freud, *Düşlerin Yorumu*.

Psikanalizin bilimsel duruşu her ne olursa olsun, felsefi araştırmayı harekete geçirmekte, özellikle de Fransa'da, Marksizm kadar etkili olmuştur. Psikanaliz ve Marksizm, her ne kadar teknik içeriğe sahip olsalar da yirminci ve yirmi birinci yüzyılda, felsefenin ve felsefi düşüncenin lokomotifleri olmuştur. Nispeten geniş ölçekli bir okuyucu kitlesi tarafından daha kolay alımlanabilmeleri ve filozofların onları, felsefi soruları çerçevelendirip yanıtlamakta araç olarak kullanmaları bu durumda büyük etkendir. Freudyen bakış açısı ve Marksizm, eleştirel teori ve yapı-sökümün gelişiminde de önemli güçler olmuş, ister edebi ister sanatsal ya da siyasi olsun, metinlerin açıklanmasına teorik tutarlılık getirmişlerdir.

Tüm bunların aksine biyoloji, genetik bilim ve fizik gibi alanlar ise genelde teknik, katı, titiz ve disiplinli bir eğitim gerektirir; bu basit, ekonomik bir gerçektir. Zaten işin teknik doğası da sınırlı bir kitleye hitap edileceğini garantiye alır. Yine de bu bilim insanlarının yaptığı iş, filozofları yakından ilgilendirir; sonuçta bilim, filozofların kendilerine has bir biçimde ifade edip yanıtlayacağı nitelikte sorular çıkarır ortaya. Psikolojinin filozoflar için ortaya attığı en önemli soru, hatırlayamadığımız kadar eski zamanlardan bu yana

bizi terk etmemiştir: Zihin sadece karmaşık kimyasallarla hareket eden, elektrik yüklü damarlar ve sinirler yumağı mıdır, yoksa insanlığın görünmeyen, bölünmeyen, tanımlanamayan özü müdür?

İlk filozoflar bilgiye karşı inanç sorunu ile mücadele ettiler. Günümüzde felsefe ve bilim, dünyamızla ilgili itiraz edilemeyecek iki gerçeği anlamış durumda: insanoğlu Tanrı tarafından altı günde yaratılmaktan ziyade diğer memelilerin soyundan geldi ve evren 6,000 değil 13.75 milyar yaşında. İlk gerçeği fosillerden, ikincisini de bir uydunun Büyük Patlama'dan arta kalan ısıyı, kozmik mikrodalgadaki iniş çıkışları ölçtüğü günden bu yana biliyoruz. Bunlar sıra dışı gelişmeler. Hem Kopernik hem de Darwin keşiflerinden dolayı Kilise'nin sansürüne uğradı. Oysa ikisi de Hıristiyandı ve yeni bulduklarını bilgiyi kendi inançlarına yönelik bir tehdit olarak düşünmemiş, inançlarına bilgiyi kazandırmışlardı. Günümüzde, evrim ve Büyük Patlama teorilerinin önde gelen taraftarları, E.O Wilson (d. 1929) ve Stephen Hawking (d. 1942) gibi ateistler. Bilgi çağında dini görüş mümkün mü? Albert Einstein 1931 yılında kaleme aldığı yazısında, Socrates'in felsefenin meraktan doğduğu görüşünü yineliyor, gizemli olanın bir zamanlar bilim felsefesinin amacı ve insanoğlunun edinebileceği en güzel deneyim olduğunu alıntılıyordu.

> Elde edebileceğimiz en güzel deneyim gizemli olandır. O, gerçek sanatın ve gerçek bilimin beşiğinde yatan temel duygudur. Onu bilmeyenin ve artık merak edip şaşıramayanın ölüden farkı yoktur, gözlerinin feri gitmiştir. Dini vücuda getiren –korkuyla karışık bile olsa– gizem deneyimiydi. Nüfuz edemediğimiz bir şeylerin varlığının bilgisi, sadece en ilkel biçimleriyle zihinlerimize erişen en engin aklın ve en şaşaalı güzelliğin algısı: Gerçek dinselliği meydana getiren bu bilgi ve bu duygudur. Ben, bu anlamda ve sadece bu anlamda derin dini duyguları olan bir adamım... Hayatın sonsuzluğunun gizemi ve varoluşun harikulade

yapısına dair bir bilgi, bir duyguyla ve bunların yanı sıra kendini doğada gösteren Aklın küçücük bir kısmını bile anlamaya yönelik mütevazı çabamla tatmin oluyorum.

Albert Einstein, *Benim Gözümden Dünya.*

1
Immanuel Kant

22 Nisan 1724 - 12 Şubat 1804

Kurduğu eleştirel felsefeyle dini inanç ve insanın özerkliğini sentezlemiş ve matematikten estetiğe tüm felsefi soruşturma alanlarını etkilemiş Modern düşüncenin merkezi figürü olan Alman felsefeci.

1927–28 eğitim öğretim yılında, İngiliz matematikçi ve felsefeci Alfred North Whitehead, Edinburgh Üniversitesi'nin prestijli Gifford Seminerleri'nde *Process and Reality* [Süreç ve Gerçeklik] başlığı altında dersler veriyordu. Bunlardan birinde söylediği ünlü bir söz vardı: "Avrupa felsefe geleneğine getirilebilecek en güvenli genel tanım, onun Platon'a referansla verdiği bir dizi dipnottan meydana geldiğidir." *Modern* Avrupa felsefesine getirebilecek daha net bir tanımın da, bu felsefenin Kant'a referansla verilen bir dizi dipnottan meydana geldiğini söylemek olabilir. Kant'ın matematiksel mantıktan tutun da fenomenolojiye kadar modern felsefenin dokunmadığı tek bir alanı yoktur. Onun ayak izinden giden herkes, kariyerinin bir noktasında, kendini Kantçı duruşun karşısında ya da yanında tanımlamalıdır. Modern düşünce Kant ile başlar. Eğer Platon felsefi araştırmanın sonu gelmeyecek konularını sunduysa ve Aristoteles ilk felsefi sistemi tasarladıysa, Kant da bilimsel devrimden bu yana en kapsamlı ve detaylı felsefe sistemini kurdu. Onun çalışmaları günümüzde bile hâlâ felsefecilerin hayal gücünü etkileyen sorular sormaya devam ediyor. Kant'ın etkisi sadece felsefenin her ala-

nında değil, hukuk ve astronomi gibi birbirinden farklı disiplinlerde de hissediliyor.

İnsanoğlu rüştünü ispatlıyor

1784 yılında Kant "'Aydınlanma nedir?' sorusuna bir yanıt" adlı makalesinde Tanrı ve Aydınlanma sonrası konularına değinirken bireysel özgürlük konusunda kilisenin ve devlet otoritesinin rolü nedir, vatandaşların hayatlarında dini ve laik otoriteler nasıl bir rol oynamalıdır gibi sorular sorar. Verdiği yanıtsa, nihai olarak insanın özgürlüğü meselesini ele alan oldukça karmaşık ve sistematik felsefesinin kısa bir özetidir adeta: "Aydınlanma, insanoğlunun kendini gönüllü olarak maruz bıraktığı olgunlaşmamışlığından çıkıp kendini meydana getirmesidir. Olgunlaşmamışlık kişinin bir başkasının kılavuzluğu olmadan anlama yetisini kullanamamasıdır. Olgunlaşmamışlığın altında anlama yetisinin noksanlığı değil de, aklı bir başkasının kılavuzluğu olmadan kullanma cesareti ve azminin bulunmaması yatıyorsa, bu gönüllü olgunlaşmamışlık olur." Kant tüm bilgi felsefesini ve dolayısıyla özgürlüğü özetlemeye devam eder: "İnsanoğlunun büyük çoğunluğunun, doğa onları yabancıların kılavuzluğundan uzun zaman önce serbest bırakmış olsa da, yaşamları boyunca memnuniyetle olgunlaşmadan kalmalarının sebebi tembellik ve korkaklıktır. Aynı sebeplerden dolayı, diğerlerinin kendilerini onların koruyucusu olarak atamaları çok kolaydır."

Bilgi ve özgürlük

Kant, bilgi ve özgürlük sorununu birlikte ele alır. Ayrıca bu iki mesele onun için en önemli felsefi soruları ortaya çıkarır: Eğer doğal dünyayı yöneten kuralları ve kanunları bilgi aracılığıyla keşfediyorsak, insanoğlu nasıl özgür olabilir, insanoğlunun eylemlerine neden-sonuç kuralı hükmetmez mi? Hatta bu eylemler önceden belirlenmiş olabilir mi? Bu sorular üzerine eğilen Kant üç temel çalışma yayımlar: *Saf Aklın Eleştirisi*, *Pratik Aklın Eleştirisi* ve *Yargı Yetisinin Eleştirisi*.

Saf Aklın Eleştirisi'nde Kant, bir taraftan temel özelliği özgür irade olan insan öznesini rasyonel bir fail olarak belirlerken, diğer taraftan bilimsel kanunlara bir temel sağlamaya çalışır. *Pratik Aklın Eleştirisi*'ndeyse, insanın özgür iradesinin, teorik olarak ispatlanabilse de, *aslında* sadece kendimizde bu iradenin var olduğuna dair bilincimizden ortaya çıktığını ileri sürer. Bizi ahlaki yasaya bağlayan şey bilincimizdir ve ahlaki yasaya dair bilgimiz dışarıdan, Tanrı ya da başka bir aracı tarafından dayatılmamıştır. *Yargı'nın Eleştirisi* kitabında ünlü felsefeci, estetik yargılarla ve "doğal organizma ya da sistemlerin amacı nedir?" gibi teolojik sorularla ilgilenir ve böylece teolojik ve etik araştırma için kapıyı açık bırakmış olur. Mesela, Tanrı dünyada nasıl bir rol oynar?

Başka bir felsefeci için bu üç eserden herhangi biri hayatının başarısı sayılabilirdi. Kant ise bunlarla yetinmeyip, doğa bilimlerinden (özellikle astronomi), tarih felsefesi ve estetiğe kadar geniş bir alanda bir çok eser daha kaleme almıştır.

Kant'ın "Kopernik dönüşü"

Kant, Doğu Prusya'nın Königsberg şehrinde mütevazı bir evde dünyaya geldi. On altısında üniversiteye gitmeden önce, aldığı iyi eğitim sayesinde Yunan felsefesinin ana metinlerinin yanı sıra zevk olsun diye Latin tarihini ve şiirini öğrenmişti. Katı bir Pietizm[1] ile yetiştirilmiş olan Kant'ın felsefi mirasının ana öğesi, insanı dünyanın merkezine oturtmak olsa da, ünlü felsefeci insanın dünyasında Tanrı'ya da bir yer ayırmıştır.

Kant'ın Batı düşüncesine yaptığı katkının, Nicolas Kopernik'in (1473–1543) güneş sisteminin merkezinde dünyanın değil, güneşin yer aldığını göstererek yaptığının felsefi dengi olduğunu söyleyebi–

1– Lutherci kilise içindeki, bireysel dinsel adanmışlığı vurgulayan reformcu bir hareket. İngiliz felsefeci Roger Scruton (d. 1944) Kant üzerine yazdığı kitabında Pietizm'in "vicdanın egemenliği görüşünün Kant'ın ahlak konusundaki düşünceleri üzerinde daimi bir etkisi olduğunu" iddia etmiştir.

liriz. Kopernik'in güneşi merkez alan teorisi çağdaşlarında nasıl bir şaşkınlık yarattıysa, Kant'ın insanın kendi dünyasını var ettiği yönündeki iddiası da aynı şekilde şaşkınlık yaratmıştır ve bu iddia genellikle onun "Kopernik Dönüşü" olarak anılır. *Saf Aklın Eleştirisi* kitabında Kant, uzam, zaman ve nedensellik ilişkilerinin onları algılayan zihinlerimiz dışında var olmadığını ileri sürer.

Kant'ın dinin tesellisinden daha çok insanın kendi dünyasını yaratmasına ve özgüvene verdiği önem, anne ve babasını erken yaşta kaybetmesine karşı verdiği bir tepki olarak okunabilir (annesini on üç, babasını ise yirmi iki yaşındayken kaybetmiştir). Kant'ın annesi Regina onun meraklı tabiatını teşvik etmiş, onunla uzun yürüyüşlere çıkarak dünyayı keşfetmesine yardımcı olmuş ve elinden geldiğince ona açıklamalarda bulunmuştur. Kant bir seferinde öğrencisi ve arkadaşı Reinhold Bernhard Jachmann'a (1767–1843), "Annemi asla unutmayacağım çünkü iyiliğin ilk tohumlarını içime ekip sulayan oydu; yüreğimi doğanın yarattığı izlenimlere açtı; tasarımlarımın farkına varıp onları ilerletmeme yardım etti ve onun öğretileri hayatımda daimi ve faydalı etkiler yarattı," der. Belki de Kant'ın, kendi dünyasının yaratıcısı olarak insana inanması ve özgüvene yönelik anlayışı sebatını desteklemiştir. Düşünme biçimini sürekli değiştirip güncelleyen ünlü felsefecinin yayımladığı üç *Eleştiri* kitabı, düşüncesinin gelişimini kanıtlar niteliktedir.

Felsefe ve fizik okuduğu Königsberg Üniversitesi'nden mezun olduktan sonra özel ders vermeye başlayan Kant, otuz bir yaşına geldiğinde artık, mineraloji, antropoloji, ahlak felsefesi, doğa yasaları, coğrafya, doğa teolojisi, mantık, pedagoji, matematik, fizik ve metafizik gibi şaşırtıcı ölçüde geniş bir alanda dersler veriyordu. O dönemde üniversitelerde öğretim görevlileri derslerine kayıt yaptıran öğrenci sayısı kadar para alıyordu ve Kant sadece zor koşullarda yaşadığı ve paraya ihtiyacı olduğu için çalışıyordu. 1770 yılına gelindiğinde henüz kırk bir yaşındayken de (mantık ve metafizik alanında) profesörlüğe atandı.

Savaş ve yoksulluk

1760'ların başındaki Yedi Yıl Savaşları'nda Königsberg Rus işgali altındaydı. Hayat ekonomik anlamda zordu ve Kant geçinebilmek için Kraliyet Kütüphanesi'ndeki doğal tarih koleksiyonunda yardımcı kütüphaneci olarak çalışmaya başladı. İki yakasını bir araya getirmek için ayrıca evindeki odalara kiracı alıyor ve kütüphanesindeki kitapları satıyordu. Gelgelelim, etrafındaki dünya hızla değişmesine rağmen Kant, alışkanlıklarını ve güvenilirliğini muhafaza ediyordu. Şair Heinrich Heine (1797–1856), Kant'ın günlük yürüyüş programına gayet sadık olduğunu, öyle ki Königsberg sakinlerinin saatlerini ona göre ayarladıklarını söylemiştir.

Aşkın ben

Kant her ne kadar *Saf Aklın Eleştirisi*'nin ikinci baskısına "İdealizmin Çürütülmesi" diye bir bölüm eklemiş olsa da, felsefesinin ana kavramı aşkın idealizm öğretisi olmaya devam eder. Kant'ın kastettiği, maddenin var olduğuna inanmayan George Berkeley'nin (1685–1753) idealizmi değildir. (Samuel Johnson (1709–84) bir kayayı tekmeleyip, "böylece onu çürütmüş oldum!" diye bağırarak Berkeley'nin teorisini eleştirir.) Kant, René Descartes'ın (1596–1650) doğrudan deneyimle ispat edebileceğimiz tek varoluşun kendimizinki olduğunu öne sürdüğü sorunlu idealizmini de takip etmez.

Kant aşkın benin (onun insan benliği kavramı), duyu izlenimleri üzerinde kategorileri dayattığını ve onların bilgisini bu yolla inşa ettiğini iddia eder. *Opus Postumum* adlı son çalışmasında, bunu insanın "kendisinin de aynı zamanda sakini olduğu dünyaya dair bilginin unsurlarını kendisinin yarattığını ve buradan da, önsel [a priori] olarak bir dünya-görüsü inşa ettiğini" söyleyerek özetlemiştir. Bu da özünde, dünyayı anlamamıza aracı olan bilginin unsurlarının, önsel oldukları, yani deneyimden önce var oldukları anlamına gelir. Dolayısıyla Kant, *Saf Aklın Eleştirisi* adlı kitabında, bizdeki önsel bir bilginin verili bilgi olduğunu iddia eder. "Sadece kendi içimizde-

ki şeyin hemen ve doğrudan algılanabildiğini ve sadece kendi varoluşumuzun, saf algının nesnesi olabileceğini düşünmekte son derece haklıyız."

Bunun sonucu olarak, "algıda, benim dışımdaki gerçek bir nesnenin varoluşu hemen ve doğrudan hiçbir zaman verili değildir, sadece algıya düşünce olarak eklenebilir ki bu da içsel duyunun değişimidir ve dolayısıyla onun dış nedeni olduğu görüşüne varılır." Kant, her ne kadar bize dışsal olan nesnelerin kendi varoluşlarına yönelik getirilen çıkarımın takribi nedeni olsalar da gerçekte dışarıdaki şeyleri asla algılamadığımızı, yalnızca onların var oldukları sonucunu çıkardığımızı ileri sürer. Dolayısıyla, Kant'ın aşkın idealizmi Berkeley ya da Descartes'ın idealizminden farklıdır. Kant, eleştirmenlere bahsettiği şeyin absürt, aykırı bir dünya görüşü olmadığını da anımsatır. *Saf Aklın Eleştirisi* kitabında şöyle der: "idealist olarak tanımlanan kişinin, duyuların algıladığı dışsal nesnelerin varoluşunu reddeden biri olduğu sanılmasın; onun yaptığı tek şey bu nesnelerin derhal ve doğrudan algı ile tanındığını reddetmektir."

Koşulsuz buyruk

Kant'ın bilgi ve özgürlük konusuna dair soruları, onu doğal olarak etik konusuna ve nihai soruya yöneltmiştir: "Yapılması gereken doğru şey nedir?" Kant, Jeremy Bentham'ın (1748–1832) ve John Stuart Mill'in (1806–73) en fazla sayıda insanın en büyük ölçüde mutlu olması ile sonuçlanan eylemlerin iyi eylemler olduğu yönündeki faydacı etiğini reddetmiştir. Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi* (1785) adlı çalışmasında, faydacılığı esas alan gerekçelerle hareket edersek, diğer insanlara da yaradıkları "iyi"nin ne olduğuna bakarak değer vereceğimizi, diğer bir deyişle onları kendi başlarına bir amaç olarak görmektense, sonuca gitmekte kullanılacak araçlar olarak göreceğimizi ileri sürerek faydacılığa karşı çıkmıştır. Bağlam ne olursa olsun, sonucu yalnızca "doğru" ve "yanlış"la değerlendirerek mutlak davranış standartları olduğunu savunan ahlaki mut-

lakiyetçilik doktrinine de itiraz etmiştir. Kant'ın faydacılığa ve ahlaki mutlakiyetçilik doktrinine karşı geliştirdiği yanıt, koşulsuz zorunluluktur; insanın ahlaki çerçevede davranması kuralı: "Eylemde bulunurken kendinize belirlediğiniz ilke öyle olmalıdır ki evrensel bir kanun haline gelebilmelidir." Koşulsuz buyruk, etikteki ünlü "var olanla-olması gereken" ayrımı ile örneklendirilebilir. Kant'a göre, ahlaki davranışımızın (olması gerekenin) belli şartların (olanın) bir neticesi olarak ortaya çıkması gerekmez. Ahlaki görev duygumuz asla bizim için imkansız olanı içermemelidir; böylece, "olması gereken," "olabilecek olanı," kastetmiş olur. Kant'ın ahlak bilimi, yapabilme üzerine kuruludur: Eğer şeyleri yapmam gerekiyorsa, o zaman bunu yapmak benim için mantıksal olarak mümkündür, öyleyse bunu *yapabilirim*.

Bir bilim insanı olarak Kant

Eğer Kant üç eserini ya da "Gelecekte Bir Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Her Metafiziğe Prolegomena" (1783), *Doğa Bilimlerinin Metafizik Temelleri* (1786) ya da *Ahlakın Metafiziği* (1797) gibi önemli çalışmalarının hiçbirini yazmamış olsaydı, yine de evrenin oluşumu üzerine geliştirdiği Kant-Laplace teorisi ile bilim tarihinde kendine yer bulurdu. Bundan bahsetmemizin sebebi, Kant'ın etkisinin modern düşüncenin *her alanında* hissedildiğini belirtmektir. Kant, *Evrensel Doğa Tarihi ve Gökler Kuramı* (1755) adlı çalışmasında, güneş sistemimizin yer çekimi gücünden dolayı hızla dönen bir disk haline gelen bir nebuladan kopan parçalarla meydana geldiğini öne sürmüştür. Kant hayattayken bu teori göz ardı edilmişti. Ardından, 1796 yılında Fransız gök bilimci ve matematikçi Pierre-Simon Laplace (1749-1827), Kant'ın çalışmasından bağımsız olarak benzer bir teori geliştirdi. Sonrasında bu teoriye Kant'ın öncülük ettiğini fark eden bilim insanları, buna Kant-Laplace hipotezi adını verdiler. Bu, günümüzde bilim insanlarının güneş sisteminin oluşumu izah etmek için kullandıkları, genel kabul gören nebula hipotezinin

temelini oluşturmaktadır. *Pratik Aklın Eleştirisi*'nde Kant şöyle der: "Üzerine daha sık ve derinlemesine düşündükçe, zihnimi her seferinde artan bir hayranlık ve huşuyla dolduran iki şey var: üzerimdeki yıldızlı gökyüzü ve içimdeki ahlak yasası." Bu sözler Kant'ın mezar taşına kazınmıştır.

Kant'ın mirası

Kant, Aydınlanma çağının zirvesini, mükemmelliğe varışını temsil eder. Kant'ta, dinsel ortaçağ düşüncesinin tüm izleri silinmiş ve insan, kendi durumunun ön planına yerleştirilmiştir. İnsanın özgürlüğü, otonom bir fail olarak kendisine yönelik algısından hareketle genişler ve bu anlayışla politik bir aktör ve etik bir varlık olarak rolünü ortaya çıkarır. Kant, aşkın idealizm teorisiyle, insanın kendi dünyasını nasıl *yarat*tığını; bilgi ve deneyimin insanın ötesinde değil, içinde ve onun aracılığıyla var olduğunu göstermiştir. Bu anlamda, Kant'ın önemi ve etkisi abartılıyor olamaz.

> İdrakımızın meydana getirdiği ilk ürün şüphesiz deneyimdir... Ancak deneyim, idrakımızı sınırlandırabileceğimiz bir alan olmanın çok uzağındadır. Elbette bize olanı söyler, ama zorunlu olarak onun dediği gibidir ve başka türlü olmadığını söyleyemeyiz. Tam da bu nedenden dolayı deneyim bize doğru evrenselliği vermez ve bu tür bilme yetilerini fazlaca arzu eden akıl, deneyimin bize verdikleriyle tatmin olmaktan ziyade daha da fazla güdülenir. İçsel zorunluluk niteliğine sahip bu tür evrensel bilme yetilerinin net ve kesin, deneyimden bağımsız olması gerekir ki onlara *a priori* [önsel] bilgiler diyebilelim; oysa sadece deneyimle edinilen bilgi, denildiği gibi *a posteriori* [sonsal] ya da deneysel bilgidir.
>
> Immanuel Kant, *Saf Aklın Eleştirisi* (1781/1787) .

Antik felsefe, insanoğluna karşı tamamen yakışıksız bir bakış açısı benimsemişti. İnsanı dünyadaki bir makineye çevirmiş, onu tamamen dünyaya ya da dışsal şeylere ve koşullara bağlı kılmıştı; bu da insanı dünyanın edilgen bir parçası olmaktan öteye taşımıyordu. Ardından aklın eleştirisi ortaya çıktı ve insanı dünyada tamamen etkin bir varlık olarak belirledi. İnsanın kendisi tüm temsillerinin ve kavramlarının yaratıcısıdır ve tüm eylemlerinin yegane faili olmalıdır.

Immanuel Kant, *The Conflict of Faculties* (1798).

2
John Stuart Mill
20 Mayıs 1806 - 8 Mayıs 1873

On dokuzuncu yüzyıl İngiliz ampirizminin politik, ekonomik ve sosyal konulara faydacı prensiplerin uygulanması için çalışmalar yürütmüş İngiliz filozof.

John Stuart Mill, Jeremy Bentham (1748–1832) tarafından geliştirilen ve en çok sayıda insanın, en çok faydayı elde etmesi amacının etikte ve yönetimde kılavuzluk yapan davranış olarak kabul görmesini öngören faydacılık doktrinin savunucularındandı. Mill'in faydacılığı, sosyal adaletin ölçüsü olarak memnuniyetin niteliğini taban alan Bentham'ın faydacılığından farklıydı; bunun yerine Mill, mutluluğun niteliğinin daha iyi bir ölçüt olacağını vurgulamıştır. (Bu yaklaşımı daha sonra "en büyük mutluluk prensibi" olarak bilinecektir.) Mill'in *A System of Logic* [*Bir Mantık Sistemi*] (1843) adlı eseri, Immanuel Kant ve Gottlob Frege arasındaki döneme damgasını vurmuştur. Mill'in mantığı, Karl Popper tarafından geliştirilen, bilim yasalarının nasıl keşfedildiğine yönelik teorinin de temelini oluşturmuştur. Mill ayrıca bilimin hüküm süren paradigmalardan kopmakla ya da bir dizi devrimle ilerlediği yönündeki T.S Kuhn'un (1922–96) görüşüne de ön ayak olmuştur. Mill'in siyasi söyleme yaptığı kalıcı katkılar arasında, *Özgürlük Üzerine* (1859) ve kadın haklarını ele aldığı *The Subjection of Women* [*Kadının Buyruk Altına Alınması*] (1869) adlı eserlerindeki klasik, liberal bireysel özgürlük savunmaları yer elır.

Sinir krizi ve şiirle iyileşme

Kutsal Emirler dersini almayı reddettiği için (o dönemde bunu yapmak zorunluydu) Oxbridge'e seçilmeyen Mill, Bentham'ın güçlü bir destekçisi de olan babası İskoç filozof James Mill (1773–1836) tarafından eğitilir. Mill'in eğitimi dönemin İngiltere'sinin en önemli filozofunun yetişmesine yardımcı olacak kadar titiz ve başarılı, amabir okadar da katıdır. *Autobiography* [*Otobiyografi*] (1873) adlı eserinde bahsettiği yirmi yaşındayken geçirdiği sinir krizi bu durumun bir göstergesidir. Nihayet Bertrand Russell'ın (1872–1970) manevi babası olacak ve onu İngiliz felsefe hanedanının merkezine yerleştirecektir.

Mill'in etkili olduğu alanlar, birbirinden çok farklı ve bir mantıkçı için alışılmadık ölçüde geniştir diyebiliriz. William Wordsworth'ün (1770–1850) aşkın bilinci vurgulayan şiiri, Mill'in geçirdiği krizden kurtulmasına yardımcı olmuştur. İşin aslı, Mill'in Wordsworth'e bağlılığı onu mantık ve ampirizmdeki uzmanlığına rağmen duyarlı bir filozof yapmıştır. Her ne kadar Mill ve Kant farklı felsefi gelenekleri temsil etseler de, Mill'in –*The Prelude* (1799–1850) adlı şiirini Kant'ın aşkın idealizmi üzerine yapılmış bir meditasyon olarak değerlendirebileceğimiz– Wordsworth'e yakınlığı, onun Kantçı ruha karşı doğal bir eğilimi olduğunun göstergesidir.

Mill aynı zamanda bir Fransız hayranıydı ve zamanının çoğunu orada geçiriyordu (Fransa, St Veran'da ölmüş ve oraya gömülmüştür). Pozitivizmin babası olan Auguste Comte'un (1798–1857) eserlerini yakından takip ediyor, ancak onun fikirlerini Comte'un arzu ettiği ölçüde benimseyemiyordu. Mill, Paris'teyken Henri de Saint-Simon'un (1760–1825) erken dönem sosyalist fikirlerinden de haberdar oldu. Aynı zamanda İngiliz ekonomist David Ricardo'yu (1772–1823) da tanıyordu. Ricardo, Mill'in babasının yakın arkadaşlarından biriydi ve Mill, ilk sistematik ekonomi teorisini geliştirirken, emek değer kuramı da dahil olmak üzere, Ricardo'nun düşüncelerini takip etti (emek değer kuramı, ticari malların değeri-

nin, üretimlerindeki işgücü maliyetine göre ölçüldüğünü belirtir) ve bu fikir Karl Marx üzerinde epeyce etkili olmuştur. Mill, Avrupa'da devrimlerin yaşandığı 1848 yılında basılan *The Principles of Political Economy* [*Ekonomi Politiğin İlkeleri*] kitabı ile ekonomi politiğe gözle görülür bir katkıda bulunmuştur.

Bir Mantık Sistemi

Mill'in düşüncesinin esas yönü, mantık alanında yaptığı uzmanlık çalışmalarından oluşur ve bunların en önemlisi *A System of Logic* [Bir Mantık Sistemi] (1843) adlı eseridir. Mill radikal bir ampiristti ve "zorunlu hakikatler" adını verdiği mantığın ve matematiğin hakikatlerinin, deneyimden ve psikolojik *çağrışımcılık* sürecinden çıkarılabileceğine inanıyordu.

Çağrışımcılık, fikirlerin ya da tecrübelerin, hafızada şeyler ya da olaylarla ilişkilendirilmesinin, onları anlama biçimimizi açıkladığını ileri süren epistemolojik bir doktrindir. Mill'in mantık sistemini destekleyen çağrışımcı psikolojisi babasından miras kalmıştır. Mill'in babası, ilk önce Platon ve Aristoteles, daha sonra İngiliz ampirist John Locke (1632–1704) ve David Hume (1711–76) tarafından geliştirilen bu fikrin on dokuzuncu yüzyıldaki öncü taraftarıydı. Mill, yananlam ("gerçek" anlam) ile düzanlamı (atfetme fonksiyonu gören, *iyi* kitap, *soğuk* içecek gibi tanımlamalara göndermede bulunan) birbirinden ayırdı. Ardından önermeleri, önsel [a priori] varsayımları reddederek, sözel/analitik ya da gerçek/sentetik olarak ikiye böldü. Mill'e göre matematik, önceki deneyimlerden hareketle genellemelere indirgenebilirdi.

Mill'in politik görüşü: liberalizm ve köktencilik

Mill'in *Özgürlük Üzerine* adlı kitabının konusu, "toplumun birey üzerinde yasal olarak uygulayabileceği gücün sınırları ve doğasıdır." Mill'e göre her birey, "kendi üzerinde, kendi vücudu ve zihni üzerinde," hüküm sahibidir. Mill, bireysel özgürlüğü tehdit eden bir

dizi tiranlık biçiminden bahseder ki bunlar arasında hükümet yetkililerinin tiranlığı, toplumsal tiranlık ve çoğunluğun tiranlığı yer alır. Toplum, yöneticilerin tiranlığına karşı gardını alsa bile, bireysel özgürlük, toplumsal tiranlık tarafından tehdit edilebilir: "Toplum kendi şartlarını uygulayabilir ve de uygular; eğer doğru şartlar yerine yanlış olanları uygularsa, ya da müdahale etmemesi gereken noktalara müdahale eden koşullar koyarsa, siyasi baskının pek çok biçiminden daha korkunç bir toplumsal tiranlık yaratır." Mill, bireylerin başkalarına zarar vermemek koşulu ile istedikleri gibi davranmakta özgür olmaları gerektiğini belirten görüşün kurucusudur. Mill'in liberalizminin temel taşlarından biri konuşma özgürlüğüdür ve Mill bu görüşün tutkulu savunucularındandır. Onun görüşleri, Birleşik Devletler Anayasasının (1789) yazarları tarafından da temel alınmış ve Birinci Anayasa Değişikliği şu şekilde yapılmıştır: "Kongre, bir dinin kuruluşu ile ilgili yasa yapamaz ya da bu dinin serbestçe uygulanmasını yasaklayamaz ya da konuşma özgürlüğünden ya da yayın hakkından mahrum bırakamaz ya da insanların barış içinde bir araya gelip hükümete şikayetlerinin çözülmesi yönünde talepte bulunmaktan alıkoyamaz." Mill'in konuşma özgürlüğü konusundaki düşüncelerinin bir sonucu da sansürü reddetmek olmuştur.

James Mill erkekler için evrensel oy hakkını savunan bir radikalken, Mill çok daha ileri gitti ve kadınlar için evrensel oy hakkını gündeme getirdi. Mill, ilk kadın sosyolog ve feminist Harriet Martieau'nun (1802–76) çalışmalarından haberdardı. Martieau, politik ve sosyal konuları yorumlamanın yanı sıra, Comte'un çalışmalarını da İngilizceye çevirmişti. Mill, yıllarca Harriet Taylor (1807–58) ile arkadaşlık etti ve kocasının ölümü üzerine onunla evlendi. Taylor ve Mill, Mill'in *The Subjection of Women* adlı kitabında yayımlayacağı fikirleri geliştirmek için birlikte çalıştılar. Mill kitapta şöyle yazar, "kadınların sadece seçimlere katılma hakkı değil, kendi makamlarına ve mesleklerine sahip olmaya uygun olup olmadı-

ğı da tartışma konusu değildir, zaten bir mesleğe girmeyi başarabilen herhangi bir kadın, bunu yapabilecek vasıflara sahip olduğunu ispat etmektedir." Mill'in kadınların, siyahların ve mütevazı kökenlerden gelen kişilerin durumlarını anlayıp iyileştirme becerisi, kısmen Wordsworth ve Samuel Taylor Coleridge'in (1772–1834) şiirlerini okuyarak edindiği duyarlılıkla gelişmiştir.

Mill, Aydınlanma ve Romantizm temalarını birleştirmesi bakımından İngiliz filozoflar arasında eşsiz bir yere sahiptir. Bu eğilim, yazılarında diğer insanlar için duyduğu endişeyi ifade etmesine yol açmıştır ki bunu en iyi edep kavramı ile nitelendirebiliriz. Parlamentonun liberal üyelerinden olan Mill, görüşünü, eylemin ve düşüncenin doğal olarak dile gelmesi biçiminde örneklendirmiştir. Bu şekilde, aralarında C.S Pierce, William James ve John Dewey'in de bulunduğu Amerikalı pragmatistleri de etkilemiştir. Mill'in mantık ve epistemoloji çalışmaları tarihsel olarak ilgi çekmeye devam ederken, siyasi görüşleri ve kadın haklarına bakışı bugünkü gündemimizle ilgili olmaya devam ediyor.

> İnsanoğlu mükemmel değilken, farklı görüşlerin olması ne kadar faydalıysa, hayatı farklı biçimlerde deneyimlemek de o kadar faydalıdır; bunu yaparken farklı karakterlere özgür alan tanınmalı ve başkalarına zarar verilmemelidir. Kişi eğer farklı yaşam biçimlerini denemeye kendini uygun hissediyorsa, bunu pratikte de kanıtlamalıdır. Temelde başkalarını ilgilendirmeyen konularda bireyselliğin kendini ortaya koyabilmesi arzu edilir bir durumdur. Kişinin kendi karakterinin değil, diğer insanların gelenek ya da göreneklerinin geçerli olduğu noktada, insan mutluluğunun temel öğelerinden birine, aslında bireysel ve toplumsal ilerlemenin temel öğelerinden birine ihtiyaç vardır.
>
> J.S. Mill, *Özgürlük Üzerine* (1859).

Mill'in on dokuzuncu yüzyıl politikası ve kültüründeki varlığı çok güçlüdür, yazıları o denli çeşitlilik gösterir ve detaylıdır ki düşüncelerini bir bütün olarak görmek zor olabilir. Ancak yazılarını birleştiren oldukça güçlü bir tema vardır; bu da kendisini besleyen Aydınlanma'nın görüşlerini ve on dokuzuncu yüzyılda Aydınlanma'ya karşı gelişen kimi zaman romantik, kimi zaman tarihsel ve muhafazakar –çoğunlukla her ikisi üzerinden şekillenen– tepkiyi bir araya getirmek için verdiği ömür boyu mücadeledir.

John Skorupski, *Why Read Mill Today*? (2006).

3
Johann Gottlieb Fichte
19 Mayıs 1762 - 27 Ocak 1814

Kant'dan sonra Alman idealizmini geliştirmiştir ve Alman milliyetçileri tarafından genellikle ülkenin on dokuz ve yirminci yüzyıllarda kaderini öngören kişi olarak anılır.

1792 yılında Fichte, *Attempt at a Critique of All Revelation* adlı ilk çalışmasını yayımladı. Hem finansal anlamda, hem de diğer konularda desteğini aldığı Kant'ın yazdığı bir önsözle ve yine onun yayıncıları tarafından basılan bu kitabın Kant'ın çalışmasıymış gibi görünmesine de müsaade etti. Kant, kitabın kendisine ait olmadığını açık açık dile getirince, kitap daha da çok ilgi çekti ve Fichte'nin ününü garantiye aldı. Fichte, dünyanın ahlaki düzeninde insanı değil, Tanrıyı gözeten vahiye dayalı dinin, insanın eğitiminde oldukça önemli bir öğe olduğunu ileri sürüyordu. Fichte, Friedrich Schlegel ve onu kendileri üzerinde büyük ölçüde etkili olarak gören Romantiklerle yakından ilişkilendiriliyordu. Schlegel, "Fragment No.216 (1798)" çalışmasında Fichte'den şu şekilde bahseder: "Dönemin en büyük üç eğilimi, Fransız Devrimi, Fichte'nin *Wissenschaftslehre*'si ve Goethe'nin *Wilhelm Meister* eseridir."

Fichte, Kant'ın aşkın bilincini, "Ben" öznesini üstün kılan bir felsefenin temeli olarak kullanmıştır. Kantçı özgürlük düşüncesi-

ni daha fazla geliştirmiş ve felsefenin tüm branşlarının temeli olduğunu iddia ettiği, bilmenin ve yapmanın birliğini tanımlamaya çalışmıştır. Fransız Devrimi'ne (1789–99) verdiği destekle de bilinen Fichte, Napolyon'un Avusturya'yı işgal etmesinin üzerine yazdığı bir dizi makalesinde ırk faktörünü Alman olmanın temel öğesi olarak belirlemiştir.

Fichte ve Kant

Saxony'de mütevazi bir ailede dâhi bir çocuk olarak dünyaya gelen Fichte'nin, bir vaazı tek sefer dinledikten sonra ezbere okuyabildiğini duyan bir rahip onunla ilgilenir ve masraflarını üstlenir. Fichte, daha sonra Friedrich Nietzche'nin (1844–1900) de öğrencisi olacağı Pforta'da bulunan ünlü yatılı okula gönderilir. Jena ve Leipzig Üniversitelerine giden Fichte'nin masraflarını karşılayan rahibin ölümünün ardından mali kaynağı kesilir ve mezun olamaz. Fichte, mutsuz bir şekilde özel ders vererek, Kantçı felsefe öğretir ve iki yıl sonra *Attempt* kitabının yayımlanmasının ardından ise Jena'da Eleştirel Felsefe Kürsüsüne getirilir.

Kant'ın aşkın idealizminde, öznenin dışında "kendinde şeyler"i (*numen*) kapsayan bir dünya vardır ve buna ek olarak, şeylerin bize kendi tecrübemiz içerisinde göründüğü biçim vardır (*fenomen*). Fichte'de durum böyle değildir. Bilinç, kendisi dışındaki şeylerin dünyasından temellenmenin aksine, kendisine dair bilincinin içinde var olur. Bütün kavrama eylemi de bu durumdan doğar. Fichte bu sistemi *Foundations of the Entire Science of Knowledge* [*Tüm Bilgi Biliminin Temelleri*] (1794/95) gibi iddialı bir isimle yayımladığı eserinde daha da geliştirmiştir. Bu çalışma Fichte'nin, tüm felsefenin radikal bir öznellik üzerinde temellendiği, bilim doktrini ya da bilgi teorisi olarak farklı biçimlerde anlaşılan *Wissenschaftslehre* nosyonunu geliştireceği birkaç çalışmasının ilkiydi. Fichte tüm bilgiyi, mutlak ego olarak adlandırdığı şeyin –Fichte'nin tanrı kavramı– bilincine bağlı kılarak, idealizmi sistematize etmeye çalıştı.

Mutlak egodan, bizlerin bireysel –ya da tarihsel– ampirik egoları ortaya çıkar. *Wissenschaftslehre*'ın amacı bireysel egoyu, mutlak ego içerisindeki kaynağından hareketle keşfetmektir.

Alman Milliyetçiliği

Fichte, anlaşılması güç ve hayli teorik bir filozof olduğu kadar, fikirlerini popüler hale getirebilen başarılı bir hatipti. Fransız Devrimi'ni yakından takip etti ve Napolyon 1806'da Prusya'yı işgal edene kadar da devrimi destekledi. İşgal onu "Adresses to German People" [Almanlara Söylevler] adlı yazılarını yayımlamaya teşvik etti ve bu yazılar Alman ulusal kimliğine yönelik bilincin gelişmesinde büyük ölçüde etkili oldu. İyi bir Almanın tarifini veren Fichte, sözlerine iyi bir Almanın kim olmayacağını söyleyerek başlar: Mesela iyi bir Alman, Yahudi değildir. "Contribution towards Correcting the Public's Judgement of the French Revolution" [Halkın Fransız Devrimi'ne dair Yargılarını Düzeltmeye Katkı] (1793) adlı söylevinde, Yahudilerden "devlet içinde devlet" diye bahseder. Hannah Arendt bu fikrin tarihini *Totalitarizmin Kaynakları* (1951) adlı çalışmasında inceler. Fichte Yahudileri, "devlet içinde devlet" olarak tanımlayarak, onların en iyi ihtimalle güvenilmez, en kötü ihtimalle sadakatsiz oldukları fikrini beslemiştir. Yahudilere vatandaşlık haklarının verilebilmesi için uygun tek koşulun "hepsinin kafasını bir gecede kesip, yerine içinde Yahudilere ait bir tek fikir bile barındırmayan yeni kafalar koymak" olduğunu söylemiştir.

Martin Heidegger'in Almanya'nın tarihi amacı konusundaki görüşleri Fichte'den etkilenmiştir. Heidegger, Almanların özel insanlar olduklarına inanıyordu, çünkü eski Yunanlılar gibi onlar da en eski dillerden birini paylaşıyorlardı: Almanca, Johann Christian Friedrich Hölderlin (1770–1843) gibi şairlerin ve Friedrich Nietzsche gibi filozofların oluşturduğu bir kültürün temelidir. "Thirteenth Address to the German Nation" [Alman Ulusuna On üçüncü Söylev] (1806) adlı çalışmasında Fichte, devletlerin doğal sınırlarının coğrafi olmaktan

ziyade dil ile ilgili olduğunu ileri sürüyordu: "Aynı dili konuşanlar, sanat başlamadan çok daha önce, doğanın kendisi tarafından birbirlerine bir dizi görünmez bağla bağlanmıştır." Ortak bir dille birbirlerine bağlı olan insanlardan oluşan bir ulusun bütün ve saf halde tutulması gerekir. "Böyle bir bütün, eğer diğer soydan ve dilden insanlarla karışmak isterse, bunu kendisi karmakarışık hale gelmeden yapamaz." Fichte'ye göre Alman ulusu, "ortak bir dil ve ortak düşünce biçiminin" yanı sıra coğrafi yapısıylada (Avrupa'nın ortasında, birbirine yakın olmayan ırkları bölen bir duvar olarak) diğerlerinden ayrılarak kutsanmıştır. Irk, dil ve kültür, Fichte tarafından Alman milliyetçiliğinin temel öğeleri olarak tanımlanıp bir araya getirilmiştir. Bu yaklaşım ülkenin Birinci Dünya Savaşı'nda yenilgiye uğramasının ardından yükselen aşırı Alman milliyetçiliğinin büyümesinde rol oynayacak ve Nazilerin iktidara gelmelerine zemin hazırlayacaktır.

Schelling: *Ben*'i alt etmek

Fichte'den sonra, Friedrich Wilhelm Joseph von Schelling (1775–1854) Kantçı idealizmi geliştirmeye devam eden filozof oldu; ta ki Hegel tarafından bu yaklaşımın üstünlüğüne meydan okunana kadar. Schelling'in amacı, *System of Transcendental Idealism* [*Aşkın İdealizm Sistemi*] (1800) çalışmasında kabataslak aktardığı biçimiyle, içerisinden aklın nesnel sistemini çıkaracağı bir doğa felsefesi yaratmaktı. Oluş sürecinde doğayı *Ben* (zihin) olarak düşündü. Schelling son dönem çalışmalarında, fikirlerin Tanrı'dan doğduğu, insanın arayışınınsa Tanrı'dan kurtulup, yeniden ona dönmek olarak tanımlandığı bir teoloji geliştirdi. Bu fikirler, Arthur Schopenhauer'un çalışmalarında yeniden karşımıza çıkacağı gibi Friedrich Nietzsche'yi de etkilemiştir. Schelling'in *Philosophical Inquiries into the Essence of Human Freedom* [İnsan Özgürlüğünün Özüne Dair Felsefi Araştırmalar] (1809) adlı çalışmasının da Martin Heidegger üzerinde oldukça büyük etkisi olmuştur. Varoluşçu teolog Paul Tillich (1886–1965) de Schelling'den derinden etkilenmiştir.

Schelling de çağdaşı Johann Wolfgang von Goethe (1749–1832) gibi, indirgemeciliğin tüm biçimlerine ya da dünyayı mekanik ya da niceliksel araçlarla tasvir edip anlamaya karşı çıkmıştır. Bunun yerine, akıl, bilinçdışı tarafından, bilincin mutlak olarak belirlenmesi şeklinde görülmüştür. Her şey Mutlak olana doğru ilerler ve bu sanatın içinde eyleme dönüşmüştür. Bu anlamda hem Fichte, hem de Schelling, sahneyi Hegel için hazırlamışlardır.

> İşimiz, tüm insan bilgisinin, başlangıçtan bu yana var olan mutlak koşulsuz ilk prensibini *keşfetmektir*. Eğer bu mutlak temel prensipse, ne *ispat edilebilir* ne de *tanımlanabilir*.
>
> Bu prensip, Bilincimizin ampirik durumlarında ortaya çıkmayan ve çıkamayan ancak tüm bilincin temelinde yatan ve tek başına onu mümkün alan Edim'i izah etmeyi amaçlar. Bu Edim'i tanımlarken kişinin ne yapması gerektiğini düşünememesi –zihnimizin doğası o konuyu zaten halletmiştir– ve dolayısıyla ne yapmaması gerektiğini düşünme riski daha azdır. Bu da kişinin ilk bakışta olduğunu sandığı şeyin üzerine *düşünmesini* ve gördüğü şeye ait olmayan her şeyi ondan *soyutlamasını* zorunlu kılar.
>
> Johann Gottlieb Fichte, *The Science of Knowledge* (1792).

> Söz konusu olan felsefe dersleriyse, derslerin anlaşılamadığına dair şikayetlerden daha yaygın bir şey yoktur... Felsefede, konunun *kendisi* anlaşılmaz ve karmaşıktır; en etkili konuşma sanatı bile onu anlaşılır hale getirmekte yetersiz kalacaktır.
>
> F.W.J. Schelling, "On the Academic Study of Philosophy" (1842).

4
G.W.F. Hegel
27 Ağustos 1770 - 14 Kasım 1831

Felsefenin en büyük sistem inşacısı, çalışmaları Alman idealizminin zirve noktasını oluşturmuş ve Karl Marx üzerinde büyük etki yaratmıştır.

George Wilhelm Friedrich Hegel, aralarında Fichte ve Schelling'in de bulunduğu, büyük Alman idealist filozoflarının sonuncusudur. Hegel'in amacı her şeyi açıklayan bir sistem inşa etmekti. Her şey ile kastettiği gerçekten de *her şey*di: Hegel, güneş sisteminden mikroplara, Tanrı'dan insana her şeyi anlamak için bütün bir sistem yaratmayı denedi, ki bu sistemde Aydınlanmanın nihai çabası olan inancın yerini aklın alması fikri yatıyordu. Hegel'in arayışı, mitsel inançtan uzaklaşıp, akıl yürütme yetilerini evrene uygulayan ilk filozoflarınki gibiydi. Hegel, Aristoteles'ten (384–322 İ.Ö) bu yana gelmiş geçmiş filozoflar arasında diyalektik akıl yürütmenin önemini en çok vurgulayan kişidir. Karl Marx, her ne kadar Hegel'in idealizmini reddetse de, bir Hegelci olduğu iddiasındadır. Marx, Hegel'i baş aşağı çevirmiş ve onun düşüncelerini kullanarak, daha sonra *diyalektik materyalizm* olarak geliştireceği materyalist felsefeyi oluşturmuştur. Hegel'i anlamanın en zor taraflarından biri, onu okumanın çok zor olmasıdır. Yazıları ağır, kitapları uzundur. Almancası gayet iyi olan Bertrand Russell, *Batı Felsefesi Tari-*

hi (1945) adlı kitabında, Hegel için şöyle der: "Tüm büyük filozoflar arasında anlaşılması en zor olanın Hegel olduğunu söylemeliyim."

Hegel'in başyapıtları arasında: *Tinin Görüngübilimi* (1807), *Mantık Bilimi* (1812–17), *Felsefi Bilimler Ansiklopedisi* (1817) ve *Elements of the Philosophy of Right* [Doğruluk felsefesinin Unsurları] (1820) vardır. Bu eserlerde Hegel, bireysel bilincin kavranmasıyla başlayan ve bireylerin grupları nasıl oluşturduğunu ve bireylerle devletin görev ve sorumluluklarını tanımlamaya doğru ilerleyen felsefi bir programının taslağını hazırlar. Hegel, insanın kendisiyle, diğerleriyle ve tarihle olan ilişkisinin anlaşılma biçimini değiştirmiştir. Marx üzerindeki etkisiyle de on dokuz ve yirminci yüzyıl siyasetinde oldukça etkili olmuştur.

Bertrand Russell ve G.E. Moore, idealizme sırt çevirip, Gottlob Frege'nin mantıkçılığına ve Ludwig Wittgenstein'ın mantıksal atomculuğuna kucak açmadan önce, İngiliz felsefesi Hegel'in etkisi altındaydı. Hegel, İngiliz idealizminin ardındaki itici güçtü. Bu biraz da yanıltıcı bir ifadedir çünkü İngiliz üniversitelerindeki pek çok felsefeci, şu ya da bu nedenle Hegel'in takipçisiydi; dolayısıyla on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında İngiliz felsefesinin ampirik olduğu kadar Hegelci de olduğunu söylemek daha doğru olacaktır. En önemli İngiliz idealist ise F. H. Bradley'di; şair T. S. Eliot (1888–1965) Harvard'dayken Bradley'in Appearance and Reality [Görünüş ve Gerçeklik] (1893) adlı eseri üzerine doktora tezi yazmıştı.

Hegelci Tarihselcilik

Stuttgart'da burjuva bir ailede dünyaya gelen Hegel, kaderinin ruhban sınıfına girmek olacağını düşünüyordu. Ancak Tübingen Üniversitesi'ne bağlı Protestan ruhban okulunda birlikte başka ilgi alanlarına yöneleceği iki yakın arkadaş edindi: şair Friedrich Hölderlin (1770–1843) ve filozof Friedrich Schellling. Üçü de Fransız Devrimi'nin coşkulu takipçileriydi ve değişime açlardı. Hölderlin ve Schelling'e göre, değişime giden yol Immanuel Kant'ın eserlerini ve

onun aşkın idealizm doktrinini çalışmaktan geçiyordu; Hegel başlangıçta bu konuda isteksizdi.

Üç genç düşünür, Alman Romantizmi olarak tanınacak hareketin esas üyeleriydi. Bir dizi farklı disiplinden, çok sayıda temel beceriyi kapsayan her "akım" gibi, Romantizm'in tanımı da çabucak belirsizleşebiliyor. Ancak genel hatlarıyla bu akımın, dünyanın mekanik ve rasyonel olarak açıklanmasına direnç gösterdiği, algılayan öznenin önemini vurguladığı (Kant'ın aşkın idealizminden geliştirilmiştir) ve Almanya'da, Alman dilinden ve insanlarından milliyetçi bir gurur duymak anlamına geldiği söylenebilir.

Hegel teoloji alanında yeterliliğini aldı ve 1793'den 1796'ya kadar, varlıklı bir ailede özel öğretmen olarak çalışmak için Bern'e gitti. İsviçre'de geçirdiği zaman boyunca iki şeyle ilgileniyordu: Hıristiyanlık ve tarih. 1795 yılında, "The Life of Jesus" [İsa'nın Hayatı] ve *The Positivity of the Christian Religion* [Hıristiyan Dininin Müspetliği] çalışmalarını kaleme aldı. Hegel, işvereniyle yaşadığı bir sorunun ardından, yine özel öğretmenlik yapmak için Frankfurt'a taşındı. 1797'den 1801'e kadar kaldığı Frankfurt'ta Hölderlin'le olan dostluğunu tazeledi ve Hıristiyanlık üzerine makaleler yazmaya devam etti. Hegel, İsa'nın hümanizminden ve onun Baba Tanrı aracılığı ile edindiği kutsallığın gizeminden etkilenmişti. Nihayetinde Tanrı'dan ziyade mutlak "Tin"den bahsedecek olsa da Tin'e teolojik bir amaç atfedecekti. Hıristiyanlık üzerine yazdığı bu erken dönem metinlerde, Hegel'in olgunluk dönemi çalışmalarında tam olarak geliştireceği, tarihselciliğin kökenleri bulunabilir.

Hegel'in tarih felsefesi

Hegel, hayatının son yılında verdiği bir dizi konferansta, Tanrı fikrinden ve tarihe yön veren ilahi amaçtan bahsetti (bu dersler Hegel'in ölümünden sonra *Tarih Felsefesi* başlığıyla yayımlanacaktı). Tanrıdan "basit bir soyutlama olarak değil, kendini gerçekleştirme gücüne sahip hayati ilke" olarak bahsediyordu. Dahası, Tanrı tarihi belir-

ler: "Tanrı dünyayı yönetir; onun idaresinin mevcut işleyişi –planını yürürlüğe koyması– Dünyanın Tarihidir." İlahi planı anlamak felsefenin işidir; sadece önceden belirlenmiş planın sonuçları Hegel'in "hakiki gerçeklik" dediği şeye sahiptir. Hegel'e göre ne tesadüf ne de kaza vardır. Her şey planlanmıştır. "Bu ilahi İdenin saf ışığının önünde olayların, beklenmedik koşulların tutarsızca bir araya toplanmasından meydana geldiği bu dünyanın hayaleti tamamen yok olur."

Marx'ın, Hegel'in tarih felsefesini, "Tanrı" yerine "sınıf mücadelesini" koyarak, nasıl kendi materyalist amaçlarına uygun hale getirdiğini görmek kolaydır. Yirminci yüzyılda, Hegelci tarihselciliğe sözünü sakınmadan en çok karşı çıkan ise Karl Popper (1902–94) olmuştur. Popper, *Açık Toplum ve Düşmanları* (1945) adlı çalışmasında Hegel'i, Platon ve Marx'la beraber totalitarizmin üç atasından biri olarak ilan etmiştir. Popper'e göre bunun sebebi, Hegel'in deterministik tarih anlayışıdır. Aynı şekilde Hegel'in tarihe dair iyimser bir bakış açısına sahip olduğu ve gerçek ilerlemenin mümkün olabileceğini düşündüğü de ileri sürülebilir.

Hegel'in yöntemi

Tinin Görüngübilimi adlı çalışmasında Hegel, hem "tin" hem de "zihin" anlamına gelen Almanca *Geistes* kelimesinin çift anlamlılığı üzerinde oynar. Bu çalışma, Hegel'in bilgi üzerine sistematik, bilimsel bir açıklama getirme çabasının ilk kısmını oluşturur. *Science of the Experience of Consciousness* [Bilinç Deneyiminin Bilimi] adlı alt başlıkla Hegel, bilinç konusunu metafiziğin kapsamından çıkarıp, bilimsel araştırmanın alanına aldığını anlamamızı sağlar.

Hegel zihnin fenomenolojisinde René Descartes'tan (1596–1650) Kant'a Aydınlanmacı düşünürlerin epistemolojilerini, temelcilikleri nedeniyle reddeder (bilginin artarak anlaşılabileceği sağlam bir temel bulma isteklerinden bahsediyor). Bilincin kendisini, nesnelerini ve bilincin nesnelere sahip olduğunun bilincinde olmasını ele

alan Hegel, bilgiyi anlamak için yeni bir yol açar. Hegel'in ünlü diyalektik yöntemi de bu bağlamda devreye girer. Hegel ile ilgili tartışmalarda sık sık alıntılanan tez–antitez–sentez şeklindeki üçlü formül, aslında Alman filozof ve Hegel yorumcusu Heinrich Moritz Chalybaus'un (1796–1862) çalışmasıdır. Bu üçleme bilincin kendi üzerinde çalışarak yeni bir senteze doğru aşama aşama ilerleme hareketini tanımlar.

Hegel için diyalektik, sonu olmayan bir süreç ve düşüncenin ilk taşıyıcısıdır. Ancak Hegel'in tanımlaması, Chalybaus'un tanımlamasından *soyut–negatif–somut* terimlerini kullanmış olması açısından farklıdır. Bu formülasyon tez–antitez–sentez formülünden daha önemlidir çünkü baştaki tüm tezlerin kusurlu olduğunu kabul eder. *Soyut,* diyalektiğin negatif aşamasına doğru ilerledikçe, bir *dolayım* sürecinden geçer; ancak bundan sonra *somut* olana varabiliriz, ki bu noktada tüm egzersiz yeniden başlar. Hegel bu süreci işleten motoru *alıkoyarak aşma* olarak adlandırmıştır.

Hegel'in düşüncesinin temelinde bireysel bilincin kendisinin ve nesnelerinin bilincine varma süreci ve her bireysel bilincin, diğer bilinçli varlıkların nasıl farkına vardıkları fikri yatar. Kendi bilincimi ötekinin tanımasıyla onun bilincinde olmam beni sosyal bir varlık yapar ve bu durum tüm sosyal ilişkilerin temeli ve özgürlüğün ön koşulu haline gelir (Hegel'in düşüncesinin temel konusu bu olarak görülebilir).

Görüngübilim'de Hegel, *efendi/hizmetkar diyalektiği* temasını işler. İki insan tanıştıklarında öznellikleri arasında bir mücadele başlar; biri diğeri üzerinde üstünlük kurmaya çalışır. Nihayet efendi/hizmetkar ilişkisi kendi kendini çözümler çünkü her iki taraf karşılıklı bağımlılık içerisinde olduklarını fark eder. "Lordship and Bondage"(Egemenlik ve Esaret) adını verdiği bu kısa hikayede Hegel, öznelliklerin, öteki ile karşı karşıya kalmanın, onun üzerinde üstünlük kurmak için nasıl ölümüne bir mücadeleye dönüştüğünü anlatır. Ancak efendi, kendisine tabi olduğu (hizmet, ürün için) hiz-

metkar üzerinde asla üstünlük kuramaz. Aynı şekilde hizmetkarda yavaş yavaş hizmetkar olmadığını görür, çünkü kendisinin ve efendinin yaşadığı dünyayı yaratan onun yaptığı işin meyveleridir. Hegelci diyalektikte bu çatışmalar, öznelerarasılıkla sonuçlanacak bir biçimde, özbilinçte ve toplumsal örgütlenmenin temeli olan paylaşılan bir dünyada olumsuzlanır.

Hegel için *Görüngübilim*, *Mantık Bilimi*'nin (1812–17) girişi gibiydi. Kant'ın aşkın idealizmini daha da ileri taşıyan Hegel, *Görüngübilim*'de, gerçeklik olarak adlandırdığımız şeyin, onu algılama biçimimizden oldukça etkilendiğini ve nihayetinde gerçekliğin zihin *olduğunu* ileri sürmüştür. Dünyadaki her şey, bilincin gerçekliği meydana getirdiği, temelde yatan düzenle izah edilebilir. Bu düzen mantıktır ve Hegel'e göre mantık bilimi, yarattığımız dünyanın temelinde yatan yapıyı anlama çabasıdır.

Doğruluk Felsefesi

Elements of the Philosophy of Right [Doğruluk Felsefesinin Unsurları] (1820) çalışmasında Hegel, kendi bilinç anlayışıyla dünyamızı düzenleyen mantığı, hukuk ve siyaset uygulamasında kendisine yönlendirici olması amacıyla bir araya getirmiştir. Hegel, bir toplumun kendini despotizmden sakınmasında, hukukun birinci dereceden öneme sahip olduğuna inanıyor; ancak sivil ve sosyal yaşantıya bir vatandaş olarak katılımda bulunarak insan özgürlüğünün gerçekleşebilir olduğunu düşünüyordu.

Hegel "doğruluğun" işlediği üç alan belirlemişti: *soyut doğru*, *ahlak* ve *etiksellik* [*ethicality*]. Soyut doğru, ötekilerle olan ilişkilerimizle ilgilidir ve Hegel diğer insanların haklarına saygı duymanın (ve karşılığında bizim beklentilerimizin) temel prensibi olarak "müdahale etmemeyi" ortaya koyar. Ahlak, *Görüngübilim*'de vurgulandığı gibi, kendi öznelliğimizi (ya da "özelliğimizi") anlamak ve bu temelde diğerlerinin öznelliğini de kabul edip, onların haklarına sanki kendi haklarımız*mış* gibi saygı duymayı ifade eder. Hegel ahlak

konusunun üç yönüne değinir: amaç ve sorumluluk; niyet ve refah; "iyi" ve vicdan. Etiksellik konusunda Hegel, bireyin öznel tecrübesini, içinde var olduğu giderek büyüyen gruplarla sentezler: aile, sivil toplum, devlet. Etiksellik, birey öznenin, daha geniş ölçekli dünyayla nasıl bağlantı kurduğuna dair eşsiz, kapsamlı bir incelemedir.

On dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda İngiliz idealizminin ve Avrupa felsefesinin gelişiminde Hegel'in çok büyük etkisi olmuştur. Friedrich Nietzche, *Ahlakın Soybilimi Üzerine* (1887) isimli eserinde, efendi ahlakı ve hizmetkar ahlakı temasını geliştirmiştir. Martin Buber'in (1878–1965) *I and Thou* [Ben ve Sen] (1923) çalışması, efendi/hizmetkar diyalektiğine çok şey borçludur ve Simone de Beauvoir (1908–86) kadının tarihteki yerini incelediği *İkinci Cins* (1949) kitabında bu temadan kapsamlı biçimde faydalanmıştır. Bu temanın belki de en gelişmiş biçimi Alman filozof Karl Jaspers'in felsefesinde ve psikiyatrisinde bulunabilir. Jaspers, ayrık, özbilinç öznellikleri kavramlarını geliştirir ve bu kavramların "sevme mücadelesi" adını verdiği şey aracılığıyla diğer öznelliklerle olan ilişkisini ele alır. Belki de Marx, Hegel'i kendine mâl ettiği için, Hegel popüler olarak onunla fazlaca ilişkilendirilmiş ve bundan dolayı da post-Marksist, post-komünist yirmi birinci yüzyıl dünyasında Marx ile aynı kaderden muzdarip olmuştur. Ancak nasıl geç dönem kapitalizm krizine çözüm bulmak için Marksist analiz araştırmacılar tarafından gözden geçirilecekse, Hegel'in bilince dair fikirleri de kim olduğumuza ve sosyal ilişkilerimizin nasıl inşa edildiğine dair aşırı indirgemeci açıklamalarla tatmin olmayanlar için oyalayıcı olabilir.

> Kendinde varlıklar oldukları ve kendi tinsel krallıklarının örgütlenmesini gerçekleştirdikleri için, Mutlak Bilgi ya da kendini Tin olarak bilen Tin, kendi yolunu tinsel biçimlerin (*Geister*) belleğinde bulur. Onların, olumsallık biçiminde ortaya çıkan özgür varoluşları üzerinden bakıldığında bu biçimlerin korunması *Tarih*tir; onların entelektüel olarak

kavranan örgütlenmeleri üzerinden bakıldığında bu, bilginin onun aracılığıyla ortaya çıktığı *Bilim*dir. İkisi birlikte ya da (entelektüel olarak) kavranan (begriffen) Tarih, Mutlak Tin'in, hakikatin, doğruluğun, onun saltanatının kesinliğinin Golgotha'sını [İsa'nın çarmıha gerildiği yer, ç.n.] ve belleğini tesis eder ve bu olmadan o cansız, metruk ve yalnızdır.

G.W.F. Hegel, *Tinin Görüngübilimi* (1807).

Gerçek şu ki, önceki metafiziğin içeriğine ya da biçimine veya her ikisine birden duyulan ilgi kayboldu. İnsanların, örneğin anayasal kanunlara, onların uygulanmasına, ahlaki görenek ve erdemlere kayıtsız kalması ne denli kayda değerse, insanların metafiziği kaybetmesi, saf özüyle hayata dahil olan tinin, hayatın içinde artık gerçek bir mevcudiyetinin kalmaması da o denli kayda değerdir.

G.W.F. Hegel, *Mantık Bilimi* (1832).

Felsefeye giden her yol, neyin başlangıç noktası olarak alınacağına dair temel teşkil eden belli varsayımlara bağlıdır. Peki ya bu tip varsayımlarda bulunmazsak? O zaman tüm araştırmalarımız şüpheci yaklaşımlar tarafından yutulup, sıfır noktasına mı varacak? Hegel... böyle düşünmüyordu. Onun verdiği yanıt –umut verici ve canlandırıcıdır– nereden başladığımızın ya da başta bir varsayımda bulunup bulunmadığımızın pek bir önemi olmadığıdır; bizim felsefi yolculuğumuz, kaçınılmaz olarak, uzun soluklu bir kendini inceleme süreci olacaktır ki bu süreç içinde düşünce, kendini sorgular ve yoluna devam ettikçe eksikliklerini giderir.

Michael Allen Fox, *The Accesible Hegel* (2005).

5
Auguste Comte
19 Ocak 1798 – 5 Eylül 1857

Pozitivizmin temellerini atan ve sosyolojinin altyapısını hazırlayan Fransız düşünür.

Auguste Comte, Immanuel Kant'ın ve G.W.F. Hegel'in metafiziğini reddetmiş, onun yerine doğrudan gözlemlenemeyen herhangi bir şeyi çalışma alanının dışında bırakan yaklaşımın temellerini atmıştır. Pozitivizm olarak bilinecek bu yaklaşım, Comte'un insanın tarihsel entelektüel yolculuğundan bahsettiği "Üç Hal Yasası"nı geliştirmesine olanak sağlayacaktır; bu yolculuk Tanrılara inançla tanımlanabilecek "teolojik aşama" ile başlar ve pozitivizmle (üçüncü aşama) sonuçlanır; ikisinin arasındaysa "metafizik aşama" yer alır. Charles Darwin'den ödünç aldığı evrim metaforuyla sosyal davranışı, kendi pozitivist yöntemiyle anlamaya çalışmıştır. Comte'un oldukça özgün katkıları, Emile Durkheim'ın sosyolojiyi, resmi akademik bir disiplin olarak kurmasının yolunu açarken, Max Weber'in de onu, sosyolojik araştırmada öznelliği dikkate alan, gözleme dayalı olmayan bir yöntembilim olarak geliştirmesini sağlamıştır.

Aziz Simon'un sekreteri

Öğrencilerin düzenlediği bir protesto gösterisine katıldığı için École Polytechnique'ten [Politeknik Okulu] atılan Comte, kısa bir süre Montpellier'de tıp okudu ve ardından 1817'den 1824 yılına kadar sosyalist Henri de Saint-Simon'un sekreterliğini yaptı. Comte, Saint-Simon ile çalıştığı dönemde, kendi fikirlerini geliştirme ve Saint Simon'un *L'Organisateur* adlı dergisinde imzasız makaleler yayımlama fırsatı buldu. Bir süredir davranış bozuklukları sergileyen Saint-Simon, 1823 yılında kafasına altı kez ateş ederek intihara kalkıştı ve bu olay hayatının son iki yılını kör olarak geçirmesine neden oldu. Comte'un bir dizi makalesi Saint-Simon'un adı altında yayımlanmıştı ancak Simon, Comte'un *Course of Positive Philosophy* [Pozitif Felsefe Dersleri] (6 cilt, 1830–42) adlı çalışmasının ilk kısmını da kendi adıyla yayımlamaya kalkışınca Comte bu duruma bir son vermek durumunda kaldı ve 1824 yılında Saint-Simon ile olan bağlarını kopardı.

Comte da depresyondan muzdarip olduğu için, Saint-Simon ve Comte birlikteliği mutsuz bir birliktelikti. 1826 yılında, psikiyatr Jean-Etienne Dominique Esquirol (1772–1840) idaresindeki bir akıl hastanesinde tedavi gören Comte'a mani teşhisi konmuştu ve soğuk su tedavisinin yanı sıra kan aldırma tedavisi önerilmişti. Comte 1827 yılında doktor gözetiminden çıktı ve birkaç kez intihara teşebbüs etti; bu girişimlerin en kayda değer olanı Paris'teki Sen Nehri'ne atlamasıydı.

Üç Hal Yasası

Comte'un, *Pozitif Felsefe Dersleri* adlı çalışmasında ana hatlarını belirlediği Üç Hal Yasası, insanın entelektüel gelişimine dair evrimci bir fikir sunar: "Bize rehberlik eden her bir kavrayış, bilgi edinmeye yönelik elimizdeki her branş, sırasıyla üç farklı teorik aşamadan geçer; Teolojik ya da imgesel, Metafiziksel ya da soyut ve Bilimsel ya da pozitif." Teolojik aşama üç kısma bölünmüştür, bunlar *fe-*

tişizm, *politeizm* ve son olarak da *monoteizm* aşamalarıdır. Düşüncenin metafizik ya da soyut evresinde insan, fenomenleri "güçler" ya da "özler" aracılığı ile açıklamaya çalışır. Bu düşünce biçimi daha gelişmiş olsa da kesin, ölçülebilir sonuçlar vermez. Ancak bilimsel ya da pozitif evrede dünyayı gözlem aracılığıyla anlarız. Comte, Avrupa düşüncesinin bu evrimini, insanın bireysel gelişimine benzetmiştir: çocukluk (teolojik evre), gençlik (metafizik evre), yetişkinlik (bilimsel evre).

Comte'un ikinci yasası Ansiklopedik ya da Epistemolojik Yasa olarak bilinir. Comte bu kez bilimlerin gelişim sırasını tanımlamak için yine evrimci bir yaklaşım sergiler; her bilim dalı diğerinin temelini hazırlar. İlki matematiktir ve matematikten astronomi, fizik, kimya, biyoloji ve nihayet sosyoloji (toplum üzerine bilimsel çalışma) türemiştir. Comte'un *Dersler*'inin altı cildi bu alanların tamamı üzerine verilen bir derstir.

Pozitivizm ve Sosyoloji

Comte pozitivizmi Fransız Devrimi'nin ardından hüküm süren belirsizlikle başa çıkmanın bir yolu olarak görmüştü. Her şey sorgulanıyordu: Kilise kurumu, Tanrıya duyulan kişisel inanç, monarşi, devlet, insanların rolü. Sosyoloji, insanlararası etkileşimin ardında yatan kanunları keşfedecekti. Sosyal kurumların ve grupların nasıl işlediğini belirleyecek, sosyologların sosyal sistemlerde olup bitenleri anlayabilmelerinin yanı sıra bu konuda öngörüde bulunabilmelerini de sağlayacaktı.

Comte'un Fransa dışındaki başarısı, İngiliz toplum kuramcı Harriet Martineau'nun (1802–76), *Dersler* kitabını *The Positive Philosophy of Auguste Comte* [Auguste Comte'un Pozitif Felsefesi] (2 cilt, 1853) başlığı altında kısaltıp, tercüme etmiş olmasından kaynaklanır. İlk kadın sosyolog olan Martineau, köleliğe karşı çıkmak için pozitivist yaklaşımı kullanan ve kadınların özgürlüğünü talep eden bir aktivistti. Comte'un eserleri İngiltere'de John Stuart Mill tara-

fından desteklendi; Comte sürekli Mill'in desteğini istiyordu ancak pozitivizm kuramını "insanlığın dini" statüsüne çıkarmaya teşebbüs edince, Mill daha fazla onun peşinden gidemedi.

Comte, yılı on üç aya bölen bir takvim yaptı ve aylara Arşimet, Dante gibi büyük adamların adını verdi; haftanın günlerine diğer önemli kişilerin adlarını vermişti. (Artık yıllarda kutsal kadınların anıldığı bir şenlik düzenlemeyi de önermişti.) Comte'un insanlık dinine mensup olanlar on dokuzuncu yüzyılın sonunda Fransa'da bir İnsanlık Şapel'i inşa ettiler. Bu şapellerden üç tane de Brezilya'da vardı ve Brezilya bayrağının üzerinde de Comte'un pozitivizm sloganı yazar: "Ordem e Progresso" [Düzen ve İlerleme]. Comte'un sloganı da şuydu: *vivre pour altrui* [başkaları için yaşa]; bu ifade *özgecilik* kelimesinin kökenini oluşturur ve etkisi yirmi birinci yüzyıla kadar süren bir düşünür için uygun bir mezar yazıtı olmuştur.

> İnsan zekasının en baştaki, en basit halinden, günümüze gelene kadar farklı aşamalarını inceleyerek, büyük temel bir yasa keşfettiğime inanıyorum, zihin bu yasaya değişmez bir zorunlulukla bağlıdır... Bu yasa, temel kavramlarımızın her birinin, bilgimizin her dalının, birbirinden farklı üç teorik aşamadan geçtiği gerçeğinden ileri gelir: teolojik ya da imgesel aşama, metafizik ya da soyut aşama, bilimsel ya da pozitif aşama.
>
> Auguste Comte, *Pozitif Felsefeye Giriş* (1830).

> Comte, pozitivizmin ve onun temel bileşeni olan sosyolojinin, insanların düşünme biçimini temelden değiştireceğini savunuyordu. Bu entelektüel devrim, ahlaki düzenin yeniden canlanmasını ve ardından yeni bir uzlaşma dönemine götürecek politik dönüşümü sağlayacaktı.
>
> Mary Pickering, *Auguste Comte: An Intellectual Biography* (1993).

6
Henry David Thoreau

12 Temmuz 1817 – 6 Mayıs 1862

Sivil itaatsizliği savunan ve çevrecilik görüşünü etkilemiş Amerikalı aşkıncı filozof.

Kant'ın aşkın idealizminin kalıcı etkisi Amerikalı filozof, günlük ve makale yazarı Henry David Thoreau'nun da çalışmalarında kendini gösterir. Thoreau en çok iki çalışmasıyla tanınır. "Sivil İtaatsizlik" (1849) ve *Walden, or Life in the Woods* [Walden ya da Ormanda Yaşam] (1854). Thoreau, Meksika–Amerika Savaşını (1846–48) protesto amacıyla vergi ödemeyi reddetmesi üzerine hapis cezası almış ve "Sivil İtaatsizlik" makalesini bu olayın ardından kaleme almıştır. Makale, hükümete karşı vicdana dayalı barışçıl direncin temelini atmış, yirminci yüzyılda Mohandas Gandhi (1869–1948) ve Martin Luther King (1929–68) gibi insan hakları konusunda mücadele veren liderlerin yolunu açmıştır. *Walden,* Thoreau'nun, toplumdan uzaklaşıp yalnız yaşadığı Massachusetts, Concord yakınlarında, akıl hocası Ralph Waldo Emorson'a (1803–82) ait ormanlık alanda iki yıl süren kendi kendine yetme deneyimi esnasında tuttuğu günlüktür. *Walden*'de Thoreau, insanın yerini devletle, toplumla, doğayla ve kendisiyle ilişkisi içinde ele almıştır.

Aşkıncılık

Thoreau, Harvard'da (ve genel olarak Yeni İngiltere toplumunda) hüküm süren Üniteryen doktrinin entelektüalizmine tepki olarak gelişen Amerikan aşkıncılık hareketinin önde gelen üyelerindendi. Amerikalı aşkıncılar kilise doktrinine karşı direniyor ve fiziksel dünyanın ötesinde, ruhsal aşkınlığa götürecek bireysel sezgiyi savunuyorlardı. Aşkıncılık, ampirizm karşıtı bir hareketti.

Aşkıncılığın kurucularından biri Ralph Waldo Emerson'dır. Thoreau'nun felsefesi, Emerson'a atıfta bulunmadan anlaşılamaz. Emerson, 1832 yılında Kıta'yı dolaşmasından önce, aralarında William Wordsworth (1770–1850), Samuel Taylor Coleridge (1772–1834), John Stuart Mill (1806–73) ve İskoç hiciv ve makale yazarı Thomas Carlyle'in (1795–1881) bulunduğu dönemin önde gelen İngiliz entelektüelleri ile görüşmüştür. Özellikle Wordsworth, Kant'ın aşkın idealizm fikrinden etkilenmiştir ve *Prelüd* (1799) adlı oldukça uzun şiiri, öznenin dünyayı nasıl meydana getirdiği yönündeki Kantçı fikirleri yansıtır. Emerson ve Amerikalı aşkıncılar, Mill'in ampirizmini reddederken, onun devlet kontrolüne karşı bireysel direnci vurgulayan adalet kuramına, köleliğe karşı duruşuna ve kadınlara özgürlük isteğine kucak açıyorlardı. Carlyle, Emerson'ı, Johann Wolfgang von Goethe'nin çalışmalarıyla tanıştırdı ve onu rasyonalizm ile şüpheciliğin giderek arttığı bir çağda, aşkıncı fikirlerinin peşinden gitmesi yönünde teşvik etti. Avrupa seyahatiyle güç bulan Emerson, Carlyle'nin edebiyat ajansı olarak önemli bir rol üstleneceği Birleşik Devletler'e geri döndü.

Emerson'ın çalışması sistematik olmaktan çok, Amerikan geleneğini karakterize eden, yinelenen temalara odaklanarak; özellikle de bireycilik ve özgürlük konularına yoğunlaşır. Bir aşkıncı olarak Emerson'ın teması, insan ve insan ruhunun doğal dünyayla olan ilişkisidir –bu tema daha sonra Thoreau tarafından geliştirilecektir. "Self-Reliance" [Kendi kendine Yetme] (1841) Emerson'ın en çok bilinen makalesidir ve burada Thoreau'nun Walden deneyimine işa-

ret eder: "Her insanın eğitiminde kıskançlığın cehalet, taklidin intihar olduğu yargısına vardığı bir zaman vardır; iyi ya da kötü her insan kendi payına düşeni alacaktır. Her ne kadar koca evren iyilikle dolu olsa da, kendine bahşedilen toprakta zahmet edip, yorulmadıkça, tek bir mısır tanesi meydana gelmeyecektir."

Emerson'ın yazılarını kaleme aldığı dönemde, Birleşik Devletler hâlâ emekleme dönemindeydi ve kültür anlamında pek çok yönden hâlâ Avrupa'ya bağlıydı. Emerson ve ardından Thoreau bu akımı tersine çevirmeye başladılar. Bu anlamdaki en güçlü örnek Emerson'ın, Friedrich Nietzsche üzerindeki etkisidir (1844–1900). Burada bahsettiğimiz, anavatanında yetişmiş Amerikalı bir filozofun, Eski Dünya'dan bir düşünürün üzerinde etkili olmasıdır ki bu düşünür, Alman düşüncesinin ilk ayrımında kendine yer bulacaktır ve çalışmaları hâlâ geniş kitlelerce okunmaktadır. Nietzsche'nin günlükleri, Emerson'a duyduğu hayranlığı yansıtır ve içlerinde Nietzsche'nin Almanca çevirilerinden kopyaladığı, "Tarih" ve "Kendi Kendine Yetme" adlı makalelerden pasajlar vardır. Akademisyenler yakın zamanda Nietzsche'nin defterlerinde, Emerson'a dair yüzden fazla doğrudan atıf olduğunu keşfetmişlerdir ve Nietzsche'nin *Şen Bilim* (1882) adlı çalışmasında Emerson'ın etkisi oldukça önemlidir. Emerson'la birlikte Birleşik Devletler, sadece Avrupa kültürünü ithal eden bir ülke olmaktan çıkmakla kalmamış, aynı zamanda kültür ihraç eden bir ülke haline de gelmiştir. Emerson'ın çalışmaları, Amerika'nın entelektüel çağa girişinde oldukça önemli bir kilometre taşıdır.

Walden ve Metodoloji

Thoreau, 1837 yılında Harvard'dan mezun olduktan sonra, birkaç yıl öğretmenlik yaptıysa da başarılı olamamış ve ardından Emerson'ın çocuklarına özel öğretmenlik yapmaya başlamıştır. Aynı zamanda Emerson'ın editörü, bahçıvanı ve kahyası rolünü de üstlenen Thoreau, kişinin kendisi için iyi yaptığı fiziksel ya da entelektüel veya iş-

vereni tarafından doğru düzgün ödüllendirilen her hangi bir işi, aşkın bir eylem olarak görüyordu. Bu anlamda Marx'ın, işin kendinde değerinin öznesi için değersizleştiği ve maddi ihtiyaçları karşılamak için yapılması gereken mecburi bir eyleme dönüştüğünü ileri sürdüğü yabancılaşma kuramına önceden işaret etmiştir. Aslında, ihtiyaç ve gereklilik, *Walden*'ın temel konularıdır.

Thoreau'nun, Walden Gölü'nün yakınlarındaki bir ormanda yalın bir hayat sürdürme deneyimi, 4 Temmuz 1845 yılında başladı ve iki yıl iki ay sürdü. Yöntemi kendini, hiçbir maddi konfora sahip olmayan ve doğadaki konumunu yeniden yapılandırmak zorunda olan bir özneye indirgemekti. Thoreau bu durumdayken, insanın temel ihtiyaçlarını yeniden keşfeder: barınma, yiyecek ve toplum. Ufak bir ev inşa edip, yiyeceğini kendisi toplayarak bu ihtiyaçlarını kendi başına karşılar. Çoğu zaman yalnız yaşar ama insanlarla görüşmekten ve sosyal etkileşimden de sakınmaz. Thoreau fikirlerini ve eylemlerini aktarırken, yirminci yüzyıl felsefesinin temelini oluşturarak, bilimsel gözlemde öznenin rolü ve insanın çevreyle olan etkileşiminin doğası gibi temaları belirleyip geliştirir. *Tanrı'nın Türküsü* (İ.Ö 1.000) ve *Laws of Manu* [Manu'nun Yasaları] (İ.Ö 500) okumalarıyla da Batı'da yirminci yüzyılın sonlarında Hint felsefesine duyulacak ilgiye ön ayak olan Thoreau'nun, *Walden* çalışmasında bu eserlerin etkisi hissedilir.

Thoreau'nun *Walden* eserinde, ihtiyaç ve zorunluluğu keşfetme yöntemi eşsizdir. Eğer Descartes'ın *Meditasyonlar* adlı çalışması, bilgiyi *düşünüyorum, öyleyse varım* noktasına kadar soyan zihinsel bir indirgemeyse, *Walden* da Thoreau'nun yabanilik aşamasından başlayarak, derece derece insani gereksinimleri inşa ettiği, hem zihinsel hem de fiziksel bir indirgemedir. Bu analiz onun, devletin bu temel ihtiyaçları karşılayabilme, hatta düzenleyebilme becerisi konusunda ciddi bir şüpheye kapılmasına neden olmuş; devletin bu ihtiyaçların giderilmesine karşı olduğunu bile görmüştür. Thoreau'nun bireyin devletle olan ilişkilerine dair gözlemleri, onun

felsefesinin bir taraftan nasıl ileri görüşlü olduğunu ve aynı zamanda geçmişle nasıl ilişki kurabildiğinin örneğidir; özellikle de Platon'un (İ.Ö 427–347) *Devlet* adlı eseriyle. Thoreau okumak benzersiz bir tatmin duygusu yaratır çünkü çalışmaları geçmişten, bizim "şimdiki zamanımız" haline gelmiş olan geleceğe doğru bir akış olarak görülebilir. Çevrecilik anlayışı Thoreau'nun sadece felsefi çalışmalarına değil, özellikle tohum ekme ve ormanların yeniden canlandırılması konularında yaptığı bilimsel gözlemlere de çok şey borçludur (bu konuyla özellikle, kazayla 300 hektarlık bir alanı yok eden bir yangın çıkarmasının ardından ilgilenmiştir).

Sivil İtaatsizlik

Thoreau 1848 yılında "The Rights and Duties of the Individual in Relation to Government" [Bireyin Devletle Olan İlişkisinde Hak ve Görevleri] başlıklı bir dizi konferans verdi; bu konferanslardaki temel fikirler "Sivil Devlete Direnç" (1849 yılında "Sivil İtaatsizlik" olarak yeniden adlandırılmıştır) adlı makalesinde ortaya çıkacaktır. "Sivil İtaatsizlik" Thoreau'nun, bireyin görevi ile devletin talepleri arasında bir çizgi olması gerektiği yönündeki fikrini kısa ve öz bir biçimde anlatan klasik bir vicdan anlayışı savunmasıdır. Thoreau, Birleşik Devletler'in Meksika'ya karşı açtığı savaşı, köleliği yaygınlaştırma teşebbüsü olarak görmüştür ki Birleşik Devletler eski başkanı John Quincy Adams da (1767–1848) bu fikri paylaşıyordu. Thoreau bu görüşünden dolayı vergi ödemeyi reddetmiş ve Haziran 1848 yılında bir gecelik hapis cezası almıştır (bilindiği kadarıyla halalarından biri vergiyi onun yerine ödeyip, Thoreau'yu hapisten çıkarmıştır, eğer iş Thoreau'ya kalsa muhtemelen içeride daha fazla yatmayı tercih ederdi).

Martin Luther King Birleşik Devletler'de insan hakları hareketini oluştururken, "Sivil İtaatsizliği" temel ilham kaynaklarından biri olarak almıştır. Hindistanlı insan hakları savunucusu Mohandas Gandhi "Sivil İtaatsizliği", sadece çürütülemez mantığı ve düşün-

ce biçimine sahip olduğu için değil, aynı zamanda eylem planı çıkaran ve dolayısıyla devlet gücüyle etkili bir barışçıl yüzleşmeye nasıl gidilebileceğine dair örnek teşkil ettiği için temel bir metin olarak ele alır. Thoreau felsefesinin uygulamalı kısmı, düşünceye odaklı doğasıyla birlikte, bu felsefeyi "sistem" haline getirmeksizin dünyaya dair bir düşünceye dönüşmüştür.

Emerson ve Thoreau kendi aralarında ilk önemli Amerikan felsefi üslubunu geliştirmişlerdir. Her ne kadar aşkıncılık geçen yüzyıllar içerisinde hitap gücünü yitirmiş olsa da, Amerikalılar bu iki adamın çalışmalarında, uluslarının üzerine inşa edildiği fikirlerin yansımalarını bulurlar: bireyselcilik, kendi kendine yetmek ve kendi kaderini tayin etmek.

> Hükümet en iyi ihtimalle doğru olmayan ama zaruri bir çaredir, hatta genellikle hükümetlerin tamamı da çoğu zaman çare de değildir. Daimi orduya karşı yapılan itirazların –ki bunlar çok sayıda ve önemli itirazlardır– devamı gelmelidir ve aynı itirazlar daimi hükümete karşı da yapılabilir. Daimi ordu sadece daimi hükümetin bir koludur. İnsanların kendi iradelerini yürürlüğe koymak için tercih edebilecekleri tek biçim olan hükümet, insanlar onun aracılığıyla harekete geçme imkanı bulamadan suistimal edilip, yolundan sapmaya ordu kadar müsaittir. Meksika savaşına şahit olduktan sonra, daimi hükümeti kendi araçları olarak kullanan birkaç kişinin çalışmalarını ölçüt olarak kabul etmeye insanlar rıza göstermeyecektir.
>
> Henry David Thoreau, "Sivil İtaatsizlik" (1849).

Bir yüzyıl önce Henry David Thoreau'ya, Ralph Waldo Emerson'ın çömezlerinden biri olarak tepeden bakılıyordu. Elli yıl önceyse, hızla unutulan ve bunu hak etmiş, "yarışı kaybedenlerden" biri olarak düşünülüyordu. Ancak

günümüzde Amerika halkının büyük tanrılarından biri olarak görülüyor ve ünü azalmak yerine artıyor. Thoreau'nun kendi döneminden daha çok bugüne hitap ettiği konusunda evrensel olarak uzlaşılmıştır.

Walter Harding, *The Days of Henry Thoreau: A Biography* (1965).

7
Ludwig Andreas von Feuerbach
28 Haziran 1804 – 13 Eylül 1872

Ustasıyla yollarını ayıran genç Hegelci, radikal bir materyalist ve din eleştirmeni olmasıyla Karl Marx üzerinde ciddi bir etkisi olmuş Alman filozof.

Feuerbach'ın *Hıristiyanlığın Özü* (1841) adlı çalışmasında ifade ettiği din eleştirisi, o güne kadar batılı filozofların ortaya koyduğu eleştirilerin hepsinden daha sert olmuştur. Feuerbach, Tanrı'nın sadece insanoğlunun ihtiyaçlarının yansıması olduğunu söylemiştir. Sevgiyi önce Tanrı olarak adlandırdığımız nesneleştirilmiş kaynakta cisimleştirerek; oradan da yakınımızdakilere çevirerek çarpıtırız. Feuerbach'a göre bu süreç yabancılaşmaya neden olur ve insanın özerkliğini tehlikeye atar. Genç Karl Marx, Feuerbach'tan oldukça etkilenmişti; bunu daha sonra din için yaptığı "insanların afyonu" benzetmesinden anlamak da mümkündür. Her şeyin teorisini yapmanın peşinde koşan Hegelcilerin metafizik kuramına karşı çıktı; sosyal sorunların, grup hareketi ile çözülebileceğini iddia eden sosyalist tutumu da reddetti. Onun odaklandığı konu birey ve öznelerarası ilişkilerin imkanıydı. Feuerbach, Batı düşüncesinde Hegel ve Marx arasında köprü oluşturması açısından önemli bir yere sahiptir.

Teolojiden Hegel'e

Bir diplomatın oğlu olarak dünyaya gelen Feuerbach, Karl Daub (1765–1836) ile teoloji çalışmak için Heidelberg Üniversitesi'ne girdi. Daub, teoloji öğretisini, felsefeyle uzlaştırmaya çalışan bir protestandı. Kısa bir süre sonra bu eğitimden sıkılan Feuerbach, Berlin'de Hegel'le çalışmak istediğini dile getirdi; ancak babası bu isteğine onay vermiyordu. Babasına büyük teolog ve yorumbilimci Friedrich Schleiermacher (1768–1834) ile çalışacağını söyleyerek Berlin'e giden Feuerbach, Schleiermacher'in yerine Hegel'in öğrencisi oldu. Hegel'le geçen bir dönemin ardından, Friedrich-Alexander Üniversitesi'nde doğa bilimleri okudu. Feuerbach'ın yavaş yavaş teolojiden antropolojiye dönme süreci tamamlanmıştı. Feuerbach insanın, temelde kendini önemsediğini ve kendi kutsallığının ve aşkınlığının kaynağı olduğunu dile getiriyordu. Tanrıda ya da dinde bulunabilecek bir kurtuluş yoktur. Mevcut olan tek şey rasyonel ve duyumlara sahip insanoğludur. Kendi yayınladığı toplu eserlerinde şu tespitte bulunuyordu: "Hakikat, gerçeklik ve duyum özdeştir. Sadece duyumsal olan varlık hakiki ve gerçek bir varlıktır" (Cilt II, 1844–46).

Feuerbach Erlangen'de öğretmenlik yaptığı dönemde art arda birkaç felsefi çalışması yayımlandı; ancak isimsiz olarak basılan *Thoughts on Death and Immortality: From the Papers of a Thinker, along with an Appendix of Theological Satirical Epigrams* [Ölüm ve Ölümsüzlük Üzerine Düşünceler: Hiciv dolu Teolojik Epigramlar ilavesiyle bir düşünürün makaleleri] (1830) adlı çalışmanın ona ait olduğu ortaya çıkınca akademik kariyeri sona erdi. Bu kitapta Feuerbach, insan ruhunun ölümden sonra yaşamaya devam etmesi fikrine karşı çıkmıştı (ona göre ölümden sonra bilinç, bir tür evrensel bilince geri dönüyordu). Ayrıca insanlığımızın benzersiz bir vasfı olduğunu ve onun da ezeli olmadığını belirtiyor, hicivlerindeyse günün önde gelen teologlarıyla dalga geçiyordu. Üniversite, Feuerbach'ı işten çıkardı; bir daha öğretmenlik yapamayacaktı.

Gizemlerinden arınan Din

Bir porselen fabrikasının varisiyle iyi bir evlilik yapan Feuerbach için üniversitediki işini kaybetmek pek te bir sıkıntı yaratmadı. Üniversitenin sınırlandırmalarından ve kuralcılığından kurtulan Feuerbach, artık insanı evrenin merkezi kabul eden kuramını tam olarak geliştirmeye odaklanabilecekti. İnsanın kendisini ve evrendeki yerini yaratma becerisi üzerine odaklanan *Hıristiyanlığın Özü* (1841) adlı çalışması, Alman entelektüel yaşamı üzerinde doğrudan ve önemli bir etki yarattı. Eser, on üç yıl sonra romancı George Eliot (1819–80) tarafından İngilizceye çevrildi ve İngiltere'de sadece felsefe alanında değil, popüler düşünce üzerinde de etkisini arttırdı. Tanrısız bir dünyayı düşünmeye başlayan post-Hegelci bir toplum için Feuerbach artık okunması gereken bir yazardı.

Hıristiyanlığın Özü, Hegel tarzı basit bir önerme ile başlar: "İnsan –dinin gizemi budur– kendi varlığını nesneleştirir ve ardından kendini, kendine dair nesneleştirdiği bu imgenin nesnesi haline getirir, böylece imge özneye dönüşür." Bu girişin önemi abartılmıştır diyemeyiz, çünkü yeni nesil düşünürlerin Hegel'in *Tinin Görüngübilimi* (1807) çalışmasında yer alan rasyonel koşul teorisini muhafaza edip, Hegel felsefesinin metafizik ve Hıristiyan uyarlamalarını reddedebilmelerine olanak sağlayan bu yaklaşımdır. Feuerbach, *dönüşümsel yöntem* adını verdiği metodla din konusunda "Hegel'i baş aşağı çevirir" (Marx da idealizmin yerine materyalizmi koyarak Hegel'i baş aşağı çevirecekti). Hegel'in *Tinin Görüngübilimi* çalışmasında kendini bilme, Mutlak Tinin kendini nesneleştirmesi sonucunda gerçekleşir; Feuerbach'ın *Hıristiyanlığın Özü* çalışmasında ise *sonlu* tin –geçicidir, ebedi değildir– kendini Tanrı biçiminde nesneleştirir ve ardından bu nesneleştirmenin, aslında kendi öz doğasını gerçekleştirmek olduğunu anlar.

Feuerbach ve Marx

Temelde din, insanı kendine yabancılaştırır; bu Marx'ın dini, "ger-

çek sıkıntının ifade edilmesi ve gerçek sıkıntıya karşı çıkma. Din, bastırılmış varlığın iç çekişidir, kalpsiz dünyanın kalbidir, aynen ruhsuz bir durumun ruhu olduğu gibi. Din, insanların afyonudur" (*Hegel'in Doğruluk Felsefesi Eleştirisi*, 1843) biçiminde tanımladığı ve Feuerbach'tan aldığı fikirdir. Ancak Feuerbach Marx'tan farklı olarak, devrim için doğru zamanda olduklarını düşünmüyordu. Marx, Feuerbach'ı "*Feuerbach Üzerine Tezler* (1845)" çalışmasında eleştirerek, Feuerbach'ın "dini duyarlılığın" kendisinin toplumsal bir ürün olduğunu ve Feuerbach'ın analiz ettiği soyut bireyin gerçekte belirli bir sosyal biçime ait olduğunu göremediğini ileri sürmüştür.

Büyük devrimlerin yılı olan 1848'de Feuerbach, bireylerin kendi bilinçlerini kendilerinin değerlendirdiği kişisel bir devrim biçimi fikrini ileri sürerek Marx ile karşı karşıya gelmiştir. Bireylerarası ilişkilerde sevginin gücü ve bireyin duyumsallığı kabul edildiğinde, bunu daha büyük ölçekli değişimler takip edecektir. Bu anlamda Feuerbach 1960'ların alternatif kültürlerine, özellikle de Freudyen cinsellik anlayışı ve Marksist siyaset anlayışı aracılığıyla insanın özgürleşeceğini ileri süren Herbert Marcuse'un (1898–1979) kuramına zemin hazırlar.

Her ne kadar Tanrıyı kutsal bir varlık olarak reddetmişse de Feuerbach'ın modern teoloji üzerinde önemli bir etkisi olmuştur. Daha sonra geliştireceği felsefe, her bireyin diğerinin bilincinin farkına varması ve paylaştığımız ortak insanlık konuları üzerine eğilimine, Ben–Sen ilişkilerine yoğunlaşmıştır. Bu kavram Avusturyalı Yahudi filozof Mertin Buber için o kadar önemiydi ki, *I and Thou* [Ben ve Sen] (1923) onun en popüler eserinin başlığı oldu. Buber Tanrıya inanıyordu ve tanrının en kolay Ben–Sen ilişkilerinde bulunabileceğini ileri sürüyordu.

> Din, insanı kendinden koparır; insan karşısına, kendisinin antitezi olarak Tanrıyı koyar: Tanrı insanın olduğu şey

değildir; insan da Tanrı'nın olduğu şey değildir. Tanrı sonsuz, insan sonlu bir varlıktır; Tanrı mükemmeldir, insan mükemmel değildir; Tanrı ebedidir, insan geçicidir; Tanrı her şeye kadirdir, insan zayıftır; Tanrı kutsaldır, insan günahkardır. Tanrı ve insan iki aşırı uçtur: Tanrı mutlak olumludur, tüm gerçekliklerin toplamıdır; insan mutlak olumsuzdur, tüm eksikleri kendinde barındırır.

Ancak dinde insan kendisinin saklı kalan doğası üzerine düşünür. Dolayısıyla Tanrı ve insanın bu şekilde farklılaştırılmasının, dinin başlangıcı olan bu antitezin, insanın kendi doğasından koparılması olduğunun gösterilmesi gerekir.

Ludwig Feuerbach, *Hıristiyanlığın Özü* (1841).

Feuerbach, pozitif geleneğin dışında kalan modern felsefe eleştirmenlerinin ilki ve en büyüğüdür. Profesyonel ve akademik felsefenin yıkıcı bir eleştirisini yapar. Dahası, Schopenhauer ya da Nietzsche'nin felsefesi gibi sadece retorik ya da vecizelere dayalı değil, sistemli ve kapsamlı bir felsefi yapı kurmuştur. Yine de Feuerbach, vecizeleriyle de sık sık alıntılanır ("benim dinim din değil; benim felsefem felsefe değil"). Daha da çarpıcı ve önemli olansa, onun felsefe eleştirisinin detaycılığı ve niteliğidir. Feuerbach'ın eleştirisi tarihseldir ve eleştiriye olağandışı zengin bir içerik ve menzil kazandırır.

Marx W. Wartofsky, *Feuerbach* (1977).

8
Charles Darwin

12 Şubat 1809 – 19 Nisan 1882

Doğal seçilim yoluyla evrim teorisini oluşturan Britanyalı doğabilimci.

Türlerin Kökeni (1859) adlı çalışmasıyla, *doğal dünya*daki yerimizi anlama biçimimizin değişmesinde Charles Darwin tüm düşünürlerden daha fazla etkili olmuştur. Darwin'in evrim teorisi doğal seçilim sürecinin keşfedilmesine dayanır; doğal seçilimde, çevre koşullarına daha iyi uyum sağlayan organizmalar daha fazla yavrularken, çevreye uyum sağlayamayanlar hayatta kalamaz. Doğal seçilimin sonucu olarak, bir türün rastlantısal genetik özellikleri değişir; böylece hayatta kalmak için gerekli olan özellikler baskınlaşırken, diğer özellikler azalır.

İnsan öznesini kendi *sosyal çevresi* içinde kavrama biçimimizi değiştiren üç modern düşünürden biri olan Charles Darwin'in çalışmaları, Karl Marx'ın sosyal ve ekonomik yapıları izah ettiği çalışmaları ve Freud'un bilinçdışının haritasını çıkarması çalışmalarıyla birlikte düşünülebilir. Albert Einstein'ın görelilik kuramının, zamanı ve maddeyi, *fiziksel dünyayı* anlama biçimimizi değiştirerek izah ettiği doğrudur; ancak Darwin'in, Marx'ın ve Freud'un önemi, bizlerin *kendimizi* anlama şeklimizi değiştirmiş olmaları-

dır. Darwin'in evrim teorisi, türlerin kökeni konusunda mucizevi "açıklamalar"a karşıt bilimsel bir açıklama getirmiş ve böylece ilk kez bilimin çok sayıda sıradan insanın dikkatini çekmesini sağlamıştır.

İnsanın Türeyişi (1871) adlı çalışmasında Darwin, doğal seçilim yoluyla insanın kökenlerinin izini sürmüş ve şempanzeyle ortak atalara sahip olduğumuzu göstermiştir. Bu saptamadan çıkan sonuçlar, insanın Yaratılış Kitabında tasvir edildiği biçimiyle Tanrı tarafından yaratılmış bir varlık olduğu yönündeki üç bin yıldan uzun zamandır hüküm süren inancı sarsmıştır. Eğer yaradılış miti sadece bu şekilde gösterilecekse bir mit ardından da mükemmeliyete doğru ilerleyen doğal, teolojik hareketin gerçekliği de sorgulanmaya açıktı; sonuç olarak pek çok kişi Hıristiyanlığın temellerinin ve Tanrının kendisine duyulan inancın yok edildiğini hissetmeye başladı. Ayrıca, eğer insan bir memeliyse (her ne kadar üstün bir memeli olsa da), ona dair her şeyin üzerinde bilimsel ve hatta hayvanbilimsel olarak çalışılabilinirdi (ve muhtemelen de izah edilebilirdi). Daha önce dine ya da metafiziğe ait olan alanlar –zihin, bilinç, ahlaki duyarlılık– artık bilimsel araştırmanın kapsamındaydı. Darwin'in teorisi, Viktorya Dönemi'nde (günümüzde de olduğu gibi) bilginin (bilim) ve inancın (din) nasıl değerlendirileceği yönündeki en zorlu soruyu ortaya çıkardı. Bu teori, bilime ve akla saygı duyan düşünürlerde bile –insana dair fazla indirgemeci bir yaklaşımın– insanın, tinsel, psikolojik ve mevcut diğer yönlerinin takdir edilmeyeceği endişesini yarattı.

HMS *Beagle* Seyahati

Darwin varlıklı bir ailede doğdu. Babası Robert Darwin zengin bir doktordu ve çömlek işini sanayileştiren Josiah Wedgewood'un kızı Susannah Wedgewood ile evliydi. Genç Darwin hassas bir çocuktu ve hayatı boyunca onu zayıf düşüren hastalıklar geçirdi. İroniktir ki çalışmalarına Edinburgh'da tıp okuyarak başladı ancak fiziksel ya-

pısı mesleğin zorluklarına uygun değildi ve nihayet tıp okumaktan vazgeçti. Ardından Cambridge'e gitti ve lisans eğitimini tamamladı, zamanının çoğunu böcek toplayıp, onların üzerinde çalışarak geçiriyordu. Serveti ve sağlığının bozuk olması Darwin'e hayatının büyük bölümünü –HMS *Beagle*[*] ile çıktığı yolculuk hariç– evinin gözlerden uzak, sessiz ortamında bir doğa bilimci olarak çalışarak geçirebilmesini sağladı.

Darwin, 1831 yılında Güney Amerika kıyılarına yapılacak bir keşif gezisi davetini kabul etti. Darwin'in HMS *Beagle* deniz yolculuğunda (1831–36) bir doğa bilimci olarak yaptığı beş yıllık çalışma, kemik ve fosil örnekleri toplamasına imkan tanıdı. Seyahat bittikten sonra Cambridge ve Londra'da incelenen bu örnekler, Darwin'in türlerin kökeni kuramını geliştirmesine yardımcı olacaktı. Darwin, *Beagle* Gemisi'ndeki yolculuğu esnasında George Lyell'in (1797–1875) *Principles of Geology* [Jeolojinin Prensipleri] (Üç cilt, 1830–33) çalışmasını okudu. Lyell, dünyanın oluşumundan bu yana iş başında olan ve varlığını bugün de devam ettiren güçler tarafından uzun bir zaman dilimine yayılarak meydana getirildiğini öne sürdüğü *tek-düzelikçilik* [uniformitarianism] görüşünü savunuyordu (bu görüş, dünyanın aniden, katastrofik olayların sonucunda ortaya çıktığını iddia eden *katastrofizme* karşı çıkıyordu). Lyell, Darwin'in jeolojiye ve fosillere duyduğu ilgiyi iyice arttırdı. Çok uzun bir zaman içerisinde, oldukça geniş bir alana yayılmış bitkilerin ve hayvanların kayıtları olan fosiller, Darwin için önemli kanıtlardı. Darwin'in kafasında türlerin nasıl meydana geldiği bulmacasının parçaları bir bir yerine otururken, tek düzencilerin "bugün geçmişin anahtarıdır" biçimindeki sloganlarından derin bir biçimde etkileniyordu.

[*] Darwin'in evrim teorisine temel oluşturacak araştırma gezisine çıktığı İngiliz Kraliyet Donanmasına ait gemi. (e.n.)

Değişerek türeyiş

Beagle seyahati boyunca topladığı fosil kanıtları, Darwin'e *değişerek türeyiş* fikrini verdi. Galapagos Adaları'nda, birbiri ile bağlantılı türler arasındaki çeşitliliğe dair gözlemleri de bu fikrin temelini atmıştı. Fosillerin sağladığı net zaman çizelgesi sadece hayatın ilerlediğine değil, aynı zamanda hayatın *çeşitliliğine* de kanıt oluşturuyordu; keza hayvan ve bitki formları belli zamanlarda, belli yerlerde olabilirken, bazı yerlerde bu türlere rastlanamayabiliyordu ve soyun neden tükendiğine dair bir bilgi de yoktu. Gruplar arasındaki benzerliklerin izlerini süren Darwin, ortak ata fikrini geliştiriyordu.

Darwin'in türlerin neden evrimleştiğine dair bir açıklamaya ihtiyacı vardı. Öncelikle Fransız doğa bilimci Jean-Baptise Lamarck'ın (1774–1829) çalışmalarına baktı. Lamarck, türlerin hayatta kalmalarını sağlayan özellikler *edindiklerini* ve bu özellikleri sonraki nesillere aktardıkları yönünde bir hipotez ileri sürmüştü. Lamarckizm olarak bilinen bu düşünce sonradan edinilmiş özelliklerin kalıtsal olabileceğini ileri sürer. Lamarckizm'in bilimsel bir açıklama olarak eksiklikleri vardı. Türün özelliklerinin bir nesilden diğerine aktarılmasını sağlayan gerçek mekanizmanın ne olduğunun izah edilmesi gerekiyordu. Yanıt, yeni genetik bilimindeydi.

Genetik

Kısmen bir başına çalışan Avusturyalı keşiş Gregor Mendel (1822–24), bezelyeleri kullanarak bitkilerin melezleştirilmesi üzerine deneyler yapıyordu. Türlerin özelliklerinin kalıtım yoluyla aktarılmasının ardındaki prensipleri keşfederek genetik biliminin temellerini attı. Mendel'in bulguları, belirli özelliklerin bir nesilden diğerine nasıl aktarıldığına dair bilimsel bir açıklama sunuyordu; belirli bir organizmanın cinsel olgunluğa ulaşıp üreldiğini ve böylece kendini yok olmaktan koruduğunu da kesinleştirmiş oluyordu. Darwin, Mendel'in çalışmalarından habersizdi, bu nedenle evrim bilmecesinin çözümünde bir sonraki adım ve Mendel'in vardığı sonuçlar,

–genetik mutasyonun rolünün ne olduğunu anlamak da dahil– 1890'larda Hollandalı bitkibilimci Ugo Marie de Vries (1848–1935) ve Alman bitkibilimci Carl Erich Correns (1864–1933) tarafından yeniden keşfedilinceye kadar bekleyecekti.

Yirminci yüzyılda, doğa bilimlerine genetik alanındaki çalışmalar damgasını vuracak ve Julian Huxley'in (1887–1975) *Evolution: The Modern Synthesis* [Evrim: Modern Sentez] (1942) adlı çalışmasını ortaya çıkaracaktı. Genetik bilimindeki iki dönüm noktası vardır: 1953'te, James Watson (d. 1928) ve Francis Crick'in (1916–2004) DNA molekülünün çift sarmallı yapısını ortaya çıkarmaları ve Watson tarafından başlatılıp, Amerikalı genetik bilimci Francis Collins (d. 1950) tarafından tamamlanan İnsan Genom Projesinde (1990–2003) insan genomunun tüm diziliminin tamamlanması.

Genetik bilimindeki özgün çalışmalardan önce, on dokuzuncu yüzyılın sonlarında ve yirminci yüzyılın başlarında Darwin'in teorisinin basitleştirilmiş bir versiyonu genellikle politik amaçlar için kullanılmıştır. Herbert Spencer (1820–1903), *Türlerin Kökeni*'ni okuduktan sonra "güçlü olanın hayatta kalması" ifadesini geliştirmiştir. Bu ifade genellikle, serbest piyasa ekonomisi ilkesini benimseyen kapitalistler ve sosyal sınıf ile ırk ayrımı üzerinden bazı grupların baskı altında tutulmasını meşrulaştırmak için emperyalistler ve sağ kanattan kuramcılar tarafından kullanılmıştır. On dokuzuncu yüzyılın sonlarında "sosyal Darwinizm", "güçlü olanın hayatta kalması" fikrinin farklı alanlarda uygulanmasını, özellikle de mücadele ve rekabetle insan ırkının mükemmelleştirilmesini haklı çıkarmakta popüler hale geldi. Darwin'in kuzeni olan Francis Galton (1822–1911) öjenik (soy ıslahı) terimini ortaya attı. Galton ve diğer öjenistler, ırkı "en uygun olandan" (pozitif öjenistler) çoğaltmaktan ya da cinsel olarak "uygun olmayandan" (negatif öjenistler) arındırmaktan bahsediyorlardı. Bunun sonucunda –özellikle Amerika Birleşik Devletler'i– yirminci yüzyılın ilk yarısında "uygun olmayanları" zorla arındırdı. Almanya'da Hitler'in diktatör olmasının ardın-

dan ilk icraatıysa Yahudilerin, eşcinsellerin ya da "uygun olmayan" diğer kişilerin toplumdan arındırılması yönünde 1933 tarihli resmi kararı çıkarması oldu.

Darwin'in bulguları, yirminci ve yirmi birinci yüzyılın önde gelen biyologlarının gündemini oluşturdu ve E.O Wilson (d. 1929) sosyobiyoloji terimini ortaya attı. *Sociobiology: The New Synthesis* [Sosyobiyoloji: Yeni Sentez] (1975) adlı çalışmasında kabataslak anlattığı bu terimi, "popülasyon biyolojisinin uzantısı ve sosyal organizasyonun evrim teorisi" biçiminde izah etti. Wilson, "evrimci epik"e işaret edip bilimin dünyayı açıklayarak mitin yerini aldığını, ancak bu izahın da dramatik, epik bir özelliği olduğundan bahseder. *In the Future of Life* [Yaşamın Geleceği] (2002) adlı çalışmasında da yeryüzündeki çoğu türün henüz keşfedilmediğini kaydeder.

Yaratılışçılığın sürekliliği

Darwin'den önce doğal dünyanın izahı konusunda temel düşünce yaratılışçılık teorisiydi ve bu teoriye göre, dünyayı ve içindeki her şeyi Tanrı yarattı. Yaratılışçılık teorisine göre dünya yaklaşık 6,000 yaşındadır (en erken döneme ait fosil 2.7 milyar yıllıktır). Darwin'in teorisine karşı gelen dinsel tepkiler günümüzde de hâlâ devam etmektedir. 1925 yılında evrim teorisi, Scopes Monkey davası olarak da bilinen davayla mahkemedeydi. Bir lisede biyoloji öğretmenliği yapan John Scopes, evrim teorisinin öğretilmesini yasaklayan federal kanunu ihlal etmekle yargılandı. Bu oldukça önemli bir davaydı çünkü aslında yargılanan *bilimin* ta kendisiydi. Yaratılışçıların kurnaz oyunu geri tepti; halkın davaya ilgisi çok büyük oldu ve Amerikalıların büyük kısmı Scopes'un ve evrim teorisinin lehinde düşünüyorlardı. Yüzyıl sonra durum tersine dönmüş durumda. Müfredatta evrim teorisi ile beraber yer almasını isteyen destekçileriyle birlikte Yaratılışçılık teorisi, "yaratılış bilimi" ya da "akıllı tasarım" adıyla yeniden paketlenip sunuldu.

Darwin'in öğrencileri

Stephen Jay Gould (1941–2002) ve palaeontolog Niles Eldredge'nin (d. 1943) birlikte yazdığı "Punctuated Equilibria" (1972) adlı bilimsel makale evrim teorisini anlamamız konusunda en önemli katkıyı yapmıştır. Gould ve Eldredge *punctuated equilibrium* [kesintiye uğramış denge] teorisini öne sürdüler; bu teoriye göre evrim yavaş yavaş gelişmekten ziyade, sadece uygun olan türlerde görülüyordu ve bu da bazı türlerin fosillerinin bulunmayışını izah ediyordu. *The Structure of Evolutionary Theory* [Evrimci Teorinin Yapısı] (2002) Gould'un temel eseridir. Gould ayrıca sosyobiyolojinin insan davranışına dair belirlenimci bakış açısına karşı yürüttüğü eleştirel hareketle de bilinir. Richard Dawkins (d. 1941) *Gen Bencildir* (1986) adlı kitabında, seçilimin temel öğesinin gen olduğunu ileri sürer. *Kör Saatçi* (1986) adlı kitabındaysa yaratılışçıların, yaradılış teorisine, evrim teorisi kadar zaman ayrılması için nasıl uğraştıklarından bahseder. *Tanrı Yanılgısı* (2006) adlı kitabında ateizmi savunur ve mucizevi olana duyulan inancın bilimle bağdaşmayacağını vurgular.

Birleşik Devletler'de yakın zamanda yapılan anketler insanların yüzde 87'sinin yaratılışçılığın bir türüne inandığını; sadece yüzde 13'nün "Tanrı müdahalesi olmadan" evrime inandığını ortaya koymuştur. Yirmi birinci yüzyılda çok sayıda insanın Karanlık Çağlara kadar giden bilim öncesi bir inanç sistemine tutunduğunu ortaya koyarak, bilim ve bilgiyi, din ve inancın karşısına yerleştirmek bağlamında Darwin'in evrim teorisi, diğer tüm vizyon sahibi fikirlerden daha iddialıdır.

> Hayata bu şekilde bakmanın bir görkemi var, birbirinden farklı güçleriyle başlangıçta bir ya da birkaç biçime can verdi, ve bu gezegen yerçekiminin sabit yasasıyla dönmeye devam ederken, son derece basit bir başlangıçtan sonsuz sayıda en güzel ve en muhteşem biçime evrildi ve evrilmeye de devam ediyor.
>
> Charles Darwin, *Türlerin Kökeni* (1859).

Paley tarafından ileri sürülen ve daha önceleri bana gayet kesin görünen Doğadaki tasarım argümanı, doğal seçilim yasasının keşfiyle birlikte geçerliliğini yitirmiştir. Örneğin artık midyenin kabuğunun, kapı menteşesinin durumunda olduğu gibi, zeki bir varlık tarafından yaratılmış olması gerektiğini iddia edemeyiz. Organik canlıların çeşitliliği, doğal seçilim olgusu ve rüzgarın rotası bir tasarımın ürünü gibi durmuyor.

Charles Darwin: His Life Told in an Autobiographical Chapter and in a Selected Series of His Published Letters (1892).

Dehşet verici bir materyalizme tutunmuştu. Gizlediği not defterlerine daha aylar önce aldığı notlarda, insan zihninin, ahlakın ve hatta Tanrı inancının insan beyninin ürünleri olduğu sonucuna varmıştı... Gizli kapaklı çalışmak migren ağrıları çekmesine, hasta yatağında kıvranmasına, kendisine eziyet edileceğinden korkmasına sebep oluyordu.

Adrian Desmond ve James Moore, *Darwin:The Life of a Tormented Evolutionist,* (1994).

9
Soren Kierkegaard

5 Mayıs 1813 – 11 Kasım 1855

Varoluşçuluğun anahtar meselelerini belirleyen ve hakikatin, dünyanın öznel deneyiminde bulunabildiğini, sadece nesnel yöntemlerle asla tam olarak anlaşılamayacağını ileri süren Danimarkalı düşünür.

Soren Kierkegaard, varoluşçuluk felsefesinin önde gelen isimleri henüz tek bir kelime yayınlamadan yaklaşık yüzyıl önce, bu felsefenin temel meselelerini belirlemiş ve incelemişti. Kierkegaard, Martin Heidegger'den (1889–1976) çok daha önce hiçlik, kaygı ve dehşet kavramlarını tanımlamış, Heidegger ise bu kavramları, kaynaklarından neredeyse bahsetmeden, *Varlık ve Zaman* (1927) adlı çalışmasında geliştirmiştir. Jean-Paul Sartre'ın (1905–80) *Varlık ve Hiçlik* (1945) kitabında, insanı "anlamsız bir tutku" olarak tanımlaması da yine Kierkegaard'dan gelmektedir.

"Delice" yetiştirilme

Kierkegaard'nun babası varlıklı, kuruntulu, suçluluk duygusuyla yaşayan bir adamdı ve bu durum Kierkegaard'yu o denli etkilemişti ki, düşünür bir "deli" gibi yetiştirildiğini ifade etmişti. Kierkegaard her ne kadar başta babasını memnun etmek için teoloji okumuşsa da *boulevardier* tarzı bir hayat yaşamak için eğitimini yarım bırakır. Babasının ölümünün ardından felsefe eğitimine

başlar, mezun olup evlenmek üzere nişanlanır. Bir yıl sonra nişanı atan Kierkegaard'nun yaşadığı üzüntü erken dönem çalışmalarının itici gücü olur ve çalışmaların üçü bu dönemde (1843) yayınlanır: *Either/Or: A Fragment of Life* [Ya/Ya da: Bir Parça Hayat], *Korku ve Titreme* ve *Repetition* [Yineleme]. Kierkegaard'nun üretimi olağanüstüydü; o hayattayken yayınlanan en etkili çalışmalarıysa *Felsefe Parçaları ya da Bir Parça Felsefe* (1844), *Kaygı Kavramı* (1844), *Stages on Life's Way* [Yaşam Yolunun Uğrakları] (1845) ve *Concluding Unscientific Postscript* [*Bilimsel Olmayan Dipnotun Kapanışı*] (1846) adlı eserleridir. Ölümünden sonra yayınlanan iki eseriyse yirmi birinci yüzyılda hâlâ etkisini sürdürmektedir: *Ölümcül Hastalık Umutsuzluk* (1849) ve *Training in Christianity* [Hıristiyanlık Eğitimi] (1850).

Takma isimler ve dolaylı iletişim

Kierkegaard nişanı bozmasının ardından bekar yaşamaya başladı; çok çalışıyor ve derin düşüncelere dalıyordu. Ancak, inanç ve umutsuzluk temalarının yarattığı çekimi ciddi bir oyunbazlıkla azaltıyordu. Kierkegaard çoğu eserinde takma isim kullandı: Victor Eremita, Johannes de Silentio, Constantin Constantius, Johannes Climacus, Vigillius Haufniensis, Anti-Climacus ve H.H. Takma isim kullanmak dolaylı iletişim yönteminin bir parçasıydı: Kierkegaard "hakikat"i sadece otoritenin (yazarın) belirlediği biçimde algılamak yerine, okuyucuyu kendi adına düşünmeye, kendi öznelliklerini keşfetmeye teşvik ediyordu. Kierkegaard kendi düşüncesinin propagandasını yapmak yerine, bir sorun üzerine birbiriyle rekabet eden fikirleri aktarmak için farklı kişilikler kullanır ve okuyucunun kendisinin ne düşündüğüne karar vermesini ister.

Öznellik, paradoks ve inanç sıçraması

Kierkegaard öznelliğin filozofudur. Benliği, *seçenek yaratmakta*, kendini *var etmekte özgür* görür. Kendinin ve özgürlük olasılıkla-

rının bilincinde olamamak, ümitsizlik içinde olmak demektir. Ancak, herkes hayatının bir noktasında ümitsizliğe kapılır, bu da kişiye kendi olabilme fırsatını sunabilir. *Ölümcül Hastalık Umutsuzluk* (1843) adlı eserinde Kierkegaard şöyle yazar: "Umutsuzluk ruhun ve benliğin bir hastalığıdır ve üç biçimde karşımıza çıktığını söyleyebiliriz: bir benliği olduğunun bilincinde olmayarak ümitsizlik içinde olmak; kendisi olmak istemediği için ümitsizlik içinde olmak; kendisi olmak istediği için ümitsizlik içinde olmak."

Kierkegaard'nun varlık ve öznellik kavramları onun dini inancın temeli olarak paradoksu kabul etmesine olanak sağlamıştır. Kierkegaard genellikle "inanç sıçraması" olarak bilinen kavramı ortaya atmıştır (gerçi onun kullandığı deyim "inanca *doğru* sıçramak" şeklindeydi). Hıristiyanlığın mucizeleri akıl aracılığı ile açıklanamaz ve açıklanmalarına da gerek yoktur demiştir. Bu mucizeler aklın dışında var olurlar. *Paradoksallardır.* İnsanın onlara inanması gerekir ama insan onları ispat edemez. Kişinin, tek oğlunu Tanrı'nın buyruğuyla kurban etmeye hazır olan İbrahim gibi inanması gerekir.

Kierkegaard'nun düşünme biçimi Hegel'in düşünce biçimi ile kesinlikle zıttır. Hegel, saf akıl üzerine kurulu büyük bir mantık sistemi önermiştir; bu sistemle insan ve onun dünyası, Tanrısal bir bakış açısından aktarılıyormuşçasına nesnel olarak anlaşılacaktır. Kierkegaard bunun asla mümkün olmayacağını ileri sürmüş, insan öznesinin her zaman vücudunun, uzaydaki konumu ve kendi bilincinin olanak sağladığı perspektif içinde konumlandığını belirtmiştir. Tanrısal perspektifin bu şekilde reddedilmesi ve bundan kaynaklanan sözde-nesnellik yaklaşımıyla birlikte paradoksa tolerans gösterilmesi fikri yirminci yüzyıl Fransız düşünür Maurice Merleau-Ponty'i oldukça etkilemiştir ve bu fikirler *Phenomenology of Perception* [Algının Fenomenolojisi] (1945) kitabının merkezinde yer alır. Kierkegaard'nun yirminci ve yirmi birinci yüzyıllarda Protestan teolojisi üzerinde de büyük bir etkisi olmuştur. Martin Buber'in "Ben-Sen" felsefesi Kierkegaard'ya çok şey borçludur; aynı şekilde

Rudolf Bultmann'ın (1844–1976) Hıristiyan inancının gerekliliğinin tek nedeninin çarmıha gerilmiş İsa olduğu gerçeği düşüncesini ileri süren *söyleceden arındırma* kuramı için de aynı durum geçerlidir. Son derece etkili olan Alman–Amerikan teolog Paul Tillich (1886–1965) Kierkegaard'nun "varlık" kavramını, insanın Tanrıyla olan ilişkisini anlamakta anahtar kavram olarak kullanmıştır.

> Ruhum ve düşüncelerim ne kadar da kısır ama yine de durmaksızın amaçsız, esrik ve acı dolu doğum sancılarıyla işkence altında! Ruhumun dili sonsuza kadar bağlı mı kalacak? Hep boş mu konuşmak zorundayım? İhtiyacım olan Lynceus'un bakışları kadar delip geçici, devlerin iç çekişleri kadar dehşet verici, doğadaki gibi ısrarcı, dondurucu, sert bir rüzgar gibi alaycı, Echo'nun duygusuz hor görmeleri gibi kötü bir ses, en derin baslardan, yürek eriten notalara kadar genişliği, kutsiyetin uysal fısıltısından, öfkenin şiddetli gazabına yükselen. Nefes alabilmek için ihtiyaç duyduğum şey bu, zihnimden geçenleri ifade edebilmek, öfkemi ve şefkatimi uyandırabilmek için. Ama sesim, bir martının çığlığı gibi boğuk ya da dilsizlerin dudaklarındaki bereket gibi giderek kuruyor.
>
> Neler olacak? Gelecek neye gebe? Bilmiyorum, hiçbir fikrim yok. Örümcek, doğası gereği kendini belli bir noktadan aşağı bıraktığında, önünde sürekli bir boşluk görür, öyle ki ne kadar uğraşırsa uğraşsın ayağını basacak tek bir yer yoktur. İşte benim durumum da böyle: önümde hep bir boşluk var, devam etmemi sağlayan ardımda bıraktığım bir neden. Bu hayat sondan başa doğru, korkunç ve dayanılmaz.
>
> Soren Kierkegaard, *Either/Or: A Fragment of Life* (1843).

Kierkegaard'nun yazılarının okuyucu için güçlüğü kısmen, kendi görüşlerini karmaşık bir diyalog içerisinde sunan takma isimli yazarların çokluğundan kaynaklanır. Kesinlik taşıyan bir sistemden kaçınan Kierkegaard, takma isimli her yazarın kendi sesini duyurmasına izin verir... Dolayısıyla okuyucu eğer arzu ederse, karmaşık diyalogların içine girip, bunları bir araya getirmek durumundadır. Takma isim kullanmak ayrıca çalışmaları otobiyografi olarak görüp, psikolojik ve tarihsel analizini yapmak ve böylece sözümona onları "izah etmek" biçimindeki dikkati başka yöne çeken yanıltıcı eğilimlerin de önünü keser. Karmaşık yapının içerisinde ayrıca pedagojik bir hedef vardır: "İşin zorlu olması gerekir keza sadece zor olan onurlu kimselere ilham verir." *(Concluding Unscientific Postscript).*

Howard V. Ve Edna H. Hong, *The Essential Kierkegaard* (2000).

10
Karl Marx
5 Mayıs 1818 – 14 Mart 1883

Siyaseti, felsefeyi ve ekonomiyi kullanarak insanın tarihsel konumunu analiz etmek ve değişimi yaratacak gündemleri geliştirmek için kullanılan yöntembilimin Alman yaratıcısı.

Karl Marx, genellikle kendini Marksist olarak adlandıranların eylemlerine bakılarak yargılanır; bu İsa'yı, kendini Hıristiyan olarak adlandıranların davranışlarına bakarak yargılamakla aynı hatadan kaynaklanır. Marx, Kant'tan miras kalıp, Hegel ile noktalanan idealist geleneğe koyulan son büyük noktayı temsil eder. Hegel'in Tanrının nihai hakikat olduğu yönündeki görüşünü eleştiren Feuerbach'tan yola çıkan Marx, Tanrıya ve devlete en yüksek otoriteler olduğu gerekçesiyle son vermiş ve onların yerine devletin ve kendi tarihinin yaratıcısı olan öz bilinci ve insan öznesini koymuştur.

Marx'tan önce Sosyalizm

Marx on dokuzuncu yüzyıl sosyalizminin birbiriyle bağdaşmayan farklı fikirlerini tutarlı bir teori haline getirmiş ve bir eylem felsefesinin temelini atmıştır. En çok bilinen eseri *Komünist Manifesto*'yu (1848) hayatı boyunca birlikte çalıştığı ve velinimeti Friedrich En-

gels (1820–95) ile birlikte yazmıştır. *Kapital* (1867) adlı çalışmasında Marx, kapitalizmin nasıl işlediğine ve emekle olan ilişkisine dair bir analiz yapar; kolektif eylemin, kapitalizmin yerini sosyalizmin almasını sağlayacağı öngörüsünde bulunur. Marx'ın katkısı siyaset bilimini, felsefeyi ve ekonomiyi, insanın tarih içerisindeki konumunu belirleyen ve ona sadece durumunu analiz eden değil, aynı zamanda bu durumu değiştirebileceği araçlar sunan bir araştırma yönteminin içinde eritmiş olmasıdır.

Burjuva tarzı yetiştirilme

Marx burjuva kökenliydi. Ailesi, Almanya'nın şarap üretilen bölgesi Mosel'in, Trier kentinde yaşayan Yahudilerdi. Babası avukatlık işini devam ettirebilmek için Lütercilik mezhebini kabul etmeye zorlanmıştı. Marx Baron von Westphalen'ın kızı Jenny ile evlendi ve Baron onlara hamilik etti. Babasının tutumlu olması konusundaki sert uyarılara rağmen, Marx'ın müsriflikleri hayatı boyunca para konusunda sıkıntı yaşamasına sebep olmuştur. Bu tutumun sonucunda yoksulluğun sonuçlarını da birebir tecrübe etti: ekonomik yoksunluklar, sağlık sorunları ve bebeklerinin ölümü. 18 Haziran 1862 tarihli mektubunda Engels'a şöyle yazıyordu: "Karım her gün keşke çocuklarla birlikte mezarda güvende olsaydım diyor ve bunun için onu suçlayamam." Marx'ın yedi çocuğundan biri doğum esnasında, ikisi daha birinci yaşlarına giremeden ve biri de sekiz yaşındayken ölmüştür.

Marx on yedi yaşındayken hukuk okumak üzere Bonn Üniversitesi'ne gitti, ancak vaktinin çoğunu Jenny von Westphalen'a adadığı romantik şiirler yazarak geçiriyordu. Bir yıl sonra Berlin Üniversitesi'ne geçti ve burada Hegel'in Tanrı ve devlet üzerine fikirlerini eleştiren genç Hegelciler'e katıldı. 1841 yılında Prusya Kralı Frederick William IV, Schelling'den Hegel'in felsefedeki koltuğunu devralmasını istedi; verdiği emir ise "Hegelciliğin ejder tohumlarını kazıyıp atmasıydı." Schelling'in ilk anti-Hegelci dersle-

rini dinlemek üzere Marx, Engels, Kierkegaard ve Mikhail Alexandrovich Bakunin (1814–76) Berlin'de aynı amfideydiler. Prusya kralı, Genç Hegelcilere dair korkusunda haklıydı: onların coşkusu Marx ve Engels'in sosyalizminin ve Bakunin'in anarşizminin başlangıcı olacaktı.

Engels ile işbirliği

Marx ve Engels, Marx *Rheinische Zeitung*'un editörlüğünü yaptığı 1842 yılında tanıştılar. 1844'te Paris'te yeniden karşılaştılar ve ardından hayatlarının sonuna kadar birlikte çalıştılar. Engels'in babasının Manchester'daki bir tekstil fabrikasında hisseleri vardı ve Engels de burada çalışıyordu. Memur olarak başlayıp ardından iş ortağı olduğu işinden nefret ediyordu ama Marx'ı finansal olarak destekleyebilmek için bu işi üstlendi. Engels, *The Condition of the Working Class in England in 1844* [1844'te İngiliz İşçi sınıfının Durumu] (1845) adlı ilk kitabında kapitalizmin yoksulluk, çocuk işçiliği ve çevrenin yıkımı gibi olumsuz yönlerini dile getirdi. Marx ve Engels mükemmel bir ikiliydi: Engels'in seçkin bir düzyazı üslubu vardı ve Marx'ın da son derece özgün düşünceleri ve derin bir bilgi kapasitesi. Marks'ın ölümünün ardından Engels, *Kapital*'in ikinci ve üçüncü ciltlerini bir araya getirdi.

Marx, Hegelci diyalektikten –tez–antitez–sentez– etkilenmiştir; ancak Hegel'in idealizmini redderek, Kant'tan beri egemenliğini sürdüren bir Alman felsefi hareketinin tabutuna son çiviyi çakmıştır. (Marx, Hegel'in vardığı sonuçları reddettiyse de onun yöntemine bağlı kaldı ve her zaman Hegel'in öğrencisi, hatta Hegel'in onun ustası olduğunu ifade etti.) Alman idealizminin sonunun geldiğinin sinyallerini veren Feuerbach'ın Hegel eleştirisi olmuştur ve Marx da bunu 1845 yılında "Feuerbach Üzerine Tezler" (1888 yılında basılmıştır) adlı çalışmasında beyan etmiştir: "Filozoflar dünyayı yalnızca farklı biçimlerde yorumladılar; esas olan onu değiştirmektir."

Sosyalizm ve felsefe

Marx her ne kadar filozoflarla çatışmış olsa da hayatı boyunca onlara gösterdiği ilgi, aslında onlara duyduğu saygının, hoşgörüsünden daha ağır bastığını gösterir. Marx'ın amacı, eyleme geçerek dünyayı değiştirmek olsa da, bu eylemin öncelikle prensiplerin ve tarih anlayışının bilgisiyle donanmış olması gerekiyordu (birbirini takip eden mevcut tarihsel çağlar üzerine düşünmek de bunun bir parçasıydı). Marx Gallerli sosyalist Robert Owen'ın (1771–1858) ve onun Fransız akranı Henri de Saint-Simon'un (1760–1825) fikirlerini, tutarlı bir düşünce ve eylem programı olarak organize etti. Marx *Komünist Manifesto*'da materyalist tarih algısını sistemleştirdi (takipçileri daha sonra buna tarihsel materyalizm diyeceklerdi). Marx'ın iddiası, "şimdiye kadar var olmuş tüm toplumların tarihi, sınıf mücadelesinin tarihidir" yönündeydi. Bu kısa kitap aynı zamanda, özel mülkiyeti ve sermayenin merkezileşmesini yasaklayan komünist devlet sisteminin kurulması için on adımlı bir planı da içeriyordu.

Marksizm'in klasik kökenleri

Marx'ın *The Difference Between the Democritean and Epicurean Philosophy of Nature* [*Democritosçu ve Epikürcü Doğa Felsefesi Arasındaki Fark*] (1841, 1902 yılında yayınlanmıştır) adlı doktora tezinde, Epikuros (341–270 İ.Ö) ve Democritos'un (460–370 İ.Ö) atomculuk kuramını inceleyerek, materyalist felsefesinin zeminini oluşturmuştur. Marx bu çalışmasında dünyanın, insanın onu algılayışından bağımsız olarak var olduğunu ileri sürer. Bu fikrini daha sonra *Kapital*'de, "ideal, insan zihni tarafından yansıtılan ve düşünce biçimlerine dönüştürülen materyal dünyadan daha fazlası değildir," iddiasıyla geliştirmiştir. Marx'ın dine karşı "insanların afyonu" biçimindeki ünlü eleştirisi, aslında *Critique of Hegel's Philosophy of Right* [Hegel'in Doğruluk Felsefesinin Eleştirisi] (1843) adlı çalışmasında ortaya koyduğu yanılsama ihtiyacı ve sosyal ilişkilere dair daha karmaşık bir analizin parçasıdır:

İnsan dini yaratır, din insanı değil. Din aslında insanın henüz kendinde bulamadığı ya da kaybettiği özbilinç ya da özsaygıdır. Ama insan dünyanın dışında yaşayan soyut bir varlık değildir. İnsan, insanın –devletin, toplumun– dünyasında yaşar. Bu devlet ve bu toplum, bu dünyanın baş aşağı edilmiş bilinci olan dini yaratıyor, bunu yapıyorlar çünkü kendileri baş aşağı edilmiş bir dünyadalar. Din bu dünyanın genel teorisidir, ansiklopedik özetidir, popülerleşmiş mantığıdır, tinsel onur nişanesidir, coşkusudur, ahlaki sınırlamalarıdır, ihtişamlı tümleyenidir ve din tesellinin ve meşrulaştırmanın evrensel temelidir. İnsanın özünün olağanüstü biçimde kendini var etmesidir çünkü insanın özü henüz gerçek anlamda hakikate ulaşamamıştır. Dolayısıyla dine karşı verilen mücadele, dolaylı olarak tinsel konusu din olan bir dünyaya karşı verilen mücadeledir.

Dinsel ızdırap, gerçek ızdırabın ifadesidir ve gerçek ızdıraba karşı çıkmaktır. Din bastırılmış yaratığın iç geçirmesi, kalpsiz dünyanın kalbi ve ruhsuz dünyanın ruhudur. Din insanların afyonudur.

Yabancılaşma

Marx işçinin kapitalizm içindeki çıkmazını *yabancılaşma* olarak tanımlamıştır. Emeğinin nesnesi olan ürün ona yabancılaşır (ürün onun kullanımı için değildir). Buna ek olarak, işçi yaptığı işle kendine de yabancılaşır çünkü iş, Marx'ın "tür-yaşamı" ya da "tür-varlığı" dediği şeyin bir parçası değildir. Marx, *1844 Elyazmaları Ekonomi Politik ve Felsefe* (1932) adlı çalışmasında şöyle der, "İnsan tür-varlığıdır, sadece teoride ve pratikte türleri kendi nesnesi olarak gördüğü için değil (diğer türleri olduğu kadar kendi türünü de) aynı zamanda kendine de gerçek, yaşayan bir tür muamelesi yaptığı için; kendisine evrensel ve dolayısıyla özgür bir varlık muamelesi yaptı-

ğı için." Üretim, insanın sosyal özü olan tür-varlığından uzaklaştırır ve nihayet onu diğer insanlardan yabancılaştırır.

Yabancılaşma, kapitalizmin yapılandırılma biçiminden kaynaklanır. *Kapital*'in üçüncü cildinde Marx, kapitalizmin "görünmeyen özü"nden, *artı değerden* bahseder. İşçi hammaddeden ürün elde ettiğinde, hammadde, işçinin karşılığı ödenmeyen emeği pahasına, kapitalistlere kâr sağlayan yeni bir değer kazanır: artı değer. Artı değer, sermaye sahiplerinin sermayelerini arttırma aracıdır. Bu fenomen, Marx'ın biyografisini yazan David McLellan tarafından kısa ve öz olarak tanımlanmıştır: "Artı değer takasla değil, kapitalizmde üretim araçlarının gelişmesinin, kapitalistlere işçinin emek gücünün kullanım değerinden faydalanma olanağı sağlamasıyla ortaya çıkmıştır; bu gelişimle beraber, sadece işçinin minimal düzeyde geçimini sağlamaya yeten emek gücünün değişim değerini fazlasıyla aşan ürünler yapılmıştır."

Marksizm nedir?

"Marksist" ifadesini kullanmak, "Hıristiyan" ifadesini kullanmak kadar sorunlu bir durumdur. Marksistler de Hıristiyanlar gibi karşımıza bir dizi farklı biçimde çıkar ve bunların bazılarının Marksizm'in özüyle uzaktan yakından bir ilgisi yoktur. Marx'ın düşünce sistemine temel katkısı, ekonomik, siyasi ve tarihsel olayları analiz eden bir yöntem geliştirmiş olmasıdır. Onun düşünme biçimi diyalektiktir, dolayısıyla da açık uçludur. Tez-antitez-sentez süreci devamlılık gösterir ve sabit değildir; Marx birtakım temel ilkeler belirlemiş olsa da (yabancılaşma ve artı değer) yaptığı çalışma, kesin ve katı sonuçlarla tamamlanmış değildir.

Marx'ın düşüncesinin "Marksizm" olarak sabitlenme süreci, Kilisenin, İsa'nın düşüncelerini "Hıristiyanlık" olarak sabitlemesi süreciyle epeyce ortak noktaya sahiptir. İsa'nın, "birbirinizi sevin" şeklideki basit buyruğu ve Yeni Ahit'in temel ilkeleri, Katolik Kilisesi'nin 1545 ile 1563 yılları arasında Trent Konseyinde belirle-

diği katı hükümlerle aynı değildir. Benzer şekilde, Stalin'in (1878–1953) Marx'ın düşüncelerinin farklı yönlerinden yola çıkarak yarattığı komünist devlet ideolojisi de, Marx'ın kendisinin de reddedeceği türden katı ve baskıcı, yapay bir sistemdir. Marx, yirminci yüzyılda yaşamış bir Rus olsaydı, Stalin şüphesiz onu öldürtürdü.

Mao Zedong ve Çin komünizmi

Mao Zedong (1893–1976) Marksizm'i, Çin'in ekonomik ve kültürel durumuna uyarlamıştır. Avrupa endüstrileşiyor ve çalışanlar genellikle fabrika işçilerinden oluşuyordu. Ancak Çin'in ekonomisi hâlâ tarıma dayalıydı. Marx devrimin proletaryayla başlayacağını düşünmüştü, ancak Mao için devrimi başlatacak olanlar köylülerdi. Qing Hanedanını deviren 1911 ayaklanmasının emektarlarından olan Mao, Beijing Üniversitesi'nde kütüphane görevlisiyken Marksizm üzerine çalışmaya başladı. Üzerinde değişiklikler yaptığı Marksist fikirlerini, parlak askeri stratejilerle birleştirip, iç savaşta (1947–9) Milliyetçileri alt ettikten sonra, 1949 yılında Çin Halk Cumhuriyeti'ni kurdu.

Mao, Marksist felsefeyi yeniden ele alan çalışmalarını (Maoculuk), Batı'da *Küçük Kırmızı Kitap* olarak bilinen, *Quotations from Chairman Mao Tse-Tung* [*Sözcü Mao Tse-Tung'tan Alıntılar*] (1964) adlı kısa derlemesinde dile getirmiştir. Marx sorgulayan bir tutumu savunurken, Mao "İnsanlar Arasındaki Çatışmaların Doğru Biçimde İdare Edilmesi" ve "Yanlış Fikirlerin Düzeltilmesi" gibi sınırlandırıcı başlıklar atmış ve program niteliğinde yanıtlar sunmuştur. *Küçük Kırmızı Kitap* 800 milyon adet sattı; kitap satışlarında İncil'den sonraki en büyük rakamdır bu. Oysa Marx ve Engels'in *Komünist Manifesto*'su 10 milyon satmıştı ve bu da Adolf Hitler'in (1889–1945) *Kavgam* (1925–26) kitabının satış rakamıyla aynıdır. Mao ve Vladimir Ilyich Lenin'in (1870–1924) Marksist fikirleri kendilerine mâl edip, istedikleri gibi uyarlamaları –Adolf Hitler'in Nazi rejimi gibi– totaliter rejimlerin doğmasına ve kendi yurttaşlarından milyonlarca kişinin ölmesine sebep oldu.

Marx'ın Batı Avrupa mirası

İkinci Dünya Savaşı'nın son bulması, felsefi ve ekonomik düşünce anlamında, Batı Avrupa üniversitelerinde derin bir boşluk bıraktı. Bu boşluk –özellikle Fransa'da– farklı türlerden Marksist temelli kuramların geliştirilmesiyle dolduruldu. Almanya'daki felsefe profesörlerinin yarısı Naziydi ve bunların savaş sonrasında akademik yaşantıdan köklerinin kazınmış olması, çağdaş Alman felsefesinin (Heidegger ve birkaç isim hariç) Kant'tan bu yana hüküm süren yaklaşımla devam edemeyeceği anlamına geliyordu. Öncellikle, çoğu Fransız varoluşçu Marksist'ti ve Marksistlerin öncülük ettiği düşünce akımları Avrupa'nın her yerinde gelişmeye başladı.

Macar filozof ve edebiyat eleştirmeni Georg Lukacs (1885–1971), *Tarih ve Sınıf Bilinci* (1923) adlı eserinin yayımlanmasıyla Batı Marksizmi olarak bilinen geleneği başlattı. Lukacs, "Marksizm" ile özdeşleşen dogmalara karşı çıkarak, Marx'ın yöntemlerini savunuyordu. İtalyan düşünür Antonio Gramsci (1891–1937) hegemonya fikrini ayrıntılı bir biçimde inceleyerek, Batı Marksizmi'ni daha da ileri taşıdı; Gramsci'ye göre kapitalizm, toplumu sadece üretim araçlarının mülkiyetini elinde tutarak ve şiddet uygulayarak değil hem de burjuva değerleri hakim kılan, çözümü daha zor hegomonik kültür araçlarıyla kontrol altında tutuyordu. Benito Mussolini (1883–1945) Gramsci'yi, kendi faşist rejimi için öyle büyük bir tehdit olarak gördü ki onu yirmi yıl hapis cezasına mahkum etti. Savcı, "bu beynin fonksiyonunu yirmi yıllığına durdurmalıyız," diyerek devletin bu entelektüelden nasıl korktuğunu vurgulamış oldu. Gramsci sekiz yıl sonra sağlığı iyice bozulduğunda serbest bırakıldı ve kısa süre sonra da öldü. *Hapishane Defterleri* (1948, 1951) adlı çalışması ölümünden sonra yayımlandı ve hâlâ geniş kitlelerce okunmaya devam etmektedir. Fransa'da Louis Althusser (1918–90) Marksist yöntemle, Claude Levi-Strauss'un (1908–2009) yapısalcılığını birbirine entegre etmeyi hedefleyen yapısal Marksizm hareketini yürüttü; Althusser'in kariyeri 1980 yılında karısını boğarak öldürmesinin ardından son buldu.

Marx yirminci yüzyılda, felsefe, siyaset, bilim ve ekonomi alanındaki akademik çalışmalarda temel güçtü ve başka hiçbir filozofun, dünyada yaşanan olaylar üzerinde onun kadar etkisi olduğu söylenemez. Sosyalist devletlerin ve komünist rejimlerin ortaya çıkışı, doğrudan onun düşüncelerinin ve yazdıklarının sonucudur. Modern tarihte, Sovyetler Birliği ile Birleşik Devletler arasındaki çatışmadan daha büyük bir olay yaşanmamıştır; bu çatışma, 1945 yılında İkinci Dünya Savaşı'nın son bulmasından, 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin çökmesine kadar devam eden süreçte jeopolitikayı belirlemiştir. Yirminci yüzyılın büyük bölümünde, Avrupa'da ve kısmen de Amerika'da hakim olan düşünce, Marksizm ya da onun varyasyonlarıydı. Richard Nixon'ın (1913–94) başkanlığıyla birlikte yükselen Amerikan muhafazakarlığının yanı sıra Sovyet Birliği'nin çökmesi Marx'ın, politik felsefede ve diğer üniversite disiplinlerinde gözden düşmesiyle sonuçlandı. Ancak 2008 yılında Birleşik Devletler ve Avrupa'da bankaların çöküşü, endişeli ekonomistlerin büyük durgunluğa açıklama getirebilme arayışı yeniden Marx'a koşmalarına neden oldu. Yirmi birinci yüzyılda kapitalizm krizinin hâlâ devam ettiği düşünüldüğünde, Marx'ın kapitalizmin organizasyonu ve kaderi konusunda başvurulabilecek bir kuramcı olarak kalacağını söylemekte sakınca yoktur.

> İnsanın varoluşunu belirleyen bilinci değildir, aksine insanın sosyal varlığı bilincini belirler.
>
> Karl Marks, *Kapital* (1859).

> Şu ana kadar var olan tüm toplumların tarihi, sınıf mücadelesi tarihidir. Özgür adam ve köle, soylu ve avam, derebeyi ve köylü, lonca ustası ve kalfa, tek kelimeyle söylemek gerekirse, baskı kuran ve bastırılan, sürekli devam eden bir karşıtlık içerisindedir; kimi zaman gizli, kimi zaman açıktan mücadele kesintisiz devam eder ve bu

mücadele her zaman ya geniş ölçekte toplumun devrimci bir biçimde yeniden yapılandırılmasıyla ya da mücadele halinde olan sınıfların ortak yıkımıyla sonuçlanır... Komünistler her yerde mevcut sosyal ve politik düzene karşı çıkan devrimci hareketi destekler... sonuca ancak mevcut tüm sosyal koşulların cebren alt edilmesiyle ulaşılacağını açıkça ifade ederler. Yönetici sınıfı komünist devrimle sallayalım. Proletaryanın zincirlerden başka kaybedeceği bir şeyi yoktur. Kazanacaklarıysa koca bir dünyadır.
Dünyanın tüm işçileri, birleşin!

Karl Marx ve Friedrich Engels, *Komünist Manifesto* (1848).

Karl Marx haklıydı, sosyalizm işe yarayan bir sistem, ancak uygulama için yanlış canlı türünü seçti. Sosyalizm neden insanlarda işe yaramıyor? Çünkü üreme özgürlüğümüz var ve ayakta kalmak için kendimizi gözetmek ve yavrulamak konusunda Darwinci uygunluk teorisini maksimum düzeyde uyguluyoruz.

E.O Wilson, interview at Harvard University, 27 March 1997.

11
Arthur Schopenhauer
22 Şubat 1788 – 21 Eylül 1860

İnsan iradesinin sonu gelmez uğraşlarına karşı düşmanca bir tavır sergileyen bir evrende, ancak çileciliğin kabul edilebilir bir görüş olduğunu savunan rasyonalizm karşıtı Alman filozof.

Alman felsefesi, Kant'la başlayıp Hegel'le son bulan bir dizi seçkin düşünürle temsil edilmişti. Bu idealist geleneğe damgasını vuran da Tanrı ve devlet görüşünü muhafaza ederek, mantıktan metafiziğe her şeyi izah eden sistemler yaratmak biçimindeki asil ruhlu çabaydı. Bunların aksine Schopenhauer, bir ikon kırıcıydı; Hegel'i boş laflar eden bir tüccar olarak görüyordu; ona göre Hegel'in aşırı karmaşık dili aslında düşüncelerinin anlamsızlığını gizleyen bir maskeydi. Aynı şekilde Schelling ve Fichte'ye de önem vermiyordu. Onun ustaları Platon ve Kant'tı ve Schopenhauer, çalışmalarında Doğu felsefesinden fikirlere yer veren ilk Batılı filozoftu. Her gün *Upanishadlar*'ı (Hinduizm dininin temelini oluşturan felsefi metinler) okuyor, Budizm üzerine çalışıyor ve meditasyon yapıyordu. Schopenhauer'un Doğu düşüncesine olan ilgisi, düşünceleri Nietzsche'yi kendine hayran bırakmış olan Amerikalı aşkıncı filozof Ralph Waldo Emerson ile önemli ölçüde ilişkilidir.

Nietzsche gibi Schopenhauer da doktorasını tamamlamış (gerçi onunki felsefe alanındadır) ancak akademik çevreye dahil olmamış, bağımsız bir akademisyen olarak çalışmayı tercih etmiştir (kendisine bırakılan bir miras vardı). *On The Fourfold Root of the Principle of Sufficient Reason* [Yeterli Neden Önermesinin Dört Farklı Kökeni] (1813) adlı tezinde, aklın ve sadece aklın, bilgiye giden doğru yol olduğu şeklindeki hakim Ortodoks felsefi yaklaşıma meydan okumuştur. *İstenç ve Tasarım Olarak Dünya* (1818) adlı çalışmasında iddiası şuydu: "hiçbir doğru diğerlerinden daha kesin, diğerlerinden daha bağımsız değildir; bilgi adına var olan her şey ve dolayısıyla bu dünyanın tümü, özneyle olan ilişkisi bağlamında nesne konumundadır, algılayanın algıladığı şeydir; tek kelimeyle söylersek, temsilidir." Bu Nietzsche'nin perspektifçi yaklaşımının kaynaklarından biridir.

Schopenhauer genellikle bir karamsar olarak anılır ve bu görüş *İstenç ve Tasarım Olarak Dünya* adlı eserinde dile getirdikleriyle de desteklenmektedir: "Ebedi hayatın ne olduğunu bilmiyorum ama şu anki hayat kötü bir şaka." Ancak, Schopenhauer bir karamsardan çok daha fazlasıdır ve irade kavramına yaklaşımı karmaşıktır. Temelde kavramı Kant'ın kendinde-varlık nosyonuyla eş anlamlı olarak kullanır. Schopenhauer'un irade kavramı, ontoloji ve epistemolojinin çok yönlü, kapsamlı bir parçasını oluşturur. Tözü, "genel olarak iradenin *görünürlüğü*" olarak tanımlar. İrade, insandan bağımsız olarak doğanın içinde yer alır ve onu harekete geçirir –Heidegger'in dünya-içinde-varlık nosyonu ile tanımladığı fenomen. Buna ek olarak Schopenhauer'a göre, "bedenin tümü iradenin kendisidir ve kendisini beynin algılamasıyla ortaya koyar." Nietzsche istenci, insan davranışına hükmeden istekler olarak tanımlamaya devam edecektir: yaşama istenci ve cinsel dürtü. Bu fikirlerin Freud'u anımsatmasının nedeni, Freud'un Nietzsche ve Schopenhauer'dan epeyce etkilenmiş olmasıdır.

"Dünya benim tasarımımdır": bu yaşayan ve bilen her varlık için geçerli bir hakikattir, gerçi sadece insan bunu yansıtıcı, soyut bilincine taşıyabilir. Bunu gerçekten yapıyorsa, felsefi muhakemeye kavuşmuş demektir. İşte o zaman, güneşi ve toprağı bilmediğini, sadece gözün güneşi gördüğü, elin toprağı hissettiği ve etrafındaki dünyanın sadece bir temsil olduğu onun için netleşir ve kesinleşir. Bir başka deyişle, sadece başka bir şey dolayısıyla, temsil eden şey aracılığıyla yani kendi aracılığıyla var olduğunu anlar.

Arthur Schopenhauer, *İstenç ve Tasarım Olarak Dünya* (1818).

İnsan megalomanisine yönelik üç büyük hakareti bir araya getirip, bunları sonuna kadar düşünmüş olan, zamanının çok ötesindeki filozof. Kozmolojik hakaret: Dünyamız, üzerinde canlı ve duyarlı varlıkların olduğu, sonsuz uzaydaki sayısız küreden biridir. Biyolojik hakaret: İnsan bir hayvandır; zekası da içgüdü yoksunluğu ve yaşayan dünyaya uyum yetersizliğinin telafisidir. Psikolojik hakaret: Bilinçli egomuz kendi evinin bile efendisi değildir.

Rüdiger Safranski, *Schopenhauer and the Wild Years of Philosophy* (1989).

12
C.S. Peirce
10 Eylül 1839 – 19 Nisan 1914

Pragmatizmin ilkelerini belirleyen Amerikalı mantıkçı ve bilim insanı.

Farklı alanlarda Charles Sanders kadar yetenekli olan başka bir Amerikalı filozof daha yoktur. Mantık, bilimsel yöntem ve göstergebilim alanındaki çalışmaları, filozofların bu alanlardaki düşünme biçimleri üzerinde uzun süre etkili olmuştur. Ustası ve idman arkadaşı Immanuel Kant gibi Peirce de bu dünyayı ve içindeki her şeyi sistematik biçimde anlamanın yolunu aramıştır. Hayatını düşüncenin berraklığına adamış, bunun üzerine her gün çalışmıştır.

Bu kitapta ele aldığımız elli düşünürün çoğundan farklı olarak Peirce'in çalışmaları derlenmiş makalelerden ve denemelerden oluştuğu için "tavsiye edilen" okumalara örnekler veremiyoruz.[*]

Jacob Bronowski (1908–74) dâhiyi, iki büyük fikri olan kişi şeklinde tanımlamıştı. Peirce'in ise en az üç büyük fikri vardı: yüklem mantığı, göstergebilim ve pragmatizm. Bunlara ek olarak matema-

[*] Indianapolis'teki Indiana–Purdue Üniversitesi'nin yürüttüğü Peirce Projesi, *Writings of Charles S. Peirce: A Chronological Edition* adıyla devam etmektedir.

tik, astronomi, kimya, yerölçüm, topografya, haritacılık, meteoroloji, spektroskopi, psikoloji, filoloji, sözlük bilimi, bilim tarihi ve matematiksel iktisat alanlarında da çalışmalar yapmıştır.

Peirce eğitiminin büyük kısmını evde, babasından aldı. Babası Benjamin Osgood Peirce, ölümüne kadar Harvard Üniversitesi'nde Matematik ve Doğa Felsefesi Bölümleri kürsü başkanlığı görevini üstlenmişti ve Harvard'ın matematik bölümünün kurulmasında en çok payı olan kişiydi. Akademik başarılarının yanı sıra, Pierce'ın babası uygulamalı işler de yapmıştır; Smithsonian Enstitüsü'nün ve ABD Ticaret Bakanlığı Harita Dairesi'nin (Charles hayatının büyük kısmında burada çalışacaktı) ortak kurucularındandır. Peirce'in pragmatizminin kökenleri babasının öğretim biçiminde bulunabilir; babası yanıtları çok dikkatli inceleme gerektiren zor matematik ve bilimsel problemler ortaya koyardı. Peirce yirmi yaşında Harvard'dan fen bilimleri lisans derecesiyle mezun oldu. Sonraki iki yıl boyunca Ticaret Bakanlığı Harita Dairesinde bilim insanı olarak çalıştı; aynı zamanda 1879 ile 1884 yılları arasında John Hopkins Üniversitesi Matematik Bölümünde mantık dersleri verdi.

Akademi tarafından reddedilmesi

Peirce şüphesiz bir dehaydı ve belki de Amerika'nın en büyük filozofuydu ancak bu dehasına rağmen, John Hopkins Üniversitesi'ndeki işini kaybetti ve bir daha akademiye kabul edilmedi. Peirce geleneklere riayet etmeyen bir adamdı ve ilk karısı onu terk ettikten bir süre sonra, ikinci evliliğini yapacağı bir kadınla birlikte yaşamaya başladı. Daha önceleri Annette Froissy ve Juliette Pourtalai adlarıyla da bilinen Juliette Pierce'ın (ö. 1934) kökeni belirsizdi ve Johns Hopkins Üniversitesi yetkilileri kadının Çingene olduğunu düşünüyorlardı. Peirce'in Juliette ile skandal yaratan ilişkisi işini kaybetmesine neden oldu.

Peirce aynı zamanda zor ve geçimsiz bir çalışan olabiliyordu çünkü yüz nevraljisi sorunu vardı ve bu da yüzünde bıçak saplanıyormuş

gibi ağrılara yol açıyordu. Peirce kendini tedavi edebilmek için kokain, morfin ve alkol kullanıyordu; bunların da üniversiteden atılmasına dolaylı olarak neden olduğuna şüphe yoktur. Üretken faaliyetlerine rağmen –ardında yüz bin sayfalık basılmamış el yazması bırakmıştır– Peirce hayatta olduğu sürede çok az tanındı; yoksulluk ve hastalık içinde öldü.

Kantçı fikirlerin devamı

Peirce, Kant'ın *Saf Aklın Eleştirisi* (1781) adlı kitabını ilk kez on altı yaşındayken okudu, kitap üzerine üç yıl çalışıp, metin üzerinde tam olarak uzmanlaştı ve karşı çıktığı noktaları belirledi (bu metin üzerinde hayatı boyunca çalışmaya devam edecek, kendi fikirlerini geliştirirken zaman zaman Kant'a yine dönecekti). Peirce'in mantık hakkında erken gelişmiş düşünceleri Kant'ı "çocukça" bulmasına neden olmuş ve Kant'ın önselciliğine [a priorism] ve uzamın öznel olduğu fikrine karşı çıkmıştır. Bu itirazlarına rağmen, Peirce'in Kant'la pek çok ortak yönü vardı. Her ikisi de madde kavramından, evrenin kökenleri ve fiziksel yasalarına kadar bir dizi fenomene açıklama getirmeye çalışmıştır ve Peirce, Kant'ın modern varisi olmaya belki de diğer elli düşünürümüzün hepsinden daha fazla uygundur. Peirce'in düşüncesi yirminci yüzyılın başında felsefede birbiriyle bağdaşmaz görünen iki eğilimden, analitik ve kıta felsefesi ayrımından etkilenmemiştir. O bağımsız bir düşünür olarak kendi yoluna devam etmiştir. Peirce bir mantıkçı ve bilimsel yöntem kuramcısıydı ve "yumuşak" metafiziğin savunucularından biri değildi; ancak mantık ve bilim alanındaki zor ve sağduyuya dayalı düşünme biçimi de onu nihayet Kant, Hegel ve diğer bazı idealistlerin metafizik prensiplerinin bir kısmını kabullenmeye itti.

Kant'ınkine karşı Peirce'in Bilgi Felsefesi

Peirce'e göre deneyim her şeydi ve tüm bilgimizin deneyime dayanması gerekiyordu. Bu görüşün sonucunda Kant'ın deneyimle "işaret

edilemeyen" ya da "bulunamayan" şey olarak tanımladığı kendinde-şey (*Ding an sich*) kavramını reddetti. "Dolayısıyla bu kavramla ilgili tüm göndermelerin anlamsız, gereksiz fazlalıklar olarak çöpe atılması gerekir" (*Derleme Yazılar, Cilt 4*). Tüm bilgi deneyime dayalı olmalıdır ve bunun sonucu olarak tüm anlamın da deneyime dayalı olması gerekir –deneyimden bağımsız anlam önemsizdir. Peirce bu bakış açısından dolayı bazen Kantçı realist olarak adlandırılır: "Hiçbir şey, sadece kendi fikirlerimizi tecrübe edebileceğimiz iddiasından daha yanlış olamaz" (*Derleme Yazılar, Cilt 6*).

Pragmatizm

Peirce'in modern düşünceye en büyük katkısı pragmatizm olmuştur. Pragmatizm, önermelerin eğer pratikte işe yarıyorlarsa doğru olduklarını, dolayısıyla uygulamaya sokulamayan fikirlerin reddedilmesini öngörür. Emerson ve Thoreau'nun aşkıncılığı dışında pragmatizm, Amerikan felsefi düşüncesinin diğer eşsiz ekolüdür. Pragmatizm terimini ilk kez kullanan William James olsa da, ifadeyi kullanan ve geliştirenin Peirce olduğunu belirtmiştir. Peirce, pragmatizmin temel görüşlerini 1878 yılında *Popular Science Monthly* adlı dergide yayımlanan iki makalesinde belirtmiştir. "Fikirlerimizi Nasıl Netleştiririz?" adlı ilk makalesinde, net fikri şu şekilde tanımlar: "Net fikir o denli iyi idrak edilir ki nerede karşımıza çıkarsa çıksın diğerlerinden ayırt edilebilir, başka bir fikirle karıştırılmaz. Bu netliğe sahip değilse, fikrin belirsiz olduğu söylenebilir." Fikirlerin netleştirildiği araç *çıkarımdır*. "The Fixation of Belief" [İnancın Sabitlenmesi] adlı yazısında Peirce şöyle der: "Tüm becerilerimizin sonuncusu olan çıkarım yapma gücümüzün tüm tasarrufuna sahip olduğumuz noktaya geldik; keza çıkarım yapmak tanrı vergisi bir yetenek olmaktan ziyade uzun zaman alan, zor bir sanattır." Bir dizi gözlemci tarafından paylaşılabilen gösterilebilir sonuçların çoğalması ve mantığın kullanılması aracılığıyla bilgi –dünyaya yönelik nesnel anlayışımız, gerçeklik– ortaya çıkar.

Modern dönemdeki çoğu filozoftan farklı olarak Peirce, tüm hayatı boyunca çalışan bir bilim insanıydı (bu anlamda günümüzde olduğu gibi felsefe–bilim ayrımına gitmemiş olan Socrates öncesi filozoflardan farklıdır). Peirce için felsefe, bilim felsefesidir ve bu pragmatik yöntemle ortaya koyulur. William James dışında, önde gelen bazı pragmatistler arasında Josiah Royce (1855–1916), John Dewey, George Herbert Mead (1863–1931) ve George Santayana vardır. Yirmi birinci yüzyıl pragmatistlerinin en önde geleniyse, Peirce'in entelektüel torunu olarak da adlandırılan Susan Haack'tir (d. 1945).

Göstergebilim

Peirce'e göre mantık, "göstergebilim" ya da göstergeler kuramı adını verdiği daha genel ve kapsamlı bir çalışma alanına destek sağlamaktadır. Peirce'in sistematik düşünce biçiminin çoğunda olduğu gibi, gösterge kuramı da üçlü yapıya sahiptir. Bu üç öğe, *göstergenin* kendisi; *nesnesi* ya da atıfta bulunduğu şey ve *yorumlayandır*. Peirce'in yorumlayanla ne kastettiği çağdaş tartışmaların konusu olmaya devam etmektedir. Yorumlayanın rolü, göstergenin nesneyi nasıl temsil ettiğini belirlemektir. Yorumlayanın kendisi de bir diğer göstergeye dönüşür ve böylece semiyotik süreç devam eder. Pierce ile Saussure'un göstergebilim yaklaşımları arasındaki temel fark budur; Saussure'un göstergebilimi, ilişkileri keyfi olabilen *gösteren* ile *gösterilen* arasında ikili bir gerilim olduğunu varsayar. Peirce'in göstergebilimi radikaldir ve mantık ile pragmatik yöntemi de içeren felsefi yapıtının önemli bir kısmını teşkil eder. "Peirce insanların durmaksızın gerçekliği temsil edip yorumladıkları için gösterme sürecine dahil olduklarını belirtmekle kalmamış, insanların kendilerinin birer gösterge olduğunu söylemiştir." (Robert W. Preucel, *Archaeological Semiotics*).

Peirce öldüğünde yüz bin adet yayımlanmamış el yazması bıraktı; bu çalışmaları organize edip, yayımlamak onun düşünce yapısını netleştirecektir. Ancak bu uzun zaman alacak, göz korkutucu iş

tamamlandığında Peirce'in çalışmalarının geleceğin düşünürlerine, üzerine kafa yoracakları epeyce malzeme vereceği de kesindir.

> İyi de ne olacağını nasıl bilebiliyorum? Altıncı his aracılığıyla olduğunu düşünmediğiniz kesin... Yine de, elimden bırakır bırakmaz, taşın düşeceğini, bir *gerçek* olarak, *biliyorum*. Eğer bir şeyi *hakikaten biliyorsam*, o bildiğim şey *gerçek* olmalı. Bu taş elimden düştükten sonra üzerinde hiçbir kontrolüm kalmıyor; aynı şekilde üzerinde hiçbir kontrolüm olmayan olayların nasıl sonuçlanacağını bilmeye muktedir hale getirildim, öyle ki sadece herhangi saf bir kurguya dair aşinalığımla geleceğe dikkatle bakabiliyorum.
>
> Elimden bıraktığımda bu taşın düşeceğini biliyorum çünkü deneyim beni bu tür nesnelerin bırakıldığına düştükleri konusunda ikna etti ve eğer bu konuda şüphesi olan varsa, deneyi yapmaktan mutluluk duyar, sonuç üzerine de bire yüz bahse girerim.

C.S Peirce, *Pragmatism as a Principle* (1903).

13
William James

11 Ocak 1842 – 26 Ağustos 1910

Bilincin doğasını akış olarak tanımlayan,
pragmatizmin fikirlerini daha geniş kitlelere tanıtmış
ve dinsel deneyimin farklı türlerini araştırmış Amerikalı psikolog.

Principles of Psychology [Psikolojinin İlkeleri] (1890) adlı eserinde William James, konuya dair ilk kez İngilizce olarak yazılmış en kapsamlı ve özgün çalışmayı ortaya koymuştur. C.S. Peirce'in pragmatizmini kendi üslubuyla geliştirip popüler hale getirmiş ve doktrinin kurucusu olarak genelde onun ismi telaffuz edilmiştir (oysa kuramın atası, adı zikredilmeyen Peirce'tir). James, 1902 yılında *The Varities of Religious Experience* [Dinsel Deneyimin Çeşitleri] adlı kitabını yayımlayarak, bilimin ön planda olduğu bir çağda dinsel görüş fenomeninden bahsetmiştir. Zaman algımızı "bilinçakışı" olarak tanımlamıştır. Bu keşfin öğrencisi Gertrude Stein'ın (1874–1946), romancı Marcel Proust'un (1871–1922), Virginia Woolf'un (1882–1941) ve James Joyce'un (1882–1941) yazın biçimleri üzerinde ciddi etkisi olmuştur. Dolayısıyla, yirminci yüzyılın yeni ufuklar açan bu fikri geniş kitlelere ulaşmıştır.

New England'da, zengin bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen William James, gençlik çağlarında ağır depresyonlara giren, asabi

bir çocuktu; birkaç kez intiharı düşündü. Babası Henry James (1811–82), İsveçli filozof ve mistik Hıristiyan Emanuel Swedenborg'un (1688–1772) düşüncelerini benimsemiş bir teologdu; ayrıca Ralph Waldo Emerson'ın da (1803–82) arkadaşıydı ve Emerson, William'ın vaftiz babası olacaktı. William sık sık Avrupa'ya yapılan seyahatlerden epeyce faydalandı; bu seyahatlerde dönemin entelektüelleri ve yazarları ile tanıştırıldı, bu kişilerin çoğu James'in New York'taki salonunu da ziyaret ediyorlardı (William'ın erkek kardeşi romancı Henry James'ti (1843–1916). Başta ressamlık eğitimi almak isteyen James, sonrasında tıpta karar kıldı. Hiç hekimlik yapmadı ama metafiziğe duyduğu ilgiyi bilimsel eğitimle birleştirmek, çağdaş düşünce üzerinde uzun süre etkili olacak eşsiz bir çalışma yaratmasını sağladı.

Bilim ve din

Wiliam James'in ve onun Amerikan felsefesinin yükselişe geçmesindeki rolünün önemi tarihsel bağlam içerisinde düşünülmelidir. On dokuzuncu yüzyılın sonunda bilimin giderek artan etkisi (ve bunun sonucunda ortaya çıkan teknoloji) Avrupa felsefesi adına bir dizi krize yol açtı. İdealizmin yuvası olan Almanya'da bilim, Kant ve Hegel'in felsefesini ve bu felsefeyle ilgilenen tüm metafizikçileri kenara itmiş gibi görünüyordu. Bu durum Edmund Husserl'ın (1859–1938), *Crisis of European Sciences and Transcendental Phenomenology*'de [Avrupa Bilimlerinin Krizi ve Aşkın Fenomenoloji] (1954) isimli tamamlanmamış çalışmasında bilimsel ampirizmin yükselişinin, dünyayı başka türlü, indirgemeci olmayan yaklaşımlarla anlama çabamızı tehdit ettiğini söylemesine neden oldu. Martin Heidegger, Birleşik Devletler'in yozlaşmış materyalizmiyle özdeşleştirdiği bilime ve teknolojiye güvenmiyordu.

On dokuzuncu yüzyılda Fransa'da bilimsel fikirler, hâlâ çok etkili olan Roma Katolik Kilisesinin öğretileriyle çatışıyordu. Büyük kısmı Protestan olan İngiltere de Charles Darwin'in (1809–82) ev-

rim teorisi entelektüellerin ikiye bölünmesine neden olmuştu ve büyük çoğunluğu evrim teorisinin Hıristiyan görüşüne aykırı olduğunu düşünüyordu. Eğer William James'in katkısını bir cümleyle ifade etmemiz gerekseydi onun, sorgulayan zihnin dinsel görüşün önüne geçme korkusu olmadan, bilimin götürdüğü yönde gitmesine izin veren bir düşünce biçimi geliştirdiğini söylerdik.

Pragmatizm: hipotez ve doğruluk

James bir konferansında, yirminci yüzyılın başında "ruhban sınıfından olmayan sıradan insanın" durumuna işaret etmiştir: "Tanrının bu kutsanmış 1906 yılında sıradan kişinin durumu nedir?" James, şu şekilde niteler: "Gerçekleri istiyor, bilim istiyor; ama aynı zamanda din istiyor." James tüm kariyerini, bu farazi kişiye her ikisini de vermeye çalışarak geçirdi ve pragmatizm, bunu nasıl yaptığının anahtarıdır.

James'e göre pragmatizm, bir düşünce ya da eylemin ne tip sonuçları olacağını ve kişinin bu sonuçlara nasıl tepki vereceğini bilmektir. Pragmatizm hakikati, gerçeklikle bağdaşan bir hipotez olarak tanımlar. Yağmurun yağdığı gerçeğini tespit edebiliriz çünkü yağmurda yürüdüğümüz için kıyafetlerimiz ıslanmıştır. Bu doğrudan kanıtlanabilir bir hakikattir. Buna ek olarak pragmatizm, *dolaylı yoldan* kanıtlama aracılığıyla de bir görüşün tespit edilmesine olanak sağlar; örneğin, Belçika'nın Fransa, Almanya ve Hollanda ile sınırları olan bir Kuzey Avrupa ülkesi olduğu gerçeğini *doğrudan* kanıtlamam gerekmez –durumun böyle olduğunu haritaya bakarak söyleyebilirim ve dolayısıyla bu gerçekten yola çıkarak hipotezler üretebilirim.

Psikoloji

James'in *The Principles of Psychology* (1890) adlı eseri sadece yazar konunun tutarlı ve sistematik bir açıklamasını yaptığı için değil, aynı zamanda yöntemin açıklamasını yaptığı için de önemlidir. Deneysel,

analitik, istatistiksel ve içebakış olmak üzere dört yöntem kullanarak hazırladığı kitabı, (James, deneysel psikolojiyi Harvard'da bir disiplin olarak kurdu) kurbağaların sinir sisteminde başlayıp insanlardan edinilen deneysel sonuçlara doğru ilerleyerek beynin işleyişi üzerine bir dizi deneyin kanıtlarını içeren bir bölümle açılır. James aynı zamanda kendisinden önceki kuramları araştırıp, eleştirdiği analitik yaklaşımı da kullanmıştır (Immanuel Kant'ın doğuştancılığı [innatism]; Jeremy Bentham'ın çağrışımcılığı; Herbert Spencer'ın materyalizmi; skolastik filozofların tinselciliği ve Hegel'in metafizik idealizmi). Kendisinden önceki filozofların çalışmalarını analitik olarak araştırmasının nedeni "psikolojinin yöntemleri ve tuzakları" olarak adlandırdığı şeyi belirlemekti. *İstatistiksel yöntemi,* normları ve anomalileri belirlemek için yaptığı karşılaştırmalı çalışmada kullandı. Ancak James'in en özgün katkısı *içebakış yöntemi*ni kullanmış olmasıdır. James, kendi zihninin içine bakıp, dünyayı nasıl algıladığımızı ve anladığımızı araştırmak yoluyla zamanı nasıl tecrübe ettiğimize, zihnin nasıl işlev gördüğüne ve hayal gücünün, içgüdünün ve istencin psikolojimizdeki rolüne dair bir dizi açıklama getirmiştir.

James'in Bergson üzerindeki etkisi

James, Emerson'ın Nietzsche üzerindeki etkisiyle başlayan Amerika'nın felsefi fikirlerinin Avrupa'ya ihracını devam ettirdi. James'in istenç konusundaki fikirleri Husserl'ın bu konuya yaklaşımını etkilemişti ve bunu "Lectures on Ethics and Value Theory" [Ahlak ve Değer Kuramı Üzerine Dersler] (1914) çalışmasında ifade etmiştir. Ancak James'in esas etkisi Henri Bergson'un (1859–1941) çalışmaları üzerinde oldu. İkisi 1908 yılında tanıştılar ve dostlukları hayat boyu devam etti; James'in Bergson'un çalışmalarını Birleşik Devletler'e getirmekte önemli rolü oldu ve Bergson ABD'de oldukça popüler bir konuşmacı haline geldi.

Felsefeleri detayda farklılık gösterse de Bergson ve James aynı sorularla ilgileniyorlardı ve genel anlamda kullandıkları yöntem-

ler ve ulaştıkları sonuçlar benzerdi. James araştırmada kullandığı pragmatik yaklaşımını *radikal ampirizm* olarak adlandırıyordu –bu, Gilles Deleuez'ün (1925–95) *aşkın ampirizm* olarak adlandıracağı, Bergson'un yaklaşımından çok da uzak olmayan bir "felsefi tutum"du. Bergson 1903 tarihli "Metafiziğe Giriş" adlı makalesinde şöyle yazmıştır: "Gerçek ampirizm, özgün olana mümkün olduğunca yakın durmayı, onun yaşantısını daha derinden incelemeyi ve tinsel bir dinleme aygıtıyla onun ruh çarpıntılarını hissetmeyi amaçlayandır ve bahsettiğimiz gerçek ampirizm, gerçek metafiziktir." Daha az şiirsel olmakla birlikte James'in radikal ampirizmi de aynı ruhu paylaşarak, sadece ampirik olarak deneyimlenebileni değil, çalışmanın nesneleri arasında varlığını sürdüren ilişkileri de dikkate alır (gözlemciyi ve gözlemleme eylemini de dahil eder).

Etik ve din

James'in dine olan ilgisi, başkalarının duygularını paylaşma nosyonu üzerine temellenen etik anlayışıyla derinden ilişkilidir. "The Moral Philosopher and the Moral Life" [Ahlaklı Filozof ve Ahlaki Yaşam] (1891) adlı çalışmasında James, ahlaki yaşantının ön koşulunun başkalarının yaşadığı zor durumları hayal edip, anlayabilmek olduğunu söyler. Ahlaki yaşam, bir amacı olan yaşamdır ve anlamını bu amaçtan alır. Amaç, özgür iradenin harekete geçmesi aracılığıyla ifade edilir ve başarılır. James, özgür iradenin bizlerin "korku ve titremeyle durmaksızın iyi olanı aramamıza ve iyinin görebildiğimiz en büyük evrenine karar kılıp, onu açığa çıkaracak şekilde hareket etmemize olanak tanıdığını" söylerken, Soren Kierkegaard'nun *Korku ve Titreme* (1843) çalışmasındaki fikirlerini yineler. James'in kendisi de cömert bir adamdı ve başkalarının sıkıntısını anlayabilme becerisi onu, fikirlerine her zaman değer verdiği, maddi sıkıntılar içinde yaşayan pragmatizmin yaratıcısı C.S. Peirce'a finansal destek vermeye teşvik etti.

Dinsel Deneyimin Çeşitleri adlı eserinde James, *Psikolojinin İlkeleri* kitabında başarılı olan yöntemini takip etti. Kitabına, mistisizm gibi konuları araştırmadan önce dinsel görüşe dair, nöroloji ve diğer bilimlerin getirdiği indirgemeci, materyalist açıklamaların değerlendirmesini yaparak başlar. James özgün çalışmasını, dinsel mezheplerin tarihini ele almak yerine bireysel ölçekte dinsel tecrübeyle sınırlandırır ve bu yaklaşım azizlik ve mistisizm dahil olmak üzere dinsel hislerin gücünü tartışmak için daha geniş bir zemin sağlar. Geleneksel Hıristiyan görüşünden olmayan James, kesinlikle bir mistik de değildi, ama bu tip görüşlere sahip olanları ve mistik deneyim yaşayanları anlayabiliyordu. *Dinsel Deneyimin Çeşitleri* çalışmasında şöyle bir itirafta bulunur: "Mistik durumları ele alma biçimim bu durumları aydınlatır mı yoksa iyice karanlığa mı gömer bunu bilmiyorum; çünkü benim yapım, bu tip deneyimlerden alınan hazza tamamen kapalı ve bu deneyimlerden ancak dolaylı olarak bahsedebilirim. Konuya tamamen dışarıdan bakmak zorundayım ve elimden geldiğince tarafsız olarak ve durumu kavramaya çalışacağım ama sanırım en azından sizi, adı geçen durumların gerçekliğine ve fonksiyonlarının ne denli önemli olduğuna ikna edebileceğim."

James, kendisinin sahip olmadığı bu türden deneyimlerin ve görüşlerin öneminin ne denli büyük olduğunu vurgularken, fikrinin kalıcı olacak kısmının da altını çizer: herhangi birini hakikaten kullanabilen kişi için bilim ve dinsel görüşler "evrenin hazine dairesini açacak olan gerçek anahtarlardır." James'e göre dünya, "bir dizi iç içe geçmiş gerçeklik katmanından meydana gelecek kadar karmaşıktır; dolayısıyla ona farklı kavramları ve tutumları sırasıyla kullanarak yaklaşabiliriz."

> Felsefe insan uğraşlarının hem en yüce hem de en gereksiz olanıdır. Minicik çatlaklarda çalışıp, en geniş manzaralara doğru açılır. Dedikleri gibi "ekmek yedirmez" ama ruhumuza

cesaretle ilham verebilir ve sıradan insan için muhalif, şüpheci, meydan okuyan tavrı, diyalektiği kılı kırk yaran biçiminde olsa da, dünyanın perspektifleri üzerine uzaktan yolladığı parlak ışıkları olmazsa hiçbirimiz yolumuzu bulamayız. En azından bu aydınlanmalar ve karanlığın kontrast etkileri ve bunlara eşlik eden gizem, bahsettiği şeye profesyonelliğin çok ötesinde ilgi çekici bir nitelik kazandırır.

William James, *Pragmatizm* (1907).

14
Friedrich Nietzsche
15 Ekim 1844 – 25 Ağustos 1900

Tanrı'nın öldüğünü ilan eden ve insanın mevcut değerleri nasıl yeniden değerlendirmesi gerektiğini gösteren Alman filolog ve filozof.

Filoloji eğitimi almış Friedrich Nietzsche, her ne kadar bir filozofun felsefe alanında eğitim almış olması gerektiğini düşünenler tarafından bir felsefeci olarak kabul görmesede, yine de on dokuzuncu yüzyıl sonunun en popüler ve en etkili filozofudur. Bunun sebebi kısmen vecize tarzındaki yazın üslubunun onu geniş kitlelere ulaştırmış olmasıdır. Tanrı'nın ölümünü ilan etmesiyle ünlüdür; insanın mücadele ve irade aracılığıyla kendi hayatının sorumluluğunu alması gerektiği yönünde yaptığı bir tespittir bu. Nietzsche'nin üzerinde durduğu ana temalar akademinin dışına taşmış, Karl Marx'ın ve Sigmund Freud'un ele aldığı konular gibi toplumun bilincinde yer etmiştir.

Tragedyanın Doğuşu (1872) adlı çalışmasında Nietzsche, Eski Yunan'da *Apolloncu* ve *Dionysiosçu* olarak adlandırdığı dürtüleri kıyaslamıştır. Dionysios ile kastettiği insanın varoluşunun irrasyonel, kaotik ve yaratıcı tarafıdır. Apollon ise aklın eleştirel perspektifidir ve insanı Dionysios ile olan yaşamsal deneyimden ayırır. Ni-

etzsche, ilk kez Arthur Schopenhauer (1788–1860) tarafından geliştirilen fikirlerden yola çıkarak *güç istenci* kavramını formüle etmiştir; güç istenci, insan varlığından hem üstündür hem de insanı o yönlendirir. *Tanrının ölümü*, Nietzsche'nin *tüm değerlerin yeniden değerlendirilmesi* dediği şeyi gerekli kılmıştır. Algının ve anlamanın göreceli doğasını savunur; nesnel ya da mutlak "doğru" nosyonunu sorgular. *Bengi dönüş* kavramı, her anın adeta sonsuza kadar, sonsuz bir döngü içerisinde yeniden yaşanacakmış gibi yaşanması fikri üzerine kuruludur. Belki de en ünlü fikri olan "üst insan" (Übermensch), insanın hayvanlar alemiyle, güç istencinin uygulanması aracılığıyla edinilebilecek yeni, yüksek bir varoluş biçimi arasında durduğu yönündeki fikrine işaret etmektedir.

Tanrı'nın ölümü

Nietzsche, Arthur Schopenhauer'un *İstenç ve Tasarım Olarak Dünya* (1818) kitabıyla kitapçıda tesadüfen karşılaşmış ve söylenene göre kitabı tek seferde okumuştur. Bu kitapta, kendi zihninde şekillenen düşüncelerin teyit edildiğini görmüştür: dünyanın makul bir yer olmadığını ve tarihsel anlam ile ahlakın göreceli olduğunu. Nietzsche tüm bunların, Tanrı'nın öldüğü gerçeğinden kaynaklandığı sonucuna varır. Bununla ne kastetmektedir? *Şen Bilim*'de (1882) Nietzsche şu soruları sorar: "Tanrı'yı gömen mezar kazıcıların seslerini duymuyor muyuz? İlahi çürümenin kokusunu almıyor muyuz? –çünkü tanrılar bile çürüyor! Tanrı öldü! Tanrı ölü! Ve onu biz öldürdük! Tüm katillerin en canisi olan bizler, nasıl teselli edeceğiz kendimizi?" Yanıt, felsefenin, düşünmenin "tesellisidir." İnsan artık Kilisenin (ya da üniversitenin) "doğrularına" körü körüne inanmak yerine kendisi düşünmelidir.

Nietzsche genellikle nihilist sınıfına koyulur. Ancak milliyetçiliğin yükselişinin, ilahi olanın yerine dünyevi olanı vurguladığı ve bilimin, metafizikle dini gölgede bıraktığı bir dönem olan on dokuzuncu yüzyıl ortalarının nihilizmini eleştiren bir filozof olarak anla-

şılması daha doğrudur. Tanrı'yı öldüren Nietzsche değildi; o sadece bunu haber verdi. Tanrı'nın ölümü Kopernik ile başlamıştı. "Bu yeryüzünü güneşinden sökerek ne yapmış olduk?" diye sorar Nietzsche *Şen Bilim* (1882) kitabında. "Şimdi o nereye hareket ediyor? Peki ya biz? Güneşin ışıklarından uzağa mı? Durmaksızın hızla ilerlemiyor muyuz? Geriye, yanlara, ileriye, her yöne? Hâlâ yukarısı ve aşağısı var mı? Sonsuz hiçliğin içinde başıboş dolaşmıyor muyuz? Boş uzay nefesini üflemiyor mu üzerimize? Henüz soğumadı mı?"

Ancak Nietzsche'nin eleştirisi bilim ve siyasetle sınırlı değildir; Hıristiyanlığı, ölümden sonra yaşam fikrini öne sürerek, hayatı değersizleştirmekle suçlar. Cennet fikri, yeryüzündeki yaşamı değersiz kılar. Bu açıdan Hıristiyanlık insanın istencini yozlaştırır, tüm değerleri alçaltır. İşte bu yüzden insan kendinin sorumluluğunu almalıdır. Dahası bu, belli bazı engellere rağmen üstlenilmesi gereken bir iştir. Her ne kadar Darwin'e karşı da eleştirel bir tutum takınmış olsa da (muhtemelen Darwin'i okumamıştı) Nietzsche de insanı evrimsel bir dramın ortasında, maymunlarla, melekler arasında bir yerde görüyordu.

Übermensch (Üst İnsan)

İstencinin çabasıyla mevcut durumunun ötesine geçmeye uğraşan kişi *Übermensch* ya da "üst insan"dır. Üst insan aynı zamanda kendi değerlerini yaratmalıdır. Nietzsche, Hıristiyanlığın ve burjuvazi ahlakının hazır kalıp değerlerini lanetliyor, onların insanın inisiyatifini ortadan kaldırdığını, hayatı yıkıma uğrattıklarını düşünüyordu. *Hayır ve Şerrin Ötesinde* (1886) ve *Ahlakın Soybilimi Üzerine* (1887) adlı eserlerinde, ahlak tarihini ve etik çalışmalarını geniş ölçüde zenginleştirecek biçimde ele almıştır. Bu çalışma, yirminci yüzyıl filozofları arasında Nietzsche'den belki de en fazla etkilenmiş düşünür olan Michel Foucault tarafından ele alınıp, genişletilmiştir. Her ne kadar birbirlerini doğrudan etkilememiş olsalar da, Nietzsche ve Henry Bergson'un çalışmaları arasında da paralellikler var-

dır; her ikisinde de *Lebensphilophie* [Yaşam Felsefesi] olarak adlandırılan, hayatın bir bütün olarak yaşanması düşüncesi vardır.

Bengi Dönüş

Nietzsche'nin etiğinin merkezinde, *Böyle Buyurdu Zerdüşt* (1883–85) kitabında açıkça dile getirmek yerine üstü kapalı olarak anlattığı öğretisi olan, bengi dönüş teması yer alır (Nietzsche'nin Zarathustra'sı, İngilizcede Zoroaster [Zerdüşt] olarak bilinen eski İran Tanrısı üzerinden şekillenir.) Nietzsche'de Zerdüşt şöyle feryat eder: "Nasıl oldu da sonsuzluğu, yüzüklerin evlilik yüzüğünü, tekerrürün yüzüğünü istemekte başarısız oldum? Çocuk yapmak isteyeceğim kadını bulmuş değilim ki daha, eğer bu sevdiğim kadın değilse. Çünkü ben seni seviyorum, Ah Sonsuzluk!" Bu nakarat kitapta birkaç kez tekrar eder ve yanıt gelir: "Ama zevk ne varis ister, ne çocuk; o kendini ister, sonsuzluğu ister, tekerrürü ister, her şey ebediyen kendine denk olsun ister."

Nietzsche'nin evrendeki her şeyin sürekli hareket halinde olduğu, sürekli değiştiğini gözlemleyen bengi dönüş doktriniyle aradığı bir tür post-teist kategorik buyruktur. Kant nasıl kişinin eyleminin evrensel yasaya dönüşecek biçimde hareket etmesini kural olarak koymuşsa, Nietzsche de kişinin sanki o eylem sonsuza dek tekerrür edecekmiş gibi hareket etmesi gerektiğini ileri sürer. Bu, Tanrı sonrasının insana yüklediği amacın ciddiyetini gösterir ve Nietzsche'nin kendi dönemindeki nihilizme karşı panzehiridir. Aynı zamanda insan deneyimi ve kavrayışının yeni alanlarını aydınlattığı ışıktır ki bu alanlar görüngübilimciler ve varoluşçular tarafından keşfedilecektir. Nietzsche, Sartre'ın ontolojisi ve edebi çalışmalarında işlediği temalar için zemin hazırlamıştır. Nietzsche bize boşluğu göstererek sürekli meydan okur; her dönemeçte sorar bize: şimdi ne oldu?

Cinnet, frengi ve ölüm

Nietzsche'nin hayatı dağınıktı. Hastalıklara karşı hassastı ve döne-

minin entelektüelleriyle kültürel kurumlarını kızdırmak için elinden geleni yapıyordu; kendini düşünmeye adamak için eğitmenlik kariyerini gözden çıkardı. Üniversitede on yıl hocalık yapmasının ardından, vaktinin tamamını yazmaya ve Avrupa seyahatlerine ayırdı. Daha sonraları Freud'un meslektaşı ve nihayet bir psikanalist olacak Rusya doğumlu, baştan çıkarıcı Lou Andreas-Salome (1861-1937) ve kendi arkadaşı Alman filozof Paul Ree (1849-1901) ile birlikte mutsuz bir aşk üçgenine dahil oldu. 1886 yılıda saf ari bir koloni kurulmasına yardım etmek için Paraguay'a giden, radikal bir Yahudi düşmanı olan kız kardeşi Elisabeth Förster-Nietzsche ile de fırtınalı bir ilişkisi vardı.

Nietzsche hayatının son on yılında kaplıcalarla dağlar arasında gezinip durmadan yazdı. 3 Ocak 1889'da Turin'deyken, adamın birinin bir atı kırbaçladığını gördü; atın boynuna sarılarak hayvanı korumaya çalıştı ve ardından yere yığıldı. Annesi onu Basel'e ardından da Jena'da bir kliniğe götürdü. Nietzsche ölene kadar kız kardeşiyle birlikte Weimar'da yaşadı. Frenginden dolayı korkunç acılar çekti ve 1900 yılında bir dizi beyin kanamasıyla birlikte hayatı son buldu.

Nietzsche'nin karalanması

Elisabeth Förster-Nietzche, kardeşinin yayımladığı eserlerin kontrolünü ele aldı ve çalışmalarından bir arşiv oluşturarak yazılarını Nazilere hitap edecek şekilde değiştirdi. Adolf Hitler (1889-1945) Nietzsche'nin büstünün yanında fotoğrafını çektirtmiştir. Oysa gerçekte Nietzsche Alman milliyetçiliğinden ve Yahudi düşmanlığından iğreniyordu. Onun "politikası" –eğer bir politikası varsa– bir estetikçinin, bir züppenin politikasıydı. Sanata tapıyordu. Kullandığı temel araçlardan biri ironiydi ve Nietzsche belli açılardan muazzam bir nüktedandı. Dağın tepesinden bağırıyor ve kahkahalar atıyordu, kimi zaman kendi sesiyle, kimi zaman da "karakterlerinden" birinin sesiyle. Bu ve başka açılardan Nietzsche, varo-

luşçuluğun gelişimindeki selefi Danimarkalı Soren Kierkegaard'yu (1813–55) anımsatır.

Nietzsche'nin felsefeye iğneleyici, keskin bir nitelik katan veciz türü yazını, kolaylıkla bağlam dışına çıkarılıp alıntılanabiliyor. Nietzsche'ye dair en kötü yanlış yorumsa onun bir Yahudi düşmanı olduğudur; tam aksine Nietzsche bir Yahudi düşmanı karşıtıdır. Nietzsche'nin biyografisini yazmış olan Rüdiger Safranski, Nazi filozof Ernst Krieck'ten etkileyici bir alıntı yapar: "Neticede, Nietzsche sosyalizm karşıtıydı, milliyetçilik karşıtıydı ve ırkçı düşünce karşıtıydı. Bu üç eğilimi olmasaydı, ondan olağanüstü bir Nazi olurdu."

Nietzsche'nin yaptığı en büyük katkı bize nasıl düşüneceğimizi göstermiş olmasıdır. Sorunları bir dizi farklı perspektiften incelemiş ve onları baş aşağı çevirerek, bu şekilde bakmanın herhangi bir çözüm getirip getirmediğini incelemiştir. Felsefesinin her tarafında müzik ve dans vardır, okuyucuyu Dionysiosçu bir bilgi arayışına yöneltir. Son yıllarında, kendini toplumdan soyutladığı zamanlarda, ev sahibesi bir gün anahtar deliğinden onu gözetlemiş ve çırılçıplak halde dans ettiğini görmüştür. *Böyle Buyurdu Zerdüşt* adlı çalışmasında şöyle yazmıştır: "Ancak nasıl dans edileceğini bilen bir Tanrıya inanabilirim."

> Tanrı öldü. Tanrı ölü. Ve onu biz öldürdük. Katillerin en canisi olan bizler, kendimizi nasıl teselli edeceğiz şimdi?
>
> Friedrich Nietzsche, *Şen Bilim* (1882).

> Tüm filozoflar aynı ortak hatayı yapıyor: Çağdaş insandan yola çıkıyor ve bu insanı analiz ederek amaçlarına ulaşabileceklerini düşünüyorlar. Otomatik olarak "insanı" öncesiz bir gerçeklik, bir girdapta baki duran bir şey, şeylerin kesin ölçütü olarak görüyorlar. Oysa filozofun insana dair söylediği her şey aslında son derece sınırlı bir

zamanın insanına şahitlik etmekten daha fazlası değil. Tarih duygusunun eksikliği tüm filozofların esas hatasıdır.

Friedrich Nietzsche, *İnsanca, Pek İnsanca* (1878).

15
F.H. Bradley
30 Ocak 1846 – 18 Eylül 1924

Yerel ampirik geleneği, Kant'tan Hegel'e miras kalan gelenek adına reddeden İngiliz idealist.

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Kant'tan Hegel'e uzanan hattı geliştiren İngiliz felsefesi büyük ölçüde idealistti. Bu anlamda, o dönemdeki felsefenin şu anda "kıta felsefesi" olarak adlandırılan şeye ait olduğu söylenebilir. J.S. Mill ve onun selefleri John Locke (1632–1704) ve David Hume'un (1711–76) hakim ampirik geleneğine karşı tepkilerinde garip bir biçimde İngiliz etkisi de vardı.

İngiliz idealistlerinin en popüleri, 1883 yılında *The Principles of Logic* [*Mantığın İlkeleri*] adlı çalışması ve 1893'te *Appearance and Reality* [*Görünüş ve Gerçeklik*] adlı metafizik tezi yayımlamış olan Herbert Bradley'di. *Görünüş ve Gerçeklik* 1930'lara kadar birkaç baskı yaptı. 1916 yılında Şair T.S. Eliot Harvard'da doktora tezini Bradley üzerine yazdı. Savunmasını yapmadığı doktora tezi ancak 1964 yılında *Knowledge and Experience in the Philosophy of F.H. Bradley* [*F.H. Bradley Felsefesinde Bilgi ve Deneyim*] adıyla yayımlandı.

Bradley dünyayı zihin–beden ayrımı (ikiliği) olmadan birlik içerisinde gören aşırı tekçilik görüşünü savunuyordu. Ona göre mantık, metafizik ve etiğin tamamı, Hegel'den yola çıkarak Mutlak olarak adlandırdığı bu birliği tanımlama çabasıdır. Çalışmalarının çoğunu, "Düşünce ve Gerçeklik arasındaki ilişkinin büyük sorunu" olarak adlandırdığı şeyle uğraşmaya adamıştır. Onun yaklaşımı, çelişkiye açık olmayı son derece gelişmiş bir rasyonellikle birleştirmiştir. Bu yaklaşımıyla Henri Bergson, Gaston Bachelard (1884–1962) ve Maurice–Ponty (1908–61) tarafından geliştirilecek bir araştırma yolu açmıştır. Eğer Bradley ve onun idealist meslektaşları, Bertrand Russell ve G.E. Moore tarafından işin dışında bırakılmasaydı, yirminci yüzyıl felsefesinin nasıl gelişeceğine dair spekülasyon yapmak ilginç olacaktı. Moore'un, "The Refutation of Idealism" (1903) [İdealizmin Çürütülmesi] adlı makalesi ve Russell'ın mantıkçı programı İngiltere'de idealizmi noktalamıştır.

Kant'ı yaşatmak

Bradley'in, T.H. Green'den (1836–82) etkilenen felsefesi, Kantçı araştırma çizgisini yaşatmış ve Hegel'in Tin kavramının mümkün kıldığı dünyevi (o dönemde Darwin ve evrim sorunu oldukça önemliydi) ve dinsel duyarlılığı bir araya getirebilen rasyonel metafizikle devam etmiştir. "Eğer öyle olsa ne olurdu?" spekülasyonunun en önemli kısmı Bradley ve meslektaşlarının Edmund Husserl ve Gottlob Frege'in fikirlerine açık olmalarıdır. Bu iki düşünür de matematikçiydi. Frege, analitik hareketin başlangıcına işaret eden aritmetiğe mantıkçı bir açıklama getirecek gündemi oluşturmayı sürdürmüştür. Husserl, fenomenolojiyi yaratmak için matematik ve mantıktan yola çıkmıştır ve bu anlamda kıta felsefesinin babasıdır. Moore sonrası ve Russell sonrası olarak ayrılan Kıta felsefesinin bu iki akımı kanlı bıçaklı olmasalardı, İngiliz felsefesini tek bir yaklaşıma indirgemekten daha çok ona tamamlayıcı katkılarda bulunabilirlerdi.

Ethical Studies [Etik Çalışmaları] (1876) adlı çalışmasında Bradley, Jeremy Bentham'ın (1748–1832) ve James Mill'in (1773–1836) faydacılığına, toplumun bireyden önce geldiğini ve bireyin, topluma üye olarak kimliğini kazandığı gerekçesiyle karşı çıkmıştır. İyilik, bireyin topluma katkısı ve kolektif olarak ortak iyi olduğu konusunda uzlaşılan şey yönündeki çabayla elde edilir. Bradley, bu iddiaları savunmak için bir mantık sistemi geliştirdi ve *Mantığın İlkeleri* çalışmasında, dünyayı indirgemeci biçimde kavrayan tüm fenomenleri basit bir nedene bağlayan yaklaşıma karşı bütünlük ve birlik fikrini ileri sürdü. Sadece kısmi doğrular sunacak olan dilin mantık için bir temel olması görüşünü reddetti. Bu anlamda Bradley, dili kullanan doğrulanabilir ifadelerin, mantıksal doğruların kurulabileceği tek temel olduğuna inanan A.J. Ayer gibi düşünürlerle şiddetli bir çatışma içindeydi.

Görünüş ve Gerçeklik adlı çalışmasında Bradley, ilişkilerin –düşünce de dahil olmak üzere– tutarsız olduğu argümanını öne sürer; bu daha sonraları "Bradley'in gerilemesi" olarak bilinecektir. İlişkiler sadece görünüştür; gerçeklik değildir. Bradley'e göre görünüşler tutarsızdır, çünkü bizim onlar hakkında düşünüyor olduğumuz gerçeği, onları parçası oldukları deneyimden uzaklaştırmıştır. Ancak görünüşlerden meydana gelen tüm dünya deneyimdir ve bu bütünlük Bradley'in Mutlak dediği şeydir. Bilincin bir nesnesi olduğu konusundaki ısrarıyla, tüm bilincin *bir şeyin* bilinci olduğunu ileri süren Husserl ile aynı eğilimi paylaşır.

Green, Bosanquet ve McTaggart

Bradley dönemin İngiliz filozofları arasında temel figür olarak hatırlanır, ancak o da ampirizme ve faydacılığa karşı bir hareket başlatan Oxford'lu idealist T.H. Green'den (1836–82) oldukça etkilenmiştir. Green, nesneler ve hisler de dahil olmak üzere dünyadaki her şeyin, insan bilinci tarafından inşa edilmiş şeyler olarak anlaşılması gerektiğini düşünmesi bakımından Kantçıdır, ancak Kant'ın nu-

menal dünyanın ya da kendinde-şeylerin bilinemeyeceği düşüncesine katılmaz. Green bunların bilin*ebil*eceğini söyler, çünkü her şeyi birleştiren tek, ebedi bir Öz vardır. Bu bakış açısına göre her şey birbiriyle ilişkilidir, her şey birbirine bağlıdır. Bütünle bağlantılı olmadan hiçbir parçanın var olamayacağını iddia eden bu yaklaşım indirgemeci değildir. Green bu anlamda Bergson'daki çok katmanlılık temasını önceden ifade etmiştir.

Bernard Bosanquet (1848–1903) Bradley'in meslektaşlarından biridir ve o da Bradley gibi Green'den etkilenmiştir. Green'in "aktif yurttaşlık" çağrısını ciddiye almış, 1881 yılında Oxford'dan akademik üyelik aldıktan sonra, kendini Londra'da sosyal çalışmalara adamak ve yetişkinlere yönelik eğitim vermek için istifa etmiştir. Bu hizmetinin yanı sıra toplu çalışmaları yirmi cilt olan oldukça üretken bir yazardır. Benedict de Spinoza (1632–77) üzerine önemli bir çalışma yayımlayan H.H. Joachim (1868–1938) Bardley'in öğrencisiydi. Ayrıca çarpıcı bir isim verdiği *The Nature of Truth* [Doğruluğun Doğası] (1906) adlı çalışmasında bütünlük teorisinin önemli bir versiyonunu formüle etmiştir. Bu çalışmasında bir önermenin, sistematik olarak tutarlılık arz eden bir bütünün gerekli bir bileşeni olduğu müddetçe doğru olacağını söyler.

J.M.E. McTaggart (1866–1925) Bradley'den ve yukarıda adı geçen filozoflardan farklıdır çünkü Oxford'dan değil Cambridge'dendir; bu önemli bir bilgidir çünkü McTaggart, hem Russell'ın hem de Moore'un hocasıdır. Russell erken dönemlerinde Hegel'e duyduğu ilgiyi McTaggart'tan edinmiştir, daha sonraları ciddi bir dönüşüm yaşayacak ve mantıkçılık adına idealizmi bırakacaktır. Bu üçlünün öğrencisi olan Amerikalı matematikçi Norbert Wiener (1894–1964) onları "Üçleme'nin çılgın çay partisi" olarak hatırlar. Yemekhanede, öğretmenlerin yemek yediği masada otururlarken, Russell zırdeli, McTaggart fındıkfaresi ve Moore mart tavşanıdır. McTaggart sistematik bir metafizikçi ve önemli bir Hegel yorumcusuydu. Temel çalışmaları arasında *The Nature of Existence* [*Varoluşun Doğası*] (2

cilt, 1921, 1927) ve "The Unreality of Time" [Zamanın Gerçekdışılığı] (1908) yer alır.

Felsefenin profesyonelleştirilmesi

Bradley'in ve diğer idealistlerin katkısı, tarihsel bağlam göz önünde bulundurularak bakıldığında daha iyi anlaşılacaktır. 1850 ile 1903 arasındaki dönemde İngiliz *idealizmi* diye bir ekol yoktu, sadece genel eğilimi idealist olan bir *İngiliz* felsefesi vardı. "İngiliz idealizmi", kendi düşünce biçimlerine yüklemek istedikleri statüyü belirlemek için erken dönem analitik filozoflar tarafından aşağılama amacıyla yaratılmış bir terim olarak görülmelidir. İngiliz felsefesinde idealizmin tuhaf ölümü, felsefenin centilmenlerin hobisi olmaktan çıkıp bir mesleğe dönüşmesiyle aynı zamana denk gelir. On dokuzuncu yüzyılın sonuna kadar İngiliz filozoflar, bugün halk aydını olarak tanımlayabileceğimiz meslek sahibi olmayan kişilerdi. Bu durum on yedinci yüzyılda John Locke, on sekizinci yüzyılda David Hume ve ampirik James Mill ile, T.H. Green'in on dokuzuncu yüzyılda cephe aldığı faydacı Jeremy Bentham için de geçerliydi. Faydacı Henry Sidgwick'e göre (1838–1900) Green, İngilizce konuşulan ülkelerin ilk *profesyonel* filozofudur ve bu özelliğiyle Green'in kariyeri felsefe tarihinde bir dönüm noktasıdır.

Erken dönem analitik filozofların, İngiliz idealizmine karşı açtıkları savaş, sadece yeni Hegelci idealizmin ve metafiziğin yerine mantıkçılığı getirmekle sınırlı değildi; analitikçiler onların işlerini de istiyordu ve her iki anlamda da savaşı kazandılar. İngiltere'de ve Birleşik Devletler'de felsefenin profesyonelleşmesi idealizmin ölümü ve resmi düşünme biçimi olarak analitik felsefenin yükselmesiyle sonuçlandı; bu anlamda Russell, Moore ve Wittgenstein tarafından yönlendirilen bir nesil öğretmen, yeni bir nesil takipçi ortaya çıkardılar ve bunların öğrencileri ve bu öğrencilerin öğrencileri üniversitelerde eğitmen olup, analitik meşaleyi yirminci yüzyıl boyunca İngilizce konuşan ülkelerde canlı tuttular. (Analitik hüküm-

ranlığın önemli istisnaları vardır, Edinburgh, Duquesene, Buffalo, Pennsylvania State, Texas, A&M ve Fordham Üniversiteleri gibi, Yale ve birkaç üniversiteden de idealizme sıcak bakanlar vardır.)

İdealizmin yerini alan analitik felsefe, kendine yönelik eleştirileri ve "İngiliz idealizminin" gelişimini bastırdığı için Bradley ve meslektaşlarının çalışmaları birdenbire kesildi. Şimdi, Bradley ve meslektaşlarının çalışmaları, yirmi birinci yüzyıl filozofları için yeniden keşif ve araştırma konusudur.

> Hayatın her alanı neticede İyiliğe tabi kılınabilir, eğer İyiliği oldukça geniş bir açıdan ele alıyorsak. Hayatın her alanında eninde sonunda Neden sorusunu sormak zorunda kalıyor gibiyiz. Ve bu sorunun yanıtı, memnuniyetin olduğu ve huzursuzluğun olmadığı ya da önünün kesildiği her yerde bulunabilir gibi. Bir şeyden diğerine dönebiliriz ama eninde sonunda şeylerin bu niteliğine ya da aşağı yukarı bu niteliğe sahip şeylere varırız. Ve şu sonuca varmaya yönlendiririliriz: Herhangi bir şey yukarıdaki anlamda iyiyse, dünyada onun üzerinde durabileceğini farz edebileceğimiz başka hiçbir şey yoktur.
>
> Aklın ve hakikatin bunun istisnası olduğu iddiası geçerli değildir. Çünkü hakikatin ne olduğunu sorarsanız, onun aklı tatmin eden şey olduğu yanıtını vermeye yönelirsiniz. Çelişkili ve anlamsız hakikat olamaz çünkü bunlar bir şekilde bizi tatmin etmez. Kendine has bir tür huzursuzluk ve rahatsızlık yaratırlar ve diğer taraftan bu huzursuzluğu, yanıt vererek tatmin duygusuna çeviren hakikattir. Aklın kendi iyisini bulduğu yerin hakikat olduğunu söyleyebiliriz.
>
> F.H Bradley, *Essays on Truth and Reality* (1914).

16
Gottlob Frege

8 Kasım 1848 - 26 Haziran 1925

Modern mantığın kurucusu ve analitik felsefenin zeminini hazırlayan Alman matematikçi.

Felsefe eylemi genellikle filozofların seleflerinin çalışmalarına karşı argüman geliştirmelerinden meydana gelir. Bu anlamda felsefe müzik gibi yol alır: Besteciler nadiren tamamen yeni biçimler keşfeder; fikirlerini seleflerinin çalışmalarını yansıtmak ya da onlara tepki vermek üzerine inşa ederler. Bir anlamda en "yeni" müzik tamamen özgün bir beste olmaktan daha çok bir eleştiri eylemidir. Felsefe için de aynı durum geçerlidir. Felsefi düşünce genellikle, selefin ya da rakibin düşüncelerini kabul etmektir; bazen de şu şekilde bir ifadedir: *İşte x bunu böyle yaptı. Şimdi size bunu yapmanın doğru yolunu göstereceğim…*

Ancak bu söylediklerimiz Gottlob Frege'nin çalışmaları için geçerli değildir. Modern dönemin tüm filozofları arasında Frege'nin felsefeye katkıları belki de en özgün olanlarıdır. Marx, Freud ve Darwin gibi daha fazla tanınmış olan düşünürlerin dünya üzerinde elbette daha fazla etkisi olmuştur; ancak sadece Frege felsefenin bir

dalını –mantığı– ele alıp, onu Aristoteles'in (384–322 İ.Ö) 2.300 yıl önce bıraktığı noktadan ileriye taşımıştır. Frege'nin çalışmaları modern mantığın ve analitik felsefenin başlangıç noktasını oluşturur.

Frege 1848 yılında Almanya, Weimar'da doğdu. Jena Üniversitesi'nde matematik okudu ve doktorasını Göttingen Üniversitesi'nde tamamladı. Ardından Jena Üniversitesi'ne dönüp, 1874'ten 1918 yılına kadar bir dizi akademik ünvan aldı ve nihayet matematik alanında Fahri Ordinaryüs Profesör oldu. Bu sıradan biyografi aslında ilginçtir çünkü Frege'den daha az etkili olan filozofların çalışmaları onlara ün kazandırmışken, Frege'nin başarıları büyük ölçüde göz ardı edildi. Ancak aralarında analitik felsefenin iki parlak yıldızı –Bertrand Russell ve Ludwig Wittgenstein– ve mantıksal pozitivizmin kurucularından Rudolf Carnap'ın da olduğu oldukça özel bir okuyucu grubu vardı.

Mantıkta Kuantum sıçraması

Frege'nin projesi aritmetiğin, mantığa (mantıkçılığa) indirgenebileceği üzerine kuruluydu. Çalışması için zemin hazırlamak adına dönemin hüküm süren iki görüşünü reddetti: Psikolojizm ve ampirizm. Psikolojizm, felsefenin doğrularının psikoloji üzerine kurulu olduğunu söyler. Ampirizm de aritmetiğin doğrularının mantıktan bağımsız, deneyim olarak mevcut olduklarını ileri sürer. Frege'nin başlangıç noktası Immanuel Kant (1724–1804) oldu. Kant'a matematik bilgimizin *a priori* [önsel] olduğu konusunda katılır. Ancak matematik bilgimizin *sentetik* a priori, yani sezgiye dayalı olduğu konusunda Kant'a katılmaz. Onun yerine matematik bilgimizin *analitik* anlamda, yani sadece mantığa dayalı olarak *a priori* olduğunu iddia eder. Frege, sayılar kuramı için tamamen mantıksal bir zemin ararken, mantık ve doğru ile bağlantılı olduğu için dilin de analizini yapacaktır.

Frege'nin ilk temel çalışması *Begriffsschrift* (*Concept Script*), 1879 yılında yayımlanmıştır. Filozoflar genellikle bu çalışmanın

Aristoteles'ten sonra mantık alanında yaşanan en büyük gelişme olduğu konusunda hemfikirdir. Aristoteles tümdengelim [syllogistic] mantığı geliştirmiştir ve Abelard gibi skolastik filozoflar da mantığın diyalektik biçimini geliştirmiştir; ancak Frege'nin başarısı, saf mantıktan matematiksel kanıtlar çıkarma çabasıyla bir işaret sistemi oluşturmuş olmasıdır. Frege'nin işaret sistemi argümanları, günlük dilin doğasında mevcut olan netlik sorunundan kaçınmak için geliştirdiği bir araçtır. Ayrıca, karmaşık yapısı giderek artan ifadelerin temsiline ve analizine olanak sağlayan önermeye ve yükleme dayalı bir hesap geliştirmiştir.

Frege'nin dilbilimsel dönüşü

Frege, analitik felsefenin ilk çalışması olarak değerlendirilecek –daha sonraları "dilbilimsel dönüş" olarak adlandırılacak– 1884 yılında yayımlanan *Aritmetiğin Temelleri* adlı çalışmasıyla yola devam etti. Dilbilimsel dönüş, daha önceleri ontolojik ya da epistemolojik olarak değerlendirilen sorunların, dile dair sorunlar olarak yeniden ifade edilme tekniğidir. Frege, *Aritmetiğin Temelleri*'nde üç temel prensip ileri sürer. İlki, psikolojik olanı mantıksal olandan ayırıp, psikolojizmi dışarıda bırakmak ve öznel ile nesneli birbirinden ayırmaktır. "Bağlam Prensibi" olarak bilinen ikinci prensip ise bir kelimenin anlamının kendi başına değil, sadece bir önermenin bağlamı içerisinde aranması gerektiği yönündedir. Üçüncü prensip, kavram ile nesne arasında bir ayrım gerektirir. Frege kavramların ve ilintili bulguların, nesneler ve onların bulguları kadar nesnel olduğunu ileri sürmüştür. Frege'nin "kavram" ve "nesne" anlayışında, rakam bir nesnedir. Ancak, Frege bir rakamın bir nesne olduğunu iddia ederken rakamı, bir sandalyeyi ya da masayı düşündüğümüz biçimde düşünmemizi istemez. Frege'nin rakamın bir nesne olduğuna dair tanımı olumsuzdur. Bir rakamın ne *olmadığına* dair iki açıklama getirir: rakam herhangi bir şeyin özelliği değildir ve rakam –zihinsel bir öğede olduğu gibi– öznel bir şey değildir. Zihinden bağımsızdır.

Duyu ve gönderme

Frege yaklaşık on yıl boyunca dil sorunları üzerine çalışmak için aritmetiği mantığa indirgemeye uğraştı. Amacı, metafiziğin tertipsizlik ve belirsizlik olarak gördüğü durumundan kurtulmaktı (örneğin Kant ve Alman idealistleri). 1891 ve 1892 yılları arasında yayımladığı üç kısa çalışmasında Frege, aritmetikte yaptığı gibi, dili de temel (mantıksal) bileşenlerine indirgemeye başladı. Bu çalışmalardan birinde dilde "duyu" ve "gönderme" ayrımına gitti. Frege'e göre dile dair net bir çalışma, "gönderme" (dilin göndermede bulunduğu nesne) ve onun "duyu"su (ifadenin nesneye göndermede bulunma biçimi) arasındaki farkı anlamakla başlar. Tek bir göndermenin iki farklı ifadesi olabilir. Örneğin, John le Carre, David Cornwell'in *nom de plume*'sidir [takma adıdır]. John le Carre ve David Cornwell aynı kişi olmalarına rağmen, birini tanıyan ama diğerini tanımayan gözlemci, bunların tek ve aynı kişi olduklarını öğrenince şaşırabilir. Frege bunun nedeninin sunum biçimlerinin farklı olmasından kaynaklandığını ileri sürer. Dolayısıyla şu sonuca varır, "Cümleyle ifade edilen düşünceyi belirleyen, ifadelerin duyusudur; gönderme ise onun doğruluğunu ya da yanlışlığını belirler." Bertrand Russell, "On Denoting" [Belirtme Üzerine] adlı 1905 tarihli çalışmasında, Frege'nin iki parçadan oluşan semantik kuramına karşı çıkar. Yine de Frege'nin duyu ve gönderme ayrımı, günümüzde anlama teorilerine yönelik tartışmalarda gündemde kalmayı sürdürmektedir.

Russell Paradoksu

Frege dil felsefesi üzerine çalıştıktan sonra, aritmetik yasalarını mantığa uyarlama projesine devam etti. *Grundgesetze der Arithmetik* [Aritmetiğin Temel Yasaları] çalışmasının ilk cildi 1893'de, ikinci cildiyse 1903 yılında yayımlandı. Bu çalışmasında, matematikte sınıf ve sınıfların sınıfları fikrini daha da geliştirdi. Küme teorisini kullanan Frege, belli bir sınıftan asal sayıları, benzeri türden tüm sınıfların sınıfı olarak tanımladı. Artık, tüm çelişkileri ortadan kaldı-

racak biçimde matematiğin ilkelerini aritmetik ve mantıktan türetmek için titiz bir çalışmaya girişmişti. 1901 yılında, ikinci cilt baskıdayken Bertrand Russell'dan bir mektup aldı. Russell, matematiğin ilkelerini kurma konusunda çalışıyordu ve Frege'nin çalışmalarını da yakından takip ediyordu. Çalışmaları esnasında Frege'nin düşünme biçiminde bir hata buldu ki bu hata, Frege'nin deyişiyle, tüm yaşantısını adadığı çalışmanın temelini yok etmiştir.

Russell Paradoksu olarak bilinen bu hata şu şekildedir: Bazı kümeler kendilerinin üyesidir, bazılarıysa değildir. Örneğin, felsefeciler kümesi kendisinin bir üyesi değildir çünkü bahsedilen şey bir kümedir, bir filozof değil. Ancak filozof olmayanlar kümesi kendisinin bir üyesidir. Dolayısıyla, kendilerinin üyesi olmadığı tüm kümelerin kümesi kendinin bir üyesi midir? Eğer öyleyse, demek ki değildir; eğer değilse, demek ki öyledir. Russell'ın bu öngörüsü oldukça yıkıcı oldu ama matematiğin temelini de bir sonraki aşamaya taşıdı. Frege'nin katkıları son buldu ancak bu çalışmasının önemi çok büyüktü ve Russell ile Wittgenstein'ın çalışmalarına temel oluşturdu.

> Frege mantığı psikolojiden ayırdı ve o zamana dek epistemolojinin işgali altında olan felsefede mantığı ön plana çıkardı. Her şey bir tarafa asıl bu sebepten dolayı Frege modern analitik felsefenin kurucusu olarak görülmelidir.
>
> Anthony Kenny, *Frege: An Introduction to the Founder of Modern Analytic Philosophy,* (1995).

> Mantığın gelişim sürecinde Frege, neredeyse farkında olmadan, dil felsefesini cat etmiştir.
>
> John Searle, "The Future of Philosophy" (1999).

> Bilimle uğraşan bir yazarın başına, çalışması tamamlandıktan sonra kurduğu yapının temellerinden

birinin yanlış olduğunun anlaşılmasından daha talihsiz bir şey herhalde gelemez. Tam da bu cildin baskısı tamamlanmak üzereyken Bay Bertrand Russell'ın mektubunu aldığımda, düştüğüm durum tam olarak buydu.

Gottlob Frege, *The Foundations of Arithmetic Vol. II* (1903).

17
Sigmund Freud
6 Mayıs 1856 - 23 Eylül 1939

Kişiliğin oluşumunda cinselliğin ve bilinçdışının rolünü vurgulayan ve psikanaliz yöntemini geliştiren Avusturyalı nörolog.

Sigmund Freud, aralarında Charles Darwin ve Karl Marx'ın bulunduğu on dokuzuncu yüzyılın üç büyük devrimci düşünüründen biridir. Bu üç düşünürün her biri insanlık durumunun temel hatlarının haritasını çıkarmıştır. Darwin insanın nasıl evrimleştiğine dair bilimsel açıklama getirmiştir; Marx insanın kendisini tarihsel bir bağlam içinde konumlandırması ve yaratması için kuramsal araçlar ortaya koymuştur ve Freud, insan ruhuna kılavuz geliştirmiş ve insan psikolojisinin dinamiklerine açıklama getirmiştir.

Freud bir devrimciydi çünkü insanoğlunu temelde cinsel bir varlık olarak tanımlayıp, cinsellikle ilgili tabuların alt edilmesinin yolunu açtı. (1960'ların "cinsel devrimini" Freud olmadan hayal etmek mümkün değildir.) Sırların ve ifade edilmeyen arzuların saklandığı, kararlarımızı etkileyen ve o zamana kadar saklı bir alan olarak kalan bilinçdışına varoluş kazandırdı. Aynı zamanda analizin, bilinç-

dışının nasıl çalıştığını açığa çıkarabileceğini ileri sürdü. Josef Breuer (1842–1925) ve Alfred Adler (1870–1937) ile birlikte psikanalizi kurdu.

Freud, psikanalizden toplum ve din üzerine düşüncelere kadar geniş bir yelpazede konuları ele alan kitapları ve makaleleriyle üretken bir yazardı. Breuer ile beraber hazırladıkları *İsteri Üzerine Çalışmalar*'da (1895) isteriyi, psikanalitik yöntemin uygun nesnesi olarak tanımladı. *Rüyaların Yorumu* (1899) psikanalizi bilimin alanına dahil etme iddiası taşıyordu. Psikanaliz kuramını geliştiren diğer temel çalışmaları arasında *Three Essays on the Theory of Sexuality* [Cinsellik Kuramı Üzerine Üç Deneme] (1905), *Psikanalize Giriş Dersleri* (1917) ve *Ben ve İd* (1923) yer alır. Freud neredeyse başlangıçtan itibaren, daha geniş ölçekli bir fenomeni tartışabilmek için, psikanalitik yöntemini hasta tedavisinin ötesine taşımıştır. Bu türden önemli çalışmalarının arasında *Şaka ve Bilinçdışıyla İlişkisi* (1905), *Totem ve Tabu* (1913), *Bir Yanılsamanın Geleceği* (1927), *Uygarlığın Huzursuzluğu* (1930) ve *Musa ve Tektanrıcılık* (1939) vardır.

Freud bir hekim ve nörolog olarak eğitim aldı. Tıp fakültesinde öğrenciyken Alman fizyolojist Ernst Wilhelm von Brücke'den (1819–92) etkilendi. Brücke, insan davranışında bilinçaltının rolünü gören ve termodinamiğin birinci ve ikinci yasalarını psişik enerji davranışını tanımlamak adına metafor olarak kullanan psikodinamik ya da dinamik psikoloji kuramını geliştirmiştir. Freud ayrıca birkaç ay Paris'te kalıp, isteri vakalarının tedavisinde hipnozu kullanan, nöroloji alanının öncüsü Jean-Martin Charcot'la (1825–93) çalıştı. Freud'un etkilendiği üçüncü isim arkadaşı ve meslektaşı Josef Breuer'dir. Breuer hastası "Anna O."yu psikanalitik yöntemi kullanarak tedavi etmesiyle ünlüdür. Anna O. felç gibi isterik semptomlardan muzdaripti; Breuer ile bu rahatsızlıklar üzerine konuştuğunda semptomlar ortadan kayboluyordu, dolayısıyla "konuşma kürü" terimi psikanalizi tanımlamak için kullanılmıştır.

Freud'un zihinsel topografyası

Freud zihnin topografyasını çıkarırken üç bileşen belirlemiştir: *id*, *ben* ve *üstben*. İd, içgüdüsel kısımdır, kaygıdan kurtulmak için *haz prensibiyle* hareket eder. Freud'un Eros ve Thanatos olarak adlandırdığı iki öğeden meydana gelir. Eros yaşam gücüdür ve libidoyla hareket eder; Thanatos saldırganlığın sebeplerinden biri olan ölüm içgüdüsünü temsil eder. Ben, benliğin *gerçeklik prensibini* dikkate alıp, içgüdüleri sosyal olarak kabul edilebilir davranışlara dönüştüren rasyonel kısmıdır. Üstben dış otoritenin içselleştirilmesi ve vicdan ile ahlakın alanıdır. Benin işlevlerinden biri de idin içgüdüleriyle üstbenin baskıcı eylemi arasında aracı olmaktır.

Freud'un zihinsel topografyası bilincin üç yönünü de tanımlar: *bilinç, önbilinç* ve *bilinçaltı*. Zihnin en küçük kısmı, günlük mantıklı düşüncelerimizin oluştuğu bilinç kısmıdır. Önbilinç daha geniş bir kısmı kaplar, bilince kolaylıkla getirilebilecek türden anılar burada durur. Zihnin en büyük kısmını kaplayan bilinçaltıdır, psikanaliz olmadan bu alana ulaşamayız. İdin, benin ve üstbenin eylemleri burada meydana gelir. Travmatik tecrübelerin hafızada gizlendiği yer burasıdır; vahşi dürtülerin evidir burası. Canavarlarımız, kabuslarımız burada yaşar. Bu fikirler, Freud'un kariyerinin son dönemlerinde ortaya çıkan "Haz İlkesinin Ötesinde" (1920) ve "Ben ve İd" (1923) makalelerine kadar yayımlanmamıştır.

Psikanaliz: Konuşma Kürü

Freud ve Breuer'in en büyük terapötik keşifleri bilinçaltının kilidini açarak isterik semptomların tedavi edilebileceği fikriydi. Psikanalizin erken dönemdeki başarılarından biri "Dora" olarak bilinen vakadır. Kadının isterik semptomu afoni ya da ses kısılmasıyla kendini gösteriyordu; kadın konuşamıyordu. Freud rüya analiziyle, Dora'nın kendisine rahatsızlık veren şeyin babası ve bebeklerine bakıcılık yaptığı çifte duyduğu ve söyleyemediği cinsel arzu olduğunu anlamasını sağladı.

Psikanaliz, id, ben ve üstben arasındaki ilişkilerde yaşanan bir dizi dengesizlikten kaynaklanan nevrozla başa çıkma yöntemi olarak gelişti. Freud, bu dengesizlikler yaşandığında, bazı gizli mekanizmaların devreye girdiğini ileri sürmüştür. Örneğin, aşırı arzu *bastırmayla* sonuçlanabilir, arzuların ya da eylemlerin hafızadan silindiği bir mekanizmadır bu (ancak bunlar psikanalizle ortaya çıkarılabilir). Freud bir dizi savunma mekanizması tanımlar, bunların arasında *gerileme* (daha az tehditkar, muhtemelen çocuklara özgü bir duruma dönme); kişinin kendi hislerini bir başkasına *yansıtması; inkar, yer değiştirme* (örneğin öfkeyi gerçek hedefine değil başka bir hedefe yöneltme) ve *yüceltme* yani dürtülerin (cinsel olanlar gibi) bir başka eyleme kanalize edilmesi (mesela felsefe kitabı yazmak gibi). Freud'un savunma mekanizmaları dile Hıristiyanlık sembolleri kadar derinden girmiştir. Mesela, Hıristiyanlık bize meleklerden ("'o' bir melek"), azizlerden ("kadında evliya sabrı var"), haçlardan ("kadının yükü haç taşımak gibi") ve şeytanlardan ("ah, küçük bir şeytan o") bahseder. Freud da bize gerilemeyi (bir yetişkin, çocukların uğraşacağı türden bir şeyle uğraşırsa), yansıtmayı ("adam öfkesini sana yansıtıyor") ve inkarı ("alkol alışkanlığını tamamen inkar ediyor") verir.

Freud psikanalitik yöntemi geliştirirken analiz eden ve analiz edilen arasındaki yapısal ilişkileri de keşfetti. Bu ilişkiler arasında en iyi bilineni ve en önemlisi *aktarımdır*. Genellikle psikanalizde aktarım, kişinin belli birine yönelik hislerini bir diğerine aktarması anlamına gelir. Analiz bağlamında bakarsak, terapinin yapısı sorunlu olabilir çünkü hislerin aktarıldığı kişi analisttir ve –örneğin– analist, hastanın cinsel arzularının nesnesi haline gelebilir. Prosedürü daha da karmaşıklaştıran şey analistin hislerini hastaya yöneltmesidir ki bu da *karşı aktarım* olarak bilinir.

Freud'un çağdaşları

Psikanalizde Freud'un çağdaşları arasında, psikolojide egemen olan

arketipleri belirleyen Carl Jung (1875–1961); efsane, mit ve sanatın psikanalizde önemli olduğunu savunan Otto Rank (1884–1939) ve zihinsel sağlıkta orgazmın merkezi önemi olduğunu düşünen Wilhelm Reich (1897–1957) vardır. Freudyen psikanalistler simyadan, yapay yağmur yağdırmaya kadar bir dizi fikir üzerinde çalışmışlardır ve bu durum bazı septiklere göre erken dönem psikanalistlerin ne denli ilginç ve disiplinsiz olduğunun göstergesidir. Ancak, Freud'un düşüncesi sadece özgün olmaktan ve devrim niteliği taşımaktan ibaret değildi, aynı zamanda faydalıydı; psikanaliz işe yarıyordu. Bazı hastalar hayatlarını sefil eden, elden ayaktan düşüren rahatsızlıklardan kurtuluyor, kimileri de kendilerini ve davranışlarının nedenlerini merak edip, psikanalizin ışık tutabileceği görüşlere ilgi duyuyorlardı. Kendileri konusunda takıntılı olanlar kendilerinden bahsetmek için mükemmel fırsatı yakalıyorlardı. Dolayısıyla, Dora'nın kısa ve başarılı analizinin aksine hayat boyu süren analizler de oluyordu.

Freud'un fikirlerinin inanılmaz bir hızda yayılmasında iki İngiliz'in katkısı oldukça büyüktür. James Strachey (1887–1967) Freud'un çalışmalarını mükemmel bir biçimde İngilizceye çevirdi ve böylece Londra ve New York'un psikanalizin erken ve kalıcı merkezleri olmasına yardımcı oldu (kısa süre içerisinde New York'ta, tüm Avusturyadakinden daha fazla psikanalist olacaktı). Nörolog Ernest Jones (1879–1958) İngilizce konuşan ilk psikanalistti ve psikanalizin Avusturya dışında gelişmesine ön ayak oldu. Jones üç ciltlik bir başyapıt olan *Life and Works of Sigmund Freud* [Sigmund Freud'un Hayatı ve Çalışmaları] (1953–57) adlı eseriyle de Freud'un mirasını sağlama almış oldu. Birbirleriyle rekabet halinde olan ve sayıları giderek artan psikanaliz ekolleri arasında Jones (aynen Marksizm'in sayısız gruba bölünmesi gibi), İngiliz Psikanaliz Topluluğu ve Uluslararası Psikanaliz Derneği Başkanlığı görevleriyle Freud'un öğretilerini özgün halleriyle korudu.

Freud'un kültürel ve entelektüel mirası

Freud'un kuramlarının Fransız filozoflar tarafından benimsenip, kullanılması bu kuramların felsefeye uyarlanmasını sağladı ve eleştirel kuramın edebiyat ve diğer "metinler" üzerinde uygulanmasıyla sonuçlandı. Jean-Paul Sartre'ın (1905–80) insanın varoluşunu ve dünyaya yönelimini temelde cinsel olarak nitelendirmesi Freud'un etkisinden kaynaklanmıştır. Ancak, Freud'u yirminci yüzyılın sonunda yeniden devreye sokan Fransız analist ve kuramcı Jacques Lacan'dır (1901–81). Lacan, 1953'ten 1980'e kadar Sorbonne'da Freud üzerine her hafta seminerler vermiştir. Lacan'ın odaklandığı temel nokta psikanalizde dilin rolüydü ve bu da metinler üzerine çalışan postyapısalcılara Freud'un çekici görünmesini sağladı. Lacan'ın öğrencisi ve bir psikanalist olan Julia Kristeva (d. 1941) Freudyen fikirleri felsefi makalelerinde kullanır ve bu fikirlerin sağaltıcı gücüne de inanmaktadır. *This Incredible Need to Believe* [İnanca Duyulan Bu İnanılmaz İhtiyaç] (2009) adlı çalışmasında şöyle yazar: "Analiz bize yeni *bağlar* kurabilme kapasitesi sağlar; analize gidenlerin çoğunun umut ettiği budur."

Freud, Frankfurt Okulu filozoflarını da etkilemiştir. Herbert Marcuse'un (1898–1979) *Eros and Civilization: A Philosophical Inquiry into Freud* [Eros ve Medeniyet: Freud Üzerine Felsefi Bir Araştırma] (1955) adlı çalışmasının büyük kısmı Freud'un *Uygarlığın Huzursuzluğu* (1930) eseri üzerine yaptığı okumayla renklendirilmiş, 1960'ların karşı kültürünün merkezi olacak politik analizinde Marksist ve Freudyen kuramı birleştirmiştir. Jürgen Habermas'ın (d. 1929) iletişimsel akıl üzerine olan çalışması, gereksiz baskının ortadan kaldırılması ve insanın özgürlüğünün en üst düzeye çıkarılması üzerine temellenen bir projede, psikanalizi model olarak kabul eder. Habermas'a göre: "Psikanalizin doğumu, pozitivizmin kapatmış olduğu boyuta ulaşma olasılığını doğurmaktadır ve bunu, araştırmanın mantığından ortaya çıkan yöntembilimsel bir biçimde yapmaktadır."

Freud'un feminist eleştirisi

Freud'un feministler tarafından eleştirisi, feminizmin gelişiminin kendisini de takip etmenin yollarından biridir. Bunun sebebi de muhtemelen Freud'dan önce hiç kimsenin kadın cinselliği üzerine çok fazla teori geliştirmemiş olmasıdır. Freud'un tespitine göre, kadınlarda penisin olmayışı (ya da "ufak penise" yani klitorise sahip olmaları) erkek tarafından iğrenme duygusuyla karşılanır ve nihayet aynı iğrenmeyi kadın da duyar; kadın "penisi kıskanma" durumundadır. Bunun sonucunda kadının cinselliği ikinci planda kalır ve erkeğin cinselliğini tamamlayan bir şey olarak görülür.

On dokuzuncu yüzyılın sonunda erkeklerin kadın cinselliğine dair görüşleri genelde sorgulanmayan bir iktidar gücüne dayalıydı ve sıklıkla kadını alçaltıcı, edilgen bir konuma indirgiyordu. Ancak Freud'un fikirleri, hem psikanaliz içerisindeki amaçları doğrultusunda hem de kültür ve metin çalışmalarında eleştirel bir araç olarak çok işe yaradı –öyle ki bu fikirler üç feminist harekette de etkili oldu. Ancak Freud'un fikirleri psikanaliz alanında çalışan kadınlar ve kadın eleştirmenler tarafından değiştirilmiştir. Melanie Klein (1882–1960) ve Karen Horney (1885–1952) çalışmalarında ve yazılarında kadının psikanalitik olarak kavranması konusunu geliştirmekte ellerini çabuk tuttular. Nancy Chodorow (d. 1944) ve Juliet Mitchell (d. 1940) hekim ve kuramcı rolleriyle Freud'a ve psikanalize, feminist ve disiplinlerarası perspektiften değinmeye devam etmektedirler. Sarah Kofman'ın yazdığı *The Enigma of Woman: Woman in Freud's Writings* [Kadın Muamması: Frued'un Yazılarında Kadın] (1980) adlı kitap bu konular üzerine kapsamlı bir incelemedir.

Freud'un modern düşünce üzerindeki etkisi abartılıyor olamaz. Psikanalize inanalım ya da inanmayalım, bilinçdışının günlük yaşantımızdaki rolünü kabul etmemiz ve cinselliğin kim olduğumuzu anlamamızda temel bir rol üstlendiği karmaşık varlıklar olduğumuzu sorgusuzca kabul etmemiz tamamen Freud'un düşünce-

lerinin sonucudur. Psikanaliz büyüyüp yayılmakta ve dünya çapında milyonlarca hastaya hizmet vermektedir. Daha geniş bağlamda Freud'un çalışmaları doğa bilimlerini, sosyal bilimleri ve felsefeyi zenginleştirmektedir; psikanaliz, Fichte'nin *Wissenschaftlehre* [Bilim Öğretisi] kavramının –pozitivizmin ötesine giden ve öznelliğe kucak açan bir bilgi biliminin modern çiçeği olarak görülebilir.

> Her rüya, kendini anlamı olan fiziksel bir yapı olarak açığa çıkarır.
>
> Sigmund Freud, *Rüyaların Yorumu* (1900).

> ...anneye bağlılığın ilk safhasının sonunda kız çocuğunun en güçlü isteği ona sırt çevirmektir, bu serzenişin nedeni annesinin ona düzgün bir penis vermemiş olmasıdır.
>
> Sigmund Freud, "Kadın Cinselliği" (1931).

> Muhtemelen hiç kimse cinsel fonksiyonun organik bir etmen niteliği taşıdığını inkar etme eğilimi göstermeyecektir ve ben, isterinin ve genel olarak psikonevrozun temelinde cinsel fonksiyonu görüyorum. Cinselliğe dair herhangi bir teorinin belli bazı cinsel uyarıcıların varlığını yok sayabileceğinden şüphe ederim. İşin aslı klinik tıpta karşımıza çıkan klinik vakalar içerisinde belli kronik zehirlerin kullanımı sonucu ortaya çıkan zehirlenme vakaları ya da bu maddelerden mahrum kalma sonucu yaşanan vakalar gerçek psikonevrozu en fazla andıran vakalardır.
>
> Sigmund Freud, "Dora, Fragments of an Analysis of a Case of Hysteria" (1905).

18
Emile Durkheim

15 Nisan 1858 - 15 Kasım 1917

Sosyolojiyi akademik bir disiplin olarak kuran Fransız düşünür.

Modern sosyolojinin babası olan Durkheim, Auguste Comte, Karl Marx ve Max Weber ile birlikte genel olarak sosyal bilimlerin mimarıdır. Comte'un pozitivist felsefesini benimseyen Durkheim, sosyolojiyi gerçek anlamda akademik bir disiplin olarak kurmuştur –sosyoloji, felsefeye çok şey borçlu olsa da, artık ondan ayrılacaktır. 1895'te sosyoloji "yapmak" için *Sosyolojik Yöntemin Kuralları* adlı çalışmasında Durkheim, kurallarını katı bir biçimde belirlediği özgün bir metodoloji geliştirdi ve aynı yıl Bordeaux'da ilk sosyoloji bölümünü kurdu. Durkheim'a göre sosyoloji, bir toplumu tanımlayan kurumları, görüşleri ve paylaşılan pratikleri, yani *toplumsal olguları* anlamaktı. Durkheim toplumsal olguları, "gayet ayırt edici özellikleri olan olgular" olarak tanımladı, "toplumsal olgular davranışta bulunma, düşünme ve hissetme biçimlerinden meydana gelir; bunlar bireyin dışındadır ve baskı kurma gücüne sahip olduklarından dolayı bireyi kontrol ederler."

Bireysel özneyi kendi dünyasının yaratıcısı olarak gören Alman idealizm geleneğinin aksine Durkheim, toplumsal fenomeni, kişinin deneyiminin daha büyük bölümünü oluşturan ve kendisinin dışında kalan güçler olarak tanımladı. Durkheim'ın yönteminin pozitivist tarafı sosyal gerçekleri belirlemek, onların doğasında bulunan ahlaki kuralları tanımlamak ve ardından bunları ihlal etmenin etkisi üzerine çalışmaktır. Bu, Durkheim'a göre sosyolojinin kökenini etikten aldığı anlamına gelir; sosyolojiyi "etik bilimi" olarak tanımlamıştır. Yirmi birinci yüzyılda en iyi bilinen eseri olan *İntihar* (1897), intiharı yasaklayan toplumsal olgu ve bu yasağın geniş ölçekte ihlal edilmesi üzerine bir araştırmadır.

Durkheim, sosyolojinin etik bilimi olduğu yönündeki görüşünü ve uyguladığı pozitivist yöntemini geliştirmek için kimya alanından bir metafor kullanmıştır. Bireyi bir sosyal gruba ya da sosyal gruplara ait olan kimse olarak görüyordu, tıpkı kimyasal bileşenlerin, kendi bileşenlerinin toplamından daha fazlası olmaları gibi. Tıp alanından da bir metafor kullanmıştır: bir toplumsal olguyu ve bireyin onunla olan ilişkisini (adı geçen toplumsal olgunun üstü kapalı ya da açık kurallarını kabul etmek ya da bu kuralları ihlal etmek) tanımlayan –teşhis eden– Durkheim, belirlenen toplumsal rahatsızlığa "ilaç yazmakla" devam eder. Durkheim yorumcusu Robert Alun Jones şöyle der: "Durkheim her zaman toplumları, ahlaki olarak 'sağlıklı' ya da 'hastalıklı' koşullarına maruz kalanlar; sosyologları da belli bir zamanda, belli bir toplumun, belli bir durumuna bilimsel olarak karar veren ve ardından toplumun sağlığına kavuşması için gerekli sosyal 'ilacı' yazan hekimler olarak görmüştür." (*Emile Durkheim*, 1986.)

Haham Olarak Durkheim

Lorraine'deki Epinal kasabasında doğan Durkheim'ın babası, büyükbabası ve büyük büyükbabası gibi haham olması bekleniyordu ve hahamlık okuluna verildi; ancak kısa süre sonra kendisinin agnos-

tik olduğunu belirtip, okulu bıraktı. (Durkheim dini reddetmiş olmasına rağmen onu önemli bir toplumsal olgu olarak tanımlamış ve hayatının ilerleyen dönemlerinin büyük kısmını din ve dinin toplumdaki rolü üzerine çalışmaya adamıştır.) Durkheim sorunlu bir öğrenciydi ve üç kez Ecole Normale Supérieure'ye girmeyi denedi. 1879 yılında okula girmeyi başardığında, daha sonraları Fransa'nın önde gelen sosyalistlerinden olacak filozof Henri Bergson ve Jean Jaures (1859–1914) ile aynı sınıftaydı. Ancak Durkheim okulu, sınıfının sondan ikincisi olarak tamamladı ve üniversitede hoca olmak gibi bir beklentiye bile girmeden birkaç yıl liselerde çalıştı ve ardından Almanya'daki çalışmalarına geri döndü. Oradayken ampirizmin gösterdiği çabaya ilgi uydu. İlk temel çalışması, doktora tezinden yola çıkarak yazdığı *The Division of Labour in Society* [Toplumda İşbölümü] (1893) adlı kitaptır.

Durkheim'ın işbölümüne dair verdiği tanımlama, tarım toplumundan endüstri toplumuna doğru bir hareket belirler. Durkheim, bu hareket içerisinde sadece işbölümüne dair yeni bir kavram bulmakla kalmaz hem de değer üzerine kurulu yeni bir sosyal konumu tanımlar (Marx bunun aksine kapitalist toplumlarda işbölümünün yabancılaşmaya neden olduğunu, çünkü insanın makine konumuna indirgendiğini ileri sürmüştür). Durkheim toplumların ahlaki olduğu kadar ekonomik düzenlemelerini de geliştiren mekanizmalar tanımlar. Yeni toplumsal olgular, toplumsal birliktelik, kolektif bilinç ve yeni düzenle başa çıkmak üzere tasarlanmış kanun sistemleri biçiminde ortaya çıkar.

Anomi: intihar ve sosyal normların çöküşü

İntihar (1897) adlı çalışmasında Durkheim, sosyolojik yöntemini biraz daha açıklamış ve işbölümü analizine dayanarak toplumsal düzende bozulma olduğunda ne gibi sonuçlar doğuracağını –toplumsal birliğin çökmesi gibi– ifade etmiştir. Fransız filozof ve şair Jean-Marie Guyau'dan (1854–88) *anomie* [anomi] ifadesini ödünç

almıştır. Bu kelimeyle anlatmak istediği, bireyde sonradan meydana gelen kuralsızlık ya da kökensizlik ve toplumdan kopma ya da topluma ait hissetmeme duygusudur. Durkheim'ın intiharın toplumsal sebepleri olarak gördüğü şeyi tanımlamasında anomi kavramı yararlı olmuştur. Kişinin normsuzluk duygusu sonucunda yaşadığı yabancılaşma deneyimi umutsuzluğa yol açabilir ve bu umutsuzluktan dolayı kişi kendi hayatına son verebilir.

Durkheim'ın intihar üzerine düşünceleri özellikle mevcut finansal krizle alakalıdır, çünkü gelişmiş dünyada çok sayıda insan devam eden büyüme ve sosyal ilerlemenin –bireyler ve toplumlar için– artık gerçekçi olmadığını, geleceklerinin düşündükleri gibi olmayacağı gerçeğiyle karşı karşıya kaldıkları için yabancılaşma duygusu yaşadıklarını anlamaya başlamıştır. Durkheim'ın intiharın kişisel (psikolojik) bir fenomen olmaktan ziyade toplumsal (sosyolojik) bir fenomen olduğu yönündeki argümanı da bu tip bir altüst olma durumuna vurgu yapar.

Durkheim'ın intihar çalışmasına –ve dolaylı olarak diğer sosyolojik araştırmalara– getirdiği şey, dinsel ve felsefi doktrinlerin kural koyucu yönlerinden sakınan betimleyici bir analizdir. Durkheim'ın betimleyici yaklaşımının Edmund Husserl tarafından şart koşulan anlamda fenomenolojik olduğu söylenemezse de bu yaklaşım Aaron Esterson (1923–99) ve R. D. Laing (1927–89) gibi psikiyatristlerin varoluşçu-fenomenolojik çalışmalarını etkilemiştir. Laing "deliliği" öznenin deneyimi ile toplumun beklentileri arasındaki kopma noktasına yerleştirmiştir.

Durkheim'ın dünya görüşündeki tüm toplumsal fenomen gibi anomi de ahlaki bir unsura sahiptir. Üç temel eserinin sonuncusu olan *Dinsel Yaşamın İlk Biçimleri* (1921) adlı çalışmasında Durkheim, dini toplumsal bir olgu olarak saptamış, dinsel inanç ve uygulamaların önemli toplumsal ihtiyaçları nasıl giderdiğini göstermiştir. Toplumlar karmaşıklaştıkça dinleri de karmaşıklaşmıştır. Ancak sanayileşme beraberinde anomiyle sonuçlanan türden toplum-

sal parçalanmaları getirmiştir ve Durkheim, bu toplumsal kopuşu kısmen, –normlardan kopmak, normsuzluk fenomeni– toplumsal grupları bir dizi ortak inanç ve uygulamayla birbirine bağlayan dinin ortak bir eylem olarak düşüşe geçmesinden kaynaklandığını fark etmiştir. Durkheim'ın görüşü dini, insanın siyasi ve ekonomik gerçekliğinden uzaklaştırmakla eleştiren Marx'ın düşüncesinin zıttıdır. Ancak neticede, Marksizm'in kendisi de seküler bir dine dönüşecek, mensuplarına bir dizi alternatif değer, bir tarih görüşü, dünyanın nasıl işlediğine ve insanın bu işleyişteki yerine dair bir hikaye sunacaktır.

Durkheim'ın en büyük başarısı, insanın amacının ne olabileceğine dair indirgemeci analizin ötesine geçen pozitivist bir araştırma gündemi ve yöntemi ortaya koymuş olmasıdır: Neden buradayız? Ne yapmalıyız? Nereye gidiyoruz? Onun katkısı insanı toplumsal bir bağlama sağlam bir biçimde yerleştirmiş olmasıdır. Ancak Durkheim sadece bizi şekillendiren ölçülebilir dış güçleri ölçüp, tanımlamakla yetinmemiş, bizi yönlendiren ahlaki değerlere de dikkat çekmiştir. İşte bu nedenle dinin toplumdaki rolü üzerine yaptığı çalışması, intihar ve işbölümü konuları üzerine yaptığı çalışmalarla ilgilidir. Din deneyimi paylaşılmadıkça, toplumdaki bireyler anomi tehlikesiyle, toplumlar ise geniş ölçüde toplumsal çöküş ihtimaliyle yüzleşmektedirler.

> Doğaları gereği toplumsal olgular, bireylerin bilinci dışında oluşma eğilimi içerisindedir keza bireylere hükmederler. Dolayısıyla onları kapasiteleriyle algılamak, biçimlerini ustalıkla bozmayı gerektirmez. Bu noktadan bakıldığında sosyolojinin şu ana kadar algılanmamış olan psikoloji üzerinde önemli avantajları vardır ve bu da sosyolojinin gelişimini hızlandıracaktır. Sosyolojinin gerçeklerini yorumlamak muhtemelen daha zordur çünkü onlar daha karmaşıktır ama bir taraftan da ulaşılması daha kolaydır. Öte

yandan psikoloji sadece kendi gerçeklerini belirlemekte değil hem de bu gerçekleri kavramakta güçlük yaşamaktadır.

Emile Durkheim, *Sosyolojik Yöntemin Kuralları* (1895).

Söz konusu toplumsal meseleler olduğunda hâlâ ilkellerin zihniyetiyle hareket ediyoruz. Ve iş sosyolojiye geldiğinde, çok sayıda çağdaşımız bu eski moda fikirlerden vazgeçmek konusunda isteksiz görünüyor, çünkü toplumların yaşantısı onlara belirsiz ve gizemli görünmüyor. Deneyime defalarca ters düşen yanılsamalardan çıkan açıklamalara tutunuyorlar ve bu açıklamalar onları çok kolay tatmin ediyor gibi görünüyor; onların gerçek belirsizliğini anlamıyorlar ve bu karanlığı dağıtmak için doğal bilimlerin zahmet gerektiren yöntemlerini çoğaltmak gerektiğini henüz anlamış değiller. Basit doğalarıyla bizi şaşırtan çoğu dinsel görüşün kökeninde de aynı zihin durumu vardır. İnsanlara şeylerin karmaşık ve anlaşılması güç olduğunu öğreten din değil bilimdir.

Emile Durkheim, *Dinsel Yaşamın İlk Biçimleri* (1912).

19
Henri Bergson
18 Ekim 1859 - 4 Ocak 1941

Sezgiyi felsefi bir yöntem olarak geliştiren ve zamanı öznel olarak deneyimlenen biçimiyle tanımlayan Fransız filozof.

İki dünya savaşı arasında karmaşık fikirleri kitleler arasında tanınır hale getirmekte en başarılı filozof belki de Bergson olmuştur. Bergson felsefenin uluslararası ilk yıldızı, ilk çok satan felsefe yazarıdır. Bertrand Russell, Jean Paul Sartre ya da A.J. Ayer'dan önce felsefeyi halka açan odur ve bu anlamda yaptıkları Christian Wolff'un (1679–1754) on sekizinci yüzyılda Almanya'da yaptıklarına benzer. Bergson'un 1913 yılında Kolombiya Üniversitesi'nde verdiği konferans o denli ilgi çekmiştir ki New York'taki Broadway Caddesi'nde kayıtlara geçen ilk trafik sıkışıklığına sebep olmuştur.

Bergson'un uluslararası tanınırlığının sebebi sadece fikirlerinin gücüle ilgili değildir; aynı zamanda dönemin "eğitimli sınıfı" olarak adlandırılabilecek kişilerin entelektüel maceraperestliğinin de kanıtıdır. En bilindik çalışması olan *Creative Evolution* [Yaratıcı Evrim] ilk kez 1907'de yayımlanmış ve daha 1918'e gelindiğinde yirmi bir baskı yapmıştır –ki bu okuyucunun hem Charles Darwin'in

evrim teorisini anlamasını, hem de detaylı metafizik argümanlarını takip edebilme becerisine sahip olmasını gerektiren oldukça zorlu bir felsefi metin için hayret verici bir satış rakamıdır.

Bir filozofun Vichy Hükümeti karşısındaki cesareti

Bergson İngiliz bir anneyle Fransız bir babanın çocuğu olarak dünya gelmenin avantajını yaşayarak, her iki dili de erken yaşta öğrendi. Kaçınılmaz olarak Fransız vatandaşlığını seçti. Anne ve babası Yahudiydi; Bergson, evrim teorisini okuduktan sonra geçici olarak Tanrı inancından vazgeçtiyse de kültürel anlamda bir Yahudi olarak kaldı. Bergson olağandışı ölçüde maneviyata düşkün bir adamdı ve daha sonraları Yahudiliği tamamladığını düşündüğü Roma Katolikliğine ilgi duydu. Katolik Kilisesi onun çalışmalarından üçünü, *Index Librorum Prohibitorum*, yani Katoliklerin okumasının yasak olduğu kitaplar listesine koyduğunda bile bu mezhebe olan ilgisini yitirmedi; hatta Roma Katolik Kilisesi rahiplerinden biri Bergson'un cenazesinde dua okumuştur. Bergson eğer 1941 yılında ölmeseydi, çok büyük olasılıkla, 1942 yılı itibariyle yetmiş dört bin Fransız Yahudisinin yollandığı Auschwitz'e gönderilecekti.

81 yaşındaki Bergson'un, 1940 yılında Fransa'yı işgal eden Nazilere verdiği yanıt cesaret dolu ve asildir. Bergson, Fransa'da en fazla takdir toplayan filozoftu ve College de France'da iki kürsü başkanlığı vardı: Yunan ve Latin Felsefesi ile Modern Felsefe. 1927 yılında Edebiyat alanında Nobel Ödülü kazandı ve Birleşik Devletleri, Birinci Dünya Savaşı'na dahil etmek için sarf edilen başarılı diplomatik çabada Fransa'nın elçisi rolüyle Başkan Woodrow Wilson'la görüştü ("Fransa kurtuldu. Hayatımın en büyük mutluluğuydu" diye yazmıştır). Wilson'la çalışan Bergson, daha sonra UNESCO olacak Milletler Cemiyeti Entelektüel İşbirliği Komitesi'ne de başkanlık yaptı.

Fransa'nın 1940 yılında Almanlar tarafından işgal edilmesinin ardından Fransız yetkililer tüm Yahudilerin polise kayıt yaptırmasını zorunlu kıldılar –bu onları vatandaşlıktan çıkarmak için atılan

ilk adımdı ve ardından sarı yıldız takmaya zorlandılar ve en sonunda Drancy'deki Paris toplama kampından Auschwitz'e gönderildiler. Fransız yetkililer, seçkin Bergson'un Yahudi olarak kayıt yaptırma zorunluluğundan muaf olmasını önerdiler; ancak o cesaretli bir davranış sergileyip, Yahudi dostlarıyla birlikte hareket etti ve üstlendiği tüm görevlerden istifa etti ve onur nişanlarını geri verdi. 1940'ın sonlarına doğru soğuk bir günde polise kayıt yaptırmak için kuyruğa giren Bergson, iki hafta sonra da bronşitten öldü. Dolayısıyla Bertrand Russell'ın *Batı Felsefesi Tarihi* (1945) adlı çalışmasında şu cümleleri yazması görülmemiş bir kabalık örneğidir: "Bergson'un felsefesinin ana etkisi muhafazakarlıktır ve dolayısıyla, Vichy'de baş gösteren harekete kolayca uyum sağlamıştır."

Pozitivizmin ötesine geçmek

Franz Brentano (1838–1917) ve Edmund Husserl gibi önde gelen kıta filozofları gibi Bergson da çalışmalarına Yunanca, Latince ve matematik eğitimiyle başlamıştır. Husserl gibi o da felsefenin bir bilim olduğuna inanıyor, ancak felsefenin basit pozitivizmin ötesinde olduğunu düşünüyordu. On yedi yaşındayken yayımlanan ilk eseri, Blaise Pascal (1623–62) tarafından ortaya atılan iki düzlem üzerinde bir kürenin yeriyle ilgili bir matematik sorununa getirdiği çözümü içeriyordu (Bergson'un öğretmenlerinden biri, felsefenin bu kazancının matematiğin bir kaybı olduğunu belirtmiştir). Bilimsel eğilime sadık kalan ancak bilim ve metafiziğin nasıl bir arada mevcut oldukların-a eğilen Bergson, matematikçi Georg Friedrich Bernhard Riemann (1826–66) üzerine çalıştıktan sonra çokluk kuramını geliştirmiştir (Riemann'ın tekillik teoremi bir noktanın çokluğunu tanımlamıştır).

Bergsoncu Beş Kavramı

Bergson genellikle felsefeye yaptığı üç özgün katkıyla tanınır. İlki *süre* ya da "yaşanılan zaman" kavramıdır; bu ifadeyle zamanı, biliminsanlarının üzerine çalıştığı birbirinden bağımsız dakikalar seri-

si olan "saat zamanı"nın aksine, onu bir akış olarak nasıl deneyimlediğimizi açıklar. İkincisi, felsefi yöntem olarak *sezgi*dir; bu kavramı da *Yaratıcı Evrim* (1907) adlı kitabında şu şekilde tanımlar: "Tarafsızlaşan, özbilince sahip, kendi nesnesi üzerine derinlemesine düşünebilme ve onu sınırsızca genişletebilme kapasitesine sahip içgüdü." Üçüncü kavram, *élan vital* ya da "yaşamsal dürtü" kavramıdır ve bu kavramı, indirgemeci yöntemler ya da mekanik açıklamalarla yeterince izah edilemeyen evrimin içindeki doğal fenomenleri tanımlamak için kullanmıştır. Bergson'un eserleri üzerine yapılan çağdaş çalışmalar onun *cisimleşmiş özne* kavramının da altını çizmişlerdir. Bu kavramla ifade edilen öznenin benlik, öteki ve zamanla olan ilişkisinde kendi bedenini tecrübe etmesidir. Yirmi birinci yüzyılda Bergson'un *çokluk* kavramına giderek daha fazla ilgi duyulmuştur.

Zaman Sorunu

Genelde zaman konusuyla ilgilenen yirminci yüzyıl filozofunun Martin Heidegger olduğu düşünülse de, bu konuda Bergson'u göz ardı etmek yanlış olur. *Varlık ve Zaman* (1927) adlı çalışmasında Heidegger insanı, *ölüme-yönelik-varlık* konumuna yerleştirir (bu, Kierkegaard'nun *endişe* kavramının geliştirilmiş halidir). Bu bakış açısı (genellikle olumsuz olarak görülür ama tam olarak da öyle değildir) Sartre'ın varoluşçuluğunun haberini verir ve hayatın, insan tarafından yaratılan anlamının dışında bir anlamı olmadığı anlamına gelen otantiklik kavramıyla sonuçlanır. Ancak Heidegger teknolojiyi modern zamanın laneti olarak görüp, bilime dair sınırlı bir teknik anlayışa sahipken, Bergson zaman sorununa dair araştırmasında bilimi bir uzman gibi kavramış ve metafizik konusunda benzersiz bir yetenek sergilemiştir.

Bergson arkadaşı William James gibi, matematiğin ve bilimin, zamana dair getirdiği açıklamanın yetersiz olduğunu fark etmişti (James zamanı tecrübe etme biçimimizi bilinçakışı olarak tanımla-

makla ünlüdür). Bergson, *The Creative Mind* [Yaratıcı Zihin] (1907) adlı çalışmasında bir dakikayı ölçmek istediği anda, o dakikanın geçtiğini söyler. Bilimde, zaman doğrusal bir çizgiyle gösterilir; oysa doğrusal çizgi statiktir, donmuştur. İnsan zaman içerisindeki olayları belirtebilir ancak olayın kendisini yakalamak istediğinde, olay geçmişte kalmış olur. Gerçekte zaman, hareketiyle nitelendirilir. Zaman durgun değildir ve zaman algımız onun hızlandığı ya da yavaşladığı yönünde olabilir. Bergson zamanın ancak bireyin onu tecrübe etmesi aracılığıyla kavranabileceğini gördü. Zaman ancak sezgi –insanın öz bilince sahip düşünce gücü– aracılığıyla anlaşılabilir. Bu durumda süre kavramı çokluluk sorununa götürür.

Çokluk

Fransız Filozof Gilles Deleuze (1925–95) *Bergsonculuk* (1966) adlı çalışmasında çokluğu, mantıkla ya da indirgemeci yöntemlerle sayılamayan ya da açıklanamayan şeyin özelliği olarak tanımlar. Bergson iki tür çokluktan bahseder: *Niceliksel* ve *niteliksel*. Bergson, *Time and Free Will* [Zaman ve Özgür İrade] (1910) adlı kitabında bir kuzu sürüsü örneğini verir. Her ne kadar içlerinden birini ayırıp ona bir isim versek bile, ilk bakışta kuzuların hepsi aynı görünür. Sürü, homojenliğin damgasını vurduğu niceliksel çokluğu temsil eder. Bunun aksine, niteliksel çokluk insan bilincini gerektirir. Bergson, birbirini takip eden bir dizi başka duygudan, zamanla ortaya çıkan sempati duygusundan örnek verir. Bir başkasının acı çektiğini fark etme eylemi, eğer dürüstsek, bizde iğrenme ya da tiksinti duygusu uyandırabilir. Ancak acı çeken birine yardım etmezsek, benzeri bir durumda kaldığımızda başkalarının da bize yardım etmeyebileceğini fark ederiz. Dolayısıyla der Bergson, başkalarına yardım etmek "gerektiğini" anlamak sadece korkunun motive ettiği bir acıma duygusudur. Bergson'un niteliksel süreç dediği şey, "tiksintiden korkuya, korkudan sempatiye ve sempatinin kendisinden tevazuya geçiştir."

Felsefe ve Gerçek Dünya

Bilim ve metafizik alanındaki düşünceye yaptığı son derece özgün katkıların yanı sıra Bergson, günlük konularda da felsefe yapmak için uygun zemin bulmuştur. *Gülme* (1900) adlı çalışmasında –hayattayken en popüler kitabı– "Gülmek nedir?" "Gülünebilir olanın temel öğesi nedir?" gibi sorular ortaya atmıştır. Aristoteles'ten bu yana filozofların bu "küçük sorunla" uğraşmış olduklarını söyler, ancak Bergson'a göre sorun o kadar da küçük değildir. Gülmek, bir zamanlar bir sosyal grubun tümü tarafından kabul edilen ve anlaşılan görüleri, rüyasında canlandırır. Bu durumda bize insanın imgeleminin nasıl çalıştığı konusunda, hatta özellikle sosyal, kolektif ve popüler hayal gücünün nasıl çalıştığı konusunda ışık tutmaz mı? Gerçek, hayatı peyda eden ve sanatın akrabasıyken, kendisinin bize sanat ve hayat hakkında söyleyeceği bir şeyleri olamaz mı? Yetenekli bir matematikçi, bir metafizikçi ve bilim alanında son derece özgün bir düşünür olmasının yanı sıra Bergson bu biçimde düşünmeyi devam ettirdi ve vardığı sonuçlar günlük hayatın gerçek, pratik dünyasına zemin oluşturdu. Bergson, Einstein gibi başka bilim insanları tarafından kullanılabilecek ve üzerine fikir inşa edilebilecek pratik, uygulanabilir kuramlar bulma arayışındaki bir teorisyen değildi. Bergson'un ilgilendiği şey, kişinin soruları nasıl yöneltip anlayabileceğiydi; böylece bilimsel kuramlar inşa edilebilirdi. Bergson, tüm canlılığı ve şevkiyle felsefenin perde arkasındaki çalışkan adamıydı ve Fransız düşüncesinin en iyilerinden birine örnekti.

Yirminci yüzyılın son dönem felsefesinin parlayan yıldızlarının bazıları sönmeye yüz tutarken, Bergson'un onlardan önce yanmaya başlayan ışığı daha da parlaklaşıyor ve düşünceleri çağımızda yeniden keşfediliyor. Post-yapısalcılık ve yapıbozuma duyulan ilgi tükenirken, Bergson'un çalışmalarıyla ilgili tartışma –İkinci Dünya Savaşı ve ardından varoluşçulukla kesintiye uğramıştı– yirmi birinci yüzyıl felsefe gündeminin temel maddelerinden biri olacak.

Halden hale geçiyorum, ısınıyorum ya da üşüyorum, neşeliyim ya da hüzünlüyüm, çalışıyorum ya da hiçbir şey yapmıyorum. Etrafımdaki şeylere bakıyorum ya da başka bir şeyler düşünüyorum. Duygular, hisler, istekler, fikirler –bunlar varlığımın bölündüğü ve aldığı renkler. Demek ki değişiyorum, hiç durmadan. Ama daha yeterince bir şey söylemiş değilim. Değişim bizim ilk anda düşündüğümüzden çok daha radikal bir şeydir.

Her bir durumumdan sanki kendi başına bir birlik oluşturmuş, bağımsız bir bütünmüş gibi bahsediyorum, gerçekten değiştiğimi söylüyorum ama değişim bana bir halden diğerine geçişte duruyormuş gibi geliyor: her bir durum diğerinden ayrı olarak ele alındığında, her durumun hüküm sürdüğü anda her şeyin aynı durduğunu düşünme eğilimi gösteriyorum. Ancak dikkat etmek için azıcık çaba sarf etsem, her hissin, her fikrin, her isteğin her an değişim içerisinde olduğunu göreceğim; eğer bir zihinsel durum değişmeyi bıraksaydı, süresinin akışı da dururdu.

Henri Bergson, *Creative Evolution* (1907).

20
Edmund Husserl
8 Nisan 1859 - 26 Nisan 1938

Eidetik indirgemeyle özü keşfetmek biçimindeki felsefi yöntemi geliştirmiş, fenomenolojinin babası Alman filozof

Fenomenoloji yirminci yüzyıl kıta felsefesinin hakim eğilimiydi ve etkisini günümüzde de aynı gelenekte devam ettirmektedir. Fenomenolojiyi formüle etmekteki rolünden dolayı Edmund Husserl, Immanuel Kant'tan (1724–1804) bu yana en etkili filozof olmuştur. Husserl olmasaydı, Martin Heidegger, Jean-Paul Sartre, Maurice Merleau Ponty ve aralarında Hans-Georg Gadamer ve Jacques Derrida'nın da bulunduğu yüzlerce filozof olamayacaktı; ne varoluşçuluk, ne yorumbilim ne de post-yapısalcılık ortaya çıkamayacaktı.

Husserl, öğrencileri arasında bir de aziz bulunması gibi eşsiz bir ayrıcalığı sahip olmuştur. Husserl'in asistanı ve bir fenomenolog olan Edith Stein (1891–1942) Yahudilikten, Roma Katolikliğine geçmiş ve rahibe olmuştur. Stein, Auschwitz'te öldürülmüştür. Karol Jozef Wojtyla (1920–2005) adıyla dünyaya gelen Papa II. John Paul tarafından azizlik mertebesine yükseltilen Stein, üniversitedeyken Husserl üzerine çalışmış ve *The Acting Person: A Contribution to Phenomenological Anthropology* [Eylem İnsanı: Feno-

menolojik Antropolojiye Bir Katkı] (1969) adlı çalışmasını yayımlamıştır. Abelard ve Heloise'den sonra felsefe tarihinin en çok dile düşen gizli âşıkları olarak bilinen Martin Heidegger ve Hannah Arendt da Husserl'in iki tanınmış öğrencisidir. Heidegger Nazi olmuş, bir Yahudi olan Arendt ise canını kurtarmak için Almanya'dan kaçmak zorunda kalmıştır.

Matematikten Fenomenolojiye

Batı felsefesinde Kant'tan sonra en önemli an, Gottlob Frege ve Husserl aritmetik alanında farklı yollara saptığında ortaya çıkmıştır. Frege'nin mantıkta, aritmetiğin analitik bir *a priori* [önsel] zeminini bulma arayışı, İngilizce konuşulan üniversitelerde hüküm süren eğilim olan analitik felsefenin gelişimini desteklemiştir. Bunun aksine, Husserl'in *Philosophy of Arithmetic* [Aritmetiğin Felsefesi] (1891) adlı çalışması, Frege tarafından psikolojizminden dolayı eleştirilmiştir. (Frege, Husserl'in rakam kavramını anlamak için mantıksal analizin yanı sıra betimsel psikolojiyi kullanmasına itiraz etmiştir.) Ancak modern okumalar, Frege ve Husserl'in fikir ayrılıklarının o denli büyük olmadığını ileri sürmektedir. Modern akademisyenler Husserl'in *Philosophy of Arithmetic*'te (1891) oldukça açık bir biçimde belirttiği şu görüşüne işaret eder: "Zihinsel faaliyetimiz bağlantılar kurmaz; onlar zaten oradadır ve ilgi onlara yöneltildiğinde, başka herhangi bir içerik gibi orada oldukları fark edilir. Yeni bir içerik üretecek gerçek anlamda yaratıcı eylemler... psikolojik bakış açısından bakıldığında absürttür... eylem hiçbir şekilde kendi içeriğini yaratamaz."

Husserl'in bir matematikçi olarak eğitim almış olması, felsefesinin gelişimi ve bizim bu felsefeyi anlamamız bakımından oldukça önemlidir. Matematik çalışmalarından uzaklaşması, yeni bir deneyim dünyasına, insan duygularından, bütünüyle bir yaşamdünyasına (*Lebenswelt*) yapılacak mantıksal araştırmanın da başlangıcıdır. Husserl, fenomenolojik yöntemini formüle ederken, felsefeye titiz

bir bilim olarak temel oluşturmaya çalışıyordu. Aralarında Russell ve Wittgenstein'ın da bulunduğu, Frege'den sonra da devam eden analitik gelenek, felsefeyi bir avuç mantık meselesine indirgemeye çalışmış ve felsefeyi insana dair meselelerin dünyasına uygulanabilir bir şey olmaktan çıkarmıştı. Husserl aksi istikamette hareket etti; radikal yöntembilimini –kendimiz ve zihinsel eylemlerimiz de dahil olmak üzere– içinde yaşadığımız dünyayı ve bu dünyanın kapsadığı tüm fenomenleri araştırmak için kullandı. *Logical Investigations* [Mantıksal Soruşturmalar] (2 cilt, 1900, 1901) çalışmasının ismi de zaten bu projesinin genel mahiyetine işaret etmektedir.

Husserl'in zihni her zaman bilime meyilliydi. Leipzig'deki ilk çalışmaları astronomi ve optik bilimi üzerineydi; ardından Berlin'de Leo Königsberger (1837–1921) ve Carl Weierstrass (1815–97) ile matematik çalıştı. Husserl matematik alanında doktorasını tamamladıktan sonra, Franz Brentano (1838–1917) ile felsefe çalıştı. Brentano ve Husserl, Hıristiyan düşüncesine farklı yönlerden dahil oldular. Brentano Cizvit Papazı oldu ancak yanılmazlık yasasından dolayı (Papanın yanılmayacağını ve yanıltmayacağını savunan Roma Katolik inanışı) kiliseyi bıraktı. Husserl ise Lutercilik'e geçen bir Yahudiydi. Brentano, Aquinolu Thomasso'nun (1225–74) *yönelmişlik* fikrini temel felsefi bir kavram olarak yeniden gündeme getirdi ve Husserl da bunu fenomenolojik yöntemin temel taşı olarak geliştirdi. Husserl'in yönelmişlik fikri bilinç ve onun nesneleri arasındaki ilişkiyi tanımlar ve *bilinç her zaman bir şeyin bilincidir* şeklinde formüle edilebilir.

Husserl bir düşünce sistemi geliştirmeye çalışmamış, onun yerine yöntem üzerinde yoğunlaşmıştır. Fenomenoloji, anlaşılabilir herhangi bir özneye (ya da nesneye) dair sorular yöneltmek ve felsefi araştırma başlatmak için yol sunar. Husserl'in erken dönem araştırmaları da algı ve bilincin kendisinin faaliyetleri üzerineydi. Tartının diğer tarafında öğrencisi Hannah Arendt, başlıca tarihi–siyasi analizleri olan *Totalitarizmin Kökenleri* (1951) ve *İnsanlık Durumu*

(1958) eserlerinde fenomenolojik yöntemi kullanmıştır. Bu fenomenolojik projenin kutupları arasında Heidegger'in, ontolojiyi zamana bağlı niteliği açısından inceleyen *Varlık* ve *Zaman* çalışması vardır.

Fenomenolojik indirgeme

Husserl'in düsturu *Şeylerin kendisine!* olmuştur; "şeylerle" kastettiği sadece masa, sandalye gibi şeyler değil, aynı zamanda ilintiler, kategoriler, fikirler ve düşüncelerimizin içerikleriydi. Husserl'in fenomenolojisi, fenomenolojik indirgeme aracılığıyla düşünmek üzerine düşünmek konusunu ele alır. Genelde modern felsefenin babasının René Descartes (1596–1650) olduğu söylenir. Eğer durum söylendiği gibiyse, o zaman Husserl'in de Descartes'ın modern felsefeye babalık yapacak oğlu olduğu söylenebilir. Husserl, fenomenolojik indirgemesiyle Descartes'ın *cogito ergo sum* (düşünüyorum, öyleyse varım) ifadesini, düşünmek üzerine düşünmek araştırmasında birkaç adım daha ileriye taşımıştır.

Descartes'ın radikal şüphe yöntemi, Tanrı inancını ve materyal dünyayı bir süre askıya alıp, kendini düşünen biri olarak oluşturduktan sonra onları, bilgisine yeniden entegre etmek yönündeydi. Tam da Descartes'ın Tanrıyı ve maddi dünyayı yeniden meydana getirdiği noktada, Husserl durur ve indirgeme sürecine yeni bir adım ekler. Descartes inancı parantez içine alırken, Husserl bizden üzerine çalışılan nesneyi "parantez içine almamızı" ister. Parantez içine alma, Husserl'in *epoché* olarak adlandırdığı süreçtir. Bu terim Epikürcü Lampsacuslu Metrodorus (331–278 İ.Ö) tarafından kullanılmış ve Platon'un (428/427–348/347 İ.Ö) akademisinin altıncı başkanı ve akademik şüpheciliğin arkasındaki güç olan Arkesilaos (315–240 İ.Ö) tarafından geliştirilmiştir. *Epoché* ifadesiyle Husserl, çalışmanın nesnesiyle ilgili yerleşmiş tüm fikirlerin askıyı alınmasını kastededer. Buna *eidetik indirgeme* denir, bu yöntemle şeylerin özü üzerine çalışılabilir (kelime Yunanca'da öz ya da biçim anlamına gelen *eidos* kelimesinden gelir). Husserl daha da ileri gitmiş ve *cogito*nun ken-

disini de üzerine düşünülecek bir nesne haline getirmiş, bunu da aşkın fenomenolojik indirgeme olarak adlandırmıştır.

Husserl ve Kant

Husserl'in, Kant'ın aşkın ben kavramını geliştirmesi, Edith Stein, Max Scheler (1874–1928) ve Polonyalı filozof ve edebiyat kuramcısı Roman Ingarden (1893–1970) gibi bazı erken dönem takipçilerini rahatsız etmiştir. Bu öğrencileri ve diğerlerini Husserl'in Göttingen'deki derslerine yönelten şey filozofun, geçen yüzyılda Alman felsefesinin büyük kısmında etkili olan Kantçı ve yeni Kantçı idealizme bir alternatif sunuyor olması gerçeğiydi. *Logical Investigations* [Mantıksal Soruşturmalar] çalışmasında da ortaya koyduğu gibi Husserl'in erken dönem fenomenolojisi, özneden ziyade nesne üzerinde yoğunlaşıyordu (*Şeylerin Kendisine!*). Bu yaklaşım, Kantçı idealizmin yerine, önce Brentano'nun gündeme getirdiği, ardından Husserl tarafından geliştirilen skolastisizme yeniden ilgi gösteriyordu. 1916 yılında Husserl, Freiburg'a taşındı ve burada çalışmalarının odak noktası aşkın ben oldu.

Yaşarken yayımladığı son eseri olan *The Crisis of the European Sciences* [Avrupa Bilimlerinin Krizi] (1936) adlı kitabında Husserl, fenomenolojisini Kantçı idealizmden ayırmak konusunda dikkatliydi. Husserl şöyle yazmıştır: "Kant üzerine eleştirel düşüncelerimiz, etkileyici ancak yine de belirsiz içgörülerin ya da isterseniz belirsiz sezgiler biçimindeki salt içgörü aydınlanmasının tehlikesini bize net olarak göstermiştir... ve bu, Kant'ın mitsel kavram-inşasına ve gerçek bilimin tümüne tehlikeli bir biçimde karşı olan metafiziğin içine nasıl girmek zorunda kaldığını anlamamızı sağlamıştır." Bu çalışmasında Husserl felsefeyi de giderek sığlaşan, deneyci, analitik ve natüralist karmaşasından dolayı eleştirir. Felsefenin temel görevinin fiziksel dünyadan bağımsız olarak mevcut olan zihinsel ve tinsel gerçeklikleri kabul edip, bunlar üzerine çalışmak olduğunu ileri sürmüştür. Husserl'e göre bunların üzerinde fenomenoloji aracılığıy-

la çalışmak gerçek anlamda bilimsel bir teşebbüstür ve bu teşebbüs, "bilgi vazifesinde tümden bir dönüşüm" sağlayacaktır.

Husserl ve Naziler

Husserl 1928 yılında Freiburg'daki felsefe kürsüsünden emekli oldu ve yerine öğrencisi Martin Heidegger geçti. 1933 yılında Heidegger Nazi Partisi'ne katıldı ve Freiburg Üniversitesi'nin rektörlüğüne getirildi. Heidegger, ari ırktan olmayanların kamu sektöründe çalışmasını engelleyen 1933 tarihli kararnameye de imzasını atmıştır. Husserl bu kararnamenin dışında tutuldu çünkü Husserl'in iki oğlu Birinci Dünya Savaşı'nda askerlik yapmışlardı ve kararnamede bu yönde bir madde vardı. Ancak 1935 Nuremberg Yasaları'nın ardından, Husserl Alman vatandaşlığından çıkarıldı ve eğitim vermesi yasaklandı. Çocukları Birleşik Devletler'e taşındılar ancak Husserl, Güney Kaliforniya Üniversitesi'nden gelen iş teklifini reddetti. 1938 yılında Almanya'da öldü. Onun tin felsefesi ve kendisinin sahip olduğu maneviyat duygusu, Nazi Almanyası'nda nadir görülen ahlaki bir odak yaratmıştır. 1942'ye kadar yaşasaydı, Nazi ölüm kamplarına gönderileceğini düşünmek ise oldukça iç karartıcıdır.

Husserl, önemli felsefi araştırmaların tümü için zemin oluşturmuş Batı düşüncesinin en önemli yöntembilimcilerinden biriydi. Felsefedeki kıta geleneğinin tamamı her zaman ona borçlu olacaktır.

> Bizler, kendimiz içsel bir dönüşüme girmeliyiz ve bu dönüşüm aracılığıyla "aşkın" olanın uzun süredir hissedilen ama aralıksız olarak kapatılan boyutunun *doğrudan deneyimi* ile yüzleşmeliyiz. Sonsuzluğun içinde açılan deneyimin zemini işte o zaman, tartışmasız, metodolojik olarak işleyen bir felsefenin bereketli toprağına dönüşecektir; dahası, geçmişin akla gelebilecek tüm felsefi ve bilimsel

problemleri yeniden ortaya koyulacak ve bu zeminden yola çıkılarak, haklarında karara varılacaktır.

Edmund Husserl, *The Crisis of European Sciences and Transcendental Phenomenology* (1936).

21
John Dewey
20 Ekim 1859 - 1 Haziran 1952

Kuramları eğitimde reformla sonuçlanan ve demokratik özgürlükleri korumak için bilinçli bir seçmen kitlesi gerektiğini vurgulayan Amerikalı pragmatist.

C.S. Peirce ve William James ile birlikte Dewey, Amerikan pragmatizminin önde gelen üç isminden biridir. Dewey de diğerleri gibi kendini düşüncede netliğe ve bir doktrinin anlamının onun uygulamadaki pratik sonucu olduğu fikrine dayalı eyleme adamıştı; ancak Dewey, diğer iki düşünürden farklı olarak düşüncelerini kamusal alanda eyleme döktü. Erken dönem psikoloji çalışmaları, yirminci yüzyılın ilk yarısında Birleşik Devletler'de derin bir etki yaratacak etik, estetik, siyasi kuram ve eğitim alanında yapacağı çalışmaların habercisiydi.

Dewey, Johns Hopkins Üniversitesi'nde öğrenciyken mantık dersini Peirce'tan almak gibi bir şansa sahip oldu. Ancak, ilk zamanlarda doğal eğilimi idealizmdi ve özellikle "aktif yurttaşlık" fikrini savunan İngiliz idealist T.H Green'in (1836–82) çalışmalarına ilgi duyuyordu ve "aktif yurttaşlık" fikrini de tutkuyla benimsemişti. John Hopkins Üniversitesi'nde, Almanya'da felsefe ve teoloji okumuş olan George Sylvester Morris'ten (1840–89) de ders

aldı. Morris, Dewey'in Hegel'e ve Kant'a olan ilgisini teşvik etmiştir. Dewey'in filozof olma süreci, Kant'la başlayıp, Hegel ve İngiliz idealizmiyle devam eden Alman idealist geleneğinin canlılığını ne denli uzun süre koruduğunun da göstergesidir. Sonuçta idealizme sırt çevirecek olsa da holistik açıklamalarında ve siyasete dair liberal görüşlerinde Green'in etkisi görülebilir.

Psikoloji ve deneyim

Arkadaşı pragmatist William James gibi Dewey de bir ruhbilimciydi ve erken dönem çalışması *Psychology* [Psikoloji] (1887) onun hâlâ idealizmin etkisi altında olduğunu gösterir. "Uyarıcı ve tepki arasındaki mevcut düalizm" konusunu ele aldığı "The Reflex Arc Concept in Psychology" [Psikolojide Refleks Arkı Kavramı] (1887) adlı makalesiyle üne kavuştu. Dewey, "bağlantısız parçalardan meydana gelen bir yamadan, alakasız süreçlerin mekanik olarak birleşmesinden" daha fazlası olarak değerlendirdiği duyguları, düşünceleri ve eylemleri işleten mekanizmaya daha iyi bir açıklama bulmak istiyordu; bu fenomenlerin *organik bütünlüğünü* gören bir açıklama istiyordu. Mekanik uyaran/tepki modelinin aksine Dewey *refleks arkını* önerdi. Refleks arkında "duyumsal uyarıcılar, merkezi bağlantılar ve motor tepkiler, birbirinden bağımsız ve kendi içlerinde bir bütün olarak değil, tek somut bir bütün içerisindeki işbölümünü üstlenen fonksiyon etmenleri olarak" değerlendirilecekti.

Eğitim Kuramı ve reform

Dewey'in psikoloji üzerine düşünceleri onu eğitim kuramına yönlendirdi ve 1894 yılında yeni kurulan Chicago Üniversitesi'ne geçti. Orada eğitim kuramlarını gerçek sınıf ortamına uygulayabileceği laboratuvar bir okul kurdu. Bu çalışmanın sonucunda, aralarında *Okul ve Toplum* (1899), *The Child and the Curriculum* [Çocuk ve Müfredat] (1902) ve *Moral Principles in Education* [Eğitimde Ahlaki İlkeler] (1909) adlı kitaplarının bulunduğu birkaç önemli eser

yazdı. Dewey, New York'taki Sosyal Araştırmalar Okulu'nun (1919), Vermont'taki Bennington Koleji'nin ve Kuzey Carolina'daki deneysel Black Mountain Koleji'nin kurulmasında da etkili olmuştur. Eğitim kuramlarını siyasi bir düşünce olarak geliştirdi; bu düşünceye göre özgürlük, oy kullanan kimseler ve vatandaşlar olarak sorumluluklarını ciddiye alan bilinçli bir seçmen kitlesine bağlıydı. Bu fikirlerini *The Public and Its Problems* [Halk ve Sorunları] (1927), *Liberalism and Social Action* [Liberalizm ve Sosyal Eylem] (1935) ve *Özgürlük ve Kültür* adlı eserlerinde geliştirmiştir.

Dewey Chicago'dayken psikolojiye olan ilgisini geliştirdi ve dünyayı nasıl tecrübe ettiğimize dair düşüncelerinde psikolojiyi uygulamaya geçirdi; müfredat, sanat eseri, kendimiz –bu deneyimlerin hepsi Dewey'in araştırmalarının odak noktasıydı. İşe eğitimle başladı. *The Child and the Curriculum* (1902) adlı kitabında şöyle yazmıştır: "Okullarda hareketsiz, mekanik ve formel olan her şeyin kaynağı, çocuğun yaşamının ve deneyiminin müfredattan sonra gelmesiyle ilgilidir." Dewey'e göre hayat ve tecrübe, eğitim aracılığıyla, canlı ve özgür bir topluma katkıda bulunan malzemelerdir. Bu kitabında eğitim terimleriyle verdiği reçete şudur: "Konunuzun, çocuğun eğitimi dışında sabit ve kendi içinde hazır bir şey olduğu düşüncesinden vazgeçin; çocuğun deneyimini de durağan ve ileri düzeyde bir şey olarak değil; henüz gelişmemiş, akıcı, canlı bir şey olarak düşünün; böyle yaklaşırsak çocuğun ve müfredatın tek bir süreci tanımlayan iki basit sınır olduğunu anlarız."

Klasik etkiler

Dewey eğitim kuramlarını siyasi alanda da genişletti. Sivil toplumla ilgili araştırmalarının bir parçası olarak eski Yunan felsefesi üzerine çalıştı: Sivil toplum nasıl kurulur ve organize edilir? Sivil toplumu yöneten kurallar nelerdir? Ancak esas eğildiği konu yönetilenlerin rolüydü: İyi bir vatandaş nasıl olunur? *Experience and Nature* [Deneyim ve Doğa] (1925) çalışmasında hayatın uyum ve bütünlük içe-

risinde düşünüldüğü Yunan görüşünün taslağını çıkardı. Dewey'e göre, Eski Yunan toplumu başarılıydı çünkü hatalı bir yaklaşım olan zihin–beden ayrımına gitmiyor, insanı bir bütün olarak eğitiyordu. Dewey'in bakış açısına göre, "demokratik ideal" olarak adlandırdığı şeyin çözümü eğitimdi.

Dewey'in epistemolojisi

Dewey'in eğitim felsefesi, onun siyaset ve demokrasi konusundaki görüşlerinin bir bölümünü oluşturuyordu; diğer bölümdeyse epistemoloji vardı. Charles Darwin'in evrim teorisinden ve William James'in bilinçakışı fikrinden etkilenmişti. Dewey bu iki nosyonu, öznenin çevresiyle olan etkileşimi tecrübesinden kaynaklanan, bilginin "genetik" kavramı içinde birleştirir. Yeni sorunlarla karşılaşıldıkça, ortaya yeni çözümler çıkar ve geliştirilir. Bu süreç sayesinde düşünce *yararlılık* niteliği kazanır: insan belirsizliğin üstesinden gelmek için yeni ve daha iyi düşünme biçimleri yaratmaya çalışırken, düşünmek ona deneyim akışını yönlendirebileceği kürek görevi gören fikirler üretir. Dewey, kendi felsefesini tanımlarken pragmatizmi değil, araçsalcılık kelimesini kullanmıştır.

Dewey ve kamusal alan

Dewey, sosyal organizasyon ve siyasete dair atomcu yaklaşımları reddetmiş ve insanın kimliğini, insanlar arasındaki ilişkilerden ortaya çıkan bir şey olarak görmüştür. "İnsanın izole bir biçimde, sosyal olmayan atomlardan ibaret olmadığını, ancak başkalarıyla gerçek ilişkiler kurduğunda insan olduğunu," ileri sürmüştür. *Democracy and Education* [Demokrasi ve Eğitim] (1916) adlı kitabında şöyle der: "Demokrasi bir yönetim biçiminden daha fazlasıdır; demokrasi temelde bir ortak yaşam, birbirine bağıntılı, ortak bir deneyim biçimidir." Demokrasi, "kişileri ortak olarak ilgilendiren şeylerin alanının genişletilmesiyle" güçlendirilmiştir. Eğitim önemliydi ama özgür basın da önemliydi ve gazetecilerin işi sadece gazete çı-

karmaktan ibaret değildi. Gazetecilerin görevi kasıtlı olarak verilen yanlış bilgilerin ayırımında olmaktı. Vatandaşın görevi de olan bitenin farkında olmak, oy vermek ve kendini siyasi eyleme dahil etmekti.

Dewey, kendi dönemindeki Amerikalı filozofların hepsinden daha fazla siyasetle ilgilenmiştir. Amerika Sivil Özgürlükler Derneği ve Amerika Üniversite Profesörleri Derneği'nin kurucularındandır. Ayrıca Josef Stalin (1878–1953) tarafından Leon Trotsky'e (1879–1940) karşı yapılan suçlamaları araştıran Dewey Komisyonu'na da başkanlık etmiştir. Stalin, Trotsky ve diğerlerinin silahlı ayaklanmayı teşvik ettiklerini iddia ediyordu (Komisyon Trotsky'nin suçsuz olduğuna karar vermiştir). Bir halk aydını olan Dewey, felsefenin akademinin dışındaki dünyayla olan ilgisini göstermiştir. Yirminci yüzyılın ikinci yarısında Dewey'in yıldızı sönmüş olsa da, demokrasiyi canlı tutmak için iletişimin gerekliliğine yaptığı vurgu, İkinci Dünya Savaşı sonrası Alman filozofu Jürgen Habermas'ın "kamusal alan" ve "iletişimsel rasyonalite" kavramlarıyla epeyce ortak noktaya sahiptir. Üç büyük Amerikalı pragmatist arasında Peirce sıra dışı özgünlüğün sorunlu dehasıydı; James alışılmadık ölçüde geniş bir ilgi alanına sahip, doğal bir kuramcı ve yetenekli bir üslupçuydu. Dewey ise çalışmalarının değerini uygulamalarına bakarak ölçen azimli bir düşünürdü.

> Kalıcı öneme sahip tek özgürlük, idrak özgürlüğüdür; içgüdüsel olarak zaman harcamaya değer amaçlar adına icra edilen gözlem özgürlüğü ve yargıda bulunma özgürlüğü.
>
> John Dewey, *Deneyim ve Eğitim* (1938).

Dewey, dünyaya dair kapsamlı bir bakış açısına sahip tek bir filozofun insanlığın sözcüsü haline geldiği bir dönemin sonuna işaret eder. Felsefe çalışmaları ve uygulaması o denli teknik ve akademik bir hal aldı ki filozofun, tarihin akışını

etkileyebilecek bir bakış açısı geliştirme kapasitesine sahip bir düşünür olması fikri bile akademinin sisi içerisinde kayboldu.

George Dykhuizen, *The Life and Mind of John Dewey* (1978).

22
George Santayana
16 Aralık 1863 - 26 Eylül 1952

İnsanların ancak erdem ve güzellik yaratabilme kapasitesine sahip maddi bir dünyanın hayvanları olduklarına inanan, natüralist ve pragmatist, ilk İspanyol-Amerikan filozof.

Madrid'de doğan George Santayana dokuz yaşındayken Birleşik Devletler'e göç etti. İngilizce ikinci dili olmasına rağmen Santayana düzyazılarıyla çoğu kişi tarafından Amerikan filozofları arasında görülür. Santayana, anılar, makaleler ve bir romanın yanı sıra kayda değer sayıda şiir de yazmıştır. Özellikle, estetik kuramı ve dünyaya dair radikal natüralist açıklamalarıyla bilinir. *The Life of Reason* [*Aklın Yaşamı*] (cilt 1, 1905) adlı çalışmasında sık sık alıntılanan vecize kabilinden uyarısı bulunur: "Geçmişi hatırlayamayanlar onu tekrar etmeye mahkumdur." Amerikan felsefesindeki aşkıncılıktan ve Amerikan yaşantısındaki püritanizmden nefret ediyordu.

William James'in yakın meslektaşlarından ve Harvard'ın popüler öğretmenlerinden biri olan Santayana, aynı zamanda duruşunu açık etmeyen bir eşcinseldi; davranışları şüphe çekmiyordu ve ağırbaşlı, aristokratik bir görünüşü vardı, ama buna rağmen gerçekte üniversitenin elitist, entelektüel dünyasına hiç uygun biri değildi. Elli yaşındayken Birleşik Devletler'den ayrıldı. Eşcinsel akademisyen

Warren Johansson'ın deyişiyle (1934–94) "Amerikan kültürünün ve sığ ihtiyatlılığın beraberce yasakladıkları sıcakkanlı bir insanlığı ve Eski Dünya bilgeliğini tercih etti."

Bir natüralist ve pragmatist

Santayana, insandan ve insanın dışında kalan maddi dünyadan başka bir şeyin mevcut olmadığı görüşünü savununan bir natüralistti. Aynı zamanda da bir önermenin anlamının pratik sonuçlarıyla eşdeğer olduğuna inanan bir pragmatistti. Ancak bu basit tanımların ötesine geçmiş, detaylı bir karmaşaya sahip felsefi bir düşünce yaratmıştır. Santayana, G.W.F. Hegel ve diğer sistem kurucuların idealizmini reddetmiş ve *The Life of Reason* (5 Cilt, 1905–6) eserinde, felsefe için yeni bir başlangıç müjdesi verip, felsefenin işinin "inşa etmek değil sadece yorumlamak" olduğunu –yapısalcı/post-yapısalcı Roland Barthes'tan gelse uygunsuz durmayacak bir görüş– ileri sürmüştür. Her ne kadar Santayana normalde yapısalcılarla ilişkilendirilmese de, "Çekişmelerin çağı geçmişte kalmıştır; onun yerini yorumun çağı almıştır," biçimindeki açıklamasının yapısalcıların gündemiyle paralellik taşıdığı ortadadır. Ancak Santayana'nın nihai hedefi pragmatiktir; felsefenin amacı "akıl aracılığıyla deneyim konusunda yavaş yavaş uzmanlaşmaktır."

Santayana, *Scepticism and Animal Faith: Introduction to a System of Philosophy* [Kuşkuculuk ve Hayvani İnanç: Bir Felsefe Sistemine Giriş] (1923) çalışmasında natüralizm anlayışını ana hatlarıyla belirtir. Bilgi ve inancın kaynağının akıl yürütme değil, hayvansal varoluşumuz olduğunu ileri sürer (hayvansal inanç). Aç olduğum ve orada yiyecek olduğu gerçeği, kendimin ve dış dünyanın var olduğunu ispat etmek için yeterli epistemolojik temeli sunar. Santayana'nın yöntemi, eylemlere ve şeylere atfedilen inançları anlamak yönündedir. Ona göre bilgi, "sembolik terimlerle ifade edilen gerçek inançtır." Onun pragmatik yönü, bilginin eyleme götüren kılavuz olduğu sonucuyla ifade edilir, böylece ona üstü kapalı ahlaki

bir boyut kazandırılmış olur; inancın sembolik yönü de "duyguların, şiirin ve dinin unutulması zor güzellikteki dünyalarını," ortaya çıkarır. Santayana'nın natüralizmi katı bir biçimde gözlemcidir; kendisi dindar bir adam olmasa da *Dialogues in Limbo* [Araf'tan Konuşmalar] (1926) adlı çalışmasında dinin yerini savunmuştur: "Din mütevaziliği ile insanı, onuruna, erdemle yaşama cesaretine yeniden kavuşturur." Santayana genellikle kendisini "estetik Katolik" olarak adlandırırdı.

Santayana'nın estetiği *The Sense of Beauty* [Güzellik Duygusu] (1896) çalışmasında pekiştirdiği bir değerler kuramı meydana getirir. Bu eser konu üzerine Amerika'da yapılmış ilk bilimsel çalışma olarak görülebilir. Güzelliği gerçeklik olarak ele alan klasik yaklaşımı ve tam tersini anlamsız bulur: "Güzelliği gerçekten tanımlayacak bir tanım, onun insan deneyiminin bir nesnesi olarak kökenini, yerini ve öğelerini açıklamaktan daha azı olmamalıdır." Filozof sadece neden, ne zaman ve nasıl gibi sorular sormakla yetinmemeli, "doğamızın hangi unsurlarının bizi güzelliğe duyarlı hale getirdiğini ve nesnenin meydana gelmesiyle duyarlılığımızdaki heyecan arasındaki ilişkinin ne olduğunu" da araştırmalıdır. Nihai olarak, "estetik, değerlerin algılanmasıyla ilgilidir."

Zedelenen itibar

Santayana'nın durumu enteresandır. Yaşamı boyunca başarılı ve popülerdi, –hatta kitapları "Ayın Kitabı Kulübü"nün sipariş listesine seçilen birkaç filozoftan biriydi– nüfuzlu okuyucuları arasında T.S. Eliot, Gertrude Stein ve Wallace Stevens (1879–1955), gazeteci ve siyaset yorumcusu Walter Lippmann (1889–1974) ve sosyolog ve insan hakları savunucusu W.E.B. DuBois (1868–1963) vardı. Ancak ardında hiçbir takipçi bırakmamıştır. Akranı olan pragmatistler C.S Peirce, William James ve John Dewey'inkiler gibi bir "ekolü" olmamıştır. Bunun nedeni belki de annesinin öldüğü 1912 yılında Birleşik Devletler'den ayrılmış olmasıdır. Avrupa'da dolaşmış ve en sonunda

İtalya'ya yerleşmiştir. Mussolini'nin faşist iktidarının, ülkede yaşanan karmaşaya çözüm olacağını sanmak gibi bir yanılgıya düşmüştür. Her ne kadar hatasını anlayıp İsviçre'ye gitmek istemişse de seyahat etmek için gerekli belgeleri tamamlayamamıştır. Roma'da bir manastırda ölen Santayana'nın hayatının son on bir yılında bakımını da rahibeler üstlenmiştir. (Bu onun Hıristiyanlığa geçtiği anlamına gelmez; İtalya'da rahibelerin yaşlıların bakımını üstlenmesi yaygın görünen bir durumdu.) Son isteği ise kutsanmamış bir yere gömülmekti.

Santanyana en iyi eserlerinin çoğunu Harvard'dan istifa ettikten sonra yazmıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra tanınırlığının azalmasının nedenlerinden biri de üniversiteyi "önemsiz ve sığ akademisyenliğin dikenleriyle" kaplanmış bir yer olarak gördüğü gerçeğidir; o sığ yolu takip eden çoğu profesyonel filozof bu şekilde ekarte edilmekten rahatsız olacaktır. Amerikan felsefesi kimliğini geliştirmeye başladığı için, bu alanda çalışanların çoğunun Santayana'nın *Character and Opinion in the United States* [Birleşik Devletler'de Karakter ve Fikir] (1920) eserinde vardığı yargıya gücenmiş olmaları da olasıdır: "Amerikan hayatı güçlü bir eritici. Ne kadar katı ve yabancı olursa olsun her tür entelektüel unsuru nötralize edip, iyi niyet, rahatlık, kayıtsızlık ve olumluluk içinde eritiyor gibi." Harvard ile olan uzun süreli ilişkisine ve Amerikan felsefesinin onun üzerindeki iddiasına rağmen, Santayana asla İspanyol vatandaşlığından vazgeçmedi ve Amerikan vatandaşı olmak istemedi. Neticede belki de Eski Yunanla daha fazla ortak noktaya sahip olan ve Michel Foucault'nun insanlar arasında "dostluk" dediği şeye saygı duyan Avrupa kültürüne yöneldi.

> Güzellik duygusu kendisini gerçekleştirerek var olur. Duyumlarımız ve imgelemimiz neyi arzuladıklarını bulduklarında, dünya kendini ya da zihni böyle şekillendirdiğinde, aralarındaki paralellik mükemmellik

kazanır ve o zaman algılamak bir zevktir ve varoluş ise mazeret gerektirmez. Çatışmanın koşulu olan ikilik ortadan kalkar. Dışsal olgudan farklı ve bu olguyla kıyaslanabilecek içsel bir standart yoktur. Estetik duyumlarımızın olduğu kadar aklımızın ve duygulanımımızın amacı da bu türden bir birliktir; ancak bu alanlarda başarılı örneklerimizin sayısı az. Spekülasyonun ya da sevginin hararetinde aynı mükemmelliği yakaladığımız anlar olabilir ama bu anlar gelip geçicidir. Akıl ve kalp temelde memnuniyete ulaşmamıştır. Oysa göz, doğada ve sanatın bazı üstün yapıtlarında sürekli ve daha doygun bir tatmin bulur.

George Santayana, *The Sense of Beauty* (1896).

Santayana tartışmayı reddetmiştir ve tartışma akademik felsefe hayatının gerecidir. O, en geleneksel olan felsefenin döngüsel ve totolojik olduğunu, sadece ispat etmek üzere yola çıktığı şeyi "ispat ettiğini" ve gerçekten önemli olan şeylerle çok az ilgilendiğini düşünüyordu.

John McCormick, *George Santayana: A Biography* (1987).

23
Max Weber
21 Nisan 1864 - 14 Haziran 1920

Pozitivizmi reddeden ve toplumsal fenomene getirdiğimiz öznel anlayışa odaklanan Alman sosyolog ve iktisatçı.

Max Weber yirminci yüzyılda sosyal bilimlerin inşasının en önde gelen mimarıdır. *Sosyolojinin Temel Kavramları* (1920) sosyolojiyi, "sosyal eyleme yorumlayıcı bir anlayış getiren ve dolayısıyla sosyal eylemin rotası ve sonuçlarına dair neden-sonuç ilişkisine dayalı bir açıklamaya ulaşmayı hedefleyen bir bilim" olarak tanımlamıştır. Weber, sosyal eylemin neticesinde gruplardaki bireylere ne olduğuyla ilgileniyordu. Bundan dolayı da sosyal bilimleri, selefleri Auguste Comte ve Emile Durkheim'ın ampirik yaklaşımlarının ötesine taşıyıp, onları geliştirmiş ve insan kavrayışının araçlarına dönüştürmüştür. Weber'in en iyi bilinen çalışması *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* (1905), modern sosyal bilimlerin kurucu metnidir. Bu metin, neden Roma Katoliklerinin değil de Protestanların kapitalist girişimleri elinde tuttuklarına dair zekice yapılmış bir analizdir. Bu konudaki değerlendirmeleri bazı eleştirmenlerce kapitalizmin "Marx-öncesi" izahı olarak adlandırılmıştır. Weber'in kapitalizm analizine ve Protestanlığın çilecilik ruhuna dair yetkin-

liğinin sebebi, Ortaçağın ekonomik ve yasal yapıları üzerine yaptığı erken dönem çalışmalardır. Kitleler tarafından sosyolog yönüyle tanınsa da, Weber'in önce Heidelberg'de ardından da Viyana'da iktisat bölümünde kürsüsü vardı.

Weber Thuringia'da yetenekli, varlıklı ve nüfuzlu bir ailede dünyaya geldi. Babası (onun da adı Max'tı) tekstil işinde başarılı bir fabrikatördü ve aynı zamanda Parlamentoda Ulusal Liberal Parti Üyesiydi. Evdeki atmosfer hem dünyevi, hem çileci, hem kozmopolitan, hem de entelektüeldi. Weber, Heidelberg ve Berlin üniversitelerine giderek hukuk alanında eğitim aldı ve kısa bir süre bu alanda çalıştı. 1892 yılında sosyal politika alanında *Situation of the Agricultural Workers in East Elbian Germany* [Batı Almanya Elbia Tarım İşçilerinin Durumu] adlı bir doküman yayımladı; bu yayımının ardından Freiburg'a atandı ve Heidelberg'deki ilk profesörlüğünü aldı. Önemli bir sosyolog ve feminist olan karısı Marianne (1870–1954) ile birlikte Weber Çevresi olarak bilinen topluluğa ev sahipliği yaptılar. Bu grupta Batı Marksizm'i olarak bilinen ekolün kurucusu ve büyük bir edebiyat eleştirmeni olan György Lukacs (1885–1971) da vardı. Lukacs ve Weber, Karl Jaspers ile yakın arkadaş oldular ve birbirleri üzerinde ciddi etkileri oldu –ortak ilgi alanları ise sosyal bağlamda insan öznesinin durumuydu. Günümüzün bakış açısıyla değerlendirdiğimizde bir sosyolog olarak görebileceğimiz Weber'in, kendi dönemindeki ünü bir iktisatçı olarak yaptığı çalışmalardan kaynaklanıyordu.

Akademiden Çekilmesi

1906 yılında Weber, babasının ölümünün neden olduğu bir sinir krizi geçirdi. Weber'in babasıyla arası hep kötüydü ve babası Weber ile aralarında geçen hararetli bir tartışmanın ardından rahatsızlanarak iki ay sonra hayatını kaybetti. Bu olayın ardından Weber çalışmakta zorlanarak eğitim veremeyecek duruma geldi. 1903 yılında üniversitedeki görevine istifa etti ve 1919'a kadar da akademik haya-

ta geri dönmedi.

Weber, bir halk aydını olarak en iyi işlerini bu dönemde ortaya koydu. İktisat alanındaki çalışmalarının beraberinde, bir disiplin olarak din sosyolojisini kurdu; Protestanlık ve kapitalizm üzerine olan başyapıtı, hem bu çalışmalarının hem de yöntembilimsel yaklaşımının sonucudur. Tarihin yasalarını ampirik veri üzerine yaptığı çalışmalardan çıkarmaya çalışan Marx'tan farklı olarak Weber, sosyal ve ekonomik ilişkilerde çok sayıda karmaşık bağlantının olduğunu gördü ve bunların yasaya indirgenemeyeceğini düşündü; ona göre bu konuyu basitleştirmek olurdu.

Weber, Freidrich Nietzsche'den oldukça etkilenmiş bir filozoftu (Martin Heidegger, Karl Jaspers, Martin Buber ve Michel Foucault etkilendiği diğer isimlerden sadece bazılarıdır). Durmadan çalışan bir araştırmacıydı ve sürekli ampirik veri topluyordu. Nietzsche sosyal bilimler kuramında, veriden yola çıkılarak varılan tüm yargıların belli bir bakış açısını yansıttığını, dolayısıyla bilimsel anlamda nesnel olamayacaklarını ileri sürüyordu. Weber bu düşünceye karşı hassastı ancak onun yöntemi –bir yönteme sahip olduğunu söyleyebilirsek– veriyi analiz etmek, onu kendisiyle alakalı olabilecek çoklu perspektifler bağlamında araştırmak ve bu perspektifleri göz önünde bulundurduktan sonra, nesnel ancak perspektivizm kavrayışıyla zenginleşmiş bir yargıya varmaktı.

Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu

Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu adlı çalışmasında Weber, *seçme eğilimi* kavramını geliştirmiştir. Bu kavramı, Protestanlığın içinde, kapitalizmin amaçlarını paylaşan bir taraf olduğunu ve bunun da birlikte hüküm sürmelerini kolaylaştırdığını ifade etmek için kullanmıştır. Bu birleşmeden ortaya çıkan rasyonelleştirme, insanı, Weber'in "demir kafes" dediği araç-amaç verimliliğine hapseder. Weber kapitalizmi eleştirse de, Marx'ın sosyalizmin insanı zincirlerinden kurtaracağı fikrine de katılmıyordu; ona göre kapitaliz-

min yerine sosyalizmi getirmek sosyal sıkıntıları çözmeyecek, hatta on katı arttıracaktı; çünkü sosyalizm daha da büyük bir bürokratik makine kurmak anlamına gelecek, bu da insanı yine rasyonelleştirmeye ve demir kafese götürecek ve özgürlük kısıtlanacaktı.

Sosyal eylem ve iktidar

Weber sosyal eylemle, "eylem halindeki birey, ona öznel bir anlam atfettikçe ortaya çıkan tüm insan davranışlarını" kastediyordu. Bu tanım Weber'e sosyal, ekonomik ve siyasi etmenleri değerlendireceği bir araştırma gündeminin zeminini hazırladı. Bu etmenler insanın mutluluğunu etkiliyordu ve Weber insanın mutluluğunun, insanı makinenin dişlilerine çeviren modern bürokrasilerin rasyonelleştirme süreci içerisinde giderek tehdit altına girdiğini düşünüyordu. Rasyonelleştirme kapitalist toplumlarda, ekonomik verimlilik için tasarlanan sosyal eylemlerin giderek baskınlaştığı süreçtir. Bu sosyal eylemler, daha önce toplumların gelişimini yönlendiren etkinliklerin yerini almıştır (örneğin gelenekler, ortak fayda, ahlak v.b).

Weber, iktidar mekanizmaları konusunda çalışan bir öğrenciydi ve bu konuyu ciddi bir çalışma alanı olarak tanımlayan ilklerden biriydi. Bu gelenek Michel Foucault'nun çalışmalarıyla olgunluğa ulaşacaktı. Weber, "Politics as a Vocation" [Meslek Olarak Siyaset] (1919) adlı çalışmasında devleti, şiddet kullanmaya "hakkı" olan tek kaynak olarak tanımlamıştır. Dolayısıyla "siyaset" bizim için ister devletlerarasında isterse bir devletin içindeki gruplar arasında olsun, iktidarı paylaşma ya da iktidarın dağılımını etkileme mücadelesi anlamına gelir. "Class, Status, Party [Sınıf, Statü, Parti] (1922)" adlı makalesinde Weber iktidarı, "bir insanın ya da bir dizi insanın, toplumsal eylem içerisinde, eyleme katılanların direncine rağmen kendi iradelerini uygulama fırsatı" olarak tanımlamıştır. Weber üç tür iktidardan bahseder: geleneksel (uzun zamandır geleneklerle var olan, mesela monarşi), karizmatik (bireysel bir liderin kitlelere hitap gücünden kaynaklanan otoritesi) ve yasal-rasyonel (mesela ana-

yasanın verdiği yetkiye dayanan). Karizmatik lider ve yasal rasyonel bürokrasi arasındaki çatışmayı da inceleyen Weber, yasal–rasyonel otoritenin, bir parlamento ve halk oylamasıyla siyasi liderlerin seçileceği özgür seçimlerle dengelenmesinden yanaydı.

"Kamusal alan" kavramı ve kapitalizm, demokrasi ve hukuk analizleri konusunda Weber'e epeyce şey borçlu olan Jürgen Habermas'ın çalışmalarını epeyce etkilemiştir. Varoluşçuluğun kurucularından olan Karl Jaspers, öznelerarasılık kuramına dayanak oluşturan Weber'in sosyal analizinden epeyce şey öğrenmiştir. Weber'in etkisi, Hannah Arendt'in çalışmalarının arka planında da sessiz sedasız işler (her ne kadar bu iki düşünür siyasi şiddet konusunda uzlaşamamış olsalar da). Weber'in demir kafes kavramı, Adolf Eichmann'ın, Yahudilerin Nazi ölüm kamplarına gönderilmesinin yönetimini nasıl üstlenebildiğini net olarak açıklamaktadır.

Weber'in felsefi kaygısı Kant'la aynıydı: değişimin temposunun hızlanmaya başladığı bir dünyada insanın özgürlüğü sorunu. Weber'in özgürlükle ilgili kaygısı kapitalizmin yükselişe geçtiği ve teknolojik büyümeyle sosyal değişimin daha önce hiç olmadığı kadar hızlanıp beklenmedik sonuçlar doğurduğu dönemde ortaya çıktı. Weber giderek rasyonelleşen bir toplumda insan özgürlüğünün karşısına çıkan sorunları belirlemenin yollarını aradı. Bunu programlı bir biçimde yapmadı ve onun bir benzeri daha bulunmayan yöntembilimsel olmayan yöntemi, bireyin toplumdaki yerini anlamak ve özgürlüğü tehdit eden ya da güçlendiren koşulları tanımlamakta faydalı bir yol olmaya devam ediyor.

> İnsanın kendisine emanet edilen mülkiyete karşı kendini bir kahya, bir hizmetçi, hatta "para kazanan bir makine" gibi mülkün hizmetine soktuğu *yükümlülük* fikri ürpertici ağırlığıyla hayatın üzerinde. *Eğer* sadece çileci yolu muhafaza ederse, o zaman daha fazla mülkiyet sahibi oluyor, mülkünü Tanrının şanı şerefi altında azaltmadan muhafaza etme ve

hiç yorulmadan çalışarak çoğaltma konusundaki sorumluluk duygusu daha da artıyor. Bu tip yaşam tarzının kökenlerinin bir kısmı, kapitalist ruhun çoğu unsuru gibi doğrudan Ortaçağ'a uzanıyor; kendine tutarlı bir etik zemin bulabildiği tek yer Protestan çilecilik ahlakıdır. Bu anlayışın kapitalizmin gelişimindeki önemi açıkça ortadadır... Mülk sahibi olma çabasının zincirlerini, bu isteği sadece yasallaştırarak değil, hem de bunu doğrudan Tanrının isteği olarak görüp koparır.

Max Weber, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* (1905).

Max Weber geniş ölçüde, sosyal bilimler tarihinin en büyük ismi olarak değerlendirilir ve bu konuda rakipleri olarak görülebilecek Karl Marx ya da Adam Smith gibi disiplinli bir akademisyenden çok daha fazlasıdır... Smith ve Marx'tan farklı olarak "ideolojik bir Weber" yoktur: Kimse Weber'in düşüncelerini doğrudan siyasi bir bakış açısına çevirip, halkın kullanımına açık politik reçetelere dönüştürmemiştir. Ancak oldukça önemli bir "siyasi Weber" vardır ki onun siyasi yaşantının ahlakı üzerine yaptığı açıklamalar çok sayıda siyasetçiyi ve siyasi düşünürü etkilemiştir ve bu görüşler hâlâ siyasi sorumluluğun doğası üzerine olan soruların merkezinde yer almaktadır.

Stephen P.Turner, "Introduction," The Cambridge Companion to Weber (2000).

24
G.E. Moore
4 Kasım 1873 - 24 Ekim 1958

İdealizmi bırakıp analitik felsefenin kurucularından biri olan ve felsefi tutum olarak sağduyuyu savunan İngiliz filozof.

G.E. Moore, Bertrand Russell ve Ludwig Wittgenstein'la birlikte, yirminci yüzyılın ilk yarısının en etkili İngiliz filozofları arasındadır. "İdealizmin Çürütülmesi" (1903) adlı makalesi, Moore'un 1921'den 1947'e editörlüğünü yapacağı, önde gelen İngiliz felsefe dergisi *Mind*'da yayımlanmıştır. "İdealizmin Çürütülmesi" analitik felsefenin kurucu metni olarak kabul görecek ve *Principia Ethica*'sı [Etiğin İlkeleri] (1903) ise analitik felsefenin temel metinlerinden biri haline gelecektir. Daha sonra yazdığı "A Defence of Common Sense" [Bir Sağduyu Savunması] (1925) ve "A Proof of the External World" [Dış Dünyanın Bir Kanıtı] (1939) adlı makaleleri, Moore'un oldukça anlaşılır ve okuyucuyu içine çeken düzyazı üslubuyla, berrak düşüncenin öncüsü olarak yerini sağlamlaştırmıştır.

Moore, emsal teşkil eden bir Cambridge beyefendisidir. Klasikler ve Ahlak Bilimleri okuduğu Trinity College'da çalışmış ve ardından profesör olarak 1925'den 1939'a kadar Zihin Felsefesi ve Mantık kürsüsünün başkanlığı yapmıştır. Meslektaşları Russell ve Witt-

genstein birden fazla okulda çalışmışken, Moore'un tüm hayatı Cambridge'de geçmiştir. Dönemin çoğu İngiliz filozofu gibi Moore da hayata bir idealist olarak başlamıştır. Öğrenciyken, J.M.E McTaggart'tan (1866–1925) ders almış, ardından Trinity'de meslektaş olmuşlardır. Moore aynı zamanda İngiliz idealistlerinin en önemlisi olan, Oxford'lu filozof F.H. Bradley'in etkisinde kalmıştır. Ancak 1896 yılında mezun olmasının ardından Moore giderek idealizmin etkisinden çıkmış, hatta ona intikam duygularıyla cephe almıştır. "İdealizmin Çürütülmesi" adlı makalesinde söze şöyle başlar: "Modern idealizmin evrenle ilgili ileri sürebildiği genel bir sonuç varsa o da evrenin tinsel olduğu sonucudur." Moore bu iddianın, idealizmin ayakta kalabilmek için ispat etmek zorunda olduğu bir dizi –hatta oldukça fazla– varsayımı barındırdığını düşünmüştür. "Tüm idealist argümanlar içerisinde temel teşkil eden, önemli bir adım niteliğindeki tek bir önermeyi bile çürütebilirsem, idealistlerin vardıkları sonuç ne olursa olsun, bu sonuca götüren nedenleri olmadığını ispatlamış olurum." Bu analitik felsefenin başlangıcıydı: felsefi araştırmayı, mantık aracılığıyla ispat edilebilecek birkaç olguya indirgeme çabası. Moore'un, İngiliz idealizminin sonunun geldiği anlamına gelen makalesinin, o dönemde idealist olan Bertrand Russell üzerinde ciddi bir etkisi olmuştur.

Principia Ethica ve iyiliğin sezgisi

Moore'un *Principia Ethica* çalışması, *doğalcılığın yanılgısı* olarak adlandırdığı etik natüralizmi çürüterek işe başlar; bahsettiği "iyiliğin", "hoş", "arzu edilen" ya da "gelişmiş" gibi doğal niteliklerle tanımlanabileceği fikridir. Moore, iyiliğin analiz edilebilir bir şey olduğuna inanmıyor, ancak sezgi yoluyla keşfedilebileceğini düşünüyordu. İyi, "düşüncenin kendi içinde tanımlanmaya olanak tanımayan sayısız nesnesinden biridir, çünkü bu nesneler tanımlanmaya olanak tanıyan her şeyin tanımlandığı nihai ifadelerdir." Etiğin temel kavramının iyilik olduğunu ve iyiliği azami seviyeye çıka-

ran eylemlerin de doğru eylemler olduğu fikrini savunan *sonuççuluk* argümanını geliştirdi. Moore'un sonuççuluğu Jeremy Bentham (1748–1832) ve John Stuart Mill'in faydacılığının doğasında bulunan hedonizmden sakınır. Moore iyiliğin, sevgi ve dostlukta, güzellik ve sanat üzerine düşüncelerde bulunduğunu düşünüyordu. *Principia Ethica* aralarında siyasi kuramcı ve yayıncı Leonard Woolf (1880–1969), ekonomist J.M. Keynes (1883–1946) ve biyografi yazarı Lytton Strachey (1880–1932) gibi diğer etkili Cambridge mezunlarının bulunduğu Bloomsbury Grubu'nun el kitabı haline geldi.

Sağduyu felsefesi

Russell'ın matematiksel mantık alanındaki çalışmaları matematikçi olmayanlar için epeyce kafa patlatmayı gerektirecek kadar zor ve Wittgenstein'ın aforizma tarzı inanılmaz ölçüde sıkıştırılmış ve yoğun olduğu için yorumlanması güçken, Moore'un sağduyu konusunu ele alma biçimi basitliği açısından oldukça şaşırtıcıdır. Moore, kanıtları göstermek için günlük dili ve yalın argümanlar kullanmıştır. 1939 yılında verdiği bir konferansta, idealizmi ve gerçek dünyaya dair şüpheciliği çürütme biçimini bir elini havaya kaldırıp sallayarak ve ardından şunları söyleyerek özetlemiştir: "İşte bu bir el" ardından diğer elini sallamış, "bu da diğer el." Moore'un buradan vardığı sonuç: *şeyler vardır*. Onlar gerçektir. Şeyler algının ürünleri ya da dış dünyadaki bir zihnin yansıtması değildir. Moore'a göre idealizm çürütülmüştür çünkü elleri herkesin göreceği kadar gerçektir (Ancak idealistler Moore'un Kant ile bir tartışmaya girse, bundan çok daha fazlasını yapması gerekeceğini söyleyebilirler). Russell'ın ya da Frege'nin mantığında karşımıza çıkan bazı argümanları ya da kanıtları tam olarak kavramak zordur, ancak Moore'un argümanlarını takip edebilmek için karmaşık kanıtları anlama zorunluluğu yoktur. Sonuç olarak onun düzyazı tarzı, her bir bilgi parçacığı için matematiksel ya da mantıksal kanıt bulmaya çalışan Russell'ın tarzından epeyce farklıdır. Moore, var olan hakkında büyük iddialarda bulun-

makla tatmin olur. Örneğin, *Principia Ethica*'da etiğe dair temel iddia şudur: "Etiğin temel prensipleri malumu ilan etme özelliğine sahip olmalıdır"; bir başka deyişle onlar, neyse odurlar. Moore'a göre etiğin temel doğruları indirgenemezdi ve bunun neden doğru olduğuna dair de herhangi bir neden gösteremezdi.

Moore'un Paradoksu

Wittgenstein, Moore'un bir dersinde ortaya attığı bir probleme dair "Moore'un paradoksu" ifadesini kullanmıştır. Moore'un sorusu, sorunlu anlamların doğasıyla ilgiliydi; önce önermeyi koydu, ardından ifadeyi analiz etti: "Yağmur yağıyor ama ben yağdığına inanmıyorum." Bu cümle absürdtür, ancak Moore'un anlamak istediği de zaten absürd olanın doğasıydı. İlk kısım ("yağmur yağıyor") basit olarak bir durumu tanımlamaktadır. İkinci kısım ise ("ama ben yağdığına inanmıyorum") zihin durumunun birinci tekil şahıs tarafından gerçeğe uygun biçimde ifade edilmesi olarak değerlendirilebilir. Buradaki paradoksun doğası aldatıcıdır, keza söylenen şey, az önce tanımladığımız gibi, doğru, mantıksal olarak tutarlı ve çelişkili olmayabilir. Paradoks, bu cümlenin neden absürd ya da anlamsız olduğunu analiz etmeye çalıştığımızda ortaya çıkar. Sorun küçük gibi görünse de sorunun doğası filozoflar tarafından hâlâ tartışılmaktadır. 2007 yılında Mitchell Green ve John N. Williams, Moore'un görünürde basit olan keşfinden yola çıkarak bilgi, inanç ve bilinç konularını ele alan azımsanmayacak sayıda makalenin yer aldığı *Moore's Paradox: New Essays on Belief, Rationality and the First Person* [Moore'un Paradoksu: İnanç, Rasyonalite ve Birinci Tekil Şahsa Dair Yeni Makaleler] adlı eserlerini yayımlamışlardır.

Moore'un etiğin temeli olarak dostluğu ve sanatı görmesi, kendi kişisel yaşantısına dair de bilgi vermektedir. Cambridge'in popüler hocalarındandı, Bloomsbury Grubu'nun üyesiydi, piyanoda Almanca *lieder* [Alman türküleri] söyleyerek arkadaşlarını eğlendirirdi, kendisini şefkatle (ya da isterseniz garip bir biçimde) "Bill"

diye çağıran karısı Dorothy ile mutlu bir ilişkileri vardı. Meslektaşı ve analitik felsefenin kurucularından Bertrand Russell ise aksine dört kez evlenmiş, huysuz, inatçı ve alenen kaba bir adamdı. Moore, yavaş yavaş Russell'ın katılacağını bildiği sosyal toplantı davetlerini geri çevirmeye başladı. İkisi analitik felsefenin iki farklı türünü temsil eder; felsefeyle günlük hayat arasındaki ilişkiye ve günlük hayatımızı nasıl yaşadığımıza dair fikirleri de birbirlerinden tamamen farklıdır. Russell çok büyük bir filozoftu; Moore iyi bir filozof, harika bir hoca ve arkadaştı.

> Maddi şeylerle ilgili sorulacak soru şu değildir: Duyumlarımıza karşılık gelmeyen herhangi bir şeyin var olduğunu farz etme nedenimiz nedir? Soru şu olmalıdır: Maddi şeylerin var olmadığını düşünme nedenimiz nedir –keza onların varlığı da bizim duyumlarımızla tam olarak aynı kanıta sahip. İkisinin var olduğunu düşünmek de hatalı olabilir; ama bu deneyimimizin ayrılmaz bir parçası diye maddenin varlığından şüphe etmek için bir nedense, aynı akıl yürütme bizim deneyimimizin de var olmadığı sonucuna götürecektir, çünkü onun da ona dair deneyimimizin ayrılmaz bir parçası olması gerekmektedir.
>
> G.E Moore, "İdealizmin Çürütülmesi" (1903).

25
Bertrand Russell
18 Mayıs 1872 - 2 Şubat 1970

Analitik felsefe ekolünü geliştiren, matematiksel mantık alanında etkili olmuş, İngiliz mantıkçı ve filozof.

Yirminci yüzyılda çok az filozof Bertrand Russell kadar eser yayımlamıştır. Bazı çalışmaları türünün en iyi örnekleri arasında gösterilir. Alfred North Whitehead (1861–1947) ile birlikte yazdıkları *Principia Mathematica* [Metamatiğin İlkeleri] (1910–13), matematiği birkaç mantık prensibine indirgemek konusunda yapılmış cesur ve anıtsal bir teşebbüstür. Bu çalışmanın mantık alanında belirleyici üç eserden biri olduğu konusunda evrensel olarak uzlaşılmıştır. Diğer iki eserse Aristoteles'in (384–322 İ.Ö) *Organon*'u ve Gottlob Frege'nin *Aritmetiğin Temelleri*'dir (1893, 1903). Dahası, Russell'ın "On Denoting" [Belirtme Üzerine] (1905) adlı makalesi, analitik felsefenin temel metnidir; bu makale "belirtici ifade" kavramını ve Russell'ın betimleme kuramını izah eder.

Russell, David Hume (1711–76) ve John Locke'tan sonra (1632–1704) en büyük İngiliz filozoflarından biri olarak değerlendirilir, ancak bir kısmı pek de kalıcı olmayan popüler felsefe yazıları da yazmıştır. Finansal anlamda en başarılı çalışması olan *Batı Felsefesi*

Tarihi (1945), eleştirmen ve dil felsefecisi George Steiner (d. 1929) tarafından "bayağı" olduğu gerekçesiyle reddedilmişti. Amerikalı filozof George Boas (1891–1980) ise "Russell tarih mi yazıyor, polemik mi yaratıyor, bir türlü karar veremiyormuş gibi görünüyor" demiştir.

Russell'ın ünü, bir mantıkçı ve matematikçi olarak erken gelen parlak kariyerinden kaynaklanır (bir keresinde hiçbir filozofun on yılda kendisi kadar iş çıkaramadığını söylemiştir ve daha sonra yapacağı çalışmalar da bunun kanıtı olarak görülebilir). Russell bu erken gelen uzun soluklu ününü, nükleer silahlanma yarışı ve Vietnam Savaşı'na karşı fikirlerini dile getiren bir halk aydını olmak için kullanmayı tercih etmiştir.

Bir matematik dahisinin eğitimi

Çok sayıda filozofun "soylu" olarak doğduğu söylenebilir ama Russell bu etiketi çoğundan daha fazla hak eder. Soyağacı sadece asiller sınıfına ait olduğu için değil, hem de felsefe alanındaki geçmişinden dolayı da aristokratiktir. Vaftiz babası John Stuart Mill'dir (1806–73), büyükbabası ise varlıklı bir toprak sahibi olan ve iki kez Başbakanlık yapmış Lord John Russell'dır (1792–1878). Russell'ın talihsiz, mutsuz bir çocukluğu olmuştur; iki yaşındayken annesi ve kız kardeşini, dört yaşındayken de babasını kaybetmiştir. Yetim kalan Russell, büyükannesi Lady Russell ve halaları tarafından büyütülmüştür.

Eğitimini evde almış, Fransız ve Alman dili ve edebiyatının yanı sıra klasikleri öğrenmiştir. Dil konusundaki ustalığı, Kıta Avrupası düşünürlerinin çalışmalarına da erişme olanağı sağlamış ve onu, etkisi memleketi İngiltere'nin sınırlarının çok ötesine taşacak bir filozofluk kariyerine hazırlamıştır. On dokuzuncu yüzyılın son yıllarında Russell, Fransız matematikçi Henri Poincare (1854–1912) ile geometrinin temelleri ve uzayın doğası üzerine girdiği tartışmayla ve Fransız mantıkçı Louis Couturat'nın (1868–1914) davetiyle katıldığı 1900 yılında yapılan Paris'teki Uluslararası Felsefe Kongresinde

sunduğu bildiriyle de Avrupa'da ün salmıştır. Bu dönemlerde Russell, İtalyan matematikçi ve filozof Giuseppe Peano'nun (1858–1932) çalışmalarıyla da ilgilenmiş ve bu çalışmaların temeli üzerinden kendi matematiksel mantık ve kümeler kuramını geliştirmeye başlamıştır. 1902 yılında o dönemlerde pek az tanınan mantıkçı Gottlob Frege'yi okumaya başlamış ve Frege aracılığıyla, en ünlü öğrencisi ve kendisinin en katı eleştirmeni olacak Ludwig Wittgenstein ile tanışmıştır.

İdealizmden analitik felsefeye

Russell'ın gelişim çağının erken dönemleri alışılmışın dışındaydı. O da Wittgenstein gibi çocukluğunda sık sık intiharı düşünmüş, kendisini cinsel olarak ifade etmeye başladığındaysa bunun üstesinden gelebilmişti (bu adım Wittgenstein için daha sorunlu olmuştur). Russell'a erkek kardeşi Frank Öklid geometrisini öğretti ve Russell o dakikadan sonra kendini matematiğe kaptırdı. 1890 yılında Cambridge, Trinity College'a girdi ve üç yıl sonra da matematik alanında birincilik kazandı. Burada Hegelci J.M.E. McTaggart'la (1866–1925) tanıştı. McTaggart ve F.H. Bradley'in idealizmi o dönemde İngiliz felsefesindeki ana akımdı. Ancak Russell, G.E. Moore ile tanıştıktan sonra metafiziğe duyduğu ilgiyi kaybetmiştir.

Başlangıçta etiği, Kant sonrası bir idealizm biçiminde temellendirmeyi deneyen Moore, 1903 yılında yayımladığı dönüm noktası niteliğindeki çalışması "İdealizmin Çürütülmesi" adlı makalesiyle rotayı değiştirmiştir. Bu makale İngiltere'de, George Berkeley'den gelen idealist gelenekten kopuşun sinyalini veriyordu ve etiği, analitik felsefe içerisine yerleştirmeye yönelik bir çabaydı. Russell mantık için ne yapıyorsa, Moore da aynısını etik için yapıyordu. Daha sonra birlikte Wittgenstein'ın ve analitik geleneği takip edecek herkesin devam ettireceği, dile yaklaşımın temellerini attılar. 1903 yılında yayımlanan iki metin, İngiltere'de analitik felsefenin idealizmin önüne geçtiğini teyit ediyordu: Russell'ın *The Principles of*

Mathematics'i [Matematiğin İlkeleri] ve G.E. Moore'un *Principia Ethica*'sı [Etiğin İlkeleri].

Russell Paradoksu

Russell 1901 yılında *Matematiğin İlkeleri* adlı çalışmasını düzenlerken (bu çalışmasında mantığın ve matematiğin tek ve aynı şey olduğunu ileri sürüyordu), Gottlob Frege'nin mantığında bir hata buldu. Frege'nin çığır açan çalışması *Aritmetiğin Temelleri*'nin ikinci cildi baskıya girdiği esnada Frege'ye bir mektup yolladı. İki filozof da benzer projelerin peşindeydi: aritmetiğin yasalarını bir dizi *a priori* [önsel], analitik olarak belirlenmiş mantık kuralına indirgerken, psikolojizmden ve Kant'ın sentetik *a priori*sinden sakınmak.

Russell'ın Frege'de bulduğu hata Russell Paradoksu olarak bilinir ve kendilerinin üyesi olmayan kümelerin kümesi kavramını içerir. Eğer böyle bir küme var olsaydı ancak kendinin üyesi değilse kendinin üyesi olabilirdi. Russell özelliklerin, ilişkilerin ve kümelerin ayrımına olanak sağlayan türler kuramını geliştirerek paradoksa bir çözüm buldu. Russell, Frege'nin hatasının –ki ölümcül bir hataydı– kümeler ve onların üyelerini, bir hiyerarşiye riayet eden bir dizi türden ziyade tek, homojen bir türe uyduklarını varsaymak olduğunu ileri sürmüştür.

Principia Mathematica

İngiliz filozof A.N. Whitehead ile birlikte yazılan ve 1910, 1912 ve 1913'te üç cilt halinde yayımlanan *Principia Mathematica* [Matematiğin İlkeleri], matematiğin doğrularını mantığa indirgeme çabasıdır. Sadece matematik alanında değil, felsefe alanında da oldukça etkili olan bu çalışmanın, felsefi sorunları mantıksal birimler şeklinde parçalama biçimi, yirminci yüzyılda ana dili İngilizce olan ülkelerde hüküm sürecek analitik yaklaşımın gündemini belirledi. Bu çalışma aynı zamanda Rudolf Carnap'ın (1891–1970) mantıkçı pozitivizmini ve Viyana Grubu'nu da etkilemiştir.

Zihin felsefesinin politikası üzerine erken dönem girişimler

Belki de Russell'ın matematik ve mantık alanındaki çalışmaları son derece ileri düzeyde ve sadece uzmanlardan oluşan ufak bir topluluğa açık olduğu için, daha çok siyasi aktivizmiyle tanınmaktadır. Başta, İkinci Boer Savaşı'nı (1899–1902) destekleyen oldukça ulusalcı bir tavrı varken, Birinci Dünya Savaşı sırasında vicdani retçi olmuş ve nihayet Küba Devrimi'nin (1953–9) lideri Fidel Castro'nun (d. 1926) yoldaşı Arjantinli Che Guevara'yı da (1928–67) desteklemiştir. Russell'ın hükümet karşıtı görüşleri geçici olarak pasaportuna el konulmasına ve Cambridge, Trinity College'daki işinden kovulmasına sebep olmuştur. Ayrıca altı ay hapis cezası alan Russell Brixton Cezaevinde de yatmıştır. Ancak onun hapishane hayatı çoğu mahkumunkinden biraz farklı geçmiştir. Russell'a istediği kitapları getirebildiği, içinde bir masa ve yazıp çizebileceği malzemelerin bulunduğu oldukça geniş bir hücre verilmiştir. Sevgilisi Ottoline Morrell'in Garsington'daki ünlü bahçesinden kendisine çiçekler gönderiliyor; yemeğini diğer mahkumlarla yemiyor, hücresine dışarıdan yemek getiriliyordu. Ayrıca mahkumlardan birini hücresinin temizliğini yapması ve diğer işleri için işe almıştı.

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Russell iki önemli felsefi eser yayımladı. *The Analysis of Mind* [Zihnin Analizi] (1921) ve *The Analysis of Matter* [Maddenin Analizi] (1927). İlkine yazdığı önsözde projesini, psikolojinin materyalist eğilimi (davranışçı) ile fiziğin materyalist karşıtı eğilimini uzlaştırma çabası olarak tanımladı. Ruh ve maddeyle ilgili yaptığı bu analizler, Amerikalı filozof William James'in dünyanın "madde"sinin zihinsel ya da maddi olmadığı, bunun "nötr bir madde" olduğu ve zihinsel ile maddi olanın ondan inşa edildiği fikrini geliştirme çabasıdır.

Russell ayrıca Rusya'yı ziyaret etmiş ve bir yıl Çin'de yaşamıştır (1920–21). *The Problem of China* [Çin Sorunu] (1922) adlı çalışmasında "tüm dünyanın önümüzdeki iki yüzyıl içinde belirleyici bir

faktör olacak Çin'in gelişiminden –iyi ya da kötü– ciddi ölçüde etkileneceği" tahmininde bulunmuştur. Russell'ın kendi yakın çevresindekilere, dönemin İngiliz toplumunun üstünkörü önyargılarının çok ötesinde, ırkçı ve Yahudi-karşıtı cümleler sarf ettiği de söylenir.

Popüler çalışmalar ve halk aydını

Dört kez evlenen ve çok sayıda ilişkisi olan Russell, popüler eserlerinin bazılarını kendi yaşam tarzını savunmak üzere kaleme almıştır; bunların arasında *What I Believe* (1925) [İnandığım şey], *Neden Hıristiyan Değilim* (1927) ve *Evlilik ve Ahlak* (1929) yer alır. Russell'ın cinsellik konusunda kendine hakim olamaması, ateizmi ve siyasi görüşleri İngiltere'de çok sorun yaratmasa da, Russell'ın sık sık iş aradığı Birleşik Devletler'de sorun çıkarıyordu. Los Angeles'taki Kaliforniya Üniversitesi'nde kısa bir süre çalıştıktan sonra, 1940 yılında New York, City College felsefe fakültesine atandı; ancak öğrencilerden birinin ailesinden şikayet gelmesi ve Russell'ın bu fakültede ders vermeye "ahlaki açıdan uygun olmadığı" yönündeki mahkeme kararının ardından ataması durduruldu. Davacının avukatı mahkemede Russell'ın "şehvet düşkünü, seks düşkünü, cinsel dürtüleri yüksek, saygısız, dar görüşlü ve ahlaki açıdan gelişmemiş bir adam" olduğunu söylemiştir. City College fiyaskosunun ardından Russell, eğitimin ve sanatın gelişiminin herkes için olmasını savunan tıp doktoru ve hayırsever Abert C. Barnes tarafından kurulan Pensilvanya, Merion'daki Barnes Vakfında çalışmaya başlamıştır. Burada verdiği dersler *Batı Felsefesi Tarihi*'nin temelini oluşturmuştur (Kendini bu işten kovdurmayı da başarmıştır ancak daha sonra haksız yere işten çıkarıldığını ispatlamıştır).

Batı Felsefesi Tarihi kitabı 1945'te yayımlanan Russell, 1950 yılında Nobel Edebiyat Ödülü almıştır. *Batı Felsefesi Tarihi*, Russell'ın tüm geleneği kendi sığ, analitik düşüncelerine göre aktardığı, oldukça önyargılı bir metindir. Felsefe tarihinde tüm makalelerin –bu

da dahil olmak üzere– yazarın kendi bakış açısından aktarıldığı ileri sürülebilir. Ancak bir felsefi geleneği eleştirmek başka bir şeydir, birkaç eleştirmenin de dikkatini çektiği gibi, tüm metafiziğin saçmalık olduğu fikrinden yola çıkıp, iki bin beş yüzyıllık büyük zekaların çalışmalarına alaycı, küçümseyen bir tavırla yaklaşmak başka bir şey.

Siyasi aktivist olarak Russell: Nükleer silahsızlanma ve Vietnam Savaşı

Russell, 1960 yılında Nükleer Silahsızlanma Komitesi'nin İngiltere kampanyasını yürüttü. Amaç, Mohandas Gandi (1869–1948) ve Martin Luther King (1929–68) geleneğinde, şiddete dayalı olmayan doğrudan eylem uygulamaktı. 1961 yılının Şubat ayında Russell, dört bin göstericinin Whitehall'daki İngiliz Savunma Bakanlığı önünde oturma eylemi yapmasını sağladı. Aynı yılın Eylül ayında, Trafalgar Meydanı'nda yapılan gösteride bin üç yüz kişi tutuklandı ve bunların arasında 89 yaşındaki Russell da vardı.

Russell'ın aktivizmi, tarihteki en olmadık felsefi ikiliyi bir araya getirmiştir. Analitik felsefenin büyükbabası, varoluşçuların en ünlüsü Jean-Paul Sartre'la birlik oluşturmuştur. İki filozof 1966–67 yıllarında Birleşik Devletler'in, Vietnam Savaşı'ndaki rolünü araştırmak üzere Uluslararası Savaş Suçları Tribünü'nün (bilinen adıyla Russell-Sartre Tribünü) başkanlığını yaptılar. Tribün fikri, Russell'ın 1966 tarihli *War Crimes in Vietnam* [Vietnam'da Savaş Suçları] adlı kitabına dayanıyordu ve resmi duruşu olmayan tamamen şahsi bir girişimdi. Kuruluş (diğer şeylerin yanı sıra), "Birleşik Devletler'i uluslararası yasalar kapsamında savaş suçu işlemekten; sivilleri, hastaneleri, okulları, tıbbi kuruluşları ve barajları bombalamaktan suçlu," bulmuştur. Birleşik Devletler'i ayrıca, "Kamboçya'nın bağımsız, tarafsız ve bölgesel bütünlüğünü defalarca ihlal etmekten," ve "bir dizi Kamboçya kasabasının ve köyünün sivil halkına karşı saldırı düzenlemekten," suçlu bulmuştur. Yaşlan-

mak Russell'ın radikalizmini arttırmış ve 1970 yılına gelindiğinde, Che Guevara'nın ABD emperyalizmine karşı dünya çapında devrim çağrısına da destek vermiştir.

Russell'ın felsefe tarihinin en önemli mantıkçısı ve matematikçisi olduğu tartışmasızdır. İdealizmin aleyhine ve atomizmin lehine verdiği faal mücadelenin, yirminci yüzyılda felsefenin akışının değişmesine yardımcı olduğu da ortadadır. Analitik felsefe kendini tükettiği için, Russell'ın felsefe üzerindeki etkisi de azalabilir, ancak matematiğe olan katkıları *Logicomix* adlı grafik romanda etkisini sürdürmektedir.

> Modern felsefe, temelde kendisinin ve düşüncelerinin varoluşunun kesinliğinden hareket eden ve bununla dış dünyanın var olduğu sonucuna ulaşan Descartes ile başlar. Bu, Berkeley ve Kant'la gelişen ve her şeyin benin ortaya çıkışı olduğunu düşünen Fichte ile devam eden gelişim sürecinin sadece ilk aşamasıdır. Bu deliliktir ve felsefe o dönemden bu yana, bu aşırılıktan günlük hayatın sağduyusunun dünyasına kaçmaya çabalamaktadır.
>
> Bertrand Russell, *Batı Felsefesi Tarihi* (1945).

> Benim din konusundaki görüşlerim Lucretius'un görüşleriyle aynıdır. Dini, korkudan doğan bir hastalık ve insan ırkına anlatılmamış bir gizem kaynağı olarak görüyorum. Ancak dinin, medeniyete bazı katkılarının olduğunu da inkar edemem.
>
> Bertrand Russell, "Has Religion Made Useful Contributions to Civilization?" (1930).

Russell düşüncesinin yirmi birinci yüzyıl analitik felsefesine hükmetme derecesini, olduğundan fazla göstermek bile

zordur: Görünüşe göre analitik felsefenin gelişimindeki her aşama, ya onunla ortaya çıkmış ya da onun aracılığıyla aktarılıp, dönüştürülmüştür. Analitik felsefenin kendisi, varlığını diğer tüm filozoflardan daha fazla Russell'a borçludur.

Nicholas Griffin, "Introduction", *The Cambridge Companion to Bertrand Russell* (2001).

26
Martin Buber
8 Şubat 1878 - 13 Haziran 1965

Ben-Sen ilişkisi üzerine kurulu bir diyalog felsefesi geliştiren ve Filistin'de iki uluslu bir devlet isteyen Avusturyalı Yahudi düşünür.

Martin Buber varoluşçuların ilk dindar ve Yahudi olanıydı. Felsefesinde ve siyasi düşüncesinde bireyler, gruplar ve uluslar arasında diyaloğun önemini vurguladı. En önemli eseri olan *I and Thou* [Ben ve Sen]'in (1952) İngilizce çevirisi, 1960–70'lerde geniş bir okuyucu kitlesine ulaştı. Buber, Yahudi Ortodoksluğuyla mücadele eden dindar biriydi. Felsefeyle ilgilendi, Kant, Kierkgaard, Feuerbach ve Nietzsche okudu. Özellikle Nietzsche'nin, düşünmek ve hissetmek ya da plastik sanatlar ve müzik gibi "karşıt" ikilikler arasında var olan gerilim olarak da anlaşılabilecek, varoluşun ya da dışavurumun Apolloncu ve Dionysosçu biçimlerini incelediği *Tragedyanın Doğuşu* (1872) adlı çalışmasından etkilendi.

Ben-Sen İlişkileri

Buber'in *I and Thou* eserinde yakaladığı, Kant'ın idealizmiyle Heidegger ve Sartre'ın varoluşçuluğu arasında, insan olmanın ne anlama geldiğini kavrama anıdır. Nietzsche'ye çok şey borçlu olan afo-

rizma biçimini kullanan Buber varoluşu, insanın öznelliğini dikkate alırken, nesneler dünyasının da –"o" tarafından inşa edilmiştir– yeterli alana sahip olduğundan emin olan bir alanda konumlandırmakla ilgilenmiştir. Ben-O ilişkisi kabaca, bir kişiyle nesneler arasındaki ilişki olarak çevrilebileceği gibi, diğer bir kişiye nesneymiş gibi yaklaşan kişi için de kullanılabilir (Sartre'ın kullandığı Öteki kavramı gibi). Ben-Sen ilişkileri, kişinin diğer bir kişiye, bir diğer özne, tüm yönleriyle bir insan olarak yaklaştığı ilişkilere işaret eder ve burada diğer kişi bir araç değildir (Alman filozof Ludwig Andreas von Feurbach'ın (1804–72) taslak olarak ortaya koyduğu kavram). Buber, Ben ve Senin diyaloğa dayalı prensibini geliştirerek, varoluşun, dilin öncesinde ve ötesinde yatan yapısını açığa çıkardığını düşünmüştür.

Yahudi teoloji geleneğinde Tanrı'nın adı söylenmez (Tevrat'ta Tanrı'dan Yehova olarak bahsedilir ve bu kelime Kral James İncili'ne "Ben neysem oyum", diğerlerine de "ben kimsem oyum" olarak çevrilmiştir). Ancak Buber, eserlerinde sadece Tanrı'nın adını söylemekle kalmaz, aynı zamanda onunla görüşür; Buber, Ben-Sen ilişkilerinde kişinin gerçekten Tanrı'yla karşılaştığını ileri sürer. Kişi, Tanrı'yı zorunlu olarak dua ya da meditasyon gibi geleneksel rotaları takip ederek bulur diye bir kural yoktur. Bilakis Buber, insanlar arasındaki diyalog sürecinde Tanrı'nın beklenmedik bir anda bizi bulduğunu ileri sürer. Bütünüyle karşılıklı bir biçimde deneyimlenen öznelerarasılık anında Tanrı ortaya çıkar.

Uzlaşma ve Toplumculuk

Buber 1933 yılında, Hitler'in iktidara yükselişini protesto etmek için Frankfurt Üniversitesi'ndeki görevinden istifa etti. Alman-Amerikan siyaset felsefecisi Hannah Arendt gibi Buber de "kültürel Siyonist"ti. Nazizm'e verdiği tepki kendini Yahudi yetişkinlerin eğitimine adamak oldu. Kendini, dinsel inanç ve ibadetler aracılığıyla gerçek bir varoluş biçimi bulduğu Hasidik geleneğe tamamen kap-

tırdı. Buber aynı zamanda filozof ve teolog olan Franz Rosenzweig (1886–1929) ile birlikte İncil'i Almancaya çevirdi.

Buber'in hayatındaki iki önemli kayıptan biri 1938 yılında Almanya'yı terk etmek zorunda kalıp Filistin'e gitmesidir. Buber Alman felsefesini ve edebiyatını çok seviyordu ve ana dili olan Almancaya son derece vakıftı. Daha erken bir kaybı da üç yaşındayken yaşamıştır. Anne babası boşanmış ve Buber annesini bir daha görememiştir. Bu tip travmalar çocuklarda genellikle olumsuz reaksiyonlara yol açar; belki ben kavramı tam oturmaz ya da başkalarına karşı kırgınlık duyar veya kişilerarası ilişkilerde güçlük yaşar, ancak Buber'in tepkisi tamamen farklı olmuştur. Diyaloğu teşvik etmeyi ve iletişimi çöktüğü yerden yeniden yapılandırmanın yollarını aramayı hayatının amacı haline getirmiştir. Bu nedenle de 1938 yılında Nazi Almanyası'ndan kaçıp Filistin'e yerleştiğinde, Yahudileri ve Arapları içine alan iki uluslu bir devlet kurulması fikrini öne sürmüştür. Buber'in Ben–Sen felsefesini dini olarak uyguladığı, hiç kimseyi bu düşüncenin kapsamı dışında bırakmadığı söylenebilir. İsrail'in kurulmasının ardından Buber, Kudüs Musevi Üniversitesi'nde ders vermeye başlamıştır. *Paths in Utopia* [Ütopyadaki Yörüngeler] (1946) adlı kitabı onun toplulukçuluğun (sosyal örgütlenmeye ve siyasi eyleme etik yaklaşım) erken dönem öncülerinden biri olduğunu ortaya koyar. Buber'in toplulukçuluğu, bireysel eylemden ziyade kişilerarası ilişkilerin ve ortak çabanın toplumların inşasındaki olumlu güçler olduğuna dair görüşüne dayanır.

Buber'in öneminin tek sebebi, arkadaşı dindar varoluşçu Gabriel Marcel (1889–1973) ile birlikte varoluş kavramını geliştirmesi ya da öznelerarasılık fenomeninin tüm inançlardan öğrencilere ya da hiçbir inancı olmayanlara çekici gelecek olması bile olsa, çalışmalarının yirmi birinci yüzyıl ilerlerken "yeniden keşfedilmesi" ve ontoloji ile felsefi teoloji kanonunda daha önemli bir yere gelmesi olasıdır.

Eğer *Sen* denildiyse, *Ben–Sen* birlikteliğinin *Ben*i de birlikte söylenmiştir.

Eğer *O* denildiyse, *Ben–O* birlikteliğinin *Ben*i de birlikte söylenmiştir.

Temel kelime olan *Ben–Sen* ancak bütün varlığıyla dile gelebilir.

Temel kelime *Ben–O* tüm varlığıyla asla dile gelemez.

Martin Buber, *I and Thou* (1923).

27
Albert Einstein
14 Mart 1879 - 18 Nisan 1955

Görelilik kuramlarını ilk kez ileri süren Alman fizikçi.

Einstein –adı artık deha ile eş anlamlıdır– uzay, zaman ve yerçekiminin doğasını açıklamak üzere geliştirdiği yeni kuramlarıyla Newtoncu fizikten tamamen kopmuştur. Einstein'ın çalışmaları tarihe geçen diğer bilim insanlarının çalışmalarından çok daha fazla bilinir. Neredeyse herkes kütle ve enerjinin birbirine dönüştürülebileceğini gösteren $E=mc^2$ şeklindeki matematik formülü duymuştur. Bu denklemi biliriz; çünkü bu denklem, atom bombasının ve onun ardından nükleer silahların üretilmesini mümkün kılmıştır. İnsanlık tarihinde hiçbir bilimsel keşfin bundan daha büyük bir etkisi olmamıştır. Bu denklem, evrenin yaradılışını ve fiziksel dünyanın yapısını anlamanın yanı sıra dünyayı yok etmek için gerekli olan bilgiyi de kapsaması bakımından oldukça önemlidir.

Yirmi birinci yüzyıl standartları düşünüldüğünde, Einstein'ın bilimde başarıya giden yolu pek de alışılmış türden değildir. Almanya'nın Ulm kentinde itaatkar olmayan Yahudi bir ailede doğan Einstein'ın babası, amcasıyla birlikte direkt akıma (DC) bağlı elekt-

rikli ekipmanları üreten bir şirket kurdular. Bu iş başarılı olmadı, çünkü alternatif akımın (AC) destekçisi Amerikalı kaşif Thomas Edison (1847–1931) nihayet "akımlar savaşını" kazandı (AC'nin üretilmesi daha ucuzdu).

Genç Einstein'ın matematiğe doğal bir yeteneği vardı ve çocukken geometri üzerine ilk ders kitabı *Euclid's Elements*'i [Öklid'in Öğeleri] (M.Ö 300) okuyup, özümsemiş ve gençlik yıllarında da Kant'ın *Saf Aklın Eleştirisi* (1781) çalışmasını okumuştur. Münih'teki Luitpold Gymnasium'da öğrenci olan Einstein'ın dersleri pek iyi değildi (okulun ezbere dayalı öğretim sistemine karşı çıkıyordu). Şirket batınca aile İtalya'ya taşındı ve on altı yaşındaki Albert, matematik ve fizik alanında başarılı olmasına rağmen Zürih'teki İsviçre Federal Politeknik'e giremedi. Bir yıllık ek çalışmanın ardından bu okula kabul edilen Einstein, matematik ve fizik alanında dört yıllık eğitmenlik diploması aldı.

Mezun olduktan sonra öğretmenlik yapmak için iki yıl iş arayıp bulamayan Einstein, Bern'e giderek yedi yıl boyunca federal patent kurumunda çalıştı. Aralarında elektromanyetik aletlerin de bulunduğu patent başvurularının değerlendirilmesi işinde yardımcı denetmen olarak çalışıyordu. Fiziğin en büyük dehası için tuhaf bir iş gibi görünse de patent ofisinde çalışmak Einstein'a, genellikle fizik alanında temel sorunlar çıkaran keşifleri yakından inceleme fırsatı verdi. Bu sorunlar üzerine düşünmek ünlü bilim insanının *annus mirabilis*i [mükemmel yıl] olarak adlandırılan 1905 yılında ünlü bilimsel yazılarını hazırlamasına zemin hazırlamıştır; bu yazılar arasında "On a Heuristic Viewpoint Concerning the Production and Transformation of Light" (photoelectric effect) [Işığın Oluşumu ve Dönüşümü Üzerine Bir Görüş, (foto-elektrik etki)], "On the Motion–Required by the Molecular Kinetic Theory of Heat –of Small Particles Suspended in a Stationary Liquid" (Brownian Motion) [Durağan Bir Sıvı İçerisinde Asılı Kalan Parçacıklarının Moleküler Kinetik Kuramı Çerçevesindeki Hareketleri Üzerine, (Brown

Hareketi)], "On the Electrodynamics of Moving Bodies" (special relativity) [Hareketli Cisimlerin Elektrodinamiği, (özel görelilik)] ve "Does the Inertia of a Body Depend upon Its Energy Content?" (mass–energy equivalence) [Bir cismin eylemsizliği enerji içeriğine bağlı mıdır? (kütle–enerji denkliği)] yer alır.

1905: Einstein'ın *annus mirabilisi*

Einstein'ın 1905 yılında yayımladığı dört çalışma, modern fiziğin kuramsal zeminin büyük kısmını oluşturur. "Işığın Oluşumu ve Dönüşümü Üzerine Bir Görüş" adlı çalışmasıyla da enerji miktarı kavramını oluşturmuştur –bu, ışığın birbirinden ayrık "paketler" ya da "miktarlar" halinde iletildiği fikridir. Bu keşif, James Clerk Maxwell'in (1831–79) geleneksel elektromanyetik kuramını ve uzun süredir hakim olan enerjinin sonsuza dek bölünebilir olduğu fikrini altüst etmiştir. (Max Planck (1858–1947), ışığın boşlukta yol alabildiği minimum bir zaman aralığı olduğunu göstermiştir, bu Planck Değişmezi olarak bilinir.) Einstein'ın fotoelektrik etki olarak bilinen bu keşfi, 1921 yılında aldığı Nobel Ödülü'nde adı öncelikle geçen çalışmasıdır.

Einstein'ın 1905 yılında yayımladığı çığır açan "Durağan Bir Sıvı İçerisinde Asılı Kalan Parçacıklarının Moleküler Kinetik Kuramı Çerçevesindeki Hareketleri Üzerine" adlı ikinci makalesiyle atomların varlığını ispat etmiştir. Atomun maddenin temel ufak birimi olduğu kavramını ilk kez Leucippus (İ.Ö 5. yüzyıl) ardından da Demokritos (460–370 İ.Ö) ileri sürmüştür. Einstein'a kadar atomların varlığı ispat edilememişti. Atomların varlığını, Robert Brown (1773–1858) tarafından geliştirilen Brown hareketi kavramını kullanarak gösterdi. Bu kavram sıvı ya da gaz içerisinde asılı kalan parçacıkların gelişigüzel devinimlerini izah etmek için geliştirilmişti. İşin aslı, Einstein'ın fikrinin gelişimi –parçacık kuramı– Brown'un geliştirdiği bu erken dönem anlayışla doğrudan bağlantılıdır.

1905 yılında yazdığı üçüncü makalesi, "Hareketli Cisimlerin

Elektrodinamiği Üzerine" Einstein'ın görelilik kuramını ortaya koyar. Bu kuram iki varsayım üzerine kuruludur; ilki *eylemsizlik yasaları tüm fiziksel fenomenleri tanımlarken birbirine eşittir;* ikincisi ise, *ışığın hızı, gözlemcinin yol aldığı hızdan ya da ışığın geldiği kaynaktan bağımsız olarak tüm gözlemciler için sabittir.* Eylemsizlik yasası (ya da Newton'un eylemsizlik çerçevesi ya da referans sistemi) ölçümlerin alınabildiği ve dış bir kuvvet olmadığı müddetçe doğrusal hareketle, sabit hızda ilerleyen cisme işaret eder. Işık hızı, (299,792,458 m/s) gözlemcinin hızından bağımsız olarak sabittir, değişmez. Dolayısıyla, gözlemci ne kadar hızlı giderse gitsin, ışık hızını geçemez. Gözlemci, ışık hızına yaklaştıkça uzay, zaman ve ışık ölçümleri onun için göreceli olmaya başlar. Bunun sonucunda saatler yavaşlar, uzunluk kısalır, kütle yoğunluk kazanır ve bu etkiler gözlemci ışık hızına yaklaştıkça artar. Bir eylemsizlik çerçevesinden ölçümlendiğinde eş zamanlı görünen durumlar, farklı bir eylemsizlik çerçevesiyle ölçümlendiğinde eş zamanlı görünmeyecektir. Bu tespitin önemli bir sonucu da uzay ve zamanın ayrı şeyler olmadığıdır; uzay ve zaman, –uzayın zaman da dahil üç boyutu– Herman Minkowski (1864–1909) tarafından matematiksel olarak da geliştirilen uzay-zaman kavramı şeklinde, bir bütün olarak vardır. Einstein'ın özel görelilik kuramının en önemli pratik sonucu enerji ve kütlenin birbirine eşit olduğu sonucudur.

Bilimin en ünlü denklemi olan $E=mc^2$, Einstein'ın 1905 yılında yayımladığı ve özel görelilik kuramının temel sonucunu inceleyen dördüncü *annus mirabilis* çalışmasından gelmektedir: "Bir cismin eylemsizliği enerji içeriğine bağlı mıdır?"

Denklem şu şekilde açılır: cismin eylemsiz haldeyken enerjisi (E), onun kütlesi (m), çarpı ışık hızının (c) karesine eşittir: $E=mc^2$. Bu denklemde enerjiye dönüşen *kütle* değil, *maddedir* (kütle onun ölçümüdür). 1919 yılında Einstein, kütle–enerji eşitliğini "özel görelilik kuramının en önemli sonucu," olarak tanımlamıştır. ("What is the Theory of Relativity?", 1919). Bu denklem modern fiziğin çe-

kirdeğidir ve nükleer parçalanmaya ve birleşmeye yol açan atomun sırrını kavramakta ve nükleer silahların gelişiminde temel adımdır. Einstein'ın bu denklemi, hızlandırılmış parçacıkların ne denli büyük bir kütleye ulaşabileceklerini ve dolayısıyla nükleer patlama esnasında devasa ölçülerde enerji açığa çıkarabileceklerini göstermiştir.

Genel Görelilik Kuramı ve Kuantum fiziği

Einstein'ın özel görelilik kuramı eylemsizlik çerçeveleri ile ilgilenirken, genel görelilik kuramı (1916) *eylemsiz olmayan* –birbiriyle bağıntılı olarak ivme kazanan– sistemlerde neler olduğuyla ilgilenir. Genel görelilik kuramı, günümüzde uzay-zamanın maddeyle bağıntılı olarak kavislenen metrik özelliği olarak anlaşılan yerçekiminin Newton modelini altüst etmiştir. Einstein'ın evrenin atomik yapı taşları şeklindeki yeni tanımı ve yerçekiminin nasıl işlediğine dair getirdiği açıklama, toplum bilincinde yer eden çoğu fiziksel fenomenin anlaşılmasını ve üzerinde fikir yürütülebilmesini sağlamıştır. Kara delikler, –uzayda yerçekiminin son derece yoğun olduğu öyle ki ışığın bile çıkamadığı bölgeler– sönmüş yıldızların bulunduğu alanlar gibi.

1905 yılında fotoelektrik üzerine yazdığı yazıda Einstein, ışığın, *quanta* olarak adlandırılan enerji "paketlerinden" meydana geldiğini ileri sürmüştür. Einstein, ışığın maddeyle olan etkileşimi sonucunda *quanta* olarak emilip, yayıldığını göstermiştir. Işığın doğasının bu şekilde kavranması, parçacık fiziğinin gelişiminde temel rol oynayacaktır ve atomun özünde bir çekirdek olduğu, bu çekirdeğin negatif yüklü elektronlar, pozitif yüklü protonlar ve nötr elektrikli nötronlarla çevrili olduğu gösterilecektir. Ancak Einstein dördüncü bir temel parçacık daha olduğunu ileri sürmüştür; ışık ve elektromanyetik güç taşıyan *foton*. Fizikçiler Einstein'ın fotonunu kabul etmekte ağır davrandılar, ancak on beş yıllık deney süreci fotonun varlığını teyit etti. Anti-foton fiziğinin belki de en önemli ismi Neils Bohr (1885-1962), sonunda Einstein'ın bu keşfini kabul etmiştir.

Einstein ve filozoflar

Einstein, bilim için yeni dünyaların kapısını açmanın yanında, filozoflar için de pandoranın kutusunu açmıştır. İ.Ö üçüncü yüzyılda Öklid, bir dizi aksiyomatik kanıta dayanarak geometrinin prensiplerini oluşturmuştur ve yirmi üç yüzyıl boyunca da hüküm sürmüştür. Einstein'ın genel görelilik kuramı ortaya çıkana kadar "Öklid" olarak adlandırılmadığı halde, görelilik kuramından önce var olan tek geometri de odur. Einstein'ın kuramının sonuçlarından biri de, cisimlerin güçlü yerçekimi kuvvetlerinden kaynaklanan uzay ve zamanın (uzay-zaman) bükülmesini izah etmek için Öklidyen olmayan geometrinin ortaya çıkışıydı.

Immanuel Kant'ın dünya görüşünün bir kısmına –filozoflar ya onun fikirlerini geliştirmek ya da yeni fikirleriyle karşı çıkmak durumunda olduklarından tüm modern döneme damgasını vurmuştur– Einstein tarafından ciddi bir biçimde meydan okunmuştur. Kant'ın aşkın idealizmi, Öklityen geometrinin sentetik *a priori* doğruluğuna inanmasına dayanıyordu. Kant'ın bütün sistemi, Einstein'ın uzay-zaman büküldüğünde üçgenlerin iç açılarının toplamının 180 derece etmediğini keşfetmesiyle çöktü mü? Uzay-zamanın düz değil kavisli olması önemli mi? Kant'ın uzayın aşkın ideali argümanına geometriden vardığı ve argümanının "geometri üzerine düşünceleriyle yakinen bağlantılı" olduğu doğrudur, ancak neticede Kant'ın uzayın idealliği doktrini ona bağlı değildir (bkz. Allison, *Kant's Transcendental Idealism,* 1983), bunu kabul edersek sorunu da çözmüş oluruz. Einstein'ın, güneş sistemimizin meydana gelişimini izah etmek için, bilim-felsefeyi kuramsallaştırma ve meydana getirme biçimi, 300 yıl önce nebula hipotezini düşünebilen kahramanı Kant'ınkinden farklı değildi (Kant'ın elindeki bütün bilimsel araç gereç, kalem, kağıt ve kendi aklıydı). Kant'ın açıklaması varyasyonlarıyla birlikte bugün de geçerliliğini korumaktadır. Bu anlamda Einstein, temelde bir bilim insanı da olsa, Kant'ın varisi olarak görülebilir.

Einstein'ın görelilik ve dalga parça ikiliği (ışık, gözlemcinin konumuna ve bakış açısına göre dalga ya da parçacık özelliği gösterir) gibi keşiflerinin sonuçları sadece bilim alanında değil, her tür araştırma alanında oldukça büyük etkiler yaratmıştır. Einstein'ın perspektife yaptığı vurgu, bilim için sorun yaratsa da aynı zamanda bilimin nesnellik kavramını (ve üstü kapalı olarak öznellik kavramını) daha olgun bir biçimde kavramasını sağlamıştır.

Bilimin ötesindeki mirası

Bir süre sonra İsviçre vatandaşlığına geçecek olan Einstein Almanya'da doğdu ve ardından çoğu Avrupalı Yahudi entelektüel gibi 1933 yılında Hitler'in "Nihai Çözümünden" kurtulmak için Birleşik Devletler'e göç etti. Her ne kadar keşifleri atomun yıkıcı gücünü ortaya çıkarmış olsa da Einstein bir pasifistti. Bilimsel düşüncesinin altında Kantçı geleneğe derin ahlaki bir bağlılık yatıyordu. Bilimi iyi ya da kötü amaçlar için "güçlü bir araç" olarak görüyor, onu öldürmek için de kullanılabilecek faydalı bir araç olan bıçağa benzetiyordu. Einstein'ın düşünceleri, eşit ölçüde içgüdü ve zekadan meydana gelmiştir: "Benim pasifistliğim içgüdüsel bir histir, bu his beni ele geçiriyor çünkü insanın öldürülmesi tiksindirici bir şey. Tutumum entelektüel kuramlardan değil, zalimliğin ve nefretin her türlüsüne karşı duyduğum derin antipatiden kaynaklanıyor."

> Genel görelilik kuramı kökenini, Galileo ve Newton'un döneminden bu yana bilinen, ancak tüm kuramsal yorumların kaçırdığı bir gerçeği izah etme çabasına borçludur. Eylemsizlik ve bir cismin ağırlığı gibi kendi içlerinde tamamen ayrı olan bu iki şey, tek ve aynı sabitle, kütle ile ölçülür. Bu paralellikten ortaya çıkan, gözlemlenen sonuçlar yerçekimsel alana bağlı olduğundan, belli bir koordinat sisteminin ivme kazanıp kazanmadığını ya da hareketinin doğrusal olup olmadığını deneyle keşfetmenin

imkansız olduğudur (genel görelilik kuramının prensibi de budur). Yer çekimi devreye girer girmez, eylemsizlik sisteminin kavramlarını çökertir.

Albert Einstein, "The Fundaments of Theoretical Physicis" (1940).

Seçeneğim olduğu sürece, siyasi özgürlüğün, hoşgörünün ve yasalar önünde tüm yurttaşların eşit olmasının kanun olduğu bir ülkede yaşayacağım... Bu koşullar şu anda Almanya'da mevcut değil.

Albert Einstein, "Manifesto" (1933).

Bir gazeteci bir keresinde Albert Einstein'a, Isaac Newton'dan bu yana yaşamış en büyük bilimsel dehaya, başarı formülünün ne olduğunu sormuştur. Büyük düşünür bir an düşünüp ardından, "Eğer A başarıysa, formülün A=X+Y+Z.X olduğunu söyleyebilirim, X çalışmak Y de eğlenmek," demiştir.
Peki ya Z? diye sormuştur gazeteci.
"Çeneni kapamak," diye yanıtlamıştır.

Michio Kaku, *Einstein'ın Evreni* (2004).

28
Jose Ortega y Gasset
9 Mayıs 1883 - 18 Ekim 1955

Skolastisizmin boyunduruğu altında ter döken İspanyol felsefesini modernize etmiştir.

Jose Ortega y Gasset yirminci yüzyıl İspanyol felsefesinin oluşumunda önemli role sahiptir. İspanya'nın diğer tüm Avrupa ülkelerinden daha uzun süre Katolik Kilisesinin etkisinde kalması sonucun, Ortaçağın etkisi devam etmiş ve Aydınlanma fikirlerinin bu ülkede tutunması zaman almıştır. Ortega'nın misyonu, felsefeyi fazla basitleştirmeden popüler hale getirmekti. *What is Philosophy*? [Felsefe Nedir?] (1957) adlı çalışması İspanyol düşüncesinde bir dönüm noktası olmuştur. Gazetede yayımlanan bir dizi makaleyle, Husserl'in fenomenolojisini İspanyol okuyuculara tanıtmıştır (babası, annesinin ailesine ait olan *El İmparcial* adlı gazetenin yöneticisiydi). Baskıcı bir rejimde Ortega, zenginliğin ve ayrıcalığın gücünü modern fikirleri yaymak için kullandı. Bu tip fikirleri geliştirebileceği bir dizi gazete kurdu: *Faro* (1908), *Espana* (1915–23), *El sol* (1917) ve *Revista de la Occidente* (1923–36). Felsefe tarihi üzerine verdiği konferanslar açık anlatım dilinin ne olduğuna örnek teşkil etmiş ve büyük dinleyici kitleleri toplamıştı. Aslına bakılırsa, Or-

tega felsefeyi geniş kitlelere yaymaktaki ustalığı bakımından Alman filozof Christian Wolff (1679–1754), Fransız Henri Bergson ve Amerikalı William James gibidir.

Razon vital

Elan vital [yaşamsal dürtü] Bergson'ın felsefesinin temel kavramlarından biridir; bu kavramı, insanın evrimini Charles Darwin'in indirgemeci ifadelerinden başka biçimde tanımlamak için kullanmıştır; kavramı ayrıca insanın yaratma dürtüsünü tanımlamak için de kullanır. Ortega'nın düşüncesinin ardında yatan temel kavram *razon vital* ya da yaşamsal akıldır ve bu kavramı *razon historica*, tarihsel akıl olarak geliştirmiştir. Ortega yaşamsal akıl fikrini *yo soy yo y mi circumstancia,* "Ben kendimim ve kendi koşullarımım" şeklinde özetler. Jean-Paul Sartre'ın insanı kendi *durumu* bağlamında ele alan varoluşçu yaklaşımından ziyade, Ortega'nın felsefesi, insanın dünyayla olan etkileşimini merkeze alır; bu etkileşim içgüdüselken, kapsadığı olasılıklar akılla tanımlanabilir. Ortega'da akıl kavramı Husserl'den etkilenmiştir ve bilincin aktif olarak, sürekli değişen "koşullar"da inşa ettiği duyumsal sezgiye işaret eder.

Ortega'nın felsefesinin sıra dışı olan tarafı sadece insanın tarihsel bağlam içerisindeki yeriyle ilgilenmiş olması değil, aynı zamanda İspanya'nın nasıl bir ulus olması gerektiğine dair bir yönerge de ileri sürmesidir. Ortega, Alman filozof Wilhelm Dilthey'ın (1833–1911) bilimsel tarih kavramından etkilenmiştir (bu kavram Ortega'nın 1951 yılında tanıştığı Martin Heidegger'i de etkilemiştir). Ortega'ya göre, *Ben kendimim ve kendi koşullarımım* hükmü, yazılarını kaleme aldığı dönemde özellikle İspanya'nın koşullarına da işaret ediyordu.

İspanya yirminci yüzyılın başında hâlâ Ortaçağ Kilisesinin öğretilerinin etkilerinden muzdariptir ve durumu siyasetle daha da karmaşık bir hal almıştır. 1923 yılına gelindiğinde İspanya kralı, 1930'a kadar ülkeyi yönetecek olan General Miguel Primo de Rivera'nın

(1870–1930) diktatörlüğünü kabul etti. Cumhuriyetçilerle sağkanat Milliyetçileri karşı karşıya getiren İspanyol İç Savaşı, 1936'dan 1939'a kadar ülkeyi ikiye böldü ve 1975 yılına kadar General Francisco Franco'nun (1892–1975) diktatörlüğünde kaldı. Felsefenin durumu oldukça zordu. Faşist milliyetçiler araştırmaya ve tartışmaya Katolik Kilisesi'nden daha sıcak bakmıyorlardı.

Miguel de Unamuno y Jugo

Filozof Miguel de Unamuno y Jugo (1864–1936), içerisinde aklın yanı sıra Hıristiyan düşüncesinin de yer aldığı bir felsefe oluşturmayı denedi. Fikirlerini, felsefesinde olduğu kadar şiirlerinde ve romanlarında da ifade etti; *The Tragic Sense of Life* [Yaşamın Trajik Anlamı] (1911, 1912) en ünlü çalışmasıdır. Ancak Unamuno, İspanya'yı ele geçiren siyasi karmaşanın kurbanı olmuştur. 1914 yılında Salamanca Üniversitesi'ndeki rektörlük görevinden kovulur ve Rivera'nın diktatör olduğu dönemde Fransa'ya sürgün edilir. 1931 yılında Salamanca'daki görevini yeniden alır ve beş yıl sonra da Franco'yu eleştirmek suçuyla tutuklanır. Salamanca'da oldukça hararetli geçen halka açık bir söyleşide, faşist Jose Millan-Astray y Terreros (1879–1954) "Entelijansiya'ya ölüm!" diye bağırdığında Unamuno, "Burası akıl sahibi kimselerin tapınağıdır ve ben de baş rahibiyim. Sen bu tapınağın kutsal varlığını kirletiyorsun. Kazanacaksın çünkü kaba güce sahipsin. Ama inandıramayacaksın. İnandırabilmek için ikna etmek gerekir ve ikna etmek için gereken şeyler sende yok: akıl ve mücadelende haklılık," diye yanıt vermiştir.

Unamuno'nun öğrenme biçimi olağanüstüydü ve erken dönem varoluşçularından Kierkegaard ile pragmatist William James'in çalışmalarını İspanyol halkının ilgisine sundu. Ortega felsefi fikirlerini kitlelere aktarmakta oldukça başarılıydı, bunun sebebi kısmen medyaya erişiminin olması ve son derece başarılı bir konuşmacı olmasıydı. Ancak Unamuno aynı zamanda çalışmalarının anlaşılır olması için uğraşan net ve öz bir düzyazı ustasıydı.

Fenomenoloji ve edebiyat

Alışılmadık bir biçimde Ortega'nın, *Meditations on Quixote* [*Don Quijote Üzerine Düşünceler*] (1914) adlı çalışmasında fenomenolojik yöntemleri kullanmasının pragmatik bir amacı vardı. Miguel de Cervantes'in (1547–1616) bu muhteşem romanının eleştirel okumasında fenomenolojik bir yaklaşım sergileyen Ortega, oldukça önemli iki özgün şey yapmış oluyordu. Fenomenolojinin eleştirel kurama nasıl entegre edilebileceğini gösteriyordu (kıta felsefesinin edebi eleştirmenleri metin analizinde yeni yollar açmak için bu yaklaşımı kullanacaklardı). Ortega'nın *Meditations on Quixote* çalışmasındaki ikinci başarısı ise İspanya'nın muhafazakar kültüründe popüler kalmış bir on yedinci yüzyıl metnini kullanarak, İspanya'nın mevcut durumuyla ilgili gözlemler yapması ve durumun hangi noktaya gitmesi gerektiğini belirtmesidir. Ortega'nın estetik anlayışı, bireyle kitleler, grup ve devlet arasındaki ilişkiyi inceleyen etik ve siyasi bir felsefeyle ilgilidir. *Meditations* çalışmasında şunu beyan eder: "Bugün hakikat, mükemmel güzellik, kıymetli olarak görülen her şey, bir zamanlar bir bireyin ruhunda, onun merakları ve humoruyla karışarak doğmuştu."

Totalitarizmi felsefenin düşmanı olarak gören Ortega, kitle hareketlerini de eleştiriyordu. *Kitlelerin Ayaklanması* (1930) adlı çalışmasında, kitlelere hitap eden despotların yönetimine karşı eğitimli vatandaşlardan bir azınlığın siyasi liderlik yapması gerektiğini ileri sürer. Eylemsizlik yerine çaba sarf etmeye değer verir –kitlelerin eylemsizliği totalitarizmin ön koşuludur. Ortega liderliğin "üstün azınlıklardan", bir tür yeni entelektüel aristokrasiden gelmesini istiyordu. Sadece *felsefesi olan* değil hem de felsefe ile *yönetilen* bir İspanya yaratmak için sarf ettiği çabanın sonu yoktu. *Kitlelerin Ayaklanması*'nda şöyle beyan ediyordu: "Avrupa'da bir kez daha hakiki bir felsefe egemen olduğu zaman –ki Avrupa'yı kurtarabilecek tek şey budur– işte o zaman Avrupa, insanın, hoşuna gitsin ya da gitmesin, doğasının onu daha yüksek bir otorite aramaya zorladığı-

nı anlayacaktır. Eğer insan bu otoriteyi kendi adına bulmayı başarırsa, o üstün bir insandır; eğer bulamazsa o kitleden biridir ve otoriteyi kendinden üstün olanlardan almak zorundadır."

> Fikirler söz konusu olduğunda, herhangi bir tema üzerine derinlemesine düşünmek, eğer olumlu ve dürüstse, düşünen kişiyi kaçınılmaz olarak etrafında hüküm süren düşünceden ayırır, ki ayrıldığı düşünce, şu anda tahmin edebileceğinizden daha ciddi nedenlerden dolayı "kamusal" ya da "popüler" fikir olarak adlandırılıyor olabilir. Her entelektüel çaba, bizi basmakalıplıktan uzaklaştırır ve kendimizi alışkın olmadığımız düşüncelerin içinde bulduğumuz, sonu münzevi yerlere çıkan gizli ve zor yollardan götürür. Derinlemesine düşünmemizin sonuçları budur.
>
> Jose Ortega y Gasset, *What is Philosophy?* (1957).

> Şu anda Avrupa'nın kamusal yaşamında, hastalıklı ya da iyi, son derece önemli bir olgu vardır. Bu olgu kitlelerin sosyal iktidarın tümüne ulaşıyor olmasıdır.
>
> Jose Ortega y Gasset, *Kitlelerin Ayaklanması* (1930).

29
Karl Jaspers
23 Şubat 1883 - 26 Şubat 1969

Nazilere karşı çıkan ve psikiyatriden felsefeye geçerek hümanist varoluşçuluğun temellerini atan Alman filozof.

Karl Jaspers ve Martin Heidegger varoluşçuluğun kurucularıdır. Onlardan önce Kierkegaard ölümün karşısında öznellik ve kaygıya yönelik dertleri de içeren varoluşçuluğun asli temalarının habercisi olmuştur. Onların ardından Jean-Paul Sartre varoluşçuluğun Fransa'da hüküm sürdüğü İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarından 1960'lara kadar olan dönemde bu akımın temalarını romanlarında, oyunlarında ve felsefi çalışmalarında geliştirmiştir. Ancak iki kurucudan biri olan Heidegger, Nazi Parti'sine üye olarak siyasi ve ahlaki duruşundan ödün vermiştir. Ardından Sartre, çoğu kişiden çok daha uzun süre Stalin ve Mao'yu destekleyecektir. Bu modern varoluşçular arasında sadece Jaspers liberal demokrasiyi savunmuş, öznel yaşam kaygısına yaklaşırken, bilimi ve dini temel bileşenler olarak bünyesinde barındıran bir varoluş felsefesi geliştirmiştir. Modern tarihin en çalkantılı döneminde orta yola cesurca bağlı kalması onu hümanist varoluşçuluğun yegane kurucusu yapar. Jaspers'in temel felsefi eserleri, üç ciltlik *Philosophy* [*Felsefe*] (1932) ve İngilizce'ye

Of Truth [*Hakikate Dair*] şeklinde çevirebileceğimiz *Von der Wahrheit* (1947) adlı çalışmadır. Bin sayfayı aşkın devasa bir çalışma olan *Von der Wahrheit* Jaspers'in felsefesinin olgunlaşmış ifadesidir ve şüphesiz gelecekte yeniden keşfedilip, takdir edilecektir.

Jaspers'in "felsefe öncesi" dönemi

Jaspers hukuk eğitiminin ardından Heidelberg'de tıp ve psikoloji alanında doktora yaptı ve nihayet Heidelberg'de Felsefe Profesörü oldu. Kant, Nietzsche ve Kierkegaard erken dönemlerinde etkilendiği isimlerdir. Felsefeye olan eğilimi psikiyatrik teşhisin mevcut yöntemini sorgulamasına sebep olmuştur; teşhislerden daha fazlasına bakıp, hastaların biyografisini incelemiştir. O dönemde devrim niteliği taşıyan yöntemi günümüzde psikiyatrik uygulamaların rutini haline gelmiştir. İki ciltlik çalışması *General Psychopathology* [Genel Psikopatoloji] (1913) herkesin üzerinde fikir birliğine vardığı bir metin olmuştur. 1919 yılında *Psychologie der Weltanschauungen (Dünya Görüşlerinin Psikolojisi)* çalışmasını yayımladı. Bu çalışma hâlâ İngilizceye çevrilmiş değildir ancak başlık, Jaspers'in düşüncesinin nasıl geliştiğine ve ne yöne doğru ilerlediğine dair bir fikir vermektedir; çalışmasında Wilhelm Dilthey ve Friedrich von Schelling okumalarına da yer vermiş ve onların yorumbilgisini yeni çağa uyarlamıştır. Bu "felsefe öncesi" döneminde Jaspers bilimin önemli olduğuna dair güçlü bir inanç geliştirmiştir. Aynı zamanda dine ve inanca da değer vermiştir (Kierkegaard'nun "inanç sıçraması" kavramından etkilenmiştir). Ancak, Jaspers'in bilime ve dine olan saygısında bazı ciddi tereddütler de vardı: Kişiye özel bir Tanrı'ya ya da bilimin nesnelliğine inanmıyordu. Kesinlik konusundaki şüpheciliğinde rakipsizdir.

Jaspers'in olgun dönem felsefesi

Jaspers felsefesi geliştikçe bir dizi diyaloğa da girmeye başladı. Sosyolog Max Weber ve Georg Simmel'le (1858–1918) ayrıca Marksist

edebiyat kuramcısı György Lukacs (1885–1971) ile vakit geçiriyordu. Jaspers'in çalışmaları ayrıca Edmund Husserl'in fenomenolojisinden etkilenmiştir. Başarılarından biri psikiyatri hastalarının tedavisine fenomenolojik yaklaşımı yerleştirmiş olmasıdır. Bu klinik deneyim onun *sınır-durum* –insanın suçluluk ya da kaygı duygusunu aşırı uçlarda yaşadığı an– kavramını geliştirmesini sağladı. Bu anlarda insanın saptanmamış özgürlük potansiyeli, aşkınlık olasılığı olarak kendini gösterir. Bilim ve kendini deneyimlemek –*Existenz*– indirgenemez olan aşkınlığın nihai hedefinin özneleridir (ve hedefe giden yolun yöntemleridir).

Jaspers'in amacı Kant'ın aşkın idealizminden insan özgürlüğünü tanımlayacak bir yol çıkartmak ve öznenin iç yaşantısını yeni keşiflere ve kendi psikiyatr deneyimlerine dayanarak tanımlamaktı. Öznenin *kendisi bir yöntemdir* çünkü Jaspers'in görüşüne göre felsefe, sadece müfredattaki bir başlık ya da kütüphanelerde yaşayan tarih değil, aralıksız bir etkinliktir. Jaspers sınır-durumlar üzerine yoğunlaşırken, Kierkegaard'nun kişisel olanla ilgili kaygısını paylaşır ancak felsefenin ilgisini öznenin deneyiminden, öznenin bu deneyimle olan *ilişkisine* yöneltir. Bu yaklaşımıyla Paul Ricoeur'ün (1913–2005) yorumbilgisini ve Jürgen Habermas'ın iletişimsel rasyonalitesini önceden haber vermiştir diyebiliriz. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından, Nazi sonrası Almanyası'nda Jaspers, çabalarının büyük kısmını liberal demokrasiyi teşvik etmeye adamıştır.

Heidegger ve Naziler

Jaspers 1910 yılında Gertrud Mayer'le evlendi. Karısının Yahudi olması kariyerinin gidişatını belirleyecek ve arkadaşı, kimi zaman da birlikte çalıştığı Martin Heidegger ile yollarının ayrılmasına neden olacaktı. Jaspers'in Üçüncü Reich karşısında sergilediği ahlaklı ve cesur tutum, yaltaklanarak Nazilerin gözüne girmeye çalışan Heidegger'in tavrıyla taban tabana zıttır. Jaspers Heidegger'le ilişkisi olan Hannah Arendt'i, Heidegger onu bıraktıktan sonra doktora

öğrencisi olarak almıştır (Arendt Yahudiydi ve tezi Aziz Augustine'in sevgi kavramı üzerineydi). İki adam birbirinden ancak bu kadar farklı olabilirdi. Bir hekim ve bir hümanist olan Jaspers öğrendiklerini öznelerarasılığı teşvik eden bir felsefe yaratmak için kullanırken, kendinden başka kimseye faydası dahi olmayan Heidegger *Dasein*'i ya da insanoğlunu, ölüme yönelik varlığın zamansal koşulu içine yerleştirmiştir.

Sevme mücadelesi

Jaspers felsefesinin kalbinde sevme mücadelesi kavramı vardır. Bu kavramla ifade edilen her bir insanın ya da *Existenz*'in bir diğeriyle karşılaşma biçimidir (Sartre'ın şeyleştirilmiş Öteki kavramı değil). Bu kavram Jaspers'in Hegel'in *ölüm mücadelesi* kavramına getirdiği yorumdur. Ölüm mücadelesi kavramı, öznellikler birbirleriyle karşılaştıklarında ötekinin bilincini tanımadan girişilen üstünlük mücadelesine işaret eder (Hegel'in efendi/hizmetkar diyalektiğinin ardında yatan temel kavram). Naziler, 1937 yılında Heidelberg'deki işinden ettiklerinde Jaspers, Frankfurt'ta bir dizi konferans vermiştir ve bu konferanslar daha sonra *Varoluş Felsefesi* (1956) adıyla yayımlanacaktır. Bu konferanslarda, "*Existenz* durumunda kişinin kendisinin şimdiki zamanda konuştuğu" bir koşulu tasvir ederek varoluşçu bir ontoloji başlatmıştır. Bu koşul içinde "O diğer *Existenz* ile yeri doldurulmaz bir birey olduğunu bilerek konuşur."

Heidegger'in Almanyası'nda bireyler yerleri doldurulamayacak varlıklar değillerdi, kullanılıp atılabilirlerdi. Jaspers'in sevme mücadelesi kavramı için verdiği açıklama bir grubun diğerine hükmetmek ya da o grubu yok etmek için verdiği mücadelenin tam zıttıdır; o, "sevme mücadelesi içerisinde –iktidar için değil açıklık adına– iletişimin kurulduğu, tüm silahların bırakıldığı, herkesi kapsamanın farklı biçimlerinin ortaya çıktığı" bir arenadır. Jaspers, "herkesi kapsama" ifadesini kendi perspektifimizin ötesindeki sonsuz ufku tanımlamak için kullanmıştır, "bizden sürekli uzaklaşıyormuş

gibi duran *varoluşun* kendisi, karşılaştığımız her görüntünün içinde kendisini göstermektedir." Bu, "belli bir andaki bilgimizin ufku değildir; kendisi bir ufuk olarak bile görünmezken tüm yeni ufukların doğduğu kaynaktır." Savaşın ardından başlayan Nazilerden arındırma sürecinde Heidegger, Jaspers'ten kendisi için aracılık etmesini istemiş, Jaspers onu geri çevirmiştir.

Jaspers 1945 yılından sonraki çalışmalarının çoğunu Alman suçluluk duygusu, nükleer silahlar ve liberal demokrasinin geleceği gibi konular üzerine siyasi düşüncelerine adamıştır. Bu çalışmalar mecburen ciddi ve pek de "heyecan verici" değildir. Bunlar Jaspers'in son çalışmaları olduğundan ve geniş ölçüde başka dillere çevrildiğinden, ne yazık ki Jaspers düşüncesinin kapsamını tam olarak yansıtmazlar. Yirmi birinci yüzyılda yeni okuyucular tarafından yeniden değerlendirildiği düşünülecek olursa, başarısı tüm açılardan daha da belirginleşecektir. İhmal edilmiş bir filozof olan Jaspers yeniden keşfedilmeyi hak ediyor.

> Her zaman adeta bilgimizin ufku içerisinde yaşıyoruz. Hâlâ etrafımızı kuşatan ve görüş açımızı bulanıklaştıran ufukların ötesine geçmek için mücadele ediyoruz. Ama bizi sınırlayan ufkun son bulduğu ve bütünü görebileceğimiz bir görüş açısına asla ulaşamıyoruz...
>
> Karl Jaspers, *Varoluş Felsefesi* (1956).

30
Martin Heidegger
26 Eylül 1889 - 26 Mayıs 1976

İnsanı zamansal bir bağlam içinde konumlandıran, anlamı ölüme-yönelik-varlıkla ilişkide bulabileceğini iddia eden bir varlık ontolojisi geliştiren Alman filozof.

Martin Heidegger, Hegel sonrası en çok tartışma yaratan Avrupalı filozoftur. Çoğu kıta filozofu onun çalışmalarını düşünce tarihinin dönüm noktası olarak görürken, çoğu analitik filozof da çalışmalarının külliyen saçmalık olduğunu düşünerek reddeder. Avrupa düşüncesine temel katkısı, *Dasein*'i ya da zamanın akışı içinde ve ölümün hiçliğine yönelik hareketi içindeki insanın varlığını yerleştirdiği bir ontoloji geliştirmiş olmasıdır. İnsan kendini bu bağlam içerisinde tanımlar ve ancak bu bağlamda otantik bir varlık olma fırsatıyla karşılaşır.

Heidegger 1933 yılında Adolf Hitler'in büyüsüne kapılarak Nazi Partisi'ne katılır, ancak 1934 yılında Naziler onu güvenilmez olduğu gerekçesiyle açığa alırlar. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Savaş Suçluları Mahkemesi Heidegger'in 1950 yılına kadar hocalık yapmasını yasaklamıştır; Heidegger faaliyetlerinden ötürü asla özür dilememiştir.

Katolik etkisi

Heidegger Güney Batı Almanya'da Roma Katolik inancına sahip mütevazı bir ailede doğdu. Babası kilise hizmetlisiydi ve Heidegger çocukluğundan itibaren rahip olma yolunda ilerledi. Katolik eğilimleriyle paralel olarak felsefeye de ilgi duydu, başta bu ilgi Roma Katolik inancını anlamak içindi ancak zamanla bu inançla çatıştı ve Kilise'den ayrıldı (her zaman Kilise'nin önemini kabul etmiş, cenazesi Katolik Kilisesi'nde yapılmıştır).

Akıl hocası Edmund Husserl gibi Heidegger de daha sonra Cizvit papazı olan Alman filozof Franz Brentano'nun (1838–1917) çalışmalarından, özellikle de "On the Several Senses of Being in Aristotle" [Aristoteles'te Varlığın Çeşitli Anlamları Üzerine] (1862) adlı makalesinden etkilenmiştir. Ayrıca Husserl'in *Logical Investigations* [*Mantıksal Soruşturmalar*] (1900–1901) adlı çalışmasını da –birkaç kez– okumuş ve çalışmalarına şekil veren metinlerden biri olmuştur. Husserl'i, Aquinolu Tomasso'nun (1225–1274) çalışmaları derinden etkilemişti. Özellikle de Tomasso'nun yönelmişlik kavramını kendi fenomenoloji felsefesinin temel kavramı haline getirmiştir. Dolayısıyla Heidegger genç yaştan itibaren etkilendiği bu üç alanı kendi felsefesinin temelini oluşturacak biçimde geliştirmeye başlamıştır: sadece Yunanlıların (ve özellikle Aristoteles'in) herhangi bir felsefi sorgulamanın başlangıcı olan merak ve hayret duygusunu yakaladıklarına inanmak; dünyayı nasıl inşa ettiğimize dair Tomassocu bir düşünce tarzı ve kendi ontolojik araştırmaları için başlangıç noktasını ve yöntemini sağlayan Husserl'in fenomenolojisi.

Heidegger Cizvit mezhebinin müritlerindendi ancak sürekli tekrar eden "işitme sorununu" gerekçe göstererek buradan ayrıldı. Biyografisini yazan Rüdiger Safranski (d. 1945) Heidegger'in belki de gerçekten bunu yapmayı istememiş olabileceğini dile getirir. Freiburg'da iki yıl teoloji okuyan Heidegger, felsefeye geçiş yaparak 1913 yılında doktora derecesini aldı. Tezi "The Doctrine of Judgement in Psychologism" [Psikolojizmde Yargı Kuramı] (1914) üze-

rineydi. Gözünü Freiburg'daki Katolik felsefesi kürsüsüne dikmişti, politik davrandı ve "Duns Scotus' Doctrines of Categories and Meaning" [Duns Scotus'un Kategoriler ve Anlam Öğretisi] (1916) adlı bitirme projesiyle istediği pozisyon için kendini ispatlamaya girişti. Ancak kendisinden daha kalifiye bir rakibi işi alınca çok büyük hayal kırıklığı yaşadı. Canı epeyce sıkılmış olsa da Freiburg'da hoca olarak kaldı. Birinci Dünya Savaşı Heidegger'in, –savaş esnasında hava durumu raporcusu olarak hizmet veriyordu ve bu önemli bir işti, çünkü Amerikan birliklerine yapılan zehirli gaz saldırıları buna göre planlanıyordu– Husserl'le kişisel ilişkisinin geç başlamasına neden olmuş olsa da, şansının döndüğü an da 1916 yılında Edmund Husserl'in fakülteye katılmasıdır.

Husserl'in Asistanı

Savaşın ardından Heidegger hayatıyla ilgili iki radikal değişiklik yaptı. İlki, Roma Katolikliğini resmen reddetmiş olmasıdır; bunu yaparak çocuklarını Katolik inancıyla yetiştireceğine dair verdiği yemini bozmuş oluyordu ki bu Protestan nişanlısı Elfriede Petri'yle yapacağı evliliğin koşuluydu. Heidegger'in öğrencilerinden bir olan Elfriede, düşüncelerini açıkça ve yüksek sesle dile getiren tehlikeli bir Yahudi düşmanıydı.

Heidegger'in hayatını değiştiren ikinci şey ise Edith Stein'ın ardından (1891–1942) Edmund Husserl'in asistanı olmaktı. Husserl için çalışmak oldukça zordu ama bu sayede fazlasıyla ihtiyacı olan maddi gelire kavuşmuştu (Freiburg'da maaşsız ders veriyordu). Heidegger'in finansal durumu her zaman istikrarsızdı. Üniversite eğitimi için Katolik Kilisesi'nin bütçesini kullanmıştı, Husserl için yaptığı işler de aile bütçesine katkıda bulunuyordu. Heidegger o dönemde evliydi ve iki oğlu vardı (oğullarının ilki, karısı Elfriede'in aile doktorlarıyla yaşadığı ilişkiden olmuştu).

Husserl yorulmak bilmeyen bir yazardı ve çalışmalarını sürekli gözden geçiriyordu. Yazılarını stenografta düzenliyordu ve genelde

bir konudan diğerine atladığı için asistanı geride bıraktığı karmakarışık kağıtlardan bir anlam çıkarmaya çalışıyordu. Heidegger'in işinin bir kısmı da Ustanın (öğrenciler Husserl'i böyle adlandırmışlardı) düşüncelerini düzene sokmaktı. Bunun sonucunda Husserl'in, bu muhteşem zihnin, nasıl çalıştığını yakından incelemek ayrıcalığına sahip oldu. Husserl'in fenomenolojik yöntemini nasıl geliştirdiğini ilk elden gözlemlemek Heidegger'in filozof olma sürecinin temelini oluşturacaktı.

Heidegger, Husserl'in erken dönem "bilimsel" fenomenolojisi ile yakından ilgileniyordu, bu fenomenolojinin mantrası "kendinde şeyler"e çağrıydı. Heidegger'in ilgisini çeken *şeyleri* araştırmakta kullanılan bir erken fenomenoloji yöntemiydi. Kendinde şeylerde ışıltısıyla hayret uyandıran bir mevcudiyet deneyimliyordu; şeylerin varlığını o denli güçlü bir biçimde algılıyordu ki bu kimi zaman dehşet verici olabiliyordu. Kant ya da daha sonra Husserl gibi insanların şeylere anlam atfettiğine inanmıyordu. Şeylerin zaten bir varlığı vardı. İnsan şeylerin anlam alanlarını manipüle edebilirdi ama onlar zaten oradaydılar, kendileri olarak, insandan önce ve sonra. Yeni Kantçılık'tan kaçınmak isteyen Heidegger Alman idealist geleneğini büyük ölçüde reddetti ve başlangıç noktası olarak Aristoteles'e döndü.

Varlık ve Zaman

Sonunda Husserl'in asistanlığını yapmanın Heidegger için çekici bir tarafı kalmadı, artık onun çapında bir filozofa uygun olacağını düşündüğü terfiyi dört gözle bekliyordu. Marburg ve Göttingen'de açık kürsüler vardı. Heidegger Husserl için çalışırken herhangi bir şey yayımlamamıştı, Marburg kürsüsündeki iş için, hızlıca "Phenomenological Interpretation of Aristotle" [Aristoteles'in Fenomenolojik Yorumu] adlı makaleyi yazdı (bu makale, 1921'den 1922'ye kadar, "Demonstration of the Hermeneutical Situation" [Yorumbilgisel Durumunun Ortaya Koyulması] adıyla Freiburg'da bir dizi ders olarak verilmiş ancak 1985 yılına kadar yayımlanmamıştır). Heideg-

ger profesör olarak atandı ve Almanya'da felsefeyi değiştirmeye koyuldu. *Varlık ve Zaman* adlı başyapıtına götürecek temaları geliştirmeye başladı. *Varlık ve Zaman* (1927) Heidegger'in varlığın tüm görünme biçimleri üzerine düşüncelerini aktarır: nesnelerin varlığı ve insan varoluşunun doğası. İnsan her zaman geçmişinden gelir, geleceğe yöneldikçe aralıksız olarak geçmişi dönüştüren bir şimdide varolur.

Yaklaşan ölümün karşısında insan endişe ya da dehşetle yüz yüze gelir. Bu noktada Danimarkalı filozof Soren Kierkegaard'nun etkisini görürüz. Kierkegaard'nun *Korku ve Titreme* (1843), *Kaygı Kavramı* (1844) ve *Ölümcül Hastalık Umutsuzluk* (1849) eserleri, ölümle karşı karşıya olan insanın durumuna dair ilk çalışmalardır ve daha sonra bu çalışmalar varoluşçu bakış açısı olarak adlandırılacaktır. Heidegger'in, *Varlık ve Zaman*'ı yazarken etkilendiği bir diğer isim de Friedrich Nietzsche olmuştur. Nietzsche, "Tanrı'nın öldüğünü" ilan ederken Heidegger de bu yeni gelişen durumda insanın konumunu ve hayatını nasıl sürdürmesi gerektiğini anlatan ilk kişi olmuştur. Heidegger'in insanın varoluşunu adlandırmak için kullandığı *Dasein,* zaman ırmağında vuku bulur; geleceğe, hiçliğe koşarken bu olgusallığı (Faktizitat) ya da Heidegger'in deyişiyle dünyaya atılmışlığı (Geworfenheit) görerek hakikate ulaşır.

Heidegger ve Arendt

Heidegger Marburg'da en ünlü iki öğrencisine ders verecekti: Hans-Georg Gadamer (1900–2002) ve Hannah Arendt (1906–75). Gadamer, Heidegger'in ilerleyen dönemlerindeki felsefi yorumbilgisini geliştirecek ve bunu bir felsefe branşına dönüştürecektir. Arendt, Heidegger'in fenomenolojik yöntemini, aralarında *İnsanlık Durumu* (1958) ve *Totalitarizmin Kökenleri* (1951) gibi eserlerin de bulunduğu bir dizi önemli çalışmasında kullanacaktır. Yahudi olan Arendt'in, 1933 yılında canını kurtarmak için Almanya'dan kaçarken, gizli ilişki yaşadığı Heidegger'in onu terk edip Nazi Partisi'ne

katıldığını hatırlarsak *Totalitarizmin Kökenleri*'nin öneminin üç kat daha fazla olduğunu söyleyebiliriz.

Heidegger 1924 yılında Arendt ile tanıştığı andan itibaren, onun etkisinde kalmış ve Arendt'te duygularına karşılık bulmuştu. İlişkileri birkaç yıl sürmüş, Arendt, Marburg'tan ayrılıp, Karl Jaspers (1883–1969) ile çalışmaya gittiğinde bile devam etmişti. Jaspers ve Heidegger arkadaşlardı ancak Jaspers'in bir Yahudiyle evli olması ve Heidegger'in Nazilere destek vermesi ilişkilerine gölge düşürdü. Savaştan sonra Arendt, Heidegger'i Nazi Partisi'ne üye olması konusunda bağışladı. Heidegger, Arendt'in onu bağışlamasını çok istiyordu aynen öğrencilerinden, meslektaşlarından, diğer filozoflardan "kendisine eski itibarını iade etmelerini" istediği gibi (Jaspers ve Sartre onu geri çevirmiştir).

Heidegger, Dilthey ve Alman kaderi

Heidegger'in Naziliğini hafifletmek için söylenebilecek şey en fazla, onun ari ırkının üstünlüğünü ve Yahudilerin aşağı bir ırk olduğunu ileri süren Alfred Rosenberg (1893–1946) gibi bir Nazi filozofu olmadığıdır. Heidegger, Hitler'de Alman ruhunun yeniden canlanma imkanını gördü ve bu kendisi için de Alman düşüncesini yönlendirip, tanımlayacak filozof olma fırsatıydı, keza felsefenin tarihsel uğrağı gelmişti (sanki Kant'tan bu yana Alman felsefesi hüküm sürmüyormuş gibi!). Heidegger, Avrupa'da 1930'ların siyasi manzarasına hakim olan sosyalizmin ve faşizmin ikiz eğilimleriyle ilgilenmeyecek kadar büyük bir filozoftu. O Aristoteles'ten doğrudan devraldığını düşündüğü kaderi dönüştürmekle ilgileniyordu. Aristoteles, Aquinolu Tomasso ve Husserl'den başka Heidegger'in "tarihsel uğrak"ında etkili olan bir diğer filozof da Wilhelm Dilthey'dır (1833–1911). Dilthey, Heidegger'den Gadamer'e gelişecek olan modern yorumbilgisinin büyükbabasıdır ve Heidegger'deki anlamın kökeninin insan ve onun tarihi olduğu yönündeki belirgin anlayışın oluşmasını sağlamıştır.

Hitler'in Almanya'nın kurtarıcısı olacağı yönündeki düşüncesini beyan etmesinin ardından Heidegger, Freiburg Üniversitesi'nin rektörlüğüne atanması için gereken adımları kurgulamış ve bu kez başarmıştır. Yahudi meslektaşlarının ilerlemelerine engel olmuş ve mezun olan Yahudi öğrencilerin üniversiteye devam etmek isteyenlerini geri çevirmiştir. Hıristiyanlık inancına mensup olmasına rağmen karısıyla birlikte Yahudi kökenlerden gelen ustası Husserl'ı aşağılamış, 1938 yılında yapılan cenaze törenine katılmamıştır. *Varlık ve Zaman* 1941 yılında yeniden basıldığı zaman, Naziler'in ilk baskıda yer alan "hocama ithaf ediyorum" ifadesini kaldırması yönündeki taleplerine boyun eğmiştir.

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından kısa bir süre Heidegger'in Alman üniversitelerinde ders vermesi yasaklandı. Eski dostu Karl Jaspers, Heidegger'e Naziliği konusunda Arendt kadar bağışlayıcı davranmadı. Jaspers 1945 yılında Freiburg Üniversitesi senatosuna Heidegger'in durumunu değerlendiren şöyle bir yazı göndermiştir: "Heidegger'in düşünme biçimi –ki bana kalırsa temelde özgürlükçü değildir– diktatörcedir ve iletişime kapalıdır, yaşadığımız dönemde öğrencilerin üzerinde gayet hasar verici bir etki bırakacaktır."

Heidegger'i yargılamak

Bir açıdan bakıldığında Heidegger'in durumu benzersiz değildir; 1933'ten sonra Almanya'daki filozofların neredeyse yarısı Nazi Partisi'ne katılmıştır. Ancak Heidegger yirmi birinci yüzyılda felsefeyi zorlamaya devam etmektedir, bunun nedeni de onun muhtemelen çağının en büyük düşünürü olması ve durumundaki belirsizliktir. "Büyük düşünürü" destekleyenler arasında George Steiner (d. 1929) ve Hannah Arendt vardır. Steiner'ın soykırımdan kurtulmasının tek sebebi babasının 1940 yılındaki Alman işgalinden haftalarca önce ailesini Fransa'dan götürmüş olmasıdır; Arendt 1933'de Almanya'dan, işgalden kısa bir süre sonra da Fransa'dan kaçmıştır. Steiner'a göre Heidegger'in büyüklüğü var-

lığa dair sorular ortaya atmaktaki eşsiz yönteminde ve dilin düşüncedeki rolüne yoğunlaşmasında yatmaktadır. Arendt'e göre Heidegger basitçe söylemek gerekirse tüm zamanların en büyük filozoflarından biridir.

İngiliz filozof Gilbert Ryle (1900–76) davranışından dolayı Heidegger'i dışlayanlar arasındadır. Her ne kadar *Mind* dergisinde 1930 yılında yayımlanan bir değerlendirmesinde *Varlık ve Zaman*'ı takdir etmiş olsa da Ryle'ın daha sonra Heidegger'in iyi bir filozof olamayacağını, çünkü kötü bir adam olduğunu söylediği bilinmektedir. Heidegger'in felsefesinin "kötü" olduğunu söyleyenler de vardır ve bunların en önde geleni, mantıkçı pozitivizmin babası Rudolf Carnap'tır (1891–1970). Carnap, Heidegger'in çalışmalarını tamamen saçmalık olarak görüp reddetmiştir. A.J. Ayer (1910–89) bu görüşü *Language, Truth and Logic* [Dil, Hakikat ve Mantık] (1936) adlı çok satan çalışmasında ikinci kez dile getiren kişi olmuştur. Bertrand Russell (1872–1970) *Batı Felsefesi* Tarihi'nde (1945) Heidegger'den bahsetmemiştir bile, aynı şeyi Anthony Kenny *An Illustrated Brief History of Western Philosophy* [Batı Felsefesinin Resimli Kısa Tarihi] (2006) adlı çalışmasında yapmıştır.

Heidegger'in ikilemini belki de en iyi yansıtan Emmanuel Levinas (1906–95) olmuştur. Litvanya doğumlu Fransız Yahudi Levinas, Husserl ve Heidegger'in öğrencisi olmuş bir Talmut alimiydi. Levinas, Heidegger'de takdir edilecek çok şey olduğunu düşünse de onun Varlıkla ilgili araştırmaların ötesinde yatan ahlak sorununa işaret etmeyi başaramadığını hissetmiştir. Levinas, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından pek çok Alman'ı affetmek mümkün olsa da, Heidegger'i affetmenin mümkün olmadığını belirtmiştir.

Süregelen temalar

Heidegger özneye her zaman eleştirel yaklaşmıştır. Husserl'in aşkın bene yönelik hamlesini reddetmiş, "kendinde şeyler" kavramına

bağlı kalmayı tercih etmiştir; dolayısıyla onun metafiziği Husserl'in metafiziğinden çok farklı bir yöne doğru gelişmiştir. Dahası Heidegger dil konusundaki düşünceleriyle yerini Husserl'in karşısında konumlandırmıştır. İlerleyen dönemlerde geliştireceği felsefesinde dilin rolünü inceleme biçimi, post-yapısalcı düşünceyi tanımlayan merkezsiz özne çağının başlamasına yol açmıştır (insan aracılığıyla konuşan dil, yazarın ölümü, v.b). Michel Foucault, Jacques Derrida, Jacques Lacan, Julia Kristeva ve post-yapısalcı çevrede çalışan herkes Heidegger tarafından açılan kapıdan içeri girmiştir.

Heidegger'in teknolojiye eleştirel bakışının ardında da benzer bir yaklaşım yer alıyordu; teknolojinin zamanla ilişkisi içinde insanı yerinden ettiğine inanıyordu. Avrupa'yı ikiz şeytanların kıskaçları arasında sıkışmış olarak görüyordu: "Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği'nin ümitsiz teknoloji çılgınlığı." *Metafiziğe Giriş* (1935) adlı çalışmasında teknolojinin "ortalama bir insanı sınırsız örgütlenmeye" nasıl götürdüğünden bahseder. Teknoloji sömürü araçları temin eder, yeryüzünü kâr kaynağına çevirir. Teknoloji, insanı ve bilgiyi hızlandırır ve sadece "hız, birandalık ve eşzamanlılık"tan ibaret çarpık bir zaman anlayışına yol açar. Bunun sonucunda, "tarih olarak zaman anlayışı insanların yaşamlarından çıkmıştır." Heidegger, 1949 yılında Bremen'de verdiği bir konferansta teknoloji ve yeryüzüyle ilgili fikirlerini, kayıtlara geçmiş tek Soykırım bahsiyle birleştirmiştir: "Tarım şuan geldiği noktada mekanize edilmiş yiyecek endüstrisinden başka bir şey değildir ve özünde gaz odalarında ve toplama kamplarında ceset üretilmesiyle, ülkelere ambargo konup açlık sınırına getirilmeleriyle ve hidrojen bombası üretimiyle aynı şeydir."

> İddia ettiğimiz şey felsefenin *gerçek ve tek temas*ının varlık olduğudur. Bu bizim keşfimiz değil; en muazzam haline Hegel'in mantığında rastladığımız, antik çağ felsefesinin başlangıcıyla hayat bulan temayı dile getirmenin bir biçimi.

İşte günümüzde iddia ettiğimiz tek şey, felsefenin gerçek ve tek temasının varlık olduğu.

Martin Heidegger, "The Basic Problems of Phenomenology" (1927).

Metafizik düşüncenin varlıkların zeminine dayanak oluşturduğunu ifade etmemizin nedeni metafizik düşüncenin, şu anda mevcut olandan başlamak üzere, onu kendi varlığı içerisinde temsil etmesi ve dolayısıyla onu kendi zemini üzerinden meydana geliyormuş gibi göstermesidir.

Martin Heidegger, "The End of Philosophy and The Task Of Thinking" (1969).

Heidegger için Varlığın anlamı Zamandır: geçmekte olan ve vuku bulan. Ona göre Varlığın süreklilik ideali söz konusu değildir; esasen Heidegger düşünmenin amacının insanı zamanın akışına duyarlı hale getirmek olduğunu düşünür.

Rüdiger Safranski, *Martin Heidegger: Between Good and Evil* (1998).

31
Gabriel Marcel
7 Aralık 1889 - 8 Ekim 1973

Fransız oyun yazarı, filozof ve Hıristiyan varoluşçu.

Gabriel Marcel 1940'ların ortalarında "varoluşçuluk" terimini ortaya atmış ancak Jean-Paul Sartre (1905-80) bir konferansta "Varoluşçuluk bir Hümanizmdir" (1946) şeklinde bir tanım ortaya atınca, kendini bu isimden uzak tutmuştur. Sartre varoluşçuları iki guruba ayırmıştı: Gabriel Marcel ve Karl Jaspers gibi Hıristiyanlar ve kendisi, Simon de Beauvoir (1908-86) ve Albert Camus (1913-60) gibi ateistler. 1946'dan sonra Marcel kendi çalışması için kullanılan "varoluşçu" ifadesini reddetmiş; yerine "varoluşun felsefesi" ifadesini tercih etmiş ve kendini genellikle yeni Sokratesçi olarak adlandırmıştır. Descartesçılığı ateşli bir biçimde eleştirmiş olan Marcel, insanın bilim ve teknolojinin indirgemeci ve makineleştirici etkilerinden muzdarip olduğunu ileri sürmüş, bunları insanın öznelliğine karşı birer tehdit olarak görmüştü; bu anlamda Hannah Arendt'in söyleyeceklerini önceden söylemiştir. Yalın bir dil kullanmak adına felsefi jargondan kaçınmış ve "ontolojik gizem"dediği şeyi ifade etmek için Edmund Husserl'in fenomenolojisinden bağımsız bir fe-

nomenoloji geliştirmiştir. En çok bilinen çalışmaları arasında *Being and Having* [Varolma ve Sahip Olma] (1935) ve *The Mystery of Being* [Varlığın Gizemi] (1951) vardır.

Bozuk Dünya ve işlevselleştirilmiş insan

Yirmi birinci yüzyılda Marcel öncelikle bir filozof olarak değerlendirilir ancak çağdaşlarının çoğu onu bir oyun yazarı, müzik eleştirmeni ve besteci olarak tanımışlardı. Marcel, sahneyi felsefi düşünceleri yaymak için en etkili alan olarak görmüştü. En başarılı çalışması *The Broken World*'le [Bozuk Dünya] (1932) birlikte otuz kadar oyun yazdı. İlerleyen dönemlerde felsefesinde yer alacak modernite eleştirisinin taslağını bu oyunda görmek mümkündür. Marcel dünyanın "bozuk" olduğunu düşünüyordu, çünkü mekanik dünya görüşünün egemenliği insanın aşkınlığını –tinselliğiyle mevcut durumunun ötesine geçme yeteneğini– yok sayarak onu "işlevselleştirmişti."

Marcel makine-benzeri bir tekrara dayalı işleve indirgenmiş yaşamıyla işlevselleştirilmiş insanı resmetmek için biletçi imgesini kullanır. Bu insanın aşkınlık için duyduğu doğal arzu –ki Marcel bunu *ontolojik gereklilik* olarak adlandırır– makine-benzeri bir varoluşun günlük tekrarında kaybolur. Nihayetinde, mekanikleştirilmiş dünyanın gücü o denli büyüktür ki işlevselleştirilmiş insanın bir şeylerin ters gittiğine, aslında dünyanın bozulmuş olduğuna dair doğal hissini de yok eder. Yerinden edilmişlik hissi, dünyanın bozulmuşluğunun yarattığı endişe hissi nihayet işlevselliğin tekrarıyla yok olur ve işlevselleşmiş insan aşkınlık arzusunu yitirir, umutsuzluğun temelini atar.

Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki dönemde Marcel, Paris'te, Jean Wahl (1888–1974), Paul Ricoeur (1913–2005), Emmanuel Levinas (1906–95) ve Sartre gibi önemli filozofların ortak ilgi alanlarına giren felsefi fikirleri tartışmak için bir araya geldikleri toplantılara ev sahipliği yapıyordu. Marcel 39 yaşında Roma Katolikliğine ge-

çene kadar bir agnostikti ve Katolikliğe geçmesinin ardından Sartre ile tüm bağlarını kopardı.

Marcel'in fenomenoloji üslubu

Marcel'in odaklandığı nokta, Martin Buber ve Karl Jaspers için de merkezi olan insanın öznelliğine ve öznelerarasılık imkanına fenomenolojik bir açıklama getirmekti. Marcel *The Mystery of Being* [Varlığın Gizemi] adlı çalışmasında kendi fenomenoloji yönteminin taslağını çıkarır ve araştırma konularını iki kategoriden biri olarak belirler: *sorunlar* ya da *gizemler*. Marcel şu soruyu sorar: Her bir sorun türüne özgü olan düşünce biçimi nedir? Yanıt sorunların mesafeli, teknik bir yaklaşım gerektirdiğidir. Öte yandan gizemler, öznenin tüm varlığını içinde barındıran bir yolla keşfedilmelidir. Marcel birbirinden radikal ölçüde farklı bu iki yaklaşımı *birincil düşünce* ve *ikincil düşünce* olarak belirler. Birincil düşünce analitiktir; ikincil düşünce sentetiktir. Birincil düşünce araştırma nesnesini, kendisini meydana getiren parçalara bölen teknik bir yaklaşımdır. İkincil düşünce bir gizemi bileşenlerine indirgemeye kalkışmaz; bu Marcel'in "iyileştirici" olarak adlandırdığı deneyimin bütünlüğünü anlama ve iyileştirme çabasındaki eylemdir.

Marcel, bir varoluşçu ve fenomenolog olarak sistemden ziyade yöntemle ilgilenmiştir. Sistematik değil tematik bir filozof olarak adlandırılabilir. Dünyanın tamamına dair bir açıklama yapmaya kalkışmamış, onun yerine kişinin dünyadan bir anlam çıkarabilmesi için yöntemsel araçlar sunmuştur. Analizi *varolma* ve *sahip olma* arasındaki ayrımı; başkalarına *fayda sağlama–fayda sağlamama* fikrini ve *karşılıklılık* üzerinden *öznelerarasılık* imkanlarını içeren konuları ortaya koymuştur.

Varolma ve Sahip Olma

Being and Having [*Varolma ve Sahip Olma*] adlı çalışmasında Marcel önemli bir ontolojik ayrım yapmıştır: bir bisiklete sahip olabilirim

ama öfkeye, sevgiye ya da inanca *sahip* değilimdir; ben öfke, sevgi ya da inancım*dır*; ben bu hisleri *olurum*. Varolma ve sahip olma ayrımının en zorlayıcı kısmı bedenlerimizi, kendi benliklerimizi cisimleşmiş insan özneleri olarak düşünmektir. Hem bir bedenlere *sahibiz* hem de bedenler*iz*. Bedenimize dair deneyimimizi izah etmekte ne *sahip olma* ne de *varolma* bir başına yeterlidir; bu deneyim hem var olmanın hem sahip olmanın benzersiz karışımıdır.

Marcel'in *fayda sağlama* ve *fayda sağlamama* arasında yaptığı ayrım öznelerarasılık temasının merkezindedir. Diğerleriyle paylaşılan bir dünya yaratabilmek için, kişinin onlara faydalı olması gerekir. Fayda sağlamama ya da bu konuda başarısız olma öznelerarası ilişkilerde engel yaratır. Gurur –kişinin kendi kendine yetebileceği konusundaki yanlış görüş– öznelerarasılık önünde bir engeldir. Fayda sağlamama durumunda olmak kendini diğerlerinden soyutlamak, onları özne değil nesne olarak görmek demektir. Marcel bu anlamda Martin Buber'e ve onun Ben–O ilişkisinden ziyade Ben–Sen ilişkisi üzerinden tanımladığı öznelerarasılık kavramına yakın durur. Başkalarına fayda sağlayan öznenin, bir diğeriyle öznelerarasılık ilişkisini kurabilmesi için *karşılıklılık* koşulunun yerine getirilmesi şarttır.

Marcel'i Sartre'ın varoluşçuluğundan ayıran şey onun nihai iyimserliği, öznelerarasılık kavramına odaklanmasıdır. Marcel yaşamı boyunca, hem bir filozof hem de bir oyun yazarı olarak, Sartre'ın gölgesinde kalmıştır ancak çalışmaları, geleceğin filozofları ve teologları tarafından geliştirilmeye hazır, oldukça önemli fikirlerle doludur.

> Öznenin kendisini kavrayışının bütünüyle ötesindeki bir şeyin mevcudiyetinde bulduğu bir hal vardır. Eğer "aşkın" kelimesinin bir anlamı varsa, o buradadır –özne ile varlık arasında varlığın, kendisini tam olarak belirtmek için

girişilen her teşebbüsten kaçtığı müddetçe aşılamayacak olan, mutlak derin uçurumu ifade eder.

Gabriel Marcel, *Tragic Wisdom and Beyond* (1973).

Keskin sınırları ve bağlantıları olan bir düşünce "sistemi" arayan okuyucu için Marcel kesinlikle hayal kırıklığı olacaktır. Sistem noksanlığından rahatsız olmayacak okuyucular da Marcel'in sohbet havasında geçen rahat tarzını yanıltıcı bulabilirler, keza sistemin olmaması, düzenin de olmayacağı anlamına gelmez; Marcel'in tüm çalışmalarına ciddi bir özenin yanı sıra, düzen ve yön hakimdir.

Clyde Pax, *An Existential Approach to God: A Study of Gabriel Marcel* (1972).

32
Ludwig Wittgenstein
(26 Nisan 1889 - 29 Nisan 1951)

Analitik felsefenin Britanya ve Amerika'daki gündemini belirleyen dil ve mantık felsefesi alanında eserler vermiş Avusturyalı filozof.

Anadili İngilizce olan yorumcular genellikle Wittgenstein'dan yirminci yüzyılın en büyük filozofu diye bahseder. Onun, Anglo-Amerikan analitik felsefe geleneğinin –Edmund Husserl'in kıta geleneğinin en etkili isimi olduğu gibi– en etkili filozofu olduğunu söylemek daha doğru olur.

Wittgenstein bunu hayatı boyunca sadece bir kitap yazarak başarmıştır: anlaşılması son derece güç ve aforizma biçiminde yazdığı *Tractatus Logico Philosophicus*'la (1921). Bu çalışmada Wittgenstein iki teori geliştirmiştir: *mantıksal atomculuk* ve *anlamın* (ya da dilin) *resim kuramı*. Mantıksal atomculuk, ilk kez Bertrand Russell tarafından "The Philosophy of Logical Atomism" [Mantıksal Atomculuk Felsefesi] adlı yazısında ileri sürülmüştür ve felsefi sorunların ancak anlamın atomlarına ayrılmasıyla çözülebileceği görüşünü savunur. Tamamen Wittgenstein'a özgün olan teori ise anlamın resim kuramıdır; bu kuramda bir cümle, bir olgu durumuna karşılık gelecek resimsel bir form taşır. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Witt-

genstein resim kuramının temelindeki yapının çok sabit olduğunu düşünerek vazgeçmiş ve dilin fiilen kullanılma biçimini açıklamak için *dil oyunları* kavramını geliştirmiştir.

İngiliz geleneği içinde analitik filozof olarak sınıflandırılmış olsa da Wittgenstein'ın ilgi alanları bir dizi kıta filozofunun alanıyla kesişmektedir –bu filozofların arasında Kant, Kierkegaard, Schopenhauer, Nietzsche ve Heidegger'i saymak mümkündür ve sadece bu gerçek bile onu İngiliz meslektaşlarından ayrı tutmaktadır. Onu nereye koyarsak koyalım, Wittgenstein nadir görülen çarpıcılığa ve özgünlüğe sahip bir filozoftur ve aforizmaya dayalı yazın biçimi ve mistik derinliği onu eşsiz bir düşünür kılmaktadır.

Izdırapla dolu bir hayat

İnsanın kendini izah etmesinin ahlaki bir görev olduğuna inanan Wittgenstein, sık sık düşünmesine rağmen bir otobiyografi yayımlamamıştır. Avrupa'nın en varlıklı ailelerinden birinde doğmuş olmasına rağmen, mirasını kız kardeşlerine bırakmış ve zor, çileci, düşünceye dayalı bir yaşam biçimini seçmiştir. Saflık için verdiği mücadeleyle çatışan fiziksel ihtiyaçlarından muzdarip bir eşcinsel olan Wittgenstein, aynı zamanda Kierkegaard kadar inanç dolu mücadeleler veren dindar bir adamdı. Wittgenstein'ın babası Luteryanizmi kabul edip asimile olmuş bir Yahudi, annesiyse Roma Katoliğiydi. İki dünya savaşı arasında tuttuğu günlüklerde, yoğun bir Yahudi düşmanlığı evresinden geçtiği anlaşılıyor. Üç erkek kardeşi de intihar etmiştir ve kendisi de gençliğinden itibaren intiharın sınırlarında gezmiş olsa da 1939 yılında İngiliz vatandaşlığına kabul edilmesiyle birlikte bu durumu geride bırakmıştır.

Mantıkçı Atomculuk ve *Tractatus*

Wittgenstein aslında uçak mühendisi olacaktı; Berlin Techische Hochschule'de makine mühendisliği eğitimi almıştı. Ancak felsefi sorular konusunda saplantılıydı, özellikle de matematiğin temeli-

ni oluşturanlar konusunda. 1911 yılında felsefe öğrenimi için uygun bir aday olup olmadığını anlamak için Jena Üniversitesi'ndeki Gottlob Frege'i ziyaret etti. Frege, Wittgenstein'ın çok yetenekli olduğunu düşünmese de onu yine de Bertrand Russell'la tanıştırdı. Russell, Wittgenstein'ın dehasını fark etti ve onu Cambridge'e öğrencisi olarak kabul etti.

Birinci Dünya Savaşı Wittgenstein'ı Cambridge'deki meslektaşlarından ayırdı. Avusturya-Macaristan ordusu için gönüllü oldu ve *Tractatus*'un ilk taslaklarını da sırt çantasına yerleştirdi. Savaş yıllarında Hıristiyan dini inancıyla, intihar düşünceleriyle ve tamamen özgün felsefesinin güçlükleriyle uğraştı. *Tractatus* –Wittgenstein'ın diğer tüm yazıları gibi– oldukça zahmetli bir hazırlık ve revizyon sürecinden geçti. Çalışma nihayet tamamlandı ve G.E Moore'un gözetimi altında Cambridge'de doktora tezi olarak sunuldu. Russel çalışmaya bir giriş yazısı ile katkıda bulundu ve *Tractatus* ile yazarının geniş ölçekte ilgi çekmesini garantiye almış oldu.

Tractatus Logical-Philosohicus (1921) felsefi analizin dili, anlamın "atomlarına" indirgeyebileceğini ileri sürer. Dolayısıyla Russell, *Tractatus*'un girişine şöyle yazmıştır: "Dilin temel işi gerçekleri öne sürmek ya da inkar etmektir." Wittgenstein *Tractatus*'u, daha da merak uyandıracak bir biçimde, yedi önermenin ilkiyle başlatır:

1- Dünya olduğu gibi olan her şeydir.
1.1 Dünya olguların toplamıdır, şeylerin değil.
1.11 Dünya olgular yoluyla belirlenir ve şu yolla ki, bu bütün olgulardır.

Tractatus'un yapısını oluşturan diğer altı önerme şu şekildedir:

2- Dünya durum dahilinde olan her şeydir.
3- Durum dahilinde olan (bir gerçek) olgu bağlamının varlığıdır.
4- Olguların mantıksal tasarımı düşüncedir.

5- Düşünce anlamlı bir tümcedir (temel tümce kendi kendisinin doğruluk işlevidir).

6- Bir önerme, temel önermelerin doğruluk fonksiyonudur. Tümcenin genel biçimi bir doğruluk fonksiyonunun genel biçimidir: $[\bar{p}, \bar{\xi}, N(\bar{\xi})]$

Bu, tümcenin genel biçimidir.

$\bar{p}$ tüm atomik tümceleri temsil eder.

$\bar{\xi}$ herhangi bir tümcenin alt kümesini temsil eder.

$N(\bar{\xi})$, $\bar{\xi}$'yi meydana getiren tüm tümcelerin olumsuzlanmasını temsil eder.

7- Üzerine konuşulmayan konuda susmalı.

Tractatus, anlamın tasarımı kuramı adlı özgün teoriyi ortaya çıkarmak için mantıksal atomculuğun ötesine geçer (daha sonra Wittgenstein bu kuramından vazgeçecektir). Wittgenstein, Russell ve diğer analitikçilerle birlikte metafiziğin saçmalık olduğunu görüşündeydi. Bunun nedenini *Tractatus*'da şöyle açıklar: "Filozofların çoğu tümceleri ve soruları, dilimizin mantığını kavrayamamamızdan kaynaklanır... Bu anlamda, en derin sorunların gerçekte sorun olmaması şaşırtıcı değildir" (*Tractatus*, 4.003). Dil doğru anlaşılıp kullanıldığında sorunlar çözülür. Anlamın tasarımı kuramında bir cümle bir olgu bağlamıyla tasarımsal bir biçimi paylaşır. Wittgenstein bu noktayı örneklendirmek için dil ile müzikal işaretler arasında bağlantı kurar, bu işaretleri müzik kompozisyonu olan olgu bağlamının tasarımsal biçimi olarak tanımlar.

Ancak Wittgenstein dil felsefesinin ya da mantığın gerçekten de tüm felsefi sorunları "çözdüğüne" tam olarak inanmıyordu; çünkü analitik felsefenin herhangi bir yanıt getiremediği varoluşçu ve dinsel sorunlarla uğraşıyordu. *Tractatus*'ta şöyle yazmıştır: "Aslına bakılırsa, kelimelere dökülemeyecek şeyler var. Onlar *kendilerini açığa çıkarıyorlar*. Mistik olan şeyler var." (6.522). Bir analitik filozoftan ziyade bir Nietzscheci gibi konuşan Wittgenstein,

Tractatus'u şu kelimelerle bitirir: "Üzerine konuşulmayan konusunda susmalı."

Birinci Dünya Savaşı'ndaki görevinin ardından Wittgenstein öğretmenlik eğitimi aldı ve kırsal kesime gönderilmeyi talep etti. Gelecek vaat ettiğini düşündüğü fakir ailelerin erkek çocuklarıyla arkadaşlık ediyordu. Ancak çocuklar soruları doğru yanıtlayamadıkları zaman fiziksel ceza verme konusunda da oldukça rahat davranıyordu. Çocukların kulaklarına yumruk atıyor ya da saçlarını o kadar sert çekiyordu ki saçlar elinde kalıyordu. Çocuklardan birine sertçe vurup bayılmasına neden olduktan sonra öğretmenliği bırakmak zorunda kaldı.

Russell, Moore ve İngiliz akademisi ile ilişkiler

Russell, Wittgenstein'ın bir dâhi olduğunu düşünse de, Wittgenstein onu aptal ve ahlaksız buluyordu: Aptaldı çünkü *Tractatus*'un bazı bölümlerinde ne demek istediğini defalarca ve can sıkıcı bir biçimde sorup duruyordu ve ahlaksızdı çünkü Wittgenstein, Russell'ın çapkınlıklarını hiçbir şekilde tasvip etmiyordu. Yazışmaları esnasında Wittgenstein, Russell'a sinirlenecek ve "o noktayı zaten bir kez izah ettiğini ve kendisi için yeniden yazarak vakit kaybetmeyeceğini" yazacaktır. Wittgenstein aynı zamanda G.E Moore'un "Zeka parıltısı göstermeyen bir adamın hayatta ne kadar ilerleyebileceğinin" iyi bir örneği olduğunu düşünüyordu. Ancak gerçeği söylemek gerekirse Wittgenstein derece için gereken koşuları yerine getirmemiş olmasına rağmen onun *Tractatus* ile 1929'da Cambridge'de doktorasını tamamlamasını sağlayan da Moore'du. Wittgenstein'ın Cambridge bağlantısı onun hayatını da kurtarmıştır. Bir Yahudi'nin oğlu olarak İkinci Dünya Savaşı'nda gaz odalarına gönderilmeye mahkumdu ancak Cambridge'de Trinity College'da eğitim vermiş olması, Wittgenstein'ın İngiliz vatandaşlığına kabul edilmesini kolaylaştırmak için ekonomist John Maynard Keynes'in (1883–1946) nüfuzunu kullanabilmesine olanak sağlamıştır.

Cambridge'de üniversite hocalığı yapan Wittgenstein'ın saf felsefi coşkusu, akademik geleneğin ince ayrıntılarına özen göstermesine engeldi. Elinde notlar olmadan doğaçlama konuşuyor, çoğu zaman öğrencilerin önünde uzun süren bir sessizliğe bürünüyordu. Ayrıcalıklı olmayan ailelerden gelen öğrencileri daha çok seviyor, onlara felsefeyi bir meslek olarak seçmemelerini, gerçek dünyada daha faydalı bir şeyler yapmalarını öğütlüyordu (marangozluk ya da tıp gibi ve iki öğrencisi onun tavsiyesine uymuştur). Bir öğretmen ve düşünür olarak Wittgenstein kuramlardan uzak dursa da Sigmund Freud'un çalışmaları onu büyülemiştir. Freud'un insan zihninin nasıl çalıştığına dair çalışmalarını Darwin'in evrim kuramı kadar bilimsel bulmuyordu; ama kendisi de günlüğüne kaydettiği rüyalarını anlamaya çalışmış biri olarak psikanalizi güçlü ve etkili buluyordu. Wittgenstein giderek "kişinin üzerine konuşamayacağı" dolayısıyla da "sessiz kalması" gereken konularla ilgileniyordu.

Dil Oyunları

İki dünya savaşı arasındaki dönemde Wittgenstein *Tractatus*'un mantıksal atomculuğunu reddetti; düşüncelerinde ve Cambridge'de verdiği derslerde de bir kelimenin anlamının temsil ettiği şey olduğu yönündeki varsayımı reddetti. Ayrıca dil ve anlamın sonu baştan belli bir iş ve bir önermenin rolünün bir olgu bağlamını tanımlamak olduğu yönündeki anlayıştan da vazgeçmişti. Artık anlamlı bir cümlenin, o cümle tarafından betimlenen gerçeğin altındaki mantıksal bir yapıya benzer gizli bir mantıksal yapıya dayandığını değil; dilin ancak kelimelerin günlük yaşantıda nasıl kullanıldığına dikkat edilerek anlaşılabileceğini düşünüyordu. Bu maksatla, dil oyunları kavramını geliştirdi; bu kavramı öğretmenlik deneyiminin sonunda ve çocukların dili nasıl öğrenip kullandıkları üzerine düşünerek geliştirmiştir.

Wittgenstein'ın dil oyunları kuramının tamamı ölümünden sonra ortaya çıktı. *Felsefi Soruşturmalar* (1953) adlı çalışmasında dil-

den kaynaklandığına inandığı felsefe sorunlarına açıklık getirmeye çalıştı. Bu çalışma, Oxford'da felsefede günlük dil ekolü olarak adlandırılacak yaklaşımın temel metinlerinden biridir. Ekolün öncüleri arasında Gilbert Ryle ve J.L. Austin (1911–60) vardır. Wittgenstein'ın dil oyunları kuramı, günlük dil kullanımı içerisinde anlamın nasıl ortaya çıktığını göstermeye çalışır. Dil sabit anlamlara sahip değildir; bu, cümlede fiil ya da isim olarak farklı türde kullanılabilen herhangi bir kelimeye bakarak anlaşılabilir. Mesela, "tutmak" fiil olarak kullanıldığında şu şekildedir: "Elimde herhangi bir şey tutabilirim, mağaza görevlisi ben ödeme yapana kadar satın alacağım şeyi benim için tutabilir, düşmek üzere olduğunda seni tutabilirim ve polis beni hücrede tutabilir." İsim olarak tutmak, kontrol altında tutan bir güç anlamına gelebilir. Kadın beni gerçekten kontrolünde tutuyor; güreşte tutma şekilleri vardır (beni enseden tuttu); takviyeyle güçlendirilmiş bir yer (kale gibi) anlamına gelebilir ya da polisin beni tuttuğu hücre anlamına gelebilir. Wittgenstein dilin kuralları olduğunu ancak bu kuralların tam olarak sabitlenemeyeceği görüşünü geliştirmiştir.

Felsefi Soruşturmalar çalışmasında Wittgenstein farazi *özel diller* sorunundan bahseder. "Bu farazi dilin kelimeleri sadece konuşmacının bildiği şeylere işaret ediyor," der, "onun o anki kişisel duygularına. Dolayısıyla bir başkası bu dili anlayamıyor." Özel bir dil ancak onu icat eden birey tarafından anlaşılabilecektir. Özel dil fikrinin temel felsefi kullanımlarından biri, sabit anlamlara meydan okumaktır. Wittgenstein filozofların rakam ya da duygular gibi sorunları, onları nasıl adlandırdığımızdan yola çıkıp sabit kurallar olarak belirlemekle hata yaptıklarını ileri sürer. Özel dil nosyonunun, epistemolojinin, metafiziğin ve yirminci yüzyılın zihnin tasarım kuramının dile getirilmemiş ön varsayımı olduğu iddiasındadır.

İnanç bilgi karşıtlığı sorunu

Wittgenstein hayatının sonlarına yaklaşırken zamanının büyük kıs-

mını dini inanç üzerine düşünerek geçirmeye başlamıştı. Doktrinleri takip eden bir Hıristiyan olamasa da Birinci Dünya Savaşı esnasında sık sık İsa'ya dua etmiş, Kurtuluş kavramına inanmıştı ve işin aslı onu intihar etmekten alıkoyanın bu olduğu ileri sürülebilir. Hayatı boyunca sadece bir kitap yayımlamış olmasına rağmen Wittgenstein üretken bir insandı. Defterleri matematik, etik üzerine gözlemler, renk kuramı ve daha başka şeyler üzerine notlarla doluydu. 1969 yılında *Kesinlik Üstüne* başlığıyla yayımlanmış olan ölümünün yaklaştığı saatlerde yazdığı son kelimeler kuşkuyu ve şüpheciliği reddeder.

> Şimdi dilin bahsedeceğim şu kullanımı üzerine düşünün: Birisini alışverişe gönderiyorum. Üzerinde "beş kırmızı elma" yazan bir kağıt veriyorum. Kağıdı manava götürüyor, manav üzerinde "elma" yazan bölümü açıyor, sonra tabloda üzerinde "kırmızı" yazan kısma bakıyor, kırmızı kelimesinin karşısındaki renk numunesini buluyor; sonra sayıları sayıyor –onları ezbere bildiğini varsayıyorum– ve her rakam için renk numunesine denk gelen bir elmayı bölmeden çıkarıyor –kişi kelimelerle bu ve benzeri biçimlerde iş görür– "Peki 'kırmızı' kelimesini nerede ve nasıl arayacağını nasıl bilir? Peki 'beş' kelimesini?" –Sanırım tanımladığım şekilde "hareket eder." Bir noktada açıklamaların da sonu gelir. İyi de "beş" kelimesinin anlamı ne? Burada söz konusu olan bu soru değildi, sadece "beş" kelimesinin nasıl kullanıldığıydı.
>
> Ludwig Wittgenstein, *Felsefi Soruşturmalar* (1953).

Sanırım her insanın iki insandan oluşan ebeveynleri var ama Katolikler, İsa'nın sadece bir insan annesi olduğuna inanıyor. Başkaları da ebeveynleri olmayan insanların varlığına inanabilir ve bunun karşısına koyulacak delillere itimat etmeyebilirler. Katolikler tüm deliller aksini gösterse

de belli koşullarda ekmeğin tüm doğasının değişebileceğine de inanır. Ve dolayısıyla Moore eğer, "Bunun kan değil, şarap olduğunu biliyorum," derse, Katolikler ona karşı çıkarlar.

Ludwig Wittgenstein, *Kesinlik Üstüne* (1969).

Wittgenstein yirminci yüzyıl felsefesinde benzersiz bir yere sahiptir ve bu nedenle onu bildiğimiz felsefi kategorilere yerleştirmek zordur... Zorluk iyice artmıştır; çünkü felsefeye karmaşık koşullarla ulaştığı için kimi yorumculara onu Frege, Russell ve Moore ile ilişkilendirmek makul gelmiş, kimileri Viyana Çevresi, Oxford Dil Felsefesi ve bir bütün olarak felsefedeki analitik gelenekle bağdaştırmış, kimisi de onu Schopenhauer ya da Kierkegaard, Derrida, Zen Budizmi ya da avangard sanatla özdeşleştirmiştir.

Hans Sluga, "Ludwig Wittgenstein: Life and Work, An Introduction" (1996).

33
Herbert Marcuse
19 Haziran 1898 - 29 Haziran 1979

Felsefesi Freud ve Marx'ın devrimci okumaları aracılığıyla özgürleşmeyi tasarlamış, "Baskıcı hoşgörü" terimini bulmuş, Yeni Sol'un babası Alman-Amerikalı filozof.

Herbert Marcuse, özgürlük üzerindeki sınırlamalara (ki Marcuse bunun cinsellikte olduğunu saptamıştır) son vererek toplumu dönüştürmeyi ve dolayısıyla yabancılaşmayı ortadan kaldırmayı hedefleyerek hümanist Marksizm'in en dikkat çekici yönünü temsil eder. *Eros ve Uygarlık: Freud Üzerine Felsefi Bir İnceleme* (1955) adlı eserinde, Sigmund Freud (1856–1939) tarafından bireyde baskı mekanizmalarının nasıl işlediğini incelemek amacıyla tasarlanan kategorileri, devletin baskı mekanizmaları için de geçerli olduğunu göstermek için kullanmıştır. Marcuse için Marksist devrim, cinselliğin özgürleşmesini de kapsamalıydı. Bu fikir 1960'ların karşı kültür hareketine hitap etmiş, radikal siyasetin ve cinsel devrimin elverişli zamanlaması Marcuse'un çalışmalarının gelişimi için uygun iklimi yaratmıştır. Bir süre, Birleşik Devletler'de sol cenahta en çok okunan düşünürdü.

Marcuse'un entelektüel yolu –arkadaşı Yahudi göçmen Hannah Arendt (1906–75) gibi– Martin Heidegger (1889–1976) ile başlar. Birinci Dünya Savaşı'nda Alman ordusunda görev yaptıktan sonra Alman Edebiyatı'nda doktorasını tamamladı. Altı yıl boyunca Berlin'de kitap sattı ve ardından 1928'de, *Varlık ve Zaman* adlı çalışmasını yeni yayımlamış olan Heidegger'le çalışmak üzere Freiburg'a döndü. Nazi Partisi'ne katılacak olan Heidegger'den farklı olarak Marcuse, felsefi çalışmalarını Karl Marx'ın (1818–83) sadık bir öğrencisi olarak devam ettirdi ancak onu eleştirmekten de geri durmadı. Marksist devrimci idealleri, bireyi de göz önünde bulunduracak bir yaklaşımla birleştirmenin yolunu arıyordu. Bu anlamda, Fransız varoluşçu Jean-Paul Sartre (1905–80) ve Maurice Merleau-Ponty'nin (1907–61) neredeyse bir nesil boyunca sürdürdükleri benzeri teşebbüslerin ilk adımını atacaktır.

Marcuse ve Frankfurt Okulu

Marcuse, *Hegel's Ontology and Theory of Historicity* [Hegel'in Ontolojisi ve Tarihselcilik Kuramı] (1932) adlı tezini sunduktan sonra Sosyal Araştırma Enstitüsü'ne ya da bilinen adıyla Frankfurt Okulu'na katılmak üzere Frankfurt'a gitti. Frankfurt Okulu aynı zamanda Max Horkheimer (1895–1973), Theodor Adorno (1903–69) ve Erich Fromm'un (1900–80) çalışmalarıyla ünlenen Marksist eleştiri kuramını ifade etmekte kullanılan bir kavramdı. Marcuse burada yükselişe geçen faşizm dalgasına karşı yazılar yazdı, bu hareketin kaynağını, "özgür" değil baskıcı olduğunu düşündüğü serbest piyasa liberalizmine bağlıyordu.

Marcuse tezinde şöyle diyordu: "Liberal devletten bütünüyle otoriter devlete dönüşmek, tek bir sosyal düzen içinde gerçekleşir. Şimdiki ekonomik tabanın bütünlüğüne bakarsak, bütünüyle otoriter devleti 'üretenin' liberal devlet olduğunu söyleyebiliriz, keza gelişimin daha ileri safhasında kendini tamamlamaktadır."

1934 yılında Marcuse, New York'a gitmek üzere Almanya'dan ay-

rıldı ve bir yıl sonra da Frankfurt Okulu, Kolombiya Üniversitesi'ne taşındı; 1953'e kadar da geri dönmeyeceklerdi. Marcuse 1940 yılında Birleşik Devletler vatandaşı oldu ve bu ülkede kalmaya devam etti.

Savaş sonrası Amerika'da Marksist bir entelektüel

Marcuse, İkinci Dünya Savaşı boyunca Birleşik Devletler Strateji Servisi Birimi'ne (CIA'in öncülü) faşizm ve komünizm konusunda tavsiyelerde bulundu. Faşizme birinci elden tanık olmuştu ve komünizmin önemli kuramcılarındandı. Savaş sonrasında Birleşik Devletler'in Nazi arındırma programı için yaptığı çalışma, Marcuse'un 1947 yılında Nazi geçmişinden vazgeçmesi için ziyaret ettiği ama eli boş döndüğü eski profesörü Heidegger'le yeniden temasa geçmesini sağladı. Heidegger'e yazdığı sondan bir önceki mektubunda şöyle diyordu: "Ben –ve daha pek çok kişi– size bir filozof olarak hayranlık besledik; sizden sonsuz şey öğrendik. Ancak filozof Heidegger ile insan Heidegger arasındaki ayrımı yapamıyoruz çünkü bu sizin kendi felsefenizle çelişiyor" (28 Ağustos 1947). Marcuse'un Sovyetler'in Marksist bir ütopya olmadığının giderek farkına varması da Heidegger'le ilgili durum kadar sancılı oldu. 1958 yılında *Sovyet Marksizmi: Eleştirel Bir Analiz* çalışmasını yayımladı.

Aynı yıl Masasachusetts'te bulunan Brandeis Üniversitesi'nde ders vermeye başladı ve 1965 yılında üniversite sözleşmesini yenilememe kararı verinceye dek orada kaldı (La Jolla'daki Kaliforniya Üniversitesi onu davet etti ve emekliliğine kadar orada çalıştı). Marcuse'un Brandeis'de geçirdiği yıllar en üretken olduğu dönemdi ve otoriteler için de rahatsız ediciydi; keza Amerika'nın sol kanada gösterdiği hoşgörü azalmaya başlamıştı. 1964 yılında *Tek Boyutlu İnsan: Gelişmiş Endüstri Toplumun İdeolojisi Üzerine Çalışmalar* adlı eserini yayımladı. Bu çalışma sanayileşmenin ve ekonomik liberalizmin sonuçlarını keskin ve açık bir biçimde anlatır. "Girişimde bulunma özgürlüğü en başından beri bir lütuf değildi," diye iddia

eden Marcuse, "çalışmak ya da aç kalmak özgürlüğü nüfusun büyük kısmı için ırgat gibi çalışmak, güvensizlik ve korku anlamına geliyordu," der. "İnsan hakları ve özgürlükleri kendilerinin de bir parçası olduğu toplumun kaderini paylaşır ve bunların kurumsallaşması bu temel dayanağı ortadan kaldırır."

Repressive Tolerance [Baskıcı Hoşgörü] (1965) adlı çalışmasında Marcuse, özgürlükçü olmayan durumu yürüten mekanizmayı "gerçekte eşitsizlik ve ayrımcılık statükosunu güçlendiren ve destekleyen hoşgörü ideolojisi" olarak tanımlar. Marcuse'un Marksizm analizi, Michel Foucault (1926–84) tarafından günlük hayatımızı yöneten iktidar söylemleri olarak tanımlanacak şeyin yönlerini tam olarak belirleyebilmesini sağlar. Marcuse'a göre endüstrinin gelişmiş olduğu bir dönemde analiz, "rolü artık ütopik imkanlar haline gelmiş olan tarihsel imkanları hatırlayıp muhafaza etmek olan" entelektüelin harekete geçmesini gerektirir. "Bu toplumun ne olduğunu ve ne yaptığını görecek zihinsel alanı açmak için baskının somutluğunu yıkmak onun görevidir." Aralarında şiddet yanlısı Baader–Meinhof'un da bulunduğu Yeni Sol gruplar Marcuse'a kucak açmıştır. Dolayısıyla Marcuse "The Problem of Violence" [Şiddet Sorunu] (1967) çalışmasında konuya nasıl yaklaştığını izah etme ihtiyacı duymuştur: "Belki de, 'direnme hakkını' hatırlatmak yerine, anayasal kanunları müdafaa etmek adına alt kademe yasaları kurban ediyoruz. Dahası, şiddet karşıtı olma ilkesine karşı ileri sürülen kuramsal sebepler hümanist nedenlerle çelişmektedir."

1978'e gelindiğinde Marcuse, artık hayalini kurduğu ütopik devrimin Birleşik Devletler'de mümkün olabileceğine inanmıyordu. İlgisini sanata ve sanatın devrimci bir bilincin gelişimindeki rolüne yöneltti. *Estetik Boyut: Marksist Estetiğin Eleştirisine Doğru* (1978) adlı çalışmasında sanat ve sanat eleştirisinin sadece Marksist düşünce açısından değil, daha geniş ölçekli sosyal işlevleri bakımından da anlamlı olduğu konusunda ısrar etti. Marcuse sol kanadın, sanatın önemsiz olduğu ve siyasi eylemden sapma anlamına geldiği

yönündeki tutumu karşısında sabırsızdı. "İçler acısı gerçeğin sadece radikal siyasi uygulamalarla değiştirilebileceği bir durumda, estetikle ilgili kaygı gütmek haklı bir mazeret göstermeyi gerektirir," diyerek onlara bir noktaya kadar hak verse de Marcuse sanat eserlerinin, belli sosyal, ekonomik ve siyasi koşullardan ortaya çıkan ürünler olduğunu; dolayısıyla bize kökenleri hakkında çok şey anlatabileceklerini ve bunun da Marksist analizin nihai konusu olduğunu gösteriyordu. "Öyle görünüyor ki," diyordu Marcuse, "bir hakikati, bir deneyimi, bir gerekliliği ifaden eden sanat, radikal uygulamanın alanına girmese de, devrimin temel bileşenidir."

Nixon dönemi ve Amerikan solunun çöküşü

Marcuse, sadece Birinci Dünya Savaşı'nın neden olduğu katliam açısından değil aynı zamanda Soğuk Savaş'a felsefi bir tepki olarak Birleşik Devletler'de Sol ve Sağ siyasetin birbiriyle rekabet halinde olan ideolojilerinin güçlü savaşına dönüştüğü bir döneme aittir. Marcuse, Birleşik Devletler'in 1941 yılında İkinci Dünya Savaşı'na girmesinden, 1968 yılında Richard Nixon'ın başkan seçilmesine kadar olan dönemde yürüttüğü gerçekçi politikada hayati önemi olan bir ölçüm aletini temsil eder. 1941 yılında Washington'da öyle bir hava vardı ki Marcuse gibi hayatı boyunca Marksist bir devrimci olarak kalmış bir göçmen, ulusal güvenlik organizasyonu olan Stratejik Hizmetler Bürosu tarafından işe alınabiliyordu; ayrıca savaştan sonra da Dışişleri Bakanlığı tarafından Orta Avrupa Şubesi'nin başkanı olarak atanmış ve 1951 yılında emekli olana kadar da bu pozisyonda çalışmıştır. Bunun aksine Nixon'ın başkan seçilmesini takip eden yıllarda Amerikan politikası, 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin çöküşüyle güçlenen Sağ kanada dönmüştü. 1990'larda Amerikan yaşantısı üzerinde Marksizm etkisi yok olmuş, daha da önemlisi Amerikan üniversitelerinde de yok olmanın eşiğine gelmişti. 9/11 döneminin ardından, muhafazakar akım olarak başlayan şey, kapitalizmin meşruluğunu ve değerlerini sorgulayan, hat-

ta kapitalizmin nasıl işlediğini anlamak için Marksist analizin eleştirel araçlarını kullanan her teşebbüse karşı çıkan bir Sağ kanat dalgaya dönüşecekti.

Yirmi birinci yüzyılın erken dönemlerinde Marcuse'un etkisi başarılı sonuçlar vermedi. Jürgen Habermas (d. 1929) gibi Frankfurt Okulu'nun varisleri ve Adorno gibi çağdaşlarının gölgesinde kaldı ki temel söylemleri Marcuse'un söylemleriyle çatışan bu isimler Fransız post-yapısalcılar arasında da gözde olmaya devam ettiler. Post-yapısalcı ve yapısökümcü yaklaşım dil, anlam sorunu ve öz benlik ile ilgilenirken Marcuse, post-yapısalcıların "Büyük Anlatı" olarak tanımlayacakları şeyi takip etmiştir. "Büyük Anlatı" tarihi "bütünleyerek" izah eden kuramsal açıklamadır. Basit bir dille söyleyecek olursak Marcuse, Marksist analizi, içinde yaşadığı dünyayı analiz etmek, mevcut olanın yerine daha iyisini, anlamla dolu olanı önermek için kullanmıştır. Yirmi birinci yüzyılın başında sosyal ve politik kargaşayla sonuçlanan kapitalizm krizden krize koşarken, siyaset felsefecilerinin, kapitalist sosyal örgütlenme eleştirisi yeni bir kapı açabilecek olan Marcuse'u yeniden ziyaret etmeleri olası.

> Ekonomik bağımsızlık demek ekonomi*den;* ekonominin güçleri ve ilişkilenmelerinden; varoluşun karşılaştığı gündelik mücadelelerden; hayat gailesinden bağımsız olmak anlamına gelmeli. Siyasi özgürlük, bireylerin üzerinde hiçbir etkisi olmadığı siyasetten özgürleşmesi anlamına gelmeli. Benzer şekilde, entelektüel özgürlük şu anda kitle iletişim araçları ve beyin yıkama teknikleri tarafından zapt edilmiş bireysel düşüncenin, artık devreden çıkmış olan "toplumsal fikir" ve onun yaratıcılarının yenilenmesi anlamına gelmeli. Bu önermelerin kulağa gerçek dışı gelmesi onların ütopik niteliğinin değil, gerçekleşmelerine engel olan odakların gücünün göstergesidir.
>
> Herbert Marcuse, *Tek Boyutlu İnsan* (1964).

Faşist toplum örgütlenmesi, kültürü tesis eden her şeyden değişim talep ediyor. Bahsettiğimiz Alman idealizminin bağlı olduğu ve faşist döneme kadar ayakta kalan kültür kişisel özgürlüklerin ve hakların önemini vurgulamış, böylece en azından özel bir kişi konumuna gelen birey, devlet ve toplum içinde kendini güvende hissedebilmiştir.

Herbert Marcuse, *Akıl ve Devrim* (1941).

Alman faşizmine karşı çıkmakta çok çabuk ve kararlı davrandığı için, Birleşik Devletler'deki faşist eğilimleri belirlemek konusunda yetenekli ve istekli davranmıştır.

Kellner, Douglas, "Radical Politics, Marcuse and the New Left" (2001).

34
Gilbert Ryle
19 Ağustos 1900 - 6 Ekim 1976

Reddettiği Descartesçı düalizmi tanımlamak için "makinedeki hayalet" ifadesini bulan İngiliz filozof.

Gilbert Ryle, Birinci ve İkinci Dünya Savaşı arasında Oxford'da toplanan ve adlarına "sıradan dil felsefecileri" denilen grubun en önde gelen ismiydi. Grubun diğer üyeleri arasında J.L. Austin (1911–60) ve Peter Strawson (1919–2006) yer almaktaydı. Ryle 1970 yılında yazdığı "Autobiographical" [Otobiyografik] adlı makalesinde, kendisi için felsefenin "Felsefi bir sorunu meydana getiren nedir? Ve bunu çözmenin yolu nedir?" sorusundan meydana geldiğini belirtir. Ryle'ın tasarısına dair getirdiği bu sade açıklama, aslında anlattığından çok daha fazlasını içinde gizler. Cambridge'deki rakiplerinden bazıları onu basit ve türeve dayalı düşünen biri olarak reddettiler; oysa gerçekte Ryle yalnızca bu sıfatlarla adlandırılabilecek bir filozof değildir. İngiliz felsefesinin en kalıcı metinlerinden biri olan *Zihin Kavramı*'nın (1949) yazarıdır; bu çalışma Descartesçı düalizmi Aydınlanma'dan bu yana felsefeyi mağdur eden bir sorun olarak tanımlar. Descartesçı zihin–beden ayrımına "makine-

deki hayalet" sorunu adını vermiştir. Ryle, "kategori hataları" adını verdiği bir dil kuramı geliştirir. *Zihin Kavramı* çalışması, kişinin sahip olduğu davranış eğilimlerini tanımladığı için genellikle "davranışçı" olarak adlandırılır. Ryle'in kendisi ise şu tanımlamayı yapar: "Bu şekilde adlandırmak kendinizi daha rahat hissettirecekse, Fenomenoloji alanında güçlü bir makale" (Phenomenology Versus "The Concept of Mind", *Collected Papers Vol. 1*, 1971) [Fenomenolojiye Karşı "Zihin Kavramı", *Toplu Eserler, Cilt 1, 1971*]. Bu kışkırtıcı bir açıklamadır; keza bu isim İngiliz filozoflara kendilerini pek da rahat hissettirmiyordu.

Ryle ve Fenomenologlar

Ryle, Edmund Husserl ve onun öncülleri Alexius Meinong (1853–1920) ve Franz Brentano (1838–1917) üzerine tüm analitik filozoflardan daha fazla çalışmıştır. 1929 yılında Almanya'da Husserl'i ziyaret etmiştir ve yayımladığı ilk çalışma, Husserl'in öğrencisi Roman Ingarden'ın (1893–1970) *Essentiale Fragen* eseri üzerine bir değerlendirmedir. Oxford'a döndüğünde Husserl, Brentano ve Meinong üzerine kimsenin katılmadığı dersler açmıştır. Almanya'da kendi kendini yetiştiren Ryle, Heidegger'in *Varlık ve Zaman* çalışmasını çözmeye çalışan ilk kişidir (*Varlık ve Zaman*'ı, *Zihin Kavramı* çalışmasında ele almıştır). Ancak, fenomenolojinin değerini anlamış olsa da sonunda onu kaçınılmaz bir biçimde kusurlu ve jargonla işleyen bir girişim olarak reddedecektir. Husserl'in fenomenolojisinin gerçekten önkoşulsuz bir araştırma olduğuna inanmamış ve bu fenomenolojinin tanımını doktrinin önüne yerleştirdiğini düşünmüştür. *Varlık ve Zaman*'a dair yaptığı şaşırtıcı derecede olumlu değerlendirmede şöyle der: "Kişisel fikrim şudur ki İlk Felsefe olma sıfatını taşıyan Fenomenoloji şu anda iflasa ve felakete doğru gidiyor; ya kendini yok edecek bir Öznellikle noktalanacak ya da boş laflarla dolu bir Mistisizmle."

Ryle ve zihin-beden sorunu

Ryle, Batı düşüncesinin "resmi doktrini" olarak adlandırdığı Descartesçı düalizmin "büyük bir yanlışa, özel türden bir yanlışa, bir kategori yanlışına" dayandığını ileri sürer. Kategori yanlışı "zihinsel yaşantının olgularını, aslında başka bir türe aitken başka bir mantıksal türe ya da kategoriye aitmiş gibi temsil eder." Verdiği ünlü örnek, denizaşırı ülkeden gelen bir ziyaretçiyle ilgilidir. Ziyaretçiye Oxford ve Cambridge üniversiteleri gezdirilir. Ziyaretçi birbirinden bağımsız duran fakülteleri, kütüphaneleri, oyun alanlarını, idari binaları görür ancak teşhis edebileceği tek bir kampus göremez ve "Üniversite nerede?" diye sorabilir. Ziyaretçinin hatası gördüğü şeylerin bütünün üniversite *olduğunu* anlayamamış olmasıdır. "Kategori hataları," der Ryle, "absürtlüğe yol açar." "İki ifade aynı kategoriye ait olduğunda, onları bir araya getirecek bağlayıcı cümleler kullanmak uygun düşer. Dolayısıyla biri, sol el eldiveni ve sağ el eldiveni aldığını söyleyebilir ama sağ el eldiveni ve sol el eldiveniyle bir çift eldiven aldığını söyleyemez." Demek ki farklı türden ifadeleri bağlamak absürtlüğe yol açıyor. Ryle, Charles Dickens'ın *Mister Pickwick'in Serüvenleri* (1836–7) kitabındaki esprili dilbilgisi yanlışını örnek olarak verir: "Bayan Bolo eve gözyaşı seli ve sedyeyle geldi." Ryle buradaki noktanın şu olduğunu söylüyor: "Ayrım şu şekilde yapılsaydı bile yine aynı ölçüde saçma olacaktı: Eve ya gözyaşı seli ya da sedyeyle geldi."

Ryle'ın düşüncesine göre Descartesçı zihin–beden ayrımı da makineye hayalet yerleştirmek gibi absürd bir bağlama yaparak benzer bir kategori hatası yapar. Ryle bu absürtlük örneğini Descartesçı düalizmin bedenler ve zihinler olduğu gibi fiziki süreçler ve zihinsel süreçler olduğu yönündeki savını çürütmek için kullanır. Dickens'tan verdiği sedye örneği, dilbilimcilerin ve gramercilerin "Zeugma" dedikleri eğretilemeye örnektir (*Zeugma*, Yunancada bağlantı anlamına gelen kelimeden gelir). *Zeugma*'da uygun düşmediği ya da mantıksız olduğu yerde bile tek bir sıfat ya da fiil, iki ya da daha fazla ismi

nitelemek için kullanılır. Ryle'ın sıradan dil felsefesine güç kazandıran da gramer kurallarının bu yönüdür.

Zihin Kavramı

Ryle, filozofun işini bir gramercinin ve bir haritacının işine benzetiyordu. *Zihin Kuramı*'nın taslağını çıkarırken şu tespitte bulunmuştu: "Çoğu insan kavramları kullanarak mantıklı şeyler söyleyebilir ama kavramlar hakkında mantıklı şeyler söyleyemez." Kavramları nasıl kullanacaklarını bilirler ama "onların kullanımını yöneten mantıklı düzenlemeleri ifade edemezler." Ryle bu insanları, "kendi kiliselerine giden yolu bilen ancak kilisenin hangi bölgede ya da kıtada olduğu bilmek şöyle dursun, nerede olduğuna dair bir harita çıkaramayan ya da haritayı okuyamayan" kimselere benzetir. Descartesçı düalizmin ötesine geçen Ryle bilgi, irade, duygu, kendini tanıma ve hayal gücü sorunlarıyla ilgilenir. *Zihin Kavramı* çalışmasında yaptığı en kalıcı ayrımlardan biri *nasıl* bildiğin ve ne *olduğunu* bildiğin arasındadır; örneğin, satrancın *nasıl* oynandığını biliyorum; öte yandan adımın Stephen *olduğunu* biliyorum.

Ryle'ın düzyazı stili sıradan dil felsefesinin lehine olan en iyi argümanlardan biridir; onda düzyazı felsefeyi çekici kılmak gibi nadir görünen bir yetenek vardı; esprili ve tesirliydi. ("Sadece Rus dilinde kısmen de olsa uzman biri Rusça bir ifadeden yanlış sonuç çıkarır. Hatalar yetkinlik kazanmak için yapılan idmanlardır.") Ryle, Russell ve Moore'un etkilerinin azaldığı ve kendi akranı olanı sıradan dil filozofları J.L. Austin, Gilbert Ryle, H.L.A. Hart, Peter Strawson ve daha sonra Ludwig Wittgenstein'ın yıldızlarının yükseldiği bir dönemde önde gelen bir İngiliz filozoftu. Russell ciddi anlamda Ryle'dan rahatsız oluyordu ve herhalde bu ikisi kadar birbirinden farklı kişiliklere sahip kimse yoktur: Russell saldırgan ve sosyal anlamda uyumsuzdu; Ryle dost canlısıydı; kriketi, bahçıvanlığı ve briç oynamayı severdi. Russell "The Cult of Common Usage," [Yaygın Kullanım Kültü] (1953) adlı çalışmasında, sıradan dil felse-

fesini "Gereksiz, yavan bir arayış. Budala insanların budalaca şeyler söyledikleri zaman ne kastettiklerini durmaksızın tartışmak eğlenceli olabilir ama önemli olamaz," diyerek kınamıştı. Ardından, "Some Replies to Criticism" [*Eleştirilere Bazı Yanıtlar*] (1959) çalışmasında Russell kendi kendine söylenir, "İnsanın bir süre moda olduktan sonra, kendisi için antika değerlendirilmesi yapıldığını bilmesi hiç de hoş bir tecrübe değil. İnsanın bu durumu ağırbaşlı bir biçimde kabullenmesi zor."

Ryle, G.E Moore'dan sonra İngiliz felsefe dergisi *Mind*'a editörlük yaparak İngiliz felsefesindeki bu değişimi daha da pekiştirecektir. Ryle, editörlük işini 1947'den 1972'ye kadar sürdürmüştür. Editörlük ona kimin ve neyin yayımlanacağı konusunda ciddi bir yetki tanımıştır (ve kimin kitabının kim tarafından değerlendirildiği konusunda). T.H. Green ile başlayan felsefenin profesyonelleştirilmesi hız kazanırken, Ryle'ın kimin nerde ne iş yapacağı konusunda çok ciddi bir etkisi olmuştur.

> Zihinlerin doğasına ve görevine dair kuramcılar arasında oldukça yaygın bir doktrin var, hatta bu kuram resmi kuram olarak nitelendirilmeyi hak edecek kadar meslekten olmayan kimseler arasında da yaygın. Çoğu filozof, psikolog ve din adamları bu kuramın ana makalelerini, çok da tereddüt etmeden onaylıyor. Gerçi bu doktrinde belli bazı kuramsal güçlükler olduğunu kabul ediyorlar ama bu zorlukların, kuramın yapısında ciddi değişikliklere gidilmeden alt edilebileceğini varsayıyorlar. Burada doktrinin ana prensiplerinin kusurlu olduğunu ve spekülasyon yapılmadığında, zihne dair bildiğimiz her şeyle çeliştiğini ileri sürüyoruz.
>
> Gilbert Ryle, *Zihin Kavramı* (1949).

35
Hans-Georg Gadamer
11 Şubat 1900 - 13 Mart 2002

Yorumbilgisinin estetik ve felsefenin ötesinde siyaset ve hukukla da ilişkili olduğunu gösteren modern yorumbilgisinin yaratıcısı Alman filozof.

Yirminci yüzyılın en üretken filozoflarından olan Gadamer, Alman yorumbilgisi anlayışını (genellikle İncil'e ait metinler üzerine yapılan çalışma) almış ve onu "metinlerin" yorumlanmasında karmaşık bir araca dönüştürmüştür. Metinlerin kapsamını –yapısalcılık ve post-yapısalcılığın ardından– araştırmacının araştırmak istediği herhangi bir şey ya da fenomen şeklinde genişletmiştir. Metnin ötesinde, Gadamer yorumbilgisinin kesinlikle felsefi bir görüş olduğunu düşünüyordu; ona göre yorumbilgisi felsefedir. Başlıca çalışması *Hakikat ve Yöntem* (1960) günümüz öğrencilerine de hitap etmektedir; bunun nedeni bir ölçüde, deneyimin bütününe işaret etmek için tek bir akademik disiplin olarak felsefenin ötesine bakmasıdır.

Gadamer'in çalışmalarını anlayabilmek için, Kant ile günümüzdeki yorumbilgisi arasında oldukça önemli bir bağ kuran filo-

zof Wilhelm Dilthey'in (1833–1911) çalışmalarının yanı sıra Friedrich Schleiermacher'in (1768–1834) çalışmalarına da aşina olmak gerekmektedir. Dilthey yorumbilgisini, İncil yorumunda yatan tarihsel kökenlerinden, metinleri yaratıldıkları sosyal ve tarihsel bağlamda okuma yöntemine dönüştürmede etkili olmuştur. Yorumbilgisel döngü kavramıyla ünlüdür; bu kavram, metnin parçalarıyla tamamı arasındaki ilişkiyi dikkate alan bir yorum sürecine işaret eder; parça ve bütün döngüsel bir hareketle birbirine göndermede bulunur. Schleiermacher'in modern yorumbilgisine katkısı ise sanat ve edebiyat eserlerini felsefi çalışmanın meşru konuları olarak değerlendirmesidir. İncil'den metinlerin yorumlanması, yorumbilgisinin kullanım alanlarından sadece biriydi ve Scheiermacher yorumbilgisinin tüm metinlere uygulanabilecek bir araç olarak görüyordu. Bu anlamda, sadece Dilthey'a değil, Heidegger'e ve Foucault, Derrida gibi post-yapısalcılara da yol gösterecek bir gelenek oluşturmuştur.

Yazara ait *Ben*

Yüzyıl sonra ortaya çıkan post-yapısalcılardan farklı olarak Dilthey yazara "inanıyordu" (post-yapısalcılar yazarın rolünün önemini azaltacak, metinleri sosyal, tarihsel, dilbilimsel ve siyasi geleneklerin sonucu olarak göreceklerdi). Dilthey yorumbilgisel döngüye, bir dizi bakış açısından değerlendirilen metnin kendisinin yanı sıra yazarın biyografisini, hayat koşullarını, doğumunu, eğitimini, mesleğini ve genel olarak hayat tecrübesini de dahil edecekti. Bir bütün oluşturmak için bir araya getirilen tüm bu öğeler, zaman geçtikçe ve metnin koşulları –okur da dahil olmak üzere– değiştikçe farklı anlam katmanlarını açığa çıkaracaktı. Dilthey hayatı bir süreklilik, yorumbilgisel döngüyü de yaşayan, tarih içinde nabız gibi atan, zaman içerisinde ileri doğru gittikçe kendini yeniden yorumlayan bir güç olarak görüyordu.

Dilthey'ın tarihsel akış ve değişim görüşü Heidegger ve onun *Dasein* ya da insanın ontolojisini etkilemiştir. *The Formation of the*

Historical World in the Human Sciences [Beşeri Bilimlerde Tarihsel Dünyanın Oluşumu] (1910) Dilthey'ın başlıca tarihsel çalışmasıdır ve bu çalışmada, insanın kendini nasıl örgütlediğine dair yaptığı psikolojik incelemede geliştirdiği yapısal analizi tarihe döndürür. Dilthey bireylerin ve grupların evrensel tarihsel anlayış kaygısının ötesine geçer, bireysel "biyografiler" kadar ufak ve ulus kadar geniş parçaları göz önünde bulundurur. Büyük ve küçük parçalar bütünün tam olarak kavranmasında birbirlerine bilgi aktarır. Bireylerin ve onların oluşturduğu grupların davranışları Dilthey için önemliydi çünkü insan bilimlerinde nesnellik tanımını orada arıyordu. "*The Rise of the Hermeneutics*" [Yorumbilgisinin Yükselişi] çalışmasında şöyle yazmıştır: "Davranış her yerde diğer insanı anlamayı önkoşul olarak ortaya koyar; insanoğlu olarak mutluluğumuzun büyük kısmı diğerlerinin ruh hallerini hissedebilmemizden kaynaklanır; tüm dilbilim ve tarih, tekilin ne olduğuna dair bu tip bir yeniden kavrayışın nesnelliğe götürebileceği varsayımı üzerine kuruludur." Dilthey "dünya görüşü" –bilimin ya da felsefenin hayata dair bütünlük arz eden bir bakış sunma çabası– kavramını kullanıma sokmuştur. Felsefeleri kendi dönemleriyle özel bir bağlantı içerisinde görüyordu.

Gadamer ve savaş yılları

Gadamer'in kariyeri, faklı tecrübelerin yarattığı koşullar altında başladı. Martin Heidegger'in en ünlü öğrencilerinden biriydi. Heidegger'in diğer öğrencileri ve kendi akranı Herbert Marcuse ve Hannah Arendt gibi Yahudi değildi, dolayısıyla Nazi Almanyası'ndan kaçmak zorunda kalmadı ama akıl hocası Heidegger'den farklı olarak Nazi Partisi'ne katılmadı. Ancak 1933 tarihli Hitler'i ve onun liderliğini desteklediklerini belirten belgede diğer akademisyenlerle beraber imzası vardır. Gadamer daha sonraları "siyasi anlamda masum olduğunu" ve neye imza attığını bilmediğini iddia etmiştir. Ancak, çalışmalarının dil ve anlamın yakından analizi üzerine olduğunu düşünecek olursak, bu mazeret hiç de ikna edici değildir. Gada-

mer için var olmak dili kullanmak, dilin içinde *olmaktı*. 1938 yılında Leipzig'e profesör olarak atandı ve İkinci Dünya Savaşı'nın ardından rektör oldu. Komünist iktidar döneminde Gadamer, üniversitenin yeniden yapılanmasını organize etti. 1947'de Batı Almanya'ya, Frankfurt Üniversitesi'ne döndü. 1949 yılında Karl Jaspers'in (1883–1969) ardından profesör oldu.

Sonluluk

Husserl'in yerleşmiş fikirler olmadan ilerlemeyi esas alan fenomenolojik yönteminden etkilenen ve yorumbilgisini kural koyucu olmaktan ziyade tanımlayıcı bir girişim olarak gören Gadamer, yine de önyargılarımızı tamamen ortadan kaldıramayacağımızı, tarihimizden dolayı, her zaman bir miktar önyargı taşıyacağımızı bilir. Bu noktada Husserl'den, Heidegger ve Jaspers'e doğru uzanan entelektüel silsileyi Gadamer ile paylaşan yorumbilgisi kuramcısı Paul Ricoeur (1913–2005) araştırmanın başlangıç noktasını şu şekilde niteler: "Sonluluğun alanına dahil edilmiş insanın anlayışının altında toplandığı tarihsel koşulları mütevazi bir biçimde kabul etmek" (*Hermeneutics and the Human Sciences,* 1981) [Yorumbilgisi ve Beşeri Bilimler]. "Sonluluğun alanına dahil edilmiş" olan yalnızca araştırmacı değildir; metnin kendisi de beraberinde bir tarih getirir: Falanca tarafından şöyle bir yerde, şu zamanda oluşturulmuştur.

Yorumbilgisi, tarih ve anlam

Schleiermacher ve (değişikliklerle) Dilthey tarafından uygulandığı biçimiyle klasik yorumbilgisi, metinlerin "doğru" ya da "nesnel" bir yorumu olabileceği düşüncesinden yola çıkar. Gadamer ve Ricoeur'ün epistemoloji üzerine koyduğu sınırlar –önyargının varlığını kabul etmek ve nihai bilgi diye bir şey olamayacağını anlamak– aslında özgürleştiricidir. Bu sınırlar tüm insan kavrayışının tarihsel bir bağlam içerisinde meydana geldiğini ve zamansal bağlamın

yorumcunun ontolojisini ve metni etkilediğini gösterir. Yorumbilgisel anlayışın bu zamansal niteliği besbelli Heidegger'in *Varlık ve Zaman* (1927) eserinden ve biraz da Herakleitos'tan (535–475 İ.Ö) ileri gelir: "Her şey Bir'den meydana gelir ve Bir her şeyden... Gördüğüm tek şey Oluş. Aldanmayın! Oluş ve Geçiş okyanusunda kaskatı topraktan başka bir şey görmüyorsanız bu, şeylerin özünün değil, sizin sınırlı bakışınızın hatasıdır. Değişmeyen süreklilikleri varmış gibi şeyleri adlandırmaya ihtiyaç duyarsınız, oysa aynı nehirde iki kez yıkanılmaz" (Parça 41).

Gadamer tarih ve anlam anlayışını "ufukların kaynaşması" kavramı ile ifade eder, bu kavramla kastedilen, "eski ve yeninin sürekli bir araya gelip, yaşayan, değeri olan bir şeye dönüşmesidir." Ufukların kaynaşması kavramı Gadamer'in yorumbilgisine daima taze kalma özelliği kazandırır keza her araştırmayla anlamlar yeniden gözden geçirilir. Onun tarih görüşü, metni değişmez gerçek olarak sabitleyen tarihselciliğe karşıdır; Gadamer, tarihi "etkin tarihsel" bir bilinç yaratmak için kullanır. "Etkin tarihsel bilinç edinme ihtiyacımız acildir," diye yazar *Hakikat ve Yöntem* kitabında, "çünkü bu bilimsel bilinç için gereklidir." Etkin tarihsel bilinç, yorumbilgisinin merkezinde durur çünkü "o kendini kavrama eyleminin bir öğesidir; pratik faydası ise *sorulacak doğru soruyu bulmaya* yardım etmesidir." (İtalik Gadamer'in.)

Öznelerarasılığın Değeri

Fransız psikanalist Lacan gibi Gadamer de öznenin "merkezsizleştiğini" söyler. Dilin meydana getirdiği anlam dünyasında kendimizi "kendimizin" dışında buluruz; ancak tüm özneler kendilerini aynı durumda buldukları için, deneyimimiz ve bilgimiz öznelerarasıdır. Yazar, metni dil aracılığıyla meydana getirir ancak metin yayımlanınca artık yazarın amacıyla tanımlanmaz. Artık zamana, tarihe – yoruma aittir. Ancak bu metnin ve onun anlamının görelilik sisinden kaybolduğu anlamına da gelmez. Gadamer tek bir "doğru" oku-

ma olamayacağını ileri sürerken, doğru okumaların sayısının sınırsız olamayacağını da net bir biçimde belirtir.

Gadamer'in önerdiği türden bir estetik görelilik, şiir gibi "uygulamalı olmayan" bir disiplinde mesela kabul görse bile, bunun hukukta ya da yasada kabul görmesi mümkün değildir keza hukukun hukuk olarak tanınması ve yargıya dayanması gerekir. Gadamer'e göre metinlerin yorumları mantıklı, tutarlı oldukları ve öznelerarası değer taşıdıkları sürece anlam kazanırlar. Almanya'nın yasal kurallarının keyfi ve öznel bir yorumu olamaz; kaldı ki yasal kurallar ya da diğer engelleyici kurallar toplumun üyelerinin bu kurallar üzerinde hemfikir olmasını gerektirir. Gadamer'in hepimizin onaylayacağı hakikatleri bulmak için kullandığı yöntem diyalogdur. Platon'u takip ederek (yaklaşık olarak 428/7– 348/7 İ.Ö) Sokratesçi diyalogun bir çeşidini geliştirir. Bu diyalog biçimi, kendi kendine anlama ve kendi kendine dönüşme ile sonuçlanan yorumbilgisel süreç aracılığıyla metinlerin uygun yorumunu bulmak için yapılan serbest görüş alışverişini ve görüşlerin gelişmesini ve paylaşılan bir dünyanın öznelerarası gerçeklerinin keşfedilmesini teşvik eder.

> Metinlerin anlaşılması ve yorumlanması sadece bilimi ilgilendiren bir konu değildir, şüphesiz bu konu genel olarak insanın dünya deneyimiyle ilgilidir.
>
> Hans-Georg Gadamer, *Hakikat ve Yöntem* (1960).

> [Gadamer] uzun süredir hem kişisel olarak hem de yazılarıyla yorumbilgisi projesinin ahlaki boyutlarına örnek teşkil etmekte. Zamanımız yorumbilgisinin *phronemos*'u (pratik bilgelik), yorumbilgisinin erdemlerinin hem entelektüel hem ahlaki anlamda uygulayıcısı oldu. Gelecekte başkaları yorumbilgisini daha ileriye taşıyabilir ancak eğer böyle olursa bunun nedeni öncelikle Gadamer'in öğrettiklerini öğrenebilmiş olmalarıdır.

Alasdair MacIntrye, "On Not Having the Last Word: Thoughts On Our Debts to Gadamer" (2002).

Yorumbilgisi anlama yetisinin işleyiş biçimlerini, metinlerin yorumlanmasıyla ilişkisi içinde ele alan kuramdır.

Paul Ricoeur, *Hermeneutics and the Human Sciences* (1981).

36
Jacques Lacan
(13 Nisan 1901 - 9 Eylül 1981)

Bilinçdışının bir dil gibi yapılandığını ileri süren Fransız psikanalist ve filozof.

Jacques Lacan'ın çalışmaları, Batı felsefi kanonuna dair ciddi bir okumayı, insan öznesini oldukça özgün bir biçimde tanımlayan ve varoluş olgusunda kaynaklanan sorunlara işaret eden uygulamalı ve teorik psikanaliz bilgisiyle birleştirir. Lacan kuramlarını, aralarında tıp, matematik, biyoloji, mit ve edebiyat gibi bir dizi farklı kaynaktan yola çıkarak geliştirir ve bunun neticesinde düşünceleri ayrı türden olan disiplinleri birleştirir. Bu anlamda disiplinlerarası çalışmaların "kurucusu" olarak görülebilir.

Lacan'ın Freudyen psikanalize dair yeniden yorumu, analizde dilin rolü ve özne ile onun dünyasının yaratılması üzerine yoğunlaşır. Bu yaklaşımında Ferdinand de Saussure'ün (1857–1913) çalışmalarından etkilenmiştir. Saussure'ün dil ile gösterilen şeyde göstergenin doğasının rastlantısal olduğu yönündeki kuramını, Martin Heidegger tarafından taslağı çıkarılan öznenin eleştirisiyle birleştirmiş ve Hans Georg Gademer'in yorumbilgisi ve Jacques Derrida'nın ya-

pısökümünü geliştirerek *merkezsizleşen özne* kavramını yaratmıştır. Immanuel Kant'ın felsefesindeki güvenle hareket eden özne artık yoktur, özne dil tarafından kendinin "dışında" tanımlanır. Merkezsizleşen özne kavramı, Lacan'ın psikanalize en ünlü katkısı olan *ayna evresi*nin merkezindedir. Ayna evresinde çocuk, kendine dair algı ürettiği bir yansıtmayı görür ancak bu yansıtmayı "öteki" olarak, bir "nesne" olarak görür. Lacancı düşüncenin geriye kalan kısmı bu deneyim üzerinden şekillenir.

Başına buyruk bir Freudyen

Lacan Fransız psikanaliz geleneğinin haylaz çocuğuydu. Onun bakış açısından, psikanaliz fazla rahat davranmaya başlamış, tekrar tekrar uygulanan rutin terapötik karşılaşma ile dogmaya yaslanmıştı. Psikanalizin (diğer düşünce sistemleri gibi) sürekli değişen ve dinamik bir bütün olduğunu ve onu belirleyen kuralların da bu gerçekle bağdaşması gerektiğini ileri sürmüştür. Fransız Psikiyatri Kurumu Lacan'ın değişken süreli terapi seansları fikrine çok sinirlenmiştir (Freud psikanalizin "saati"ni elli dakika olarak sabitlemişti). Lacan ve takipçileri tepki gösterip, *Société Parisienne de Psychanalyse*'i bırakmış ve *Société Française de Psychanalyse*'i kurmuşlardır. Psikanalistler de sosyalistler gibi neredeyse patolojik hizipçilerdir.

Lacan seminerleri: tiyatro olarak felsefe

Lacan akademik yayım geleneğini reddetmiş, *Ecole Normale Superieure* ve ardından Sorbonne da dahil olmak üzere Paris'in farklı etkinlik alanlarında düzenli seminerler vererek çalışmalarını sunmayı tercih etmiştir. Seminerler 1953'ten 1980'e kadar devam etmiş ve bu seminerlerden yapılan seçkiler *Ecrits* (Yazılar) başlığıyla İngilizcede yayımlanmıştır (1977 tarihinden başlar). Lacan konuşmaya dayalı bu formatta, fikir üzerine fikir inşa etmiş; aynı zamanda da kendisi ilerlerken ardında kalan yapıyı yıkmıştır.

Seminerleri zeki, alanı takip eden ve meraklı kalabalıkların ilgisini çekmiş; Henri Bergson'dan (1859–1941) bu yana felsefe hiç bu kadar halka açık olmamıştır. Bergson ve Lacan'ın ortak noktası kalabalık dinleyici kitlesidir; onları ayıran şey ise anlaşılabilirliktir. Bergson'un felsefesi, fikirlerinin geniş bir kitleye ulaşmasını sağlayan seçkin bir düzyazıyla aktarılmıştır; Lacan'ın felsefesiyse yeni terimlerle ve belirsiz alıntılarla öyle doludur ki ancak eğitim düzeyi yüksek kişiler anlayabilir. Aristoteles'ten (384–322 İ.Ö) sonrası felsefe tarihinden epeyce faydalanır; kendi yapıtının inşası için tuğlalarını aldığı kişiler de vardır –Karl Jaspers, Heidegger ve Hegel gibi. Ayrıca reddettiği, kendisini onların karşısında tanımladığı isimler de vardır –J. S. Mill ve Jeremy Bentham (1748–1832) gibi.

Jouissance

Lacan düşüncesindeki felsefi yoğunluğun iyi bir örneği *jouissance* kelimesini kullanma biçimidir. Bu kelimenin sözlük karşılığı "zevk"tir (Lacan'ın İngilizce çevirilerinde bu kelime tercüme edilmez, çünkü *jouissance*'ın İngilizce karşılığı kelimenin cinsel içeriğini vermez). Lacan bu kelimeyi fallus-merkezli orgazmı aşan, (*phallogocentrism*, Derrida'nın erkek egemen söylem için kullandığı terim) bir tür orgazm zevkini kastetmek için kullanır. *Jouissance* bir tür başına buyruk, yasadışı mutluluk arayışıdır, erkek ebeveyn tarafından denetlenmemiş olan *id*'dir; benin ya da üst benin müdahalesi olmadan istediği şeyi yapmakta özgürdür. Bir seferinde Lacan *jouissance* kelimesini "Olumsuz bir halden başka bir şey değil," diye tanımlamıştır, "hiçbir amaca hizmet etmeyen şey" diyerek verdiği diğer tanımı tamamlar. (*On Feminine Sexuality: The Limits of Love and Knowledge*, 1999) [Kadın Cinselliği Üzerine: Sevgi ve Bilginin Sınırları, 1999].

Bir başka sefer *jouissance* kelimesinin "*Ben* neyim?" sorusunun anahtarı olduğunu söyler (*Ecrits*, italik Lacan'ın). Bu retorik soruyu sanki "Ben neyim?" sorusuna karşıt olarak "Ben neredeyim?" şek-

linde sorulmuş gibi yanıtlar. "*Ben*," der Lacan, "var olmayanın saflığında evrenin bir kusur olduğu yerdeyim". Umberto Eco (d. 1932) bunu *Kant and the Platypus* (1999) eserinde ele alacak ve kendimizi o büyük metafizik soruyla karşı karşıya bulduğumuzu kaydedecektir: "Neden hiçlik değil de varlık var?" Ve bu sorunun yanıtı şudur: "Çünkü var." Lacan'ın "Ben"i, "Var olmayanın saflığında evrenin bir kusur olduğu yere" yerleştirmesine dönecek olursak, şu yorumu yapar: "Ve bu yerin, kendini koruyarak, Varlığın kendisini cansızlaştırması sebepsiz değildir. Bu yere *jouissance* denir ve yokluğuyla evreni hükümsüz kılacak şey *jouissance*'tır." Ve böyle devam eder... Lacan kavramlarını bu artımsal yöntemle inşa eder, kavramı her kullandığında ona yeni baştan bakar. Kavramlar, sadece halk içinde telaffuz edildikleri anda geçirdikleri değişimle değil, başkaları tarafından anlaşılmış olmaktan (ya da olmamaktan) dolayı edindikleri yeni yaşantı sayesinde de canlanırlar ve tabii Lacan'ın süreklilik arz eden çalışma programı ile hayat bulurlar.

Lacancı Düşünce: metodoloji ve üslup

Lacan felsefeden, edebiyattan ve sosyal bilimlerden metinleri, onlarda taze ve metodolojik açıdan faydalı anlamlar bulmak için çalışmalarına dahil ediyor ve belki de bu nedenle eleştirel çalışmalarda okuyan öğrenciler doğal olarak ona yöneliyor. Bazı durumlarda Lacan'ın yaptığı bir okuma, kuramının ana dayanak noktasını oluşturur. Örneğin, Edgar Allan Poe'nun *Çalınan Mektup* adlı kısa öyküsünde geçen olayları alır ve "yineleme otomatizmi" kavramını oluşturur. Bu kavramı şöyle izah eder: "Öznenin tekrar tekrar ve saplantılı bir biçimde yeniden canlandırdığı içselleştirilmiş sosyal bir yapının saplantılı tekrarı ya da yeniden üretimi" (*Encyclopedia of Lacanian Analysis*).

Lacan düşüncesinin yoğunluğu –ve tasarruflu olduğu– *Ecrits*'teki ayna evresinin bir yönünden bahsettiği pasajdan anlaşılabilir: "İmgeyi neyin kapattığına bakılmaksızın, ikinci imge, ilgiyi yabancılaş-

madan –ki o arzuyu Ötekinin alanına yerleştirmiştir– uzaklaştırdığı için aldatıcı olan bir gücü merkeze koyar; güç, gördüğü suret çocukta iki öğeli bir hayranlık yarattığı için hüküm sürecek totaliter bir rekabete doğru gider; şöyle ki 'biri ya da öteki' Melanie Klein'in çalışmasındaki ikinci evrenin depresif dönüşü; Hegelci cinayet figürüdür." Burada Lacan sanki dostlarından bir düşünürle samimi bir sohbet içerisinde ki bu dostu a) Freud konusunda uzman; b) Öteki'nin Karl Marx'taki yabancılaşma kavramı aracılığıyla açıklığa kavuşan cisimleştirmenin doğasına aşina ve daha sonra bu konunun Fransa'da, önce Simone de Beavoir ve ardından Jean-Paul Sartre tarafından nasıl ele alındığını biliyor; c) Freud'un öğrencisi Melanie Klein'ın (1882–1960) çalışmalarına vakıf; d) Albert Camus'nün (1913–60) *Yabancı* (1942) adlı romanına vakıf ve Lacan'ın cinayet konusundaki görüşünü biliyor; cinayet, "özbenlik sürekli ötekiyle çatışma halindedir, sürekli ötekinin ölümünü bekler" fikrinin kanıtıdır. Yukarıda alıntı yaptığımız pasaj Lacan eleştirmenlerinin onu neden muğlak bulduklarının, bir şarlatan dediklerinin, anlamsız sözleri bir araya getirmekle suçladıklarının iyi bir örneği, ama aynı zamanda yetmiş iki kelimeyle ne denli yoğun ve pekiştirilmiş düşünce oluşturduğunun da iyi bir örneği.

Lacan'ın düşünme faaliyeti, geleceğe doğru ilerleyen Avrupa düşünce trenini ardından sürükleyen lokomotifin frenlenemez gücüne sahiptir. Mirası garanti altındadır ve bunun sebebi kısmen kadın cinselliğine dair analizlerinin, psikanalizi kadere dönüşen fallus-merkezli söyleminden kurtarmaya yardım etmiş olması ve kısmen de öğrencisi Julia Kristeva'nın çalışmalarının bir dizi disiplini etkilemiş olmasıdır.

> Kişi varoluşuyla birlikte önce dille uğraşır; bu belirlenmiştir. Hatta daha doğmadan dilin kapanına kıstırılmıştır.
>
> Jacques Lacan, "Les Clefs de la Psychanalyse" (1957).

Bilimin hakikat hakkında hiçbir şey bilmeye ihtiyacı olmadığını iddia ederek paradoksal olma oyununa girmiyorum. Ancak hakikatin de insanın yaşanmış deneyiminin fenomenolojik olarak damgalandığı belirsizliğe denk gelen bir değer olduğunu ya da hakikat arayışının tinsel başlığı altında mistiğin uçuşlarını ve ahlakçıların yasalarını, çilecinin yolunu, dinsel sırları açıklayanın söylediklerini benzer biçimde tarihsel olarak motive ettiğini unutmuyorum.

Tüm kültüre hakikatin üstünlüğüne tanıklık etmeyi dayatan bu arayış, bilimin varlığına koşul olan ahlaki bir tutum yarattı. Ancak hakikat, kendi özgün değeri içinde, bilimin düzenine yabancı kalmaya devam ediyor: bilim hakikat ile müttefik olduğu için kendisiyle gurur duyabilir; hakikatin fenomenini ve onun değerini nesnesi olarak benimseyebilir ama son şekliyle hakikati herhangi bir biçimde belirleyemez.

Jacques Lacan, "Beyond the 'Reality Principle,'" *Ecrits* içinde.

37
Karl Popper
28 Haziran 1902 - 17 Eylül 1994

Bilim felsefesini yerleşik bir disiplin haline getiren ve Platon, Hegel ve Marx'ta totalitarizmin kökenlerini belirleyen Avusturya doğumlu düşünür.

Kayda değer birkaç Avusturyalı filozof gibi Karl Popper de Nazilerden kaçan bir Yahudiydi; önce Yeni Zelanda'ya ardından da İngiltere'ye gitti ve burada kendi döneminin en önemli bilim filozofu ününü kazandı. Felsefeye sıra dışı bir biçimde iki farklı alanda katkıda bulunmuştur (kendisi bu iki alanın birbiri ile bağlantılı olduğunu iddia eder).

Öncelikle, bilimsel kuramların neden var olduğu ve başarılı olanların neden geliştiği konusuyla ilgilenmiştir. *Bilimsel Araştırmanın Mantığı* (1934) adlı kitabında ve *Conjectures and Refutations* [Varsayımlar ve Çürütülmeleri] (1963) adıyla yayımlanan seminer notlarında bu soruları ele alır. İkinci olarak tarihselciliğe karşı çıkmış, onu totaliter düşüncenin temel bileşenlerinden biri olarak görmüştür. *Tarihselciliğin Sefaleti* (1936) bu konu üzerine yaptığı erken dönem çalışmasıdır; bunun ardından iki ciltlik *Açık Toplum ve Düş-*

manları (1945) çalışması gelmiştir. Popper liberal demokrasinin tutkulu savunucularındandır.

Popper, Luteryanizme geçen Viyana Yahudisi bir ailenin oğlu olarak dünyaya geldi. Babası önemli bir avukat, annesi bir müzisyendi. Evleri kitaplarla doluydu ve bu kitapları okuması konusunda teşvik ediliyordu. Popper'ın on yedi yaşına girdiği 1919 yılı üç sebepten dolayı onun için belirleyici bir tarih olacaktı. Öncelikle Marksizm'e olan tutkusu onu Sosyalist Okul Öğrencileri Birliği'ne dahil etti ancak grubun doktrinci yaklaşımını reddetmesi çok sürmedi. İkincisi, psikanalizle ilgilenmeye başladı. Alfred Adler (1870–1937) onu Freud düşüncesiyle tanıştırdı; ayrıca sosyal hizmet görevlisi olarak yoksul çocuklarla çalışacağı kısa dönemli bir iş ayarladı. Popper'ın 1919 yılındaki üçüncü ve en önemli deneyimiyse Albert Einstein'ın Viyana'da görelilik kuramı üzerine verdiği konferansı dinlemek oldu. Popper'ın entelektüel gelişiminde bu olayın hayati önemi vardır. Bu deneyim onun bilimin tarafına geçmesini sağladı. Popper, Einstein'ın kuramının bilimsel düşüncenin bir modeli olduğunu hemen anlamıştı; kuramın hipotezleri test edilebilir ve kanıtlanabilirdi. Marx, Darwin ve Freud'un düşüncelerinin ise öyle olmadığı sonucuna varacaktı. Ve Popper bu düşünceyle tek bir yıl içerisinde, yirminci yüzyıl Batı düşüncesinin dört büyük akımını belirleyen isimleri öğrenecek ve hayatını belirleyen felsefi tercihler yapacaktı.

Popper 1925'te ilkokul öğretmenliği diploması aldı. 1928 yılında felsefe alanında doktorasını tamamladı ve ortaöğrenimde matematik ve fizik dersleri verme yeterliliği kazandı. 1930 ile 1936 yılları arasında da bu işi yaptı. *Bilimsel Araştırmanın Mantığı*'nı 1934 yılında, öğretmenlik yaparken yayımladı. Bu çalışmasında çürütülebilirlik potansiyelinin, bilimi bilim olmayandan ayırmakta ölçüt olarak kullanılabileceği yönündeki teorisini sundu. 1937'de, yaklaşan Nazi tehdidini gören Popper, Yeni Zelanda'ya göç etti ve orada, Christchurch'de bulunan Canterbury University College'da felsefe dersleri vermeye başladı.

Popper'ın bilim felsefesi

Popper, Moritz Schlick (1882–1936) önderliğindeki Viyana Çevresi'nin mantıksal pozitivizmini, özellikle ifadelerin kanıtlanabilirliğini onların anlamlarının test edilmesi biçiminde gördüğü için reddetmiştir.

Bunun yerine *çürütülebilirliğin* bilimsel çalışmanın ölçütü olması gerektiğini iddia etmiştir. Hipotezlerin, onları çürütmeye yönelik teşebbüsleri teşvik edecek biçimde tasarlanması gerektiğini söylemiştir. Gerçek bilimsel kuramlar, kuramın başarısız olmasına neden olacak karşı örnekleri arar. Popper bu yaklaşıma eleştirel rasyonalizm adını vermiş ve kendini David Hume (1711–76) ve Immanuel Kant'ın varisi olarak görmüştür.

Popper için bilim felsefesinin hayati önem taşıyan sorusu *ayırmadır*; yani bilim olanla bilim olmayan arasındaki farklılıkları belirleme işi. Özü itibariyle Popper, çalışmalarının "bilimsel" olduğunu iddia eden mantıkçı pozitivistlere radikal anlamda karşı bir noktada durur. Onların felsefeye karşı ampirik yaklaşımları, ampirik önermelerden sonuç çıkarmalarına neden olur; oysa bu sonuçlara varmak ampirik önerme içeriklerinin karşılaması mümkün olmayan şeyler gerektirir. Popper'a ve diğer Viyana pozitivizm eleştirmenlerine göre "basit" ampirik gözlem asla basit değildir; bir bakış açısının sonucu olduğu için seçicidir ve bu bakış açısı her zaman araştırmayı yöneten kuramsal eğilimi kendinde taşır. Popper ampiristlerin sistemini, bilimin tümevarım gibi belirli bir metodolojiye indirgenemeyeceğini ileri sürerek bozar ve bilimi bir problem çözme uğraşı ve tamamen insani bir eylem olarak görür.

Popper'ın siyasi felsefesi doğrudan bilimle ilgili düşüncelerinden evrilir. Kendisinin doğrulama ölçütlerinden yola çıkarak on dokuzuncu yüzyılın ve yirminci yüzyıl başlarının en popüler kuramlarını –Marx, Freud ve Darwin'in kuramlarını– bilimsel oldukları yönündeki geçerliliklerini analiz eder ve Marx ve Freud'un testi geçemediği sonucuna varır; sadece Darwin bir bilim insanıdır. Popper'ın

buradaki ölçütü bilimin ilerleme biçimiyle alakalıdır. Darwin'in evrim kuramı bilimseldir, çünkü bazı kısımları çürütülebilir ve gelecek nesil bilim insanları tarafından düzeltmeler yapılacaktır; dolayısıyla Darwin'in hayatın kökenlerine dair yaptığı açıklama, detaylar sürekli ufak tefek düzeltme yapmayı gerektirse de, genel ölçekte doğrudur.

Diğer taraftan Marx ve Freud, bilimsel olmayan "toplayıcı"lardır; kuramlarını geçersiz kılacak itirazları kullanmak yerine onları kuramlarına dahil ederek sorunu ortadan kaldırmaya çalışmışlardır.

Popper'ın siyaset felsefesi

Popper, Marx'ın tarihselciliğinin –hatta tüm tarihselci yaklaşımların– insanoğlu için felaketle sonuçlanacağını düşünmüştür. *Açık Toplum ve Düşmanları* çalışmasının ilk cildi, uzun tarihselciler listesinin ilk ismi olan Platon üzerine yoğunlaşır (alt başlığı "Platon'un Büyüsü"dür). Liste Hegel ve Marx'a doğru ilerler ki bunlar da ikinci cildin konusudur (alt başlığa "Kehanetin Zirvesi" demiştir). Ancak Platon'un *Devlet* eseri üzerine yaptığı çalışma, Platoncu devletin totaliter doğasını vurgular ve Platoncu totalitarizmin dört öğesini belirler: 1) "Katı sınıf ayrımı…çobanlar ve bekçiler insan sürüsünden kesinlikle ayrı tutulmalıdır" 2) devletin kaderini belirleyen yönetici sınıfıdır, yöneticilerin "üreme kuralları katıdır" –erken dönem soy ıslahı programı– 3) yönetici sınıf askeri sınıftır ancak onlar ekonomik faaliyetlerin dışındadır 4) yönetici sınıfın tüm etkinlikleri sansürlüdür.

İkinci Bölümde Popper, Marx'ı ele alır; ona göre Marksizm'in sorunu bilimi yanlış kullanmasıdır. Marx ve tarihselciler (Hegel de dahil olmak üzere) insanlık tarihinin "bilimsel" prensiplere göre öngörülebileceğine inanmıştır. Popper'ın görüşüne göre bu mümkün değildir; çünkü toplumların gelişim süreci içerisinde edindikleri bilgi, tarihi öngörülemeyecek biçimlerde etkiler. Temelde, özgürlük öngörülemezliktir.

Popper, Polanyi ve Kuhn: bir disiplin olarak bilim tarihi

Popper bilim felsefesini, felsefe disiplinin ön saflarına çıkarmış ve onun gelişebileceği bir ortam yaratmıştır. Araştırmalarının zaruri olarak tarihsel bir öğesi vardır ve 1960'lardan itibaren bilim tarihi kendi çapında bir disiplin olarak gelişmiş ve bilim felsefesini de zenginleştirmiştir. Bu alanların her ikisini de keşfeden iki ana isim Macar-İngiliz filozof Michael Polanyi (1891–1976) ve Amerikalı fizikçi T. S. Kuhn'dur (1922–96). Polanyi'nin *Personal Knowledge: Towards a Post-Critical Philosophy* (1958) adlı çalışması bilimsel gözlemcinin öznelliğinden kaynaklanan sorunları inceler. Kuhn, Polanyi'nin çalışmalarından etkilenerek bilim tarihine yönelmiş, mesleğini icra eden bir fizikçidir.

Kuhn'un *The Structure of Scientific Revolutions* [Bilimsel Devrimlerin Yapısı] (1962) adlı çalışmasının, bilimsel ilerlemenin nasıl değerlendirildiği konusunda çok büyük etkisi olmuştur. Önceleri bilimsel bilginin düz bir çizgide sırayla biriktiği, bir keşfin bir diğer keşfe götürdüğü düşünülüyordu; yani bir tür istikrarlı, evrimsel ilerleme vardı. Kuhn bu fikri, her bilimsel çağın bir paradigma ile yöneltildiğini iddia ederek çürüttü. Bu paradigma– bir dünya görüşü, dünyayı görme ve içinde bir şeyler yapma biçimi– şiddetli epistemik bir parçalanmayla son buluyor, eski paradigmanın yerini yenisi alıyordu. Bilimsel devrimin yapısı buydu.

Çoğu bilimsel çalışma Kuhn'un "normal" bilim dediği şeydir –hükmeden yeni paradigmayı desteklemek için yapılan laboratuar çalışması ve deney. Yeni paradigmaya meydan okumak "normal" bilimin işi değildir. Mesela, Einstein'ın görelik kuramı paradigma geçişini zorunlu kılmıştır. Einstein, Isaac Newton'un (1643–1727) fiziği ile yapılandırılan evren düzenine meydan okumuştur ve bunun neticesinde, Einstein sonrası bilim insanlarının işi kuantum fiziğinin ortaya attığı çok sayıda soruyu çözmek ve Newtoncu paradigmayı çürüten yeni evren anlayışını kavramak olmuştur.

Cehaletin sadece bir bilgi eksikliği değil, bazı kötü niyetli güçlerin işi olduğu, zihinlerimizi sapkınlaştırıp zehirleyen, saf olmayan, şeytani etkilerin kaynağından geldiği ve içimize bilgiye karşı direnme tohumunu ektiği yönündeki komplo teorisine dikkat çekmeyi umut ettim.

Karl Popper, *Conjectures and Refutations* (1963).

Marx'ın öğretisindeki kehanet öğesi onun takipçilerinin zihinlerinde de hüküm sürdü. O öğe, her şeyi bir kenara süpürerek soğukkanlı ve eleştirel yargının gücünü sürgüne yolladı ve akıl aracılığıyla dünyayı değiştirebileceğimiz görüşünü yok etti. Marx'ın öğretisinden geriye kalan tek şey, Hegel'in kehanete benzer felsefesidir ki bu felsefe kendi Marksist tuzağında açık toplum için verilen mücadeleyi felç etmekle tehdit eder.

Karl Popper, *Açık Toplum ve Düşmanları, Cilt 2: Hegel, Marx ve Sonrası* (1962).

38
Jean-Paul Sartre
21 Haziran 1905 - 15 Nisan 1980

Varoluşçuluğu popüler hale getiren Fransız filozof, oyun yazarı ve romancı. Yirminci yüzyılda halk aydınının rolünü tanımlamıştır.

Modern zamanların muhtemelen en çok bilinen filozofu Jean-Paul Sartre, siyasete dahil olan halk aydını rolünü tamamen Fransızlara özgü bir biçimde tanımlamıştır. Eğitim kurumlarına ve onların niteliklerine oldukça değer veren bir kültürde Sartre asla bir üniversite profesörü olmadı. 1927 yılında Ecole Normale Superieure'de felsefe *agregation*'ı (eğitim kurumlarında memuriyet görevi için girilen sınav) sınavında birinci olmasının ardından bir dizi lisede öğretmenlik yaparak kariyerine devam etti. Felsefe alanındaki pozisyonuna tamamen yayımlanmış eserleri üzerinden ulaşmıştır; bu eserlerin en önemlisi *Varlık ve Hiçlik* (1943) adlı çalışmasıdır. Ayrıca oyunlarında, romanlarında, makalelerinde ve felsefi çalışmalarında yarattığı toplumsal tartışmaların gücü o denli büyüktür ki tüm ulusta saygı ve hayranlık uyandırmıştır. Sovyetlere ve Maoistlere duyduğu sempatiyi, bu totaliter rejimlerin nasıl bir dehşet saçtığı meydana çıktıktan sonra sürdürmüş olmasına rağmen, cenaze törenin-

de tabutunun arkasında elli bin kişinin olması, Sartre'a Fransa'da nasıl bir saygı duyulduğunun ölçütü olarak görülebilir. Mayıs 1968 olayları esnasında tutuklanmasının ardından Sartre'dan özür dileyen Fransız başbakan Charles de Gaulle şöyle demiştir: "Voltaire'i tutuklayamazsınız."

Sartre 1936 yılında iki kitapla sahneye çıktı: Hayal gücüne dair Husserl öncesi felsefi kuramları inceleyen *İmgelem* ve Husserl'in aşkın ben görüşüne karşı çıkan, onu başkaları tarafından yaratılmış bir yapı olarak tanımlayan *Ben'in Aşkınlığı*. Sartre, *Sketch For a Theory of the Emotions* [Duygular Kuramı Üstüne bir Taslak] (1939) çalışmasıyla Freud'un bilinçdışı kuramını da reddetti. Ancak Sartre'a ün kazandıran ve dünyanın onun varoluşçuluğunu tanımasını sağlayan *Bulantı* (1939) adlı kitabıdır. Romanın baş kahramanı Roquentin, dünyada var olduğu gerçeğinden dolayı ciddi anlamda mide bulantısı duymaktadır; nesnelerin "şeyliğini" ve kendisinin dışındaki dünyada anlamın olmayışını kavramak bu bulantıya neden olur. Sartre'ın *olgusallık* kavramı, öznenin kendini bulduğu duruma işaret eder: cinsiyeti, soyu, ulusu, becerileri v.s. Bu durum bağlamında özne, özgürlüğü ile yüz yüze gelir ki özgürlük *olgusallık* tarafından kısıtlanmıştır. Sartre'a göre insan özgür olmaya mahkumdur. Bu durum "absürd" kavramının ortaya çıkışına götürür.

Albert Camus ve absürd

Absürd kavramının en tutarlı açıklamalarından biri Sartre'ın arkadaşı ve rakibi Albert Camus'nün (1913–60) romanlarında ve makalelerinde bulunabilir. Camus, Cezayirli bir "pied noir"di (sömürgede yaşayan, Fransızca konuşan kişi), yoksulluk içinde büyüdü ve 1957 yılında Nobel edebiyat ödülünü aldı. *Yabancı* (1942) ana karakter Meursault'un görünürde herhangi bir neden olmadan işlemiş olduğu cinayetin öyküsünü anlatır; Meursault eylemlerine ve kaderine karşı kayıtsız bir adamdır. Camus'nün estetik evreninde insan davranışlarının tamamına izin vardır ama bu sınırsız özgürlüğün so-

nuçlarına da katlanılmalıdır. Meursault işlediği anlamsız cinayetin cezasını çekmek zorundadır; ölüme mahkum edilir. *Sisifos Söyleni* (1942) adlı makalesinde Camus, Yunan mitolojisindeki kralın öyküsünü kullanır: Sisifos tanrılar tarafından büyük bir kayayı dik bir tepenin doruğuna çıkarmaya mahkum edilmiştir ve bunu sonsuza kadar yapmak zorundadır. Camus bu miti, Tanrısız bir dünyadaki modern insanın ikilemini incelemek için kullanır. İş amaçsızdır ama insan ona sahip çıkarak kendini tanımlar.

Savaşın çelişkili talihi

Camus bir komünistti. Tüberküloz olduğu için Fransa ordusunda hizmet yapmaktan muaf oldu. Fransa Nazi işgali altındayken büyük bir riski göze alarak, işgale direnen *Combat* adlı derginin editörlüğünü yaptı. Sartre'ın savaşı farklıydı. Fransız Hava Kuvvetleri'nde görev yaptı; Mayıs 1940'ta Fransa işgal edilince yakalandı ve yaklaşık bir yıl Trier'deki Stalag XIID adlı Alman savaş esirleri kampında kaldı. Bu süre içerisinde Heidegger'in *Varlık ve Zaman* (1927) eserine çalışmaya devam etti; bu çalışmaya 1933 yılında Berlin'de başlamıştı. Sartre kendisi gibi mahkum olan rahiplere Husserl'in fenomenolojisini öğreterek de vakit geçiriyordu ve 1940 yılbaşında mahkum arkadaşları için bir oyun yazıp sahneledi. Mektuplarından birinde sevgilisi Simone de Beauvoir'a (1908–86) belirttiği gibi *Barionа or The Son of Thunder,* İsa'nın doğumunu anlatan bir oyundu ama Hıristiyan görüşüne dayanmıyordu. Sartre mahkumiyet döneminde en önemli felsefi eseri *Varlık ve Hiçlik*'e de başlamıştı. Bir rahibin yardımıyla, sahte bir sağlık raporu aldı ve 1941 yılında Alman esaretinden kurtuldu. Sartre, Beauvoir, bir dizi arkadaşı ve sevgilileriyle birlikte yaşamak üzere Paris'e döndü ve Pasteur ve Condorcet liselerinde eğitim verirken bir yandan da *Varlık ve Hiçlik'i* tamamladı.

İşgal esnasında Sartre, Nazi sansüründen geçen iki başarılı oyun yazıp sahneledi. *Sinekler* (1943) Yunan mitolojisinden Electra öykü-

sünü varoluşçu bir biçimde ele alır. *Çıkış Yok* (1944) ise kapıları ve camları olmayan bir odadaki dört kişiyle ilgilidir ve "Cehennem başkalarıdır," şeklindeki meşhur cümleyle sonlanır.

Sartre varoluşçuluğunun doğası

Varoluşçuluk, şeylerin ya da kişilerin bir özü olduğunu iddia eden özcülüğün çürütülmesidir. Sartre'ın meşhur deyişiyle, "Varlık özden önce gelir." Ona göre, varlığın iki sureti vardır: varlık ve hiçlik. Varlığın iki kategorisi vardır: "kendinde" ve "kendi-için". Kendinde varlık, bilinçsiz bir nesne olmaktır. Kendi-için ise bilinçli varlıktır ama o bir nesne değildir: bir şey değildir. Kendinde ve kendi-için birbirinden ayrıdır ve bir araya getirilemez. Bunları bir araya getirmek "anlaşılamaz bir bütünlük" meydana getirecektir. Sartre bu idealin Tanrı'yı meydana getireceğini iddia etmiştir.

Sartre için diğer insanlar sorun yaratır; çünkü öznelliğin diğer öznelliklere indirgendiği bir karşılaşmaya sebep olur ve bu karşılaşmaya Beauvoir "Öteki" demiştir. Sartre, ötekilerle olan ilişkiyi Hegel'den ödünç aldığı efendi/hizmetkar bağlamı üzerinden inceler. Kısaca söylemek gerekirse, bizler birbirimizi yabancılaştırırız. Sartre'ın ontolojisinin etik bileşeni "aldatma" dediği şeyden meydana gelir. Aldatma temelde kişinin kendine yalan söylemesidir. Üç meşhur örnek verir: kendine sadece garson "rolü" yaptığını söyleyerek abartılı hareketlerle hizmet eden garson, elini bir adama uzatan ve bu hareketteki kapalı cinsel kışkırtmayı inkar eden kadın ve "özünde" ya da "doğasında" homoseksüel olduğunu inkar edip, sadece erkeklerle seks yaptığını düşünen bir eşcinsel.

Sartre ve Merleau-Ponty

1945 yılında Sartre ve Beauvoir, arkadaşları Maurice Merleau-Ponty'yi (1908–61) edebiyat ve felsefe dergisi *Les Temps modernes*'i lanse etmesi için davet ettiler. Merleau Ponty'nin çalışmaları da Husserl ve Heidegger'den etkilenmişti ancak Sartre ontoloji sorun-

ları üzerine yoğunlaşırken o algı konusuyla ilgileniyordu: özne dünyayı nasıl kavrar? *Algının Fenomenolojisi* (1945) adlı çalışması genel hatlarıyla "Fransız varoluşçuluğunun" temel eserlerinden biridir. Merleau-Ponty, insanın nasıl algıladığını anlamakta insanın cisimleşmesinin rolü olduğunu ileri sürer. Merleau-Ponty'e göre dünyayla yüzleşen cisim bulmuş öznedir, dünyaya etkin biçimde dahildir ve anlam yaratır. Gabriel Marcel gibi, Merleau-Ponty de Descartesçı düalizmi reddeder. Felsefesinin temel kategorisi olan *dünyada olmak* kavramını yaratmak için Husserl'in fenomenolojik indirgemeciliğinin ötesine geçer. Dünyada olmak "nesnellikten" de "öznellikten" de önce gelir ve bunlara önem katan şeydir. Öznel olarak oluşmuş bir zaman anlayışı Ponty'nin algı fenomenolojisini tamamlar.

1945 yılında Sartre ve Merleau-Ponty, sol siyasi görüşleri konusunda geniş ölçekte hemfikirlerdi. *Hümanizm ve Terör* (1947) adlı çalışmasında Merleau-Ponty, Ekim Devrimi'nden İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar yaşanan Marksist süreci inceler ve şu soruyu sorar: Stalin'in terörü haklı çıkarılabilir miydi? Yanıtı olumsuzdur. Ancak Sovyetler Birliği'ne zaman verilmesi gerektiğini, Marksizm'in işe yaraması gerektiğini çünkü onun başarısızlığının, insanoğlunun başarısızlığı olacağını da öne sürer. Merleau-Ponty'nin Sovyetler Birliği konusundaki görüşleri, Kant'ın Fransız Devrimi'ne dair görüşlerine benzetilmiştir. Kant, kralın öldürülmesini affedememiş olsa da, aklın prensiplerine dayalı bir hükümet fikri ona cazip gelmiştir. Ancak, Merleau-Ponty, Sovyet emperyalist gücünün idmanı olarak gördüğü Kore Savaşı (1950-53) konusunda Sartre ile fikir ayrılığına düşmüştür; iki arkadaşın arası zamanla bu konudan dolayı iyice açılmış ve 1948'de Merleau-Ponty *Les Temps modernes* dergisinin editörlüğünü bırakmıştır.

Diyalektik Aklın Eleştirisi

Sartre, *Yöntem Araştırmaları* (1957) adlı çalışmasında Marksizm'i gözden uzak tutmamak için varoluşçu felsefesini revize etmeye baş-

ladı; bu çalışmayı daha sonra tamamlanmamış, *Diyalektik Aklın Eleştirisi* (cilt 1, 1960; cilt 2, 1985) çalışmasına dahil edecekti. Sartre okunması oldukça zor olan filozoflardandır. *Varlık ve Hiçlik*, okunmaktan ziyade satın alınan ve muhtemelen anlaşılmaktan ziyade öylece okunan bir kitaptır. Bu durumun sebebi kısmen Sartre'ın düşüncesine içkin olan güçlükten (fikirlerini anlayacak kadar zeki olmadığını düşündüğü Camus'a bu konuda sataşmaktan zevk alırdı) ve kısmen de kullandığı terminolojiyi, Husserl ve Heidegger tarafından kullanılan ve daha da karmaşık olan Alman teknik dilinden ödünç almış olmasıdır. Sartre'ın *Diyalektik Aklın Eleştirisi*'ni okumak *Varlık ve Hiçlik*'i okumaktan daha da zordur ve bunu kısmen hayat boyu devam ettirdiği amfetamin ve alkol alışkanlığına atfetmek de katılık olmaz. Aşırıya kaçar, günde binlerce kelime yazar ve nitelikten çok niceliğe bakardı. Ancak Sartre'ın varoluşçuluğun özgürlüğünü, Marksizm'in belirlenimciliği ile uzlaştırma çabası, felsefi analizin kayda değer bir özelliğidir. *Diyalektik Aklın Eleştirisi* üzerinde çalışırken (savaş sonrası dönemden, hayatının sonuna kadar) Sartre bir başka büyük, tamamlanmamış proje üzerinde daha çalışıyordu: *The Family Idiot* (1971–2) başlıklı, Gustave Flaubert'in beş ciltlik biyografisi.

Varoluşçuluk yerini yapısalcılığa bırakıyor

Sartre savaş sonrası yirminci yüzyıl felsefesinde yükselen bir isim olarak kalmaya devam ediyor; ancak Claude Levi-Strauss (1908–2009) ve ardından Roland Barthes'ın uyguladığı yapısalcılığın yükselişi ile beraber varoluşçuluğun etkisi dağılmaya başladı. Post-yapısalcılık hareketi, yazarlardan ziyade metinlere odaklanarak (merkezsizleşmiş öz benlik) yapısalcılığın başladığı işi bitirdi. Bu, kıta felsefesinde yaşanan son derece hızlı gelişmelerin ve çabucak değişen manzaranın bir ölçütü olmalı; keza Sartre'ınki kadar güçlü çalışmaların yerini bile yeni çalışmalar bu denli çabuk aldı. Birleşik Devletler'de, Sartre'a gösterilen ilgi, 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin çöküşü-

nün ardından genel olarak sağ siyasi görüşün yükselmesi ve Marksist felsefenin düşüşe geçmesiyle birlikte azalmıştır. Filozofların da, kıyafetler ve arabalar gibi, değişen zevklerin ve modanın kaprislerine karşı bağışıklığı yoktur. Sartre'ın çalışmaları, onun Husserl'in fenomenolojik yöntemini ve Heidegger'in varoluşçuluk analizlerini kullanma biçimiyle ilgilenen gelecek nesil akademisyenleri tarafından okunacak ve yeniden değerlendirilecektir.

> İnsan sürekli kendisinin dışındadır: Kendini, kendinin ötesinde yansıtıp kaybetmektedir, böylece insanı var eder ve diğer taraftan, aşkın amaçların peşinden giderek kendisi var etmeyi becerebilir. Dolayısıyla insan kendi kendini çevrelediği için, kendi yarattığı çevre bağlamında nesneleri algılayabildiği için, kendi aşkınlığının merkezi ve kalbi kendisidir.
>
> Jean-Paul Sartre, *Varoluşçuluk Bir Hümanizmdir* (1946).

> Parktayım. Siyah, boğum boğum elleri, gökyüzüne doğru uzanan büyük siyah ağaç gövdelerinin arasındaki bir banka yığılıyorum. Ayağımın altındaki toprağa bir ağaç siyah pençesini sürtüyor. Kendimi bırakmayı çok isterdim, kendimi unutmayı, uyumayı. Ama yapamam, boğuluyorum: varoluş her yerden içime sızıyor, gözlerden, burundan, ağızdan.
>
> Jean-Paul Sartre, *Bulantı* (1938).

Sartre'ın tüm eylemlerinin merkezinde insan varoluşunun göze çarpan özelliklerini tanımlama çabası vardır: özgürlük, sorumluluk, duygular, başkalarıyla ilişkiler, iş, somutlaşma, algı, hayal, ölüm ve benzerleri. Bu şekilde öznel olanın bulanık alanına açıklık ve netlik getirmeye çalışmış;

ne tamamen hayatın entelektüel kısmını (akıl yürütmenin ya da daha genel konuşacak olursak düşünmenin dünyasını) ne de odaklandığı alanı, insan yaşantısını üzerine "dışarıdan" çalışmaya olanak sağlayan nesnel özellikleriyle sınırlandırmamıştır. Dolayısıyla çalışması, temelde bireyin kendi durumunu oluşturan her şeyle nasıl bağlantılı olduğu sorusunun "içindedir": diğer bireylerin dünyası, karmaşık sosyal kolektifler ve insan yapıtlarıyla kurumlarının dünyası.

David Detmer, *Sartre Explained: From Bad Faith to Authenticity* (2008) .

39
Hannah Arendt
14 Ekim 1906 - 4 Aralık 1975

Totalitarizmi analiz eden ve Soykırım esnasında Nazilerin eylemlerini tanımlamak için "kötülüğün sıradanlığı" adlı ifadeyi kullanan Alman-Yahudi siyaset felsefecisi.

Hannah Arendt, Hitler ve Stalin'in totaliter yönetimleri döneminde felsefenin etik merkezini tanımlamaya ve savunmaya yardım etmiştir. Onu başarısının kalıcılığı fenomenolojik yöntembilimi siyaset felsefesine başarıyla uygulamış olmasıdır. En büyük yapıtıysa *Totalitarizmin Kökenleri* (1951) adlı çalışmadır –ve bu kavrama dair ilk işe yarar tanımlamadır. *İnsanlık Durumu* (1958) çalışmasında bireyin toplum içindeki durumuna dair post-Marksist bir analiz geliştirmiştir. *Kötülüğün Sıradanlığı Üzerine*'de (1963) ise Adolf Eichmann'ın Nazi Partisi'ndeki bir görevliyken, Soykırımın gerçekleşmesini sağlayan birine dönüşmesine, oldukça tartışmalı ama dürüst ve keskin bir açıklama getirir.

Arendt, Immanuel Kant'ın da doğum yeri olan Königsberg'de, laik Yahudi bir ailede doğdu. Rudolf Bultmann'la (1884-1976) Yeni Ahit, Martin Heidegger'le de felsefe okumak için Marburg Üniversitesi'ne kaydoldu. Heidegger onun Yunan felsefesine duy-

duğu tutkuyu teşvik ediyor ve Arendt sık sık çalışmasının temel kavramları için Platon ve Aristoteles'e dönüyordu. Heidelberg'den önceki hocası Edmund Husserl'in fenomenolojik yönteminden derinden etkilenmişti. Heidelberg'le çalışırken tez danışmanı, psikiyatriden filozofluğa geçen Karl Jaspers'la yakın ve uzun soluklu bir arkadaşlık kurdu. Tez çalışması Aziz Augustine'in çalışmalarında sevgi sorunsalı üzerineydi (*Love and Saint Augustine*, 1929).

Heidegger'den Heidelberg'e; Paris'ten Portekiz'e

Arendt'in felsefi hayal gücünü gerçek anlamda ateşleyen, Heidegger'in Aristoteles üzerine verdiği derslerde işlediği ve *Varlık ve Zaman* (1927) çalışmasında geliştirdiği ontolojiydi. Heidegger'i yirminci yüzyılın en büyük filozofu olarak görenler vardır ve Arendt de kesinlikle bu kanıdaydı. Heidegger'in insanın varoluşu ya da *Dasein* olarak adlandırdığı kavram üzerine yaptığı keşifler Arendt'e şevk veriyordu. Heidegger'den insanın varoluşunun derin biçimde düşünmeyi gerektirdiği sonucunu çıkardı. Bu önemli işin, varlığı ölümle bölünecek bir özne tarafından, zamanın akışı içerisinde yapılması gerekiyordu. Nietzsche gibi Heidegger de "Tanrı'nın ölümünün" ardından insanın varoluşunun anlamını arıyordu. Heidegger'e göre *Dasein*, ölüme yönelik hareketi tarafından tanımlanıyordu. İnsan, zaman ve ölüm gerçeği bağlamında hakiki varlığını buluyordu.

Arendt –kelimenin her anlamıyla– Heidegger tarafından baştan çıkarılmıştır. Marburg'dayken Arendt onun gizli sevgilisi olmuş (Heidegger evliydi ve iki oğlu vardı) ve ilişkileri Heidegger 1933 yılında Nazi Partisi'ne katılana kadar sürmüştür. Daha sonra Arendt, Heidelberg'e gitmiş ve Heidegger de artık Yahudi öğrencileri kabul etmemeye başlamıştır. Arendt, 1929'dan 1937'e kadar Günther Anders (1902–92) ile evli kalmış ve ardından 1940 yılında Heinrich Blücher (1899–1970) ile evlenmiştir. Arendt, Gestapo tarafından yakalanmış ve birkaç gün sorguda kalmış, ardından Nazi Almanyası'ndan kaçmıştır. Nihayet Paris'e gitmiş ve aralarında sür-

gündeki Alman filozof ve eleştirmen Walter Benjamin (1892–1940) ve Fransız filozof Raymond Aron'un da (1905–83) bulunduğu bir entelektüeller grubuna dahil olmuştur.

Fransa'nın Almanlar tarafından işgal edilmesinden kısa bir süre sonra Arendt ve Blücher, Fransa'nın güneyinde Vichy hükümeti tarafından kontrol edilen sözde işgal edilmemiş bölgeye gittiler. Ancak Arendt polis kontrolü esnasında yakalanarak Gurs'daki gözaltı kamplarından birine gönderildi. Kendi durumundaki devletsiz Yahudilerin kaderini önceden gören Arendt, Blücher ile birlikte Birleşik Devletler'e gitmek için çıkış vizesi aldı. Fransız polisinin bir adım önünde, Portekiz'e kadar bisikletle gittiler. 1941 yılında Lizbon'dan New York'a, zulümden özgürlüğe yelken açtılar.

Doğumluluk ve Çoğulculuk: Arendt'in fenomenolojik yöntemi

Arendt, New York'ta, Heidegger'e çok şey borçlu olduğu bir felsefe geliştirerek, onun ötesine ve önüne geçti. Arendt, insanın varoluşunun nihai olarak ölüme doğru ilerlediği konusunda Heidegger'e katılsa da, varlığın aynı zamanda doğumluluk*tan* geldiğini ileri sürer. Arendt'in düşüncesinin merkezinde doğumluluk, yani bireyin bir özgürlük durumu içerisinde dünyaya geldiği ve bir dizi seçenekle karşı karşıya olduğu fikri yatar. Bu yaklaşım onun felsefesine, Heidegger ve onun takipçisi Sartre'ın daha az iyimser olan perspektifleriyle taban tabana zıt bir pozitif yaklaşım katar.

Husserl gibi Arendt de felsefi başlangıçları tanımlama konusuyla ilgileniyordu. Yaptığı her araştırmada, başlangıç noktalarını ve kullanacağı yöntemleri belirlemek konusunda dikkatli davranıyordu. Doğumluluk Arendt'in başlangıç noktasıydı. Doğum anından başlayıp hayatta mevcut olan olasılıkları kaydeden Arendt, varoluşumuzu tecrübe etme biçimimizi tanımlamanın yollarını araştıran fenomenolojik bir yöntem geliştirdi. Arendt'e göre insanın varoluşu, hem bireysel hem de diğerleriyle uyum içerisinde oluşan bir fe-

nomen olarak anlaşılmalıydı. Nihai olarak, en önemlisi siyasi eylem olan grup etkinliğine katılabilecek duruma gelen, birbirleriyle etkileşim halindeki öznelerin dünyasını tanımlamak için kullandığı çoğulculuk fikriyle Heidegger'den ayrılır. Bu Arendt'in bireysel varoluş, onun ortaya çıkış biçimleri ve endişeleriyle ilgili söyleyecek bir şeyi olmadığı anlamına gelmez; sevgiyi bireysel varoluşun tanımlayıcı özelliklerinden biri olarak belirler. Bu anlamda, fenomenolojik ya da varoluşçu eğilimleri olan Jaspers, Edith Stein (1881–1942), Max Scheler (1874–1928) ve Gabriel Marcel ile bağlantılıdır.

Totalitarizm ve Yahudi karşıtlığı

Arendt fenomenolojik becerilerini ilk kitabı *Totalitarizmin Kökenleri*'nde yontmuştur. Çok sevdiği Almancanın yerine Fransızcayı koymak zorunda bırakılmasının ardından daha yeni öğrendiği İngilizceyle yazan Arendt, Avrupa'da Yahudi karşıtlığının tarihine dair kapsamlı, eleştirel bir araştırma sunar; Almanya'da faşizmin ve Rusya'da komünizmin kök salmasını hazırlayan koşulları belirler. Hem Nazi Soykırımı hem de Stalin'in "devlet düşmanlarını" toptan tasfiye hareketi, totaliter rejimlerin daimi terör devletleri yaratma hedefine içkin olan terör mekanizmaları üzerine kuruludur. Geniş ölçekli cinayet ve soykırım, arzu ettikleri neticelerin tarihsel kaçınılmazlığını buyuran ideolojilerin sonuçlarıydı. Komünistler için bu sonuç proletaryanın diktatörlüğü; Naziler içinse saf ırka sahip, askeri yönetim altındaki bir ulustu. Totalitarizm elbette bir tür eylemdi ama Arendt'in gerçek çoğulluktan ortaya çıktığını düşündüğü türden gerçek bir eylem değildi. Arendt, çoğulluk kavramıyla, bireysel öznelerin biriciklikleriyle var olduğu durumu, özgürlük halini kasteder; bireyler bu durumdayken siyasi eylem için bir araya gelmeyi seçebilir. Totaliter fikirlerin kök salması için en uygun zemini demokratik ortamda oy kullanmamayı seçen insan grubunun oluşturduğunu belirtir.

İnsanlık Durumu: emek, iş ve eylem

İnsanlık Durumu adlı çalışmasında Arendt, eylemi (*vita activa*) insan etkinliklerinin en yüksek biçimi olarak yeniden kullanılabilir duruma getirmekle ilgilenir. Platon'dan bu yana *vita activa*'nın, düşünmenin (*vita contemplativa*) saplantılı bir biçimde kutsanarak yıkıldığını ileri sürer. Arendt, eylemi düşüncenin üzerine yerleştirerek Heidegger'le doğrudan çatışır. Fenomenoloji tarihinin en fazla destek gören düşüncelerinden birini öne süren Arendt, insanın üç etkinliğini belirler: emek, iş ve eylem. Emek insanın hayatta kalabilmesi için gereken tüketilebilir şeylerin üretimidir. Arendt, emeği en yüksek insan etkinliği olarak nitelendiren Marx'ın aksine, emeği bir kölelik durumu olarak görür. Emekten farklı olarak iş, insanın kendini doğadan ayırabilmesini ve tamamen insana ait bir dünya yaratabilmesini sağlayan kalıcı şeyler üretir (hem nesneler, hem kurumlar). Ancak insan, özgürlüğünü eylem aracılığıyla bulur. Emek hayvanlarınkine benzer bir eylemdir, çalışmak insanı doğaya karşı var eden kalıcı şeyler yaratır ve eylem, insanın özgürlüğü tecrübe ederek kendi varlığının farkına vardığı alandır.

Heidegger'i bağışlamak

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Arendt, savaş onarım çalışmaları kapsamında Avrupa'ya defalarca geldi. Oradayken Heidegger ve Jaspers ile olan ilişkilerini yeniden kurdu. Heidegger, Nazi Partisi'ne üyeliği, eylemleri ve ifade ettiği düşünceleri için asla özür dilemedi; hiçbir zaman Nazi ırkçılığını savunmamış olsa da, Freiburg'daki Yahudi meslektaşlarının kariyerlerinde ilerlemelerine engel olmuştur. Peki, bu durumda Arendt nasıl oldu da Heidegger'i affetti? Bu soruya bir yanıt *İnsanlık Durumu*'nun, "Geriçevrilmezlik ve Bağışlamanın Gücü" başlıklı bölümünde bulunabilir. Bu çalışmada Arendt, Heidegger'in kendisinden daha Heideggercidir: adeta onun iyi yürekli ikizi gibi, ondan insan etkinliğinin "konumu", "dünyanın şey karakteri", insan etkinliği bağlamında "araçsallık" ve benliğin dilde

ve eylemde kendini "açığa çıkarması" gibi kavramları alır ve onları etik bir biçimde özgür olarak hareket etme kapasitesine sahip bireylerin çoğulluğu olarak anlaşılan bir dünya bağlamında geliştirir. "Geriçevrilmezlik ve Bağışlamanın Gücü" adlı bölümde Arendt, insan eylemlerinin bir kez gerçekleştirildikten sonra tahmin edilemez sonuçları olabileceğini ya da eylemi işleyenin niyetinden çok farklı bir biçimde sonuçlanabileceğini ifade eder. Eylemlerin sonuçları öngörülemez; onlar ve onların sonuçları insan özgürlüğünün nihai ifadeleridir. İyi de sonuçlanabilirler, zarar da verebilirler. Zarar verildiği ve bu zararın farkına varıldığında ne yapılabilir; keza yapılan eylemin geri dönüşü yoktur?

Arendt, bağışlamanın "yaptığımız şeylerin sonuçlarından kurtulma" eylemi olduğunu ileri sürer. Bu neden gereklidir? Bağışlama olmadan, der, sadece kötü eylemin ve onun sonuçlarının içinde var olmaya mahkum oluruz. Bağışlama olmadan kötü eylem, mecazi anlamda bir ölüm cezası değilse bile, ömür boyu mahkumiyet ve geleceğin olumsuzlanması demektir. Arendt, "Bağışlamak intikamın tam tersidir," der. İntikam duygusu doğaldır ancak asla bitmeyen bir saldırı ve yeniden saldırı durumuna götürür. Bu, özgürlüğün kesin olarak ortadan kalkması durumudur. Diğer taraftan bağışlamak geleceğe açılan güçlü bir serbest kalma eylemidir ve nefret ile intikam duygularının geçit vermediği alandan çıkış yolu gösterir. Bağışlama eylemi en Heideggerci biçimiyle çıkar karşımıza: zamanın akışı içerisinde, meydana gelişi öngörülemeyecek bir eylemdir, öngöremeyeceğimiz potansiyel sonuçlar taşır. Affetmek, bir diğer şeye başlangıç yaratmaktır; mecazi anlamda yeniden doğmaktır, çoğulluktan doğan olasılıktır. Arendt'in "bağışlayıcılığı" Heidegger ile sınırlı değildir; özgürlüğü idrak edebilen ve ona kıskanarak bekçilik eden herkes için geçerlidir. Heidegger, kendisininki kadar sivri ve açıkgöz olmasa da, kesinlikle daha ileri görüşlü bir aklın bağışlayıcılığından talihli bir biçimde faydalanmıştır. Muhtemelen kendisi bu bağışlayıcı ruhun derinliğini hayal edebilmekten bile yoksundur.

Kötülüğün sıradanlığı

1963 yılında Arendt, *New Yorker* dergisi tarafından Nazi Adolf Eichmann'ın (1906–62) Kudüs'teki duruşmasını takip etmek üzere görevlendirildi. Eichmann, İkinci Dünya Savaşı esnasında Yahudilerin, toplama kamplarına gönderilmesinden sorumlu kişiydi. Eichmann'ı gözlemleyen ve Nazi Almanyası'ndan kaçan bir Yahudi olarak kendi tecrübesinden yola çıkan Arendt, Eichmann ve onun gibileri tanımlamak için "kötülüğün sıradanlığı" ifadesini kullanmıştır. Eichmann'ın ne Yahudilere karşı bir kin beslediğini ne de aşırı uç siyasi görüşlerle hareket ettiğini gözlemlemiştir. Adam, entelektüel becerisi ortalamanın altında seyreden ve sadece kendisine söylenenleri yapan bir görevliydi. Arendt'in bu tanımlamasını kusurlu bulan pek çok kişi oldu (hâlâ da var) çünkü bu açıklamanın bir şekilde Soykırımın dehşetini azalttığını hissediyorlardı. Arendt'in analizinin ortaya çıkardığı korkunç gerçek, Soykırımın, üzerine çok daha fazla kafa yorulması gereken *daha* dehşet verici bir şey olduğudur.

Arendt, Eichmann'ın durumunda bağışlamaktan bahsedemezdi ve verilen idam kararını onayladı. Arendt'in yaşam boyu devam ettireceği proje, insanın en önemli üç etkinliği olarak değerlendirdiği düşünmek, eylemde bulunmak ve karara varmak üzerine çalışmaktı. Savaş sonrası dünyanın yargıda bulunma yetisine karşı hareket ettiğini görüyor; sarmaşık gibi büyüyen bir göreliliğin yanlış eşitlikler kurmayı ve bireyler, gruplar, uluslar ve onların eylemleri hakkında "yargıda bulunmamayı" saplantıya dönüştürdüğünü hissediyordu. Ancak onun Antik Yunandan Aydınlanmaya yaptığı felsefe çalışması ona "uzun zamandır unutulmuş önermelerin" varlığını öğretmişti. Bu önermeler bize doğaya karşı işlenmiş, intikam isteyen büyük suçların var olduğunu söylüyordu. Soykırım işte böyle bir suçtu. *Kötülüğün Sıradanlığı*'nda şöyle yazar: " Sanırım Eichmann'ın adalet karşısına çıkarılmasının nedeninin uzun zamandır unutulmuş bu önermeler olduğu inkar edilemez ve bu önermeler esasen ölüm cezasının da en önemli gerekçesi olmuştur." Arendt için Heidegger'in

suçu bağışlanabilirdi; Eichmann'ın suçu ise bağışlanamazdı ve sonuç olarak onun insan topluluğu içerisinde yaşamaya uygun olmadığına karar verdi.

Weimar Cumhuriyeti döneminde yaşamış, Nazi Partisi'nin yükselişini birinci elden tecrübe etmiş ve kendi dönemi ile bağlantılı bu olaylar üzerine yorum yapmış olan Arendt, totalitarizmin manzarasını korkunç detayları ile birlikte tanımlamış ve gerçek özgürlüğü arayan geleceğin örgütlerine araçlar sunmuştur. Savaş sonrası dünyada Birleşik Devletler'i en büyük özgürlük ve demokrasi fırsatı olarak görmüştür. Aydınlanmanın kıvılcımını çakan iki büyük devrimden –Fransız Devrimi (1789–89) ve Amerikan Devrimi (1775–83)– üstün olanın, yazılı anayasası ve sivil özgürlükler konusunda verdiği garantiyle Amerikan Devrimi olduğunu düşünmüştür.

> Bağışlamak ...sadece tepki vermekle yetinmeyen ama kendisini provoke eden eyleme karşı beklenmedik, yeni, koşulsuz bir tavır sergileyen ve böylece hem affedeni hem de affedileni o eylemin sonuçlarından özgürleştiren tek tepkidir.
>
> Hannah Arendt, *İnsanlık Durumu* (1958).

> Soykırımdan kaçan Arendt *İnsanlık Durumu* adlı çalışmasında, başlayabilmenin felsefesinin o büyük taslağını geliştiriyor. Ve özellikle bu felsefe onun Heidegger'e duyduğu sevginin izini taşıyor. Heidegger onun Marburg'daki çatı katına tırmandığı günlerde "ölüm beklentisi" aracılığıyla otantikliğe ulaşmanın felsefesi üzerinde çalışıyordu. Ölümden kaçmış olan Arendt de âşıkların birbirlerini tamamlayan o tavrıyla, yeniden başlayabilmenin felsefesiyle ona yanıt veriyor.
>
> Rüdiger Safranski, *Martin Heidegger: Between Good and Evil* (1998).

40
Simone de Beauvoir
9 Ocak 1908 - 14 Nisan 1986

İkinci dalga feminizme temel oluşturan İkinci Cins'in yazarı, fenomenolojik-varoluşçu gelenekte çalışan Fransız filozof ve romancı.

Simone de Beauvoir, "İnsan kadın doğmaz, kadın olur," iddiasını ortaya attığı *İkinci Cins* (1949, İng. çev. 1963) adlı çalışmasıyla 1960'ların ve 1970'lerin feminist hareketinin gündemini belirlemiştir. Bir başka deyişle kadın toplumsal bir kurgudur; şeyleşmiş Ötekiler sınıfına aittir, öznellikten mahrum bırakılmıştır ve kelimenin tam anlamıyla erkeklerin arzularında var olmaktadır. Ancak Beauvoir sadece kadının dünyadaki yerinin tarihini devrimci bir biçimde yazmakla yetinmemiştir; başlı başına bir filozoftur ve onun felsefeye katkıları, ölümünden sonra yine erkeklerin egemen olduğu bir meslek alanında değer görmüştür. (Ayrıca bunun da tek nedeni *İkinci Cins*'in yayımlanmasının ardından akademide kadınların etkisinin giderek artmasıdır).

Pyrrhus et Cineas (1944) ve *The Ethics of Ambiguity* [Belirsizliğin Etiği] (1947) adlı çalışmalarında Beauvoir, hayatı boyunca birlikte olduğu Jean-Paul Sartre'ınkilere bulaşmış olduğu düşünülen özgün

varoluşçu temalar geliştirdi. Her ne kadar Martin Heidegger'in fikirlerini daha geniş bir Avrupalı ve Amerikalı kitlesine taşıma payesi Sartre'a verilmiş olsa da Sartre, Beauvoire'ın Heidegger düşüncesini kendisinden daha net ve derin bir şekilde kavradığını itiraf etmiştir. Beauvoir romanlarında, özellikle de *Konuk Kız* (1943) ve *Tüm İnsanlar Ölümlüdür* (1946) adlı eserlerinde varoluşçu temaları meslektaşlarının, arkadaşlarının ve sevgililerinin hayatları üzerinden işlemiştir. 1945 yılında, Sartre ve Maurice-Ponty (1908-61) ile birlikte edebiyat dergisi *Les Temps Modernes*'i kurmuşlardır.

Beauvoir daha sonra zor zamanlar geçiren, birbirine oldukça düşkün bir burjuva ailesinde dünyaya gelmiştir. Babası onu okuması için teşvik ederken, dindar bir Katolik olan annesi Simone'u rahibe okuluna göndermiştir. Annesi gibi Beauvoir da dine derinden bağlıydı ve rahibe olmak istiyordu ancak on dört yaşına geldiğinde dini bıraktı ve ateist oldu. Onun hayatı ve çalışmaları Sartre'la paylaştığı yaşantı göz önünde bulundurulmadan anlaşılamaz. İkisinin birbirlerine duydukları "zorunlu" sevgi üzerinden şekillenen ve "rastlantısal" başka sevgililere onay veren, hayatları boyunca devam ettirdikleri bir ilişkileri olmuştur. Ecole Normale Superieure'de birlikte okudular ve 1927 yılında felsefe alanında yapılan *agregation* sınavını birincilik ve ikincilikle verdiler. Sartre okulu birincilikle bitirirken, yirmi bir yaşındaki Beauvoir de Fransız tarihinin en genç *professeur agrege*'si olma ayrıcalığına kavuşmuştur.

Sartre, Beauvoir ve Hegel

Beauvoir ve Sartre, Soren Kierkegaard'yu, Edmund Husserl'i ve Heidegger'in *Varlık ve Zaman* (1927) eserini birlikte okudular. Heidegger'in Sartre üzerindeki etkisi iyi bilinmektedir ve *Varlık ve Hiçlik* (1943) çalışması, Sartre'ın *Varlık ve Zaman*'ın ana temalarıyla uzlaştığının göstergesidir. Ancak Beauvoir da Heidegger'i özümsemiştir ve *The Ethics of Ambiguity* [Belirsizliğin Etiği] çalışmasında onun "açığa çıkarma" fikrini ele almaya devam eder. Heidegger'in

açığa çıkarma kavramıyla kastettiği *Dasein*'ın "kendini açığa çıkarma" anı, o otantik andır. Almancanın gündelik kullanımında "varoluş" anlamına gelen *Dasein*, Heidegger 'de insanın varolma koşuluna işaret eder. *Dasein*'ın tecrübe ettiği kendini açığa çıkarma, ölüm de dahil olmak üzere insana dair tüm olasılıkların ortaya çıkması anlamına gelir. Esasında "açığa çıkarma" aracılığıyla *Dasein*'a aciliyet ve sahihlik kazandıran da ölümdür. *Varlık ve Hiçlik*'te Sartre insanı "beyhude tutku" olarak nitelendirmiştir. Beauvoir, Heideggerci "açığa çıkarma" nosyonunu kişinin kendinin ve Ötekinin özgürlüğünün farkına varması ve "varoluşun keyfi"ni tecrübe edebilecek duruma gelmesi olarak görür. Dolayısıyla onun varoluşçuluk anlayışı Sartre'ın varoluşçuluğundan daha iyimserdir ve varoluşçuluğun bu temel ilkesine dair düşüncelerini *Pyrrhus et Cineas* çalışmasında geliştirmiştir.

Ortak yaşamları boyunca Beauvoir, Sartre'ın yardımcısı olacaktır; Sartre'ın alkol ya da uyuşturucu yüzünden son teslim tarihlerine yetiştiremediği makalelerini Beauvoir yazacak, makaleler Sartre'ın adıyla basılacaktır. Paris Nazi işgali altındayken, Montparnasse'daki Hotel Mistral'de olumsuz koşullarda hep birlikte yaşayan arkadaşlarından, ortak sevgililerinden oluşan geniş ailelerine yiyecek bulan, pişiren, karınlarını doyuran yine Beauvoir olacaktır. Beauvoir erken yaşta Roma Katolikliğini ve burjuvazi değerlerini reddetmişti; kadının toplumsal bir kurgu olduğunu biliyordu ve kişinin kendi tercihleriyle kendisine ait bir dünya yaratabileceği yönünde radikal bir fikre sahipti; ancak tüm bunlara rağmen, kendini özdeşleştirdiği güçlü erkeklerin arasına dahil olamadığı bir Öteki konumunda buluyordu. Bu alçaltılmış durum diğer tüm kadınlar gibi onun için de geçerliydi.

İkinci Cins ve etkisi

İkinci Cins adlı eserinde Beauvoir, Husserl'in fenomenolojik yöntemi konusundaki uzmanlığını, Heidegger'in *Dasein* anlayışıyla bir-

leştirerek kadına yönelik tarihsel ve felsefi bir açıklama ortaya koyar. Arkadaşı Maurice Merleau Ponty'nin *Algının Fenomenolojisi* (1945) adlı çalışmasında kullandığı "İnsan tarihsel bir fikirdir," ifadesinden çok etkilenmişti. Beauvoir'in kullandığı teorik araçlar arasında, Hegel tarafından geliştirilen efendi/hizmetkar diyalektiği ve Karl Marx okuması yer alır. Marx okumasından, doğurganlık kapasitelerinden ve üretim ile ekonomi sürecinin dışında tutulmalarından, anne ve ev kadını rollerinden dolayı kadınların mutlak Öteki konumuna indirgendiği sonucuna ulaşmıştır.

Fransa'da *İkinci Cins* aşırı tepki gördü ve Beauvoir, anneliği ve evliliği reddedip kadınların istediği yaşamı seçmekte (kürtaj hakkı da dahil olmak üzere) özgür olduklarını ileri sürdüğü için kıyasıya eleştirildi. Şiddet dozajı Beauvoir'ı şaşırtan nefret dolu mektuplar ve tehditler alıyordu. Ancak kitap 1963 yılında İngilizce'ye çevrildiğinde, ikinci dalga feminist hareketin ilham veren metinlerinden biri oldu. Özellikle de Betty Friedan'ın (1921–2006) banliyöde yaşayan kadınların yaşantılarının zorluğunu ele aldığı *Kadınlığın Gizemi* (1963) ABD'de çok ses getirdi.

İkinci Cins'e çok şey borçlu olan diğer önemli ikinci dalga feminizm metinleri Kate Millett (d.1934) tarafından yazılan *Cinsel Politika* (1970) ve Germaine Gree (d.1939) tarafından yazılan *İğdiş Edilmiş Kadın* (1970) adlı çalışmalardır. *Cinsel Politika* ataerkilliğin tarihini ve edebiyatta, özellikle de D.H Lawrence'ın (1885–1930) Henry Miller'in (1891–1980) ve Norman Mailer'ın (1923–2007) anlattığı biçimiyle kadının rolünü inceler. *İğdiş Edilmiş Kadın* adlı çalışmasında Greer, Friedan gibi, banliyöde yaşayan çekirdek aileye odaklanır. Çekirdek ailenin, kadını "iğdiş eden" baskıcı bir yapıya sahip olduğu sonucuna ulaşır. Daha sonra Bell Hooks (d. 1952) ve Maxine Hong Kingston (d. 1940) gibi üçüncü dalga feministleri, ikinci dalga feminizmin üst orta–sınıf bakış açısının ırk ve farklılık konusunu göz ardı ettiğini ileri sürmüşlerdir.

Beauvoir'den sonra Avrupa feminizmi, Amerika'daki akım–

da mevcut olmayan Marksist bir nitelik kazanacaktır. Sartre ve Merleau-Ponty ile birlikte savunuculuğunu yaptığı varoluşçuluk akımı, 1970'lerden sonra yerini entelektüel yaşantının akışına hakim olacak yapısalcılık ve post-yapısalcılığa bırakmış olsa bile, Beauvoir çağdaş feministler arasında hâlâ çok büyük saygı görmektedir. Julie Kristeva, Luce Irigaray (d.1932) ve Helene Cixous (d.1937) gibi post-yapısalcı feministler Beauvoir'e çok şey borçlu olduklarını kabul ederler.

Felsefe olarak roman

Beauvoir üretken bir romancıydı ancak onun romanlarının edebiyat eseri olduğu kadar, içlerine karakterler yerleştirilmiş felsefe çalışmaları olduğu da ileri sürülebilir. İlk romanı *Konuk Kız*'da yaşanmış bir olayı anlatmak için üstü kapalı karakterler kullanır: Olay, Beauvoir ve Sartre'ın, Beauvoir'ın genç öğrencisi Olga Kosakiewicz ve nihayet Olga'nın kız kardeşi Wanda ile yaşadıkları "*menage a trois*" üzerinedir (*menage a trois* aynı evde yaşayan üç kişinin arasındaki cinsel ilişkiyi ifade etmek için kullanılan Fransızca kelimedir ancak zamanla üç kişi arasındaki herhangi bir ilişkiyi ifade etmek için kullanılmaya başlamıştır). Bu romanda Beauvoir, özneyi diğer öznelerle olan ilişkisi üzerinden tanımlamak için "Bakış" ve "Öteki" kavramlarını geliştirmiştir; bu iki tema, Sartre'ın *Varlık ve Hiçlik* eseri için oldukça önemli olacaktır. Beauvoir, gerçek hayattan bir başka olayı ele aldığı *Mandarinler* adlı romanıyla 1954 yılında Prix Goncourt'u kazanmıştır. Bu romanı bir dönem ilişkisi olduğu Amerikalı romancı Nelson Algren'e (1909-81) ithaf etmiştir.

Sahihliğin sorunları

Beauvoir, Memoirs of a Dutiful Daughter [*Sorumluluk Sahibi Bir Kızın Anıları*] (1958) ile başlayan ve *Adieu: Farewell to Sartre* [*Hoşçakal: Sartre'a Veda*] (1981) adlı bir anı yazısını da içeren beş ciltlik bir otobiyografi yayımlamıştır; bu çalışmaların tamamı da dürüst-

çe kendini sorguladığı incelemeler olarak takdir toplamıştır. Ancak ölümünden sonra su yüzüne çıkan deliller Beauvoir'ın sahihlik sözünün pek de sahih olarak nitelendirilemeyecek bazı eylem ve davranışlarını maskelediğini göstermektedir. Vichy hükümetinin bütün okul öğretmenlerinin ne Yahudi ne de Mason olmadığına dair bir belge imzalamaları yönündeki talebini kabul etmek ve Nazi kontrolündeki Radiodiffusion ulusal radyosundan gelen program yapımı işini kabul etmekle suçlanmıştır. (Bu işi ona, *Comoedia*'nın editörlüğünü yapan işbirlikçi Rene Dealnge aracılığıyla Sartre ayarlamıştı; Sartre'ın kendisi de Paris'teki Alman Enstitüsü'nün desteğiyle çıkan bu dergide yazıyordu.)

Kazandıkları parayla Beauvoir ve Sartre, Saint-Germain-des-Pres'deki Hotel La Louisiane'da daha geniş bir yere taşındılar. Yetmiş yıllık aradan sonra –ve düşman işgalinin ne olduğunu bilmeden– işbirliği ile direnç arasındaki o ince çizginin ne olduğuna karar vermek ve o koşullarda hayatta kalmanın gerçekliğini kavramak zor. Soru şu: Beauvoir ve Sartre birer yazar olarak sessiz mi kalmalıydılar? Yoksa yaptıklarında haklılar mı? Keza Nazilerin kontrolü altındaki yayımcılık (kitap ve gazete yayımları), tiyatro ve radyo mecralarını kendi "sahih" amaçları için "kullandılar."

Bu soruların yanıtı ne olursa olsun, çağdaş okurların kabul etmekte zorlandığı şey, Beauvoir'ın genç kız öğrencilerinin bir kaçıyla cinsel ilişkiye girdiğinin açığa çıkmış olması. Nathalie Sorokine adlı bir kız önce Beauvoir, ardından Sartre ve Sartre'ın arkadaşı Jacques-Laurent Bost (aynı zamanda Beauvoir'in sevgilisiydi) tarafından ilişkiye girmeye ikna edilmiş, olayın ardından kızın annesi Beauvoir'ı mahkemeye vermiş ancak Bost ve Sartre kızla ilişkiye girdiklerini reddedip, Beauvoir'ın kadınlarla ilişki kurmasının söz konusu olmadığını söyleyince dava düşmüştür. Daha geniş ölçekte, Beauvoir, Stalin'in arındırma politikası ve çalışma kamplarından haberdar oldukları halde, Sartre'a Sovyetler Birliği'ni destekleme konusunda arka çıktığı için eleştirilmiştir.

Bir erkek asla, erkeklerin ayrıcalıklı durumu üzerine kitap yazmaya kalkışmaz. Ama eğer kendimi tanımlamak isteseydim, her şeyden önce şunu demem gerekir: "Ben bir kadınım," geriye kalan tüm tartışmalar bu hakikat esas alınarak yapılmalı.

Simone de Beauvoir, *İkinci Cins*

Hayatımda şüphe götürmeyen bir başarı elde ettim: Sartre ile ilişkim. Otuz yıldan fazla bir zamandır, sadece bir kez ayrı uyuduk.

Simone de Beauvoir, *Hard Times* (1963).

Beauvoir'ın cinsiyet farkının esası olarak geliştirdiği yabancılaşma kuramı, gücünü sadece kadının öznelliğinin inşasında işbaşında olan ataerkil güçleri ortaya koymasından değil –ne yazık ki bazı kusurları olsa da– aynı zamanda bu sürecin *nasıl* işlediğini göstermeye çalışmasından alıyor. Burada öznelliğin sosyal anlamda tam olarak kavranması yönünde hayranlık verici bir çaba var. Analizinin temel kusuru ise anatomik olanla sosyal olan arasındaki ilişkiye dair gerçek bir tartışmanın olmayışı.

Toril Moi, *Simone de Beauvoir: The Making of an Intellectual Woman* (2008).

41
Ferdinand de Saussure
26 Kasım 1857 - 22 Şubat 1913

Dilin bir dizi kelimeler ve tanımlardan ziyade bir sistem olduğunu gösteren yapısalcılığın babası İsviçreli dilbilimci.

Ferdinand de Saussure, dili ve anlamı kavrama biçimimizi değiştiren İsviçreli emekli bir profesördü. Dilin çoğunlukla çok anlamlı bir dizi sabit kelimeden meydana gelmediği, göstergeyle gösterilen arasındaki ilişkinin her zaman keyfi olduğu bir göstergeler sistemi yönündeki görünüşte basit olan keşfi, yapısalcılığın ortaya çıkmasını sağlamıştır. Radikal fikirleri ölümünün ardından, Fransız Charles Bally (1865–1974) ve İsviçreli meslektaşı Albert Sechehaye (1870–1946) tarafından, Saussure'ün öğrencilerinin derslerde aldıkları notlar bir araya getirilerek *Genel Dilbilim Dersleri* (1916) başlığıyla yayımlandı.

Dilde sabit anlamların kesinliğinin ortadan kalkması, epistemoloji ve ontolojide geleneksel olarak mevcut bulunan varsayımların da yeniden incelenmesiyle sonuçlandı. Yapısalcılık aynı zamanda psikanaliz ve edebiyat kuramı gibi dile bağlı etkinlikler için oldukça faydalı bir araç oldu; ancak Saussure'ün yöntemi, bir *dil*in me-

taforunun esas itibariyle herhangi bir araştırma alanına uygulanabileceği anlamına geliyordu. Dolayısıyla, bir filmdeki anlatının nasıl işlediğinden bahsetmek için "filmin *grameri*" gibi kavramlar ortaya çıkıyordu. Saussure'ün bir sistem olarak dil kavramı iki önemli düşünüre model teşkil etmiştir: antropolog Claude Levi-Strauss (1908–2009) ve tüm dünyayı bir "metin" olarak değerlendiren Roland Barthes (1915–80).

Karşılaştırmalı dilbiliminden içsel yeniden yapılandırmaya

Saussure Cenevre'de doğdu ve akademik eğitimini Sanskritçe ve karşılaştırmalı dilbilim üzerine aldı. Cenevre, Paris, Berlin ve Leipzig üniversitelerinde okudu –Leipzig Üniversitesi yeni gramer hareketinin merkeziydi ve dildeki seste meydana gelen değişimlerin diğer tüm kelimeleri nasıl etkilediği konusuna yoğunlaşıyordu (Saussure'ün bu konudaki örneği Fransızca *nu* kelimesiydi, *nu* "çıplak" anlamına gelir ama aynı zamanda "biz" anlamına gelen *nous* kelimesiyle de aynı sesi verir). Leipzig'de Saussure'ün danışmanları Alman dilbilimci Karl Brugmann (1849–1919) ve Danimarkalı dilbilimci Karl Verner'di (1846–96). Saussure Fransa'da Ecole Pratique des Hautes Etudes'de (Fransa'nın en prestijli yüksek eğitim ve araştırma kurumlarından biri) on bir yıllık öğretmenliğinin ardından, 1891 yılında Cenevre Üniversitesi'nden gelen profesörlük işini kabul etti. Ders verdiği temel alan Sanskritçe ve Hint-Avrupa dilleriydi. Yaşantısı boyunca oldukça teknik bir dille yazdığı tek bir eserle tanınmıştır: *Memoir on the Primitive System of Vowels in Indo-European Languages* [Hint-Avrupa Dillerinde Sesli Harflerin İlkel Sistemi Üzerine İnceleme] (1878). Anlaşılması epeyce zor olan bu kitabın önemi, dilbilim çalışmalarını *karşılaştırmalı dilbilim*den (dilleri, tarihsel bağlantılarını göstermek için birbiriyle kıyaslamak) *yeniden iç yapılandırma*ya [*internal reconstruction*] taşımış olmasıdır; bu çalışma dilde erken dönemde meydana gelen ses deği-

şimlerinin görünürdeki gramer düzensizliklerini açıklayabileceğini izah eder. Saussure'ün yayımlanmış eser sayısının azlığı onun etkisinin ne denli büyük olduğu gerçeğini değiştirmez. Dilbilimci Anna Morpurgo Davies, *Memoir* için şöyle diyor: "İnanılmaz bir zenginlikle dolu; yazdıklarının çoğu bazen değiştirilmiş biçimleriyle, temel el kitaplarında yer alıyor; bir kısmı da hâlâ keşfedilmeyi bekliyor."

Saussure'ün yapısalcı dilbilimi

Saussure bir dizi ikilik sunarak dil anlayışımızı geliştirir; ilki *gösteren* ve *gösterilen*dir, ikisi birlikte *göstergeyi* meydana getirirler. Gösteren, gösterilene işaret etmek için kullandığımız kelimedir (alfabedeki karakterler ya da başka bir işaret sistemi ile temsil eden ses). Gösterilen ise gösterenin belirttiği kavram ya da anlamdır; mesela bir kitap. Gösteren ve gösterilen arasındaki ilişki keyfidir, mutlak bir anlamı yoktur. Toplumlarda, işaretlerin anlamlarına uzlaşma yoluyla varılır. Dolayısıyla ördeğe, "fomgrat" değil de "ördek" denir. ("Fomgrat" "ördekten" daha yaygın kullanılsaydı o zaman "fomgrat" denirdi). Saussure'e göre dil, "Fikirleri ifade eden bir işaretler sistemidir." Anlam, gösteren ile gösterilen arasındaki ilişkiyle ortaya çıkar ki bu ikisi göstergenin temel bileşenleridir.

Saussure'ün belirlediği bir diğer ikilik, *langue* ve *parole* arasındadır. *Langue* bir işaretler sistemi olarak dildir, *parole* ise konuşma eylemlerine işaret eder; dilin bireysel söylenişidir. Ancak dil, bireysel konuşma eylemlerinden zamanla evirilerek meydana gelir; bu da Saussure'ü senkronik ve diyakronik dilbilimi olarak adlandırdığı üçüncü bir ikiliğe götürür. Senkronik dilbilimi, dile sanki zamanın bir noktasında sabitlenmiş gibi bakar. Diyakronik dilbilim ise dilin zaman içerisinde konuşma aracılığıyla nasıl evirildiğini anlamak için konuşma eylemlerini (parole) inceler.

Saussure, "Dilbilim fenomeni her zaman birbirini tamamlayan iki yön sunar, bunlar birbirine bağlıdır," derken ikilikler üzerine odaklanmaya devam etmektedir. İlk tamamlayıcı, ses üretimiyle

ilgilidir: kulak, ses organları tarafından üretilen dilin seslerini alır. Kulak ile ses telleri arasında bir bütünleyicilik vardır. Neticede "Kişi sadece kulağın duyduğu şeyi dille eşit tutamaz. Kişi duyduğu şeyi sözel eklemlenmeden ayıramaz." Demek ki sesler, dil sisteminin bir parçasıyken "Konuşma sesleri sadece düşüncenin aracıdır ve bağımsız bir varlıkları yoktur." Dilin yapısının artık "işitsel-eklemlenme" biriminden meydana geldiği düşünülmektedir ki bu birim, fizyolojik ve psikolojik olarak karmaşık bir birim meydana getirmek üzere bir fikirle birleşir. Ancak bu sesler, fikirler kendi bireysel ve sosyal niteliklerine bağlı olan bir diğer bütünleyici edinirler. Saussure bunla ilgili şöyle der: "Biri diğeri olmaksızın kavranamaz." Dilin dördüncü açısı tarihsel niteliğidir. Dil, sabit bir "şey" değildir; biz onu yakalamaya çalıştıkça ellerimizin arasında eğilip bükülen ve kayıp giden bir sistemdir. Bunun nedeni "dil[in] belirli herhangi bir zamanda kurulu bir sistem ve evrim içermesi," değişken olması, çok yönlülüğü, geçmişle belirlenirken şu anda varolmasıdır.

Yöntembilimsel bir araç olarak Yapısalcılık: Claude Levi-Strauss

Saussure'ün dilin bir işaretler sistemi olduğu yönündeki keşfi, diğer araştırmacıların da dilden başka sistemlerin de yapısalcı araştırma yöntemine uygun olabileceğini düşünmelerini sağladı. Claude Levi-Strauss'un *Tristes Tropiques* (1955) başlıklı antropolojik çalışması yapısalcılığı, dilbilimin dışında bir alanda yöntembilimsel bir araç olarak kullanan ilk çalışmadır. Strauss, yapısalcı yöntemi "yaban düşünce" sorununa uyguladı ve yaban zihnin de "medeni" zihinle aynı düşünce sürecini kullandığını keşfetti. Bir taraftan Yapısalcı antropolojiyi uygularken, diğer taraftan bu antropoloji türünün esaslarını oluşturmak için Saussure'ün *langue* ve *parole* kavramlarını ödünç almıştır. Levi-Strauss yapısalcı yöntemi *Yapısal Antropoloji* (1958) adlı çalışmasında daha da geliştirdi ve *Yaban Zihin* (1962), *The Raw and the Cooked* [Çiğ ve Pişmiş] (1964) ve *The Ori-*

gin of Table Manners [Sofra Adaplarının Kökeni] (1968) adlı eserlerinde uyguladı.

Roland Barthes (1915–80) ile başlayan, Fransız psikanalist Jacques Lacan (1901–81) ile ivme kazanan ve nihai ifadesini Jacques Derrida'nın (1930–2004) çalışmalarında bulan yapısalcılığın ve post-yapısalcılığın gelişimi, Jean-Paul Sartre (1905–80) ve Simone de Beauvoir'ın (1908–86) somut örnek teşkil ettiği varoluşçu eğilimi ortadan kaldırmış ve dünyayı bir dizi işaret sistemine indirgemeye çalışan sayısız teşebbüsün itici gücü olmuştur –ki bu teşebbüslerin her zaman ikna edici ya da zekice olduğunu söyleyemeyiz.

> Dilleri çoğunlukla yazı aracılığıyla biliriz. Anadilimizde bile, yazılı dil aralıksız olarak müdahale eder. Daha uzak yerlerde konuşulan dillerin durumunda, yazılı delile başvurmak daha da gereklidir. Şu anda kullanılmayan diller için de bildiğimiz sebeplerden dolayı aynı şey geçerlidir. Doğrudan delile ulaşabilmek için, tüm dillerin konuşma örneklerinin kayıtlarının tarih boyunca biriktirilmesi gerekirdi. Kaydedilen metinlerin yayımlanması için yazmak gerekse bile.
>
> Ferdinand de Saussure, *Genel Dilbilim Dersleri* (1916).
>
> Dilbilim, antropoloji ya da benzeri alanlarda yapısalcılık olarak adlandırdığımız şey, sanırım İngilizcede "müspet ilim" dediğiniz şeyin yapmakta olduğunun cılız ve soluk taklidinden başka bir şey değildir.
>
> Claude Levi-Strauss, *Myth and Meaning* (1978).
>
> Saussure'ün göstergenin keyfi doğasıyla kastettiği nedir? Bir açıdan yanıt basit: Gösteren ile gösterilen arasında doğal ya da kaçınılmaz olan bir bağlantı yoktur. İngilizce konuştuğuma göre, köpek kelimesi ile temsil edilen göstereni, belli türden bir hayvandan bahsetmek için

kullanabilirim, ama bu ses dizilişi bahsettiğim amaca diğer ses dizilişlerinden daha uygundur diye bir kaide yok. *Lod, tet* ya da *bloop* kelimeleri de, eğer dilimi konuşan topluluk tarafından onay görmüş olsalardı, aynı amaca rahatlıkla hizmet ederlerdi. Köpek kavramı ile bağlantılı olarak bu gösterenleri değil de başka bir göstereni kullanmamızı gerektiren yapısal bir neden yok.

Jonathan Culler, *Ferdinand de Saussure* (1976).

42
A.J. Ayer
29 Ekim 1910 - 27 Haziran 1989

Dilde anlamı belirlemek için doğruluğu ispat etme prensibini ileri süren, mantıksal pozitivizmin İngiliz havarisi; Tanrı tartışması da dahil olmak üzere, tüm metafiziğin saçmalık olduğunu söylemiştir.

Alfred Jules Ayer, Rudolf Carnap'ın (1891–1970) mantıksal pozitivizmini almış ve kuramın özünü *Dil, Doğruluk ve Mantık* (1936) adlı çalışmasında oldukça net bir biçimde dile getirmiştir. Analitik felsefenin klasik çalışmalarından biri olan bu metin muhtemelen bir İngiliz filozof tarafından yazılmış en çok satan metindir. David Hume (1711–76) geleneğinde radikal bir ampirist olan Ayer, yirminci yüzyılın ikinci yarısında mantıksal pozitivizmi ve doğrulanabilirlik prensibini İngilizcenin konuşulduğu ülkelerde baskın bir güç haline getirmiştir. Bertrand Russell'a (1872–1970) büyük bir saygı duyuyordu ve onun İngiltere'nin en büyük filozofu ya da en azından en çok görünen filozofu olarak atfediyordu. Oldukça rekabetçi ve kavgacı olan Ayer, düzenli olarak medyada yer alıyor, felsefi ve siyasi konularda herkese meydan okuyordu. Sol görüşlüydü ve hayatının sonuna kadar ateist olarak kaldı; özellikle de Tanrı'nın varlığı konusunda tartışmaktan hoşlanıyordu; Cizvit felsefe tarihçisi Father Frederick Copleston (1907–94) ile yaptığı tartışmayla ünlüdür.

Ayer, Zihin ve Mantık felsefesi alanında profesörlük yaptığı Londra, University College'ın oldukça sönük kalmış felsefe bölümünü devralıp, kendi fikirleri etrafında şekillenen bir ekol yaratmıştır. Aynı dönemde Oxford Üniversitesi ile olan ilişkileri karmaşık bir hal almıştır; keza daha bölümü bitirmeden, özellikle de Cambridge Üniversitesi'nden çıkmış olduğu için fikirleri pek de hoş karşılanmayan Ludwig Wittgenstein (1889–1951) üzerine yazan ilk öğrenci olmuş ve hocalarını kızdırmıştır. Ancak 1959 yılında H.H. Price'ın (1899–1984) ardından Oxford'un Mantık alanında Wykeham profesörlüğüne getirilmiştir (Wykeham, Oxford Üniversitesi Felsefe Fakültesindeki bir dizi kürsüden biridir).

Militan ateizm

Ayer'in annesi Reine Citroen, Hollandalı bir Yahudiydi ve amcası Fransa'da Citroen araba şirketini kurmuştu. Babası Jules Ayer, Fransızca konuşan İsviçreli bir Kalvinistti ve Rothschild ailesinin yanında finans uzmanı olarak çalışıyordu. Ayer tek başına büyütülmüştü ve Eton'dayken sivri diliyle ve akranı filozof Anthony Quinton'ın (1925–2010) deyimiyle, "militan ateizmiyle" hem hocaları hem öğrencileri kızdırıyordu. (Quinton Ayer için şöyle demiştir: "Bir dinamitçi ne kadar mimarsa, o da o kadar din felsefecisidir." Erken gelişmiş bir entelektüel olan Ayer, Oxford'un Christ Church klasik edebiyat bursunu kazanmış ve burada Gilbert Ryle'dan (1900–76) ders almıştır.

Mantıksal Pozitivizm: Ayer ve Viyana Çevresi

Ayer, İngiliz felsefesinin George Berkeley (1685–1753) ve David Hume (1711–76) ile birlikte başladığını ve ardından Bertrand Russell ve analitikle geliştiğini düşünüyordu. Ayer'in felsefe hakkındaki düşünceleri Russell okumalarıyla başlamıştır. Ayrıca Ludwig Wittgenstein, G.E. Moore (1873–1958), Rudolf Carnap, H.H. Price, Gilbert Ryle ve W.W. Quine'dan (1908–2000) etkilenmiştir. Felsefe-

de oldukça indirgemeci, ampirik bir yaklaşım geliştirmiştir (aslına bakılırsa her konuda yaklaşımı budur). Bu yaklaşım onu, önde gelen üyeleri arasında Moritz Schlick (1882–1936) ve Carnap'ın bulunduğu Viyana Çevresi'nin mantıksal pozitivizmine yöneltmiştir. 1932 yılında Viyana'ya seyahat etmiş ve Schlick onu gruba dahil etme konusunda özellikle cömert davranmıştır. Viyana Çevresi'nin kurucusu Schlick olmasına rağmen, en çok hatırlanan ve Ayer'in üzerinde en etkili olan üye Carnap'tır. Hatta bu etki o denli büyüktür ki Ayer'in ilk ve en ünlü kitabı *Dil, Doğruluk ve Mantık* temelde Carnap'ın doğrulanabilirlik konusundaki fikirlerinin yeniden paketlenmiş halidir. Doğrulanabilirlik ilkesi, bir önermenin ampirik olarak ya da mantıksal totoloji yoluyla gösterilebilmesi gerektiğini belirtir. Masamın ebatlarının bir seksene, bir yirmi olduğunu bir mezurayla ölçüp doğrulayabilirim. Mantıksal totolojik önerme ise her tür yorumda geçerliliğini ya da doğruluğunu koruyan önermedir. Carnap ve Viyana Çevresi'nin mantıksal pozitivizmi tüm bilgiyi katı bir biçimde ampirik –ya da deneye dayalı– olarak anlayan bir düşünceye dayanıyordu ve ampirik bilgiyi anlamanın doğru yönteminin sembolik mantık olduğunu düşünüyorlardı.

Analitik ekol ve mantıksal pozitivistler arasındaki önemli bir bağlantı, kendisi de bir Avusturyalı olan ve aralarında G.E. Moore'un da bulunduğu Cambridgeli analitik filozoflarla ve Russell ile aynı kaderi paylaşmaya karar veren Ludwig Wittgenstein'dır. İki dünya savaşı arasında Wittgenstein, kısa bir süre Viyana Çevresi'nin tartışmalarına katılmıştır ve Schlick bu toplantılarda Wittgenstein'ın düşüncelerini yazıp kaydetme konusunda oldukça hevesli davranmıştır. Wittgenstein zaman içinde Schlick'e güvenini yitirmiş ve gruptan uzaklaşmıştır. Wittgenstein, Ayer'e de pek saygı duymamış, "Adamın söyleyecek şeyleri var ama inanılmaz ölçüde sığ biri," demiştir. Anthony Quinton biraz daha merhamet gösterip "Ayer'in zekasında bir sığlık vardı ki bu onu keskinleştirip, gücüne katkıda bulunuyordu," demiştir.

Dil, Doğruluk ve Mantık

Dil, Doğruluk ve Mantık, aynı anda birbiriyle zıt iki hedefe ulaşmaya çalışan hayranlık verici ölçüde kısa ve öz bir kitaptır. Kitap, bir taraftan görünürde net bir şekilde özneyi tanımlamaya çalışırken aynı zamanda onun üzerine kesin yargıda bulunur. Dolayısıyla Ayer, önermelerin inceleme yöntemini tanımlarken eşzamanlı olarak metafiziğin düşman bölge; metafizik yapan filozoflarınsa düşman olduğunu bildirmiş ve metafizikçilerle başa çıkmak için faydalı ipuçları vermiştir: "Fenomenal dünyayı aşan bir gerçekliğin bilgisine sahip olduğunu iddia eden bir metafizikçiye saldırmanın yollarından biri, ona önermelerini hangi öncüllerden hareketle çıkardığını sormaktır."

Carnap şöyle düşünüyordu: "Metafizik tümceler, mantıksal analizin ya boş ya da sözdizim kurallarını ihlal eden ifadeler olduğunu ispat ettiği, gerçek dışı tümcelerdir. Sözde felsefi sorular arasında anlamı olanlar, yalnızca bilim mantığının sorularıdır. Bu görüşe eşlik edecek şey felsefenin yerine mantıksal sözdizimini koymaktır." Carnap'ın amacı metafiziği, etiği ve teolojiyi felsefenin kapsamından çıkarıp yelpazeyi daraltmak ve böylelikle felsefeyi basitleştirmekti. Ayer bu düşünceyi biraz daha ileri götürüp, artık felsefenin birbiriyle çatışan ekollerine gerek olmadığını iddia etmiştir. Esasen birbiriyle çatışan ekollerin zaten hiç var olmadığını söyler; sadece mantığı ve dilin rolünü anlayamama yanılgısı vardır. Ayer'in *Dil, Doğruluk ve Mantık* çalışmasındaki amacı, felsefenin sonunun geldiğini duyurmaktır: "Sonuç olarak felsefenin doğasında, birbiri ile çatışan felsefi 'ekollerin' varlığını garanti edebilecek hiçbir şey görmüyorum. Ve geçmişte filozoflar arasında yaşanan çatışmaların ana kaynağı olan sorunlara kesin çözümler getirerek bu söylediklerimi ispat etmeye girişiyorum." Winchester'da yatılı okulun yöneticiliğini yapan huysuz bir öğretmenin *Dil, Doğruluk ve Mantık* kitabının genç beyinler üzerinde kötü etki bırakacağını düşünmesi üzerine kitabı camdan dışarı attığı ve Ayer'e "Sırada ne var?" dediği bilinir. Ayer'in yanıtı ise: "Sırada bir şey yok. Felsefenin sonu geldi. Bitti." olmuştur.

Ayer'in felsefenin alanını daraltma teşebbüsünde kullandığı yöntem, doğrulanabilirlik ilkesini, düzgün felsefi araştırmaya zemin hazırlamak için bir tür zararlı otları yok eden ilaç gibi kullanmaktır. Öncelikle metafizikten kurtulmak gerekir: "Bir görüşü izah etmeye çalışan bir metafizikçinin sözleri kelimenin tam anlamıyla saçmalıktır; dolayısıyla felsefi araştırmalarımızı metafizikçileri pek de dikkate almadan sürdürmeliyiz; keza metafiziğin belirsizliği, dilimizin işleyiş biçimini anlayamamasından kaynaklanır." Ayer'e göre, metafizik olan asla doğrulanamaz ve dolayısıyla felsefi çalışmadan çıkarılmalıdır: "Bu kritere göre normalde felsefe denen şeyin büyük kısmının metafizik olduğu görülecek ve özellikle ampirik olmayan bir değerler dünyasının ya da insanın ölümsüz bir ruha sahip olduğunun ya da aşkın bir Tanrı'nın varlığının anlam arz edecek biçimde ileri sürülemeyeceği anlaşılacaktır."

Ayer, dehası özgün fikirler yaratmaktan ziyade, fikirleri birleştirip ifade eden düşünürlerden biri olarak görülebilir. Ayer'in düzyazısı oldukça kısadır ve bu tasarruf, ifade ettiği şeylere otoriter bir hava katar. Örneğin felsefeyi tanımlarken, filozofun işlevinin "bilimin önermelerini aralarındaki mantıksal ilişkiyi gösterip, içlerinde oluşan sembolleri tanımlayarak netleştirmek" olduğunu söyler. Ayer, bu formülasyonları yaparken Carnap'tan epeyce şey ödünç alır. Carnap, *Logical Syntax of Language* [Dilin Mantıksal Sözdizimi] (1934) adlı çalışmasında "Felsefenin yerini bilim mantığı almalıdır," diye yazmıştır. Anthony Quinton, Ayer'in düşüncelerinde orijinal olan çok az şey olduğunu ancak bu türetilmiş niteliğin, düşüncesinin gücüne engel olmadığını belirtmiştir.

Ayer: kamuya mâl olmuş filozof

Ayer bir filozof ve üniversite profesörü olmanın yanı sıra parlak bir konuşmacı ve ünlü bir simaydı. İyi bir dansçıydı; çocukken step dansçısı olmak istediği ancak Fred Astaire'i dans ederken izledikten sonra asla onun kadar iyi olamayacağını anlayıp bu arzusundan

vazgeçtiği söylenir. Ayrıca partilerde sık sık boy gösterirdi ve çapkın bir adamdı. Dört eşinden biri (üç demek daha doğru olur çünkü bir eşiyle iki kez evlenmişti) Ayer'in, diğer erkekler nasıl golf oynuyorsa, kadınlarla öyle oynadığını söylemiştir. Ayer'in biyografisini yazan Ben Rogers, Oxfordlu mantık profesörünün, 1987 yılında New York'ta verilen bir partide ününün nasıl da zirveye çıktığını anlatır. Ayer, mankenlerle dolu partide, odalardan birinden yükselen bir ağlama sesi duyar. İçeri girdiğinde Mike Tyson'ın o zamanlar henüz tanınmayan manken Naomi Campbell'ı itip kaktığını görür. Ufak tefek ama cesur bir adam olan Ayer, Tyson'a kafa tutar.

Tyson, "Sen benim kim olduğumu biliyor musun?" der. "Ben dünya ağır siklet şampiyonuyum."

"Ben de eski Wykeham mantık profesörüyüm," der Ayer. "İkimiz de alanımızın önde gelenleriyiz. Bu konuyu aklı başında insanlar gibi konuşmayı öneriyorum."

Ayer, bir anlamda, İngiltere'nin Jean-Paul Sartre'a verdiği yanıttır. Şöyle ki, Ayer İngiltere'nin ilk ve bugüne kadar tek süper yıldızı olmuş filozofudur. Fransa'nın ise aksine çok sayıda yıldızı vardır: Claude Levi-Strauss (1908–2009), Roland Barthes (1915–80), Michel Foucault (1926–84) ve Jacques Derrida (1930–2004) bunlardan sadece birkaçıdır. Fransız ve İsviçreli kökenlerine rağmen Ayer, kıta felsefesine kesinlikle karşı çıkmıştır. İkinci Dünya Savaşı esnasında Fransa'da askeri istihbaratta çalışmış ve bu ülkedeyken varoluşçuluktan, özellikle varoluşçuluğun Sartrecı biçiminden nefret etmiştir. 1945 yılında *Varlık ve Hiçlik*'i (1943) değerlendiren Ayer, hiçlik kavramının yanı sıra varlık kavramının da anlamsız olduğu sonucuna varmıştır. Sartre'ın ve varoluşçuların felsefesini "olmak" fiilini yanlış kullanma felsefesi olarak değerlendirip reddetmiştir.

Tanrı Sorunu yeniden gündemde

Ayer'in hayatının son günlerinde yaşadığı tuhaf bir olay, onun Tanrı'nın varlığı ile ilgili görüşlerini yeniden gözden geçirmiş ola-

bileceğine dair spekülasyonlara yol açmıştır. 1988 yılında hastanede zatürree tedavisi görürken, gırtlağına bir parça somon füme takılmış ve klinik olarak dört dakikalığına öldüğü saptanmıştır. Ayer kendine geldikten sonra bu deneyime dair bir dizi açıklama yapmış ve bu açıklamalar popüler basında haftalarca yer almıştır. *Daily Telegraph*'a yaptığı açıklamada karşısına çıkan kırmızı ışıktan bahseder: "Bu ışığın evren hükümetine ait olduğunun farkındaydım. Başkanlarının arasında uzaydan sorumlu iki yaratık vardı." Bu "deneyimler", olaydan önce Ayer'in Stephen Hawking'in (d. 1942) *Zamanın Kısa Tarihi* (1988) adlı çalışmasını okuyor olması gerçeğinden kaynaklanmış olabilir. Ayer gazetelere bu deneyimin farklı biçimlerinden bahsedip dururken, Middlesex'deki doktoru Jeremy George da, Ayer'in kendisine, "İlahi bir Varlık gördüm. Korkarım tüm kitaplarımı ve fikirlerimi gözden geçirmem gerekiyor," dediğini kaydetmiştir. Eğer bu doğruysa, Ayer kendini hiç hoşlanmadığı çağdaşı Jean Paul Sartre'ın yanında bulacak; keza onun da ölüm yatağında ateizmden döndüğü söylenmiştir.

Ayer'in felsefi mirası cılız olmakla beraber, onunla ilgili anekdotlar, en azından öğrencileri yaşadığı müddetçe halkın zihninde kalacak kadar boldur. Ayer, felsefenin sonunu getirmek için canla başla uğraşmış ve kazımaya çalıştığı dar alanın, en azından içini boşaltmayı başarmıştır demek adil olur.

> Özün doğası sorunu, *asli* ilişki kavramı ile yakından bağlantılıdır. Bununla, bir ilişkinin üyelerini "asli" olarak "gerçekten" ya da "fiilen" bağlayan şey kastedilir, bu sadece üyeler arasındaki bağıntıya işaret eden salt ilintiden farklıdır... Asli ilişkilerin yanı sıra öz sorunu, (rasyonel) bilim içerisinde ne sorun olarak ortaya konabilir ne de çözülebilir. Bu sorun metafiziğe aittir.
>
> Rudolf Carnap, *The Logical Structure of the World and Pseudoproblems in Philosophy* (1928).

Bir görüşü izah etmeye çalışan bir metafizikçinin sözleri kelimenin tam anlamıyla saçmalıktır; dolayısıyla felsefi araştırmalarımızı metafizikçileri pek de dikkate almadan sürdürmeliyiz; keza metafiziğin belirsizliği, dilimizin işleyiş biçimini anlayamamasından kaynaklanır.

A.J. Ayer, *Dil, Doğruluk ve Mantık* (1946).

Freddie'nin (Ayer'in) seminerlerinden öğrendiklerim için minnettarım. Sanırım sahip olduğum tüm diyalektik becerileri bu seminerlerden edindim. Ama eğer aldığımız keyfi hesaba katmazsak, umutsuz bir ekol gibi görünebilir. Filozof olmak muhteşem bir şeydi ama nihai bir hedefi olmayan felsefe muhteşem bir şey miydi? Pazartesi tartışmaları belli bir noktaya geldiğinde bize, "Ve bu noktada işleri bilim insanına ya da tarihçiye ya da psikologa devrediyoruz," denirdi. Bu da genelde tartışmanın tam da ilginç bir hal almaya başladığı zamanlarda olurdu ve kimi zaman da eninde sonunda alacağımızı umduğumuz ödülün durmadan ufaldığını görünce, fedakarlık yapmak zor gelirdi. Kimi geceler uyanıp felsefeye lanet okuduğum oldu.

Richard Wollheim, *Ayer: The Man, The Philosopher, The Teacher*, (1991).

43
W. V. Quine
25 Haziran 1908 - 25 Aralık 2000

Felsefeye yönelttiği bilimsel bakış açısı mantıksal pozitivizmin ötesine geçen ve bilgiye dair bütünsel bir yaklaşım sergileyen Amerikalı analitik filozof.

Willard Van Orman Quine, Viyana Çevresi'nin mantıksal pozitivist düşünceleriyle bağını koparıp, felsefeyi bilimin içerisine yerleştirmek için felsefeye karşı özgün analitik bir yaklaşım geliştirmiş Harvardlı filozoftur. Quine'a göre felsefe bilimdir ve bilim de felsefedir; yirminci yüzyılda bilimciliğin en önde gelen savunucusu olmuştur. Analitik felsefenin daha önce oldukça dar olan gündemini genişletecek iki çalışma yayımlamıştır. *Two Dogmas of Empiricism* [Ampirizmin İki Dogması] (1951) adlı makalesinde, mantıksal pozitivizmin merkezinde duran analitik ve sentetik önerme ayrımını, bütünsel yaklaşım adına reddetmiştir. *Word and Object* [Söz ve Nesne] (1960) adlı çalışmasında Quine, "çevirinin belirsizliği" fikrini geliştirdi; öznenin söylediklerinin, kendi dilinde bile tek, doğru bir çevirisinin olamayacağını ileri sürdü. Ludwig Wittgenstein (1889–1951) yirminci yüzyılın ilk yarısının en etkili analitik filozofuysa, Quine da yirminci yüzyılın ikinci yarısında onun halefi olmuştur.

Quine'ın Harvard Üniversitesiyle hayatı boyunca devam eden bir ilişkisi olmuştur; tezini orada tamamlamış ve nihayet Felsefe Bölümü, Edgar Pierce kürsüsünü almıştır (1956–78). Tez danışmanı, Russell'la birlikte analitik felsefenin kurucu metinlerinden biri olan (ve aritmetiğin kurallarını mantıktan türetmeye çalışan) *Principia Mathematica* (1910–13) kitabını kaleme almış olan A.N. Whitehead'di. 1932 yılında Quine, çağdaşı A.J. Ayer gibi, Viyana Çevresi'nin toplantılarına katılmak için Viyana'ya gitti. Ayer gibi o da Rudolf Carnap'tan etkilendi ancak daha sonra Carnap'ın doğrulanabilirlik ilkesine meydan okuyacaktır. Quine, Avrupa'da mantıkçı Alfred Tarski (1902–83) ile de tanıştı. Polonyalı bir Yahudi olan Tarski'yi Harvard'da akademik bir konferansa davet etmiş, bu davet Tarski'nin hayatını kurtarmıştı; bu sayede, Polonya Naziler tarafından işgal edilmeden önce Gdansk'tan kalkan son gemiye binebilmiştir.

Otto Neurath'ın etkisi

Carnap, Quine için önemli olsa da, üzerinde asıl etkisi olan mantıksal pozitivist, bilim filozofu Otto Neurath'tır (1882–1945). Quine'ın doğalcılığı, Viyana'da Neurath ile yaptığı konuşmalar esnasında şekillenmeye başladı. Neurath bilimin uğraşından bahsetmek için sıklıkla gemi metaforunu kullanırdı. Bilimin, denizdeyken bir takım değişiklikler yapılması gereken bir gemiye benzediğini düşünüyordu; asla kıyıya, kızağa geri dönebilmenin rahatlığı ya da güveni söz konusu olamazdı. Gemideki yolcularının (ki aynı zamanda geminin kaptanları ve mühendisleriydiler) filozoflar ve bilim adamları olduğunu düşünüyordu. Felsefe ve bilim aynı gemideydi; işleri değiş tokuş edilebilirdi. Günümüz filozofu kendisinden öncekiler tarafından tasarlanmış bir bilgi sistemini miras almıştır ve bilimsel yöntemi bu sistemi geliştirmek ve onu yeni keşiflere uygun hale getirmek için değişiklikler yapmak için kullanır. Quine'ın bilimciliğinin özü budur. Bir Yahudi ve sosyalist olan Neurath ,Nazilerden kaçmak

zorunda kalmış, İngiliz Kanalı'nı diğer mültecilerle birlikte açık bir tekneyle geçerek İngiltere'ye gitmiştir.

Mantıksal pozitivizmin ötesinde: bütünselcilik ve çevirinin belirsizliği

Quine ateşli bir deneyciydi ancak mantıksal pozitivistlerin analitik ve sentetik önermeler arasında yaptığı ayrıma ve onların indirgemeciliğine karşı çıkmıştır. Onların yaptığı bu ayrımın bir görüş meselesi olduğunu, dolayısıyla bilgiye aykırı olduğunu ileri sürmüştür ve bunları ampirizmin iki dogması olarak tanımlamıştır; bu ayrım felsefe için sadece gereksiz değil aynı zamanda yanlıştır. Quine'in modern düşünceye temel katkısı da bu noktada yatar.

Analitik ve sentetik önermeler arasındaki ayrım ilk kez Immanuel Kant (1724–1804) tarafından öne sürülmüş, daha sonra Gottlob Frege (1848–1925) ve diğer mantıksal pozitivistler tarafından benimsenmiştir. Basitçe söylemek gerekirse analitik önerme, gerçekliği deneyle doğrulanmak zorunda olmayan önermedir. Örneğin: *kare dört kenarlı geometrik bir şekildir.* Sentetik ifade ya da önerme ise filozofların "olgu durumu" dediği şeye tekabül eder; mesela *benim sandalyem mavi.* Cümlenin öznesi sandalyedir ve yüklem de mavi kelimesidir. Yüklem olan "mavi" kelimesi, sandalyenin tanımına dahil olan bilgiden daha fazlasını bildirmektedir; dolayısıyla bu ifade sentetik bir önermedir. Quine, mantıksal pozitivistlerin cümle cümle yaptıkları bu indirgemeci analize karşı çıkar; çünkü gerçekte bu cümleler izole bir biçimde var olmaz, daha büyük bir yapının, mesela bir kuramın iç parçalarıdır. Mantıksal pozitivistlerin parça parça (ya da atomist) yaklaşımları Quine tarafından bütünsel bir yaklaşım geliştirmek adına reddedilmiştir.

Quine'ın bütünsel yaklaşımı, Duhem–Quine tezinde incelikle açıklanmıştır. Pierre Duhem (1861–1916) Fransız bir fizikçi ve bilim filozofuydu ve fikirleri Quine'ın fikirlerine yol gösterdiği için, onun adı da Quine'ın tezine eklenmiştir. Duhem–Quine tezi bilimsel hi-

potezin izole bir biçimde test edilemeyeceğini; çünkü ampirik sonuçlar çıkarmak için diğer hipotezlere her zaman gereksinim duyduğunu ileri sürer. Tek bir bilimsel hipotez her zaman ilk göründüğünden daha karmaşıktır çünkü ardında yatan varsayımları beraberinde getirir. Herhangi bir bilimsel deneyde ya da felsefi araştırmada bunların tamamı devreye girer. Quine'a göre, bilimsel hipotezlerin bağlamsal olarak bir araya getirilip, bir bütün olarak anlaşılması ve test edilmesi gerekmektedir.

Quine'ın ilk kez *Word and Object* [Söz ve Nesne] (1960) çalışmasında geliştirdiği çevirinin belirsizliği tezi, bütünselci yaklaşımının gelişimi olarak görülebilir. Bu tezinde, kelimelerin ve cümlelerin biricik, sabit anlamları olmadığını, oluştukları bağlam içinde çoklu anlama sahip olduklarını söyler. Post-yapısalcılığın özel dilinde, dil çok anlamlıdır. Bu açıdan Quine'ın, Jacques Derrida (1930–2004) gibi post-yapısalcı bir düşünürle ortak noktası olduğu akla gelebilir. Ancak, Cambridge Üniversitesi 1992 yılında Derrida'ya onur derecesi vermeyi teklif ettiğinde Quine, *The Monist* dergisinin editörü Profesör Barry Smith'in önderliğinde bu teklife karşı çıkan on sekiz filozofun oluşturduğu grubun içinde yer almıştır.

Metafiziği hoş görmek

Quine'ın mantıksal ampirizme getirdiği eleştiriler analitik felsefe alanında önemli gelişmelerin yaşanmasını sağlamıştır. Quine, analitik felsefenin gündemini ve yöntemlerini bir miktar metafizik düşünceyi hoş görecek şekilde genişletmiştir. Ancak kendisinin en iyi tanınan öğrencilerinden Saul Kripke'nin (d. 1940) ve David Lewis'in (1941–2001) daha fazla geliştirdikleri metafizik düşüncelere de prim vermeyecektir. Quine'ın danışmanlık yaptığı kişilere bakılırsa, analitik düşünce üzerindeki etkisi oldukça büyük olmuştur. Kripke ve Lewis'in yanı sıra, öğrencileri arasında Daniel Dennett (d. 1942), Hilary Putnam (d. 1926), Donald Davidson (1917–2003) ve Dagfinn Follesdal (d. 1932) yer alır. Derrida'dan hoşlanmasa da Quine, ça-

lışmaları, en azından tematik olarak, kıtasal ayrıma kısmen zemin sağlamış bir analitik filozof olarak tanınabilir.

> Gelişmeye başlayan felsefi yayımlarda kalite kontrolü ancak arada sırada yapılıyor. Felsefe, müspet bilimlerden farklı olarak profesyonel yeterliliğe sahip olup olmadığı konusundaki sorularda varılan tereddütlü görüş birliğinden uzun zaman muzdarip oldu. Geviş getiren başlıca küçükbaş hayvanları nasıl koyun ve keçi diye ayırıyorsak, gökyüzü üzerine çalışan öğrencileri de gökbilimci ve astrolog diye ayırabiliyoruz ancak filozofları çatlaklar ve aklı başında olanlar diye ayırmak, atıfta bulunulan çerçeve düşünüldüğünde daha hassas bir iş. Konunun spekülatif ve disiplinsiz doğası düşünüldüğünde belki de olması gereken budur diyoruz.
>
> W.V. Quine, *Has Philosophy Lost Contact with People?* (1979).

> İnsan eğer felsefeyi bilimsel bir ruhla, hakikat arayışında yol olarak seçerse, yanlış fikirlerde direnen felsefenin ona gösterdiği hoşgörü, astrolojinin astrofizikçiye gösterdiği hoşgörü kadar olacaktır.
>
> W.V Quine, *Quiddities: An Intermittently Philosophical Dictionary* (1987).

Ontoloji ve epistemoloji pek popüler olan başlıklar değildir, ancak Quine, anlaşılabilir bir düzyazı, basit cümleler ve akılda kalan ifadelerle onları oldukça çekici hale getirmiştir. Kendimizin ve başkalarının şahsi deneyimini ne dereceye kadar bilebileceğimize dair sunduğu tartışmayı anımsayın, verdiği örneğe "Hay aksi!" diye başlamış ve okuyucunun

ilgisini çekmiştir. Quine'ın yazıları entelektüel havayı geliştirip, epistemoloji ve ontolojinin sıradan insanlara da ulaşmasını sağlayarak hepimizin faydasına olmuştur.

John C. Malone, "Ontology Recapitulates Philology: Willard Quine, Pragmatism and Radical Behaviorism" (2001).

44
Jürgen Habermas
18 Haziran 1929 –

Kamusal alanda iletişimsel aklın savunucusu olan Alman eleştirel kuramcı.

Yirmi birinci yüzyılın post-modernizm ve post-yapısalcılık paradigmalarının aksine Jürgen Habermas'ın odaklandığı temel nokta, "Aydınlanma Projesi" olarak adlandırdığı şeyin devamlılığıydı. Amacı felsefeyi, siyaseti ve hukuku, Immanuel Kant (1724–1804) tarafından benimsenen ve G.W.F. Hegel (1770–1831) ile Karl Marx (1818–83) tarafından devam ettirilen aklın on sekizinci yüzyıl prensipleri içerisine yerleştirmekti. *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü* (1962) adlı çalışmasında Habermas *kamusallığı*, rasyonel diyalogun kurulabileceği mekan olarak tanımlar. Habermas rasyonel diyalogu, iletişimsel akıl olarak algılar ve bu kavramı *İletişimsel Eylem Kuramı* (1981) adlı çalışmasında geliştirir. Habermas kendi kuramını uygulamaya koymakla tanınmıştır; kendi düşüncelerine karşıt düşünceler besleyen kişilerle diyaloga girmiştir. Michel Foucault (1926–84) ve ahlak alanında olumsuz sonuçlar doğurabilecek tehlikeli bir görelilik anlayışına sahip olmakla itham ettiği Jacques Derri-

da (1930–2004) ile çekişmiş ve 2007 yılında, şu anda Papa Benedict XVI olan Kardinal Joseph Ratzinger (d. 1927) ile din konusunu tartışmış ve tartışmaya kendisinin "yöntembilimsel ateist" olduğu yönündeki itirafıyla başlamıştır.

Heidegger sorunu

İkinci Dünya Savaşı esnasında büyüyen çoğu Alman genci gibi Habermas da Hitler Gençliği'nin bir üyesiydi. Savaşın son aylarında, on beş yaşındayken kendini Almanya'nın batı sınırında görevde buldu. Habermas *swastika* takmaktan hoşlanmıyordu; sol eğilimleri ve fiziksel deformasyonu (dudağının yarık olması) onu tam da Nazilerin yok etmek isteyeceği türden biri yapıyordu.

Alman savaş suçlularını yargılamak üzere kurulan Nuremberg Mahkemesi (1945–6) Habermas'ın aklına Aydınlanmanın değer yargılarını yeniden canlandırma fikrini getirdi. Nazi ölüm kamplarının vahşetini ortaya çıkaran belgesel film Habermas'ı öylesine büyük bir dehşete düşürdü ki Alman kültüründe totalitarizmin herhangi bir izi kalmaması için daha fazla özen göstermeye başladı.

1951'den 1954'e kadar Bonn Üniversitesi'nde doktora öğrencisiyken, Martin Heidegger'in *Metafizik Nedir?* (1935) adlı çalışmasının 1953'de çıkmış yeniden basımında bu tür bir iz buldu. Heidegger şöyle yazmıştı: "Bugünlerde Nasyonal Sosyalizm felsefesi adıyla kapı kapı dolaşılarak satılan kitapların bu *hareketin içkin hakikat ve büyüklük* ile hiçbir ilgisi yoktur ve bu kitapların tamamı 'değerler' ve 'bütünlüklerin' sorunlu sularında balık tutan adamlar tarafından yazılmıştır." Bu noktada Habermas –ve daha sayısız kişi için– Alman felsefesinin can sıkıcı gerçeği ortaya çıkıyordu: Heidegger çoğu kişi için yüzyılın en büyük filozofuydu ama aynı zamanda bir Nazi'ydi (Almanya'nın felsefe profesörlerinin yarısı gibi). Heidegger'le uğraşmak, Alman düşüncesinin kalıntıları arasında gezinen Habermas'ın projesinin temel bir unsuruydu. Alman felsefesi için tek umudun, diyalog prensibi üzerine kurulu liberal de-

mokrasiyi teşvik etmek olduğunu düşünüyordu. "Work and Weltanschauung: The Heidegger Controversy from a German Perspective" [İş ve Dünya Görüşü: Bir Alman'ın Perspektifinden Heidegger İhtilafı] (1989) adlı çalışmasında, Heidegger'in İkinci Dünya Savaşı'na dair görüşünün şu şekilde olduğunu belirtir: "Kazananlar temelde birbirine benzeyen Amerika ve Rusya'dır ve dünya egemenliğini ikiye böldüler. Dolayısıyla Heidegger'e göre İkinci Dünya Savaşı temelde önemli bir sonuca ulaşmamıştır. Bu nedenle filozof savaştan sonra hâlâ fethedilmemiş bir kaderin karanlığında mücadelesine azimle ve dinginlikle devam etmiştir. 1945 yılında onun için geriye kalan tek şey dünyanın hayal kırıklığı yaratan tarihinden geri çekilmektir."

Diyalogun merkeziliği

Habermas, *The Absolute and History: On the Schism in Schelling's Thought* [*Mutlak ve Tarih: Schelling Düşüncesindeki Bölünme*] adlı tezini 1954'te teslim etti. 1956 yılında, Frankfurt Okulu'nun ve Marksizm'e dayanan eleştirel teori programının önde gelen isimlerinden Theodor Adorno'nun (1903–69) asistanı oldu. 1962'de, Heidelberg Üniversitesi'nde "olağandışı profesör" (kürsüsü olmayan profesör) olan ve ardından 1964 yılında, Frankfurt'ta Max Horkheimer'dan (1895–1973) felsefe ve sosyoloji kürsüsünü devralan Habermas, 1971 yılında Starnberg'deki Max Planck Enstitüsü'nün yöneticisi olur. 1983'e kadar orada çalıştıktan sonra Frankfurt'taki kürsüsüne geri dönerek Sosyal Araştırmalar Enstitüsü'nün başına geçer. Habermas aynı zamanda Birleşik Devletler'deki Northwestern Üniversitesi'nde ve New York'taki The New School'da Theodor Heuss profesörüdür. Akademik başarılarının ötesinde Habermas ünlü bir halk aydınıdır.

Habermas'ın düşünceleri geniş anlamda Marksist olarak tanımlanabilir ancak belki Socrates'in (yaklaşık olarak 469–399 İ.Ö) takipçisi dersek daha iyi anlaşılacaktır. Bunun nedeni, Habermas için

diyalogun son derece önemli olmasıdır ve o da Socrates gibi halkla diyalog içinde olmayı savunmuştur. Soykırımın yeniden gözden geçirilmesine dair itirazını daha önceden dile getiren Habermas, 1986 yılındaki *Histrokerstreit*'ta (tarihçilerin tartışması) ağırlığını koymuştur. Bu tartışmalarda sağ görüşlü tarihçiler Soykırımın sıradışı bir durum olduğunu –çok sayıdaki Avrupa katliamlarından sadece biri olduğunu– iddia etmişlerdir ve basına yansıyan bu tartışmalarda Habermas bu tür görüşlere şiddetle karşı çıkmıştır.

Habermas kariyerini diyalog için stratejiler geliştirmeye adamış, diyalogun oluşabileceği kamusal alanı yaratan önkoşulları keşfetmiş ve bu temaların üzerinde sosyoloji, hukuk, siyaset ve felsefe alanında teorik ve pratik olarak durmuştur. Yaşayan çok az sayıda düşünürün onun kadar çok sayıda disiplinde uzmanlığı ve etkisi vardır. Dönemin önde gelen filozofu olan Amerikalı Richard Rorty (1931–2007), Habermas'ı "zamanımızın önde gelen sistematik filozofu" olarak adlandırmıştır.

Habermas'ın Aydınlanma projesini yirmi birinci yüzyıla aktarması, Hegel'le sanki çağdaşıymış gibi ciddi bir biçimde ilgilenmesi anlamına geliyordu. Karl Popper (1902–94) gibi eleştirmenler Hegel'de totalitarizme götüren tarihsel bir eğilim bulurken, (Popper'a göre aynı durum Platon ve Marx için de geçerliydi), tiranlık konusunda çok daha hassas olan Habermas, Hegel'i Kant'la başlayan Aydınlanmacı düşünürlerin sonuncusu olarak görür ve kendini de bu geleneğe yerleştirerek Hegel'den işine yarayacak şeyleri alır. Habermas asla ideoloji konusuna girmez; ancak Soğuk Savaş'ın ve Sovyetler'in çöküşünün ardından kendimizi içinde bulduğumuz durumdan bir anlam çıkarmak için Marksist analizin araçlarını kullanmak konusunda gönülsüz değildir.

İletişimsel eylem

Habermas metafizikten öznelerarasılık kuramını ve J.L. Austin (1911–60), P.F. Strawson (1919–2006), Stephen Toulmin (1922–

2009), John Searle (d. 19329 ve Ludwig Wittgenstein'dan (1889–19519) dilbilim ve konuşma eylemi kuramlarını alır ve kamusal alanda iletişimin nasıl oluşabileceğini açıklamaya çalışır. *İletişimsel eylem*, Habermas'ın bireyler ve üyesi oldukları gruplar tarafından tatmin edici bir biçimde ulaşılabilecek hedeflerin belirlenmesi için sunduğu reçetedir. *Stratejik eylem*, aktörlerin sadece bireysel amaçlara ulaşmak için yaptıkları eylemlere işaret eder. Bunun aksine iletişimsel eylemde konuşmacılar ortak bir anlayışın konusu olabilecek hedefleri belirlemeye çalışır. Bu noktada Aydınlanma projesinin uygulamada devreye girdiğini görüyoruz: Sadece Kant'ın dağın zirvesinde duran "saf" aklından bahsetmiyor Habermas, konsensusun temelini oluşturan ve nihayet barış dolu bir toplum yaratacak olan uygulamaya koyulmuş bir akıldan bahsediyor. İletişimsel eylemin beş temel özelliği vardır: 1) karşılıklı anlaşmaya dayanır 2) toplumsal eşgüdüme dayanır 3) akılcıdır 4) gündelik dili kullanır 5) hedefi görüş birliğine varmaktır.

Söylem etiği

Habermas, Karl-Otto Apel (d.1922) ile birlikte *söylem etiğ*inin yaratıcısıdır. Büyük bir amacın ürünü olan bu program, politik söylemde politika belirlemek ya da karar almak gibi örnekleri olan iletişimsel aklın uygulamadaki gerekliliklerini Kantçı deontolojik etiğiyle birleştirir. Bu noktada Habermas *söylem etiğini* öne sürer: "Uygulamalı bir söylemde sadece katılımcı olarak durumdan etkilenen herkesin onayını alan ahlaki kuralların bir geçerliliği olabilir." Bu sağlanırsa, iletişimsel aklın zemini oluşmuş olur: "Ahlaki bakış açısına dair bu açıklama uygulamalı söylemi, ahlaki yargının tarafsızlığını, katılımcıların perspektiflerinin evrensel olarak birbiriyle değiştirilebilirliğiyle beraber güvence altına alan iletişim biçimi olarak ayrıcalık tanır." (*Justification and Application: Remarks on Discourse Ethics*, 1991).

Modernitenin felsefi söylemi: Derrida ile kapışma

Habermas'ın erken dönemde Heidegger'le karşılaşması ve modern düşüncedeki nihilist eğilimlerle ilgili devam eden şüphesi onu post-modernizmi ve post-yapısalcılığı, akla dayalı bilimsel Aydınlanma projesini, etik değeri tartışmaya açık bir dizi göreli düşünce adına terk etmekle eleştirmesine neden olmuştur. *The Philosophical Discourse of Modernity* [Modernitenin Felsefi Söylemi] (1985) adlı çalışmasında Habermas, Foucault'yu ve Derrida'yı karşısına alır. Diyalog kurmak için kışkırtmayı ümit ederken, Derrida'nın Heidegger'in son dönem felsefesini sürdürdüğüne dair yıkıcı bir açıklama yapar: "Ölüme yönelik varlık olarak insanoğlu her zaman olası sonuyla bağlantılı olarak yaşamıştır. Ancak şu anda söz konusu olan insanın kendine yönelik hümanist bir kavrayış imkanının sonunun gelmiş olmasıdır: nihilizmin yersiz yurtsuzluğunda kör gibi dolanan insanoğlu değil insanlığın özüdür." Habermas'ın düşüncesine göre, Derrida'nın felsefesi sadece nihilist değil aynı zamanda son derece yıkıcıdır: "Heidegger belki de tarihsel-ontik anlamda asla sonu gelmeyecek bir çağın sonunu hazırlıyor. Metafiziği kendi kendine alt etmenin aşina olduğumuz melodisi Derrida'nın girişiminin tonunu da belirlemekte; yıkımı, yapıbozum olarak yeniden adlandırıyor." Derrida, "Is There a Philosophical language?" [Felsefi Bir Dil Var mı?] (1929) adlı yazısında Habermas'a yanıt verir ve Habermas için, "Beni okumaktan özenle kaçındığı ortada," der.

Din ve akıl yeniden değerlendiriliyor

Ocak 2004 tarihinde, Papa olmasından on beş ay önce Joseph Ratzinger, Habermas ile dinin toplumdaki rolü üzerine yazılı bir diyaloga girmiştir. Bu yazışma *The Dialectics of Secularization: On Reason and Religion* [Sekülerleşmenin Diyalektiği: Akıl ve Din Üstüne] (2005) adıyla yayımlanmıştır. Habermas her zaman Hegel'in felsefenin "yöntembilimsel ateizm" hakkı, yani dinsel görüş yolunda hiçbir şeyin olmadığı yönündeki ön varsayımı konusundaki ısra-

rının takipçisi olmuştur. Kendisini aynı zamanda "dinsel alana duyarsız kulak" olması anlamında Max Weber'in öğrencisi olarak tanımlar. Ancak 9/11 Habermas'ın laik toplumun, dinsel görüşlere dair yeni bir anlayışa ihtiyaç duyduğu tespitini yapmasına neden olmuştur (önceleri, muhtemelen çoğu filozof gibi dini, insan gelişiminin evreleri göz önünde bulundurularak çalışılması gereken bir alan olarak görüyordu).

The Dialectics of Secularization adlı çalışmasında Habermas laik devletin pratik akıl üzerine kurulu olduğunu söyler. Ratzinger devleti meşru kılan şeyin, siyaset öncesi, ahlaki bir temel olduğunu iddia etmiş, aklın ve inancın birbirine ihtiyaçları olduğunu belirterek devam etmiştir: İnanç, insanoğlunun nükleer silahların üretilmesi ya da insanları birer ürün gibi görmeye götüren türden bir kibirle hareket etmemeleri için akla yardım eder. Habermas, inananların ve inanmayanların var olmaya devam edeceğini ve birbirlerinin gerçeğini kabul etmek durumunda oldukları sonucuna varır. İki grubun da yüzleşmesi gereken, bilim tarafından belirlenmiş eski etik kesinliklerin yıkıldığı ve global ölçekte diyalog gerektiren yeni bir terörizmin var olduğudur.

Nihai olarak Habermas bizi başladığımız noktaya geri götürür. Mitolojinin sunduğu yanıtlardan başka yanıtlar bulmak için akla başvuran Socrates öncesi felsefeden iki bin beş yüzyıl sonra akıl ve din hâlâ merkezi bir rol oynuyor; ancak Habermas'ın iletişimsel aklı ve Papa Benedict XVI'nın felsefi olarak çok katmanlı düşüncesi, birbirlerine zıt kutuplar olmaktan ziyade birbirlerini bütünleyici olarak görülebilir.

> İlk Felsefenin niyetlerini yaşatan temel dayanakları keşfetme yönündeki tüm teşebbüsler yıkılmış durumda. Bu durumda önümüze, felsefe ve bilim ilişkisinde yeni bir kümelenmeye açılan bir yol çıkıyor. Tarih ve bilim felsefesinin durumunda da görüleceği gibi, aklın koşullarının formel açıklaması ve

aklın yapılarının meydana çıkışına dair ampirik analiz ve bu yapıların tarihsel gelişimi tuhaf bir biçimde birbirine geçmiştir. İster mantıksal ampirizmin, ister eleştirel rasyonalizmin isterse yapısalcılığın sınırlarında gezinsin, modern ampirik bilim kuramları artık ontolojik ya da aşkın-felsefi doğaya sahip temel varsayımlarla örtülü olmayan, normatif ve aynı zamanda evrensel iddialarda bulunuyor.

Jürgen Habermas, *İletişimsel Eylem Kuramı, Cilt 1* (1981).

Sanırım kısıtlanmamış iletişimin belli bir biçimi aklın en derin gücünü ön plana çıkarıyor ki bu güç benmerkezci ya da kavimmerkezci perspektifleri aşıp, daha geniş bakış açılarına ulaşmamızı sağlıyor.

Jürgen Habermas, Mitchell Stephens söyleşisi (1994).

Eğer modern zamanın felsefi tartışması bir mahkeme davası olarak görülseydi, tek bir soru üzerine karar vermesi gerekirdi: Güvenilir bilgi (*Erkenntnis*) nasıl mümkün olabilir?

Jürgen Habermas, *Knowledge and Human Interests* (1968).

45
Roland Barthes
12 Kasım 1915 - 25 Mart 1980

Yazarın ölümünü ilan eden ve dünyayı yorumlanması gereken bir metin olarak değerlendiren Fransız post-yapısalcı.

Roland Barthes, Ferdinand de Saussure'ün dildeki işaretlerin anlamlarının keyfi olduğu ve sabit olmadığı yönündeki görüşünü almış ve bu görüşü mantıksal sonuçları açısından geliştirmiştir. Ona göre metinler sosyal, semiyolojik, insan yapımı ürünlerdir ve yazarın üretimi, daha önceden sanıldığı gibi, her şeyi bilen, Tanrısal, tamamen kendisini ortaya çıkaran edebi (ya da diğer türden) bir üretimin sonucu değildir. Aziz Augustine (354–430) *İtiraflar*'da (397–8) yazara ait birinci tekil şahsın sesi olarak "Ben"in doğumunu ilan etmişse, "Yazarın Ölümü" (1967) adlı çığır açıcı makalesinde bu sesi öldürmek Roland Barthes'ın görevi olmuştur. Barthes'ın yazarın ölümü ile kastettiği nedir? Barthes'a göre kitapların, filmlerin, fotoğrafların, reklamların tamamı farklı tarihsel, sosyal ve benzer türlerin geçmişteki örneklerinin ürünüdür ve bunların anlamı "okuma" aracılığıyla azar azar ortaya çıkar. Metnin kontrolü artık yazarda değil, okuyucudadır: "Okuyucunun doğumu, yazarın ölümü pa-

hasına olmalıdır." Dolayısıyla Barthes'ın bir araştırmaya başlarken sorduğu temel soru *qui parle*? [kim konuşuyor] sorusudur.

Çağdaş Söylenler (1957) adlı çalışmasında Barthes, dünyanın bir metin olduğuna dair görüşünü örneklendirir ve bu metnin kodlarının nasıl kırılabileceğini gösterir. *Yazının Sıfır Derecesi* (1953) ve *S/Z* (1970) çalışmalarında, Jacques Derrida ve Julia Kristeva gibi post-yapısalcıların yanı sıra, sınıflandırması daha zor olan Michel Foucault'nun çalışmalarına temel oluşturmuştur.

Metinlerin kodlarını çözmek

Barthes işe, anlamın gösteren (işaret) ve gösterilen (işaretin gösterdiği şey) arasındaki ilişkiden ortaya çıktığı yönündeki temel yapısalcı nosyonla başlar. Ancak gösteren ve gösterilen arasındaki keyfilik olasılığının ötesine geçer ve "metin" adını verdiği temsillerin tamamında işbaşında olan bir dizi gizli etmeni açığa çıkaran bir yöntembilim geliştirir. Barthes'ı en çok ilgilendiren metinler, belli bir toplumda hüküm süren değerler sisteminin sonucunda ortaya çıktığını düşündüğü modern mitlerdir.

Çağdaş Söylenler (1957) adlı çalışmasında Barthes, modern mitsel metinlerini nasıl belirleyip kodlarını çözebileceğimize dair iki örnek verir. Bir tanesi kırmızı şarabın Fransız kültüründeki sunumudur. Fransız reklamlarında sunulduğu şekliyle şarabın nasıl ulusal bir içecek olarak resmedildiğini, ilahi ve dünyevi olana ne tip göndermeler yapıldığını gösterir. Barthes'ın kodlarını çözdüğü reklamlar Roma Katolik sembolizmini kullanmış, gösterilene (şarap) neredeyse kutsal bir statü vermiş ve Katolik ritüelindeki şarabın İsa'nın kanına dönüştüğü töz değişimi sürecine göndermede bulunmuşlardır (reklamcı bunu bilinçsizce yapmış da olabilir). Kırmızı şarap aynı zamanda Fransız işçi sınıfının da tercih ettiği içecek olduğundan, onun kırmızı *robe*'u (şarabın rengi ve genel görüntüsü için kullanılan teknik terim), 1848 yılının Avrupa devrimlerinin kırmızı bayrağına da işaret ediyor olabilir (kırmızı renk günümüz sosyalizmi ve

komünizmiyle de ilişkilendirilmeye devam ediyor). Metinde *mevcut olanlara* yeterince baktık. Barthes ayrıca metinde *mevcut olmayana* da bakar; örneğin, şarabın sağlıksız olabileceği ya da Fransa'daki yaygın alkolizm sorunuyla ilişkilendirilebilecek bir kodlama yoktur. Barthes, Fransız reklamında betimlendiği biçimiyle kırmızı şarabın temelde bir Fransız ürünü olarak satıldığını gösterir. Satın alınması ve tüketilmesi tüketiciyi Fransız olarak belirler. Reklamları, farklı farklı ancak izleyiciyi içine alacak din ve devrim sembolleriyle işler; izleyiciye "sizin için iyi" sloganıyla reklamı yapılan bir ürünün tadını çıkarma ve bir taraftan da milliyetçiliğin bayrağını dalgalandırma fırsatı verir.

Çağdaş Söylenler çalışmasından bir diğer ünlü örnek de Barthes'ın *Paris Match* dergisinin ön kapağının şifrelerini çözmesidir. Dergiyi berberdeyken görür: "Kapakta, üzerinde Fransız üniforması olan genç bir Zenci var ve gözlerini ileriye, muhtemelen üç renkli bayrağa dikmiş, selam veriyor. Resmin anlamı bundan ibaret. Ama naif bir yaklaşım olsun ya da olmasın bu resmin benim için ne anlama geldiğini gayet iyi görebiliyorum: Fransa büyük bir imparatorluktur, onun bütün evlatları, herhangi bir renk ayrımı olmaksızın, bayrağının altında sadakatle hizmet eder ve sömürgecilik iddialarıyla Fransa'nın aleyhine konuşan kişilere, sözde kendisine baskı uygulayanlara coşkuyla hizmet eden bu Siyah'tan daha iyi verilecek bir yanıt yoktur. Dolayısıyla yine daha da büyük bir göstergeler sistemi ile karşı karşıyayım; bir gösteren var, kendisi halihazırda daha önceki sistemle meydana gelmiş (siyah bir asker Fransız selamı veriyor) ve bir gösterilen var (burada Fransız olmak ve militarizm kasti bir biçimde bir araya getirilmiş) ve nihayet gösteren aracılığıyla gösterilenin mevcudiyeti var... Mitte gösteren halihazırda dilin işaretlerinden meydana gelir... Mit gerçekte çift işleve sahiptir; işaret eder ve bildirir, bir şeyi anlamamızı sağlar ve o şeyi bize dayatır."

Yapısalcılık, post-yapısalcılık ve varoluşçuluğun düşüşü

Barthes'ın yazarın ölümünü ilan etmesinin Batı düşüncesi adına, dilbiliminin ve edebi eleştirinin ötesinde de bir önemi vardı. Barthes tarafından temsil edilen kuramsal *Zeitgeist,* Jean-Paul Sartre'ın varoluşçuluk markasını ve Marksizm tarafından temsil edilen radikal statükoyu gölgede bırakma sürecindeydi. Sartre, Simone de Beauvoir ve Maurice Merleau-Ponty'nin (1908–61) varoluşçuluğu, tamamen özne (yazar) ile ilgiliydi; Barthes'ın önayak olduğu, dile dair yapısalcı görüşlerin yeni yeni ortaya çıkan post-yapısalcılığa doğru gelişimi, bir zamanlar öznenin durduğu yerdeki boşluğa işaret ediyordu. Devasa bir bölünme vardı artık. Edebiyat (genel olarak metin) yazarlığın "tiranlığından" özgürleştirilecekti. Metinlerin anlamı artık Tanrısal yazar ve onun tarihi üzerinden belirlenmeyecekti. Anlam, yeni güçlenen seçmenlerin, yani okuyucunun sorumluluğunda olacaktı. Barthes, geleneksel yazar figürünün yerine yazıcı kavramını getirdi –adı kitabın kapağında yer alan ve yazar olarak reklamı yapılabilen kişi– ancak bu kişi gerçekte daha önceden var olan metinleri yeniden bir araya getirip düzenleyen kişidir. 1968 yılında Fransa'da, en azından akademik çevrelerde esen devrimci coşkunun gerçek mirası budur.

Roland Barthes'ın ölümü

Roland Barthes mütevazı, sessiz sakin bir insandı ve tüberküloz rahatsızlığından dolayı resmi eğitimini yarıda bırakmak durumunda kalmış, yine bu hastalığından ötürü İkinci Dünya Savaşı esnasında askeri hizmetten muaf tutulmuştu. Babası 1916 yılında Birinci Dünya Savaşı sırasında bir deniz savaşında ölmüştü ve Barthes hayatı boyunca annesiyle yaşamıştı. Belki de babası olmadığı için Barthes'ın yazarın ölümünü kabullenmesi daha kolay olmuştur (Tanrı ile başlarsak, baba da nihai örnektir) ve daha sonra feminizm ve eşcinsel kuramın gelişimini sağlayacak fikirlere imza atmıştır. Barthes'ın

ölümünün tesadüfi ve keyfi bir olayla hızlanmış olması da ironiktir: 1980 yılında, sarhoş bir çamaşırhane şoförü kamyonetiyle Barthes'ı çiğnemiştir. Barthes o esnada, bir sonraki yıl başbakan seçilecek François Mitterrand'ın verdiği bir öğle yemeğinden eve dönüyordu. Bir ay sonra kazada aldığı yaralardan dolayı hayatını kaybetmiştir.

> Peki, o zaman metnin değeri nasıl belirlenecek? Metinlerin temel tipolojisi nasıl oluşturulacak? Metinlerin birincil değerlendirmesini yapan bilim olamaz, keza bilim değerlendirmez; ideoloji de olamaz, çünkü bir metnin ideolojik değeri (ahlaki, estetik, siyasi, *alethiological*) üretim değil, temsil değeridir (ideoloji "yansıtır" işi görmez). Bizim değerlendirmemiz sadece bir pratikle bağlantılandırılabilir ve bu yazma pratiğidir. Bir tarafta yazması mümkün olan vardır ve diğer tarafta yazması artık mümkün olmayan: Yazarın pratiği dahilinde ne vardır ve bu pratiğin dahilinden çıkmış olan nedir? Hangi metinleri yazmaya (ya da yeniden yazmaya) razı olacağım, hangilerini arzulayıp, kendi dünyamda bir güç olarak ortaya koyacağım? Bu değeri hangi değerlendirme biçimi tam olarak belirleyebilir? Günümüzde ne yazılabilir (ya da yeniden yazılabilir): Yazdıran metin. Yazdıran metin bizim için neden değerlidir? Çünkü edebi çalışmanın amacı (bir çalışma olarak edebiyatın amacı) okuyucuyu artık tüketici olmaktan çıkarmak, onu metnin üreteni haline getirmektir.
>
> Roland Barthes, *S/Z* (1970).

Barthes'ın ününün nedenleri birbiriyle çelişir. Çoğu kişiye göre o her şeyden önce bir yapısalcıdır; kültürel fenomene karşı sistematik, bilimsel bir yaklaşımı savunan bir yapısalcı. Göstergelerin bilimi olan semiyolojinin en önde gelen destekçisi olmasının yanı sıra, yapısalcı bir "edebiyat

biliminin" de hatlarını belirlemiştir. Diğerlerlerine göre Barthes bilimi değil zevki; okumanın zevki ve okuyucunun kendi özel durumuna göre okuyabilme hakkını temsil eder. Yazara odaklanan bir edebiyat eleştirisinin yerine –yazarların ne düşündüğü ya da neyi kast ettikleriyle ilgilenen yaklaşım– Barthes, okuyucuyu ön plana çıkarır ve okuyucuya yaratıcı, etkin bir rol veren edebiyatı destekler.

Jonathan Culler, *Barthes* (1983).

46
Michel Foucault
15 Ekim 1926 - 25 Haziran 1984

Bilgi arkeolojisini ve iktidarın söylemlerini araştıran Fransız filozof ve sosyal kuramcı.

Michel Foucault, Fransız yapısalcılığının ve onun fenomenolojik ve varoluşçu geleneklerinin ötesine geçip, metinlere yönelik önce *arkeolojik* yaklaşımı, 1970'lerde ise *soybilimsel* yaklaşımı esas alan yeni araştırma yöntemini yaratmıştır. Foucault'nun metinlerle kastettiği, cezai sistem ya da insanın cinselliğine kadar farklılık gösteren konuları içeren bir metnin yapısalcı ya da yorumbilgisel anlamıdır.

Foucault'nun çalışmaları Fransa'da hüküm süren varoluşçu tavrı yerinden etmekte epeyce etkili olmuştur. *Madness and Civilization* [Delilik ve Uygarlık] (1961) adlı çalışmasında delilik teşhisinin, toplumdan "ötekiliği" uzaklaştırmanın aracı olduğunu belirtir ve psikiyatrik söylemin bilimsel olmayan doğasını ifşa eder. *Kliniğin Doğuşu*'nda (1963) tıp tarihini eleştirmeye devam eder; *Şeylerin Düzeni* (1966) adlı çalışmasındaysa eleştirel tavrını beşeri bilimlere, Marksizm'e ve fenomenolojiye yöneltir. *Bilginin Arkeolojisi* (1969) anlamın söylem içinde nasıl ortaya çıktığını anlama çabasıdır. Bu ise

dönemin tarihsel koşulları altında sözlü ya da yazılı şekillerde dile gelenin belirlediği anlam alanı olarak söylemsel oluşumlar aracılığıyla mümkündür. Bu çalışmaların tamamı Foucault'nun arkeolojik döneminin örnekleridir, bu dönemde söylemi yöneten bilinçdışı kuralları su yüzüne çıkarmıştır.

Fransa'daki hapishane sistemini ele alan çalışması *Discipline and Punish* [Disiplin ve Ceza] (1975) ile Foucault, soybilimsel dönemine girer; bu dönemde baskın bir düşünce biçiminin (iktidar söylemi) yerini nasıl kendisinden sonra gelene bıraktığını belirlemeye çalışır. Bu yaklaşımı, tamamlayamadığı üç ciltlik *Cinselliğin Tarihi* (1966) çalışmasında da devam ettirir. Bu çalışma *Bilgi İstenci*, *Hazzın Kullanımı* ve *Kendilik Kaygısı* bölümlerinden oluşur.

Foucault, kendisinin de üzerinde çalıştığı felsefe, tarih ve eleştirel kuram disiplinlerini reddetmekle ün salmıştır. Foucault bu alanların varlığını, onları uygulayanların çoğunun inandığı biçimiyle sorguladığı için, düşünürleri ve onların fikirlerini net kategorilere yerleştirmek isteyenleri kızdırmıştır. Foucault tarihsel sıralama ve sınıflandırma eyleminin kendisini, her daim başka çıkarlara hizmet eden bir iktidar ilişkisi olarak görüp ona meydan okumuştur.

Bir radikalin doğuşu

Foucault, Politiers'de büyüdü. Babası ünlü bir cerrahtı ve oğlunun da aynı mesleği seçmesini istiyordu ama akut depresyon, gençliği boyunca Foucault'nun peşini bırakmadı; zaten o başka şeylerle ilgileniyordu. Fransa'da eşcinsel olmak için iyi bir zaman değildi. Bununla birlikte Foucault'nun kendi depresyon deneyimi de onu deliliğin tarihi ve kapatılma konularına yöneltmiş olabilir; keza *Madness and Civilization* [Delilik ve Uygarlık] adlı ilk temel eserinin konuları da bunlardı.

Foucault akademik anlamda prestij sahibi bir okul olan Paris'teki Lycee Henri IV okuluna gitti ve burada Hegelci filozof Jean Hyppolite'den (1907–68) ders aldı. 1952 yılında, Maurice Merleau-

Ponty (1908–61) gözetiminde okuduğu Ecole Normale Superieure'de psikoloji ve felsefe alanında derece aldı. Her iki hocası da özneyi dünyanın merkezine yerleştiren Kantçı ve Hegelci geleneklerin birer ürünüydü. Foucault bu nosyonu reddetti; öznellikten ziyade, dilbilimsel yapıları düzenleyen ve sosyal düzeni belirleyen iktidar ilişkileriyle nitelendirdiği *epistemes* adını verdiği yapılara dayanan bir dünya tanımlama işine koyuldu. Foucault, metin çalışmalarında dilin, yazarın önüne geçtiğini iddia ederek post-yapısalcı düşüncenin habercisi olmuştur. İleriki zamanlarda *episteme* kavramını da reddetmiş ve onun yerine Nietzsche'nin *Ahlakın Soybilimi* (1887) çalışmasından *soybilim* nosyonunu ödünç alıp geliştirmiştir. Bu nosyonla kastettiği, "bilgiler" ve "söylem" olarak ifade ettiği şeyleri izah edecek biçimde bir tarih incelemesi ortaya koymaktı ve "tarihin" ne olduğunu izah etmek için "iktidar söylemi" kavramını belirleyip geliştirti.

Foucault Fransa'da kendini rahat hissetmiyordu. Danışmanlarından biri olan dilbilimci Georges Dumezil (1898–1986) 1954 yılında Foucault'ya İsveç'teki Uppsala Üniversitesi'nde bir iş ayarladı. Foucault burada kendini geliştirmeye başladı. Eşcinselliğini saklamadı. Alkole ve cinselliğe düşkünlüğünden dolayı İsveçli yetkililerle başı birkaç kez derde girdiyse de, kendisine Fransa Konsolosluğu görevlilerinden daha fazla hoşgörü gösterdiler. Foucault, Uppsala'da dört yıl kaldı ve 1958'den 1960'a kadar Varşova Üniversitesi'nde, ardından da Hamburg Üniversitesi'nde çalıştı.

İktidar Söylem(ler)i

Foucault, Marksizm'in ve psikanalizin ortodoksluğunun yanı sıra, Heidegger'in *Varlık ve Zaman* (1927), Sartre'ın *Varlık ve Hiçlik* (1943) ve Merleau-Ponty'nin *Algının Fenomenolojisi* (1945) çalışmalarının ardından Fransız felsefesinin büyük bir kısmını tanımlayan fenomenolojik geleneği de reddetmiştir. Foucault öznel olarak oluşturulmuş bir tarihin söz konusu olmadığını ileri sürmüştür.

"Tarih" sandığımız şey gerçekte öznenin kontrolünün (hatta kavrayışının) ötesinde olan daha büyük güçlerin ürünü olan bir dizi tarihtir.

Esasen Foucault'ya göre tarih, zaman içerisinde farklı dönemlerde ve yerlerde insanlar üzerinde sosyal kontrol sağlayan etkinliklerin ardındaki iktidar söylemlerinin belirlenmesi ve tanımlanmasıdır. Foucault kendisini bir düşünür olarak etiketlemeye yönelik teşebbüsleri reddetmiş, "Postmodern" ve "Post-yapısalcı" yaftalarını da kabul etmemiştir. Bir şey olarak tanımlanması bu kadar gerekliyse, Foucault kendini Freidrich Nietzsche (1844–1900) tarzında çalışan biri olarak tanımlamayı tercih etmiştir. Şeyleri ters yüz etmesi (öznenin rolünü tersine çevirmesi) ve soruları başka biçimlerde sorması açısından Foucault'nun bir Nietzscheci olduğu söylenebilir.

Foucault "bilginin arkeolojisi" olarak adlandırdığı şeyi yürürlüğe koyabileceği bir dizi düşünme aracı geliştirdi. Çalışmaları Kant sonrası çoğu düşünürün çalışmalarından farklıdır (Freud ve bilimadamları hariç); projelerinin her biri delilik, hapishane sistemi ve cinsellik gibi çok temel tarihi konular üzerine iddialı çalışmalardır. Analitik filozoflar Foucault'yu bir filozof olarak değerlendirmezler; ancak Foucault felsefeyi, anlamak gereken farklı konulara özgü bir dizi araç geliştirmek ve felsefenin bu konularla olan ilgisini ve işe yararlılığını ortaya koymak için kullanmıştır. Onun katkısı, tamamladığı güncel işlerden ziyade, gelecekteki çalışmalar için örnek teşkil etmiş olmasıdır.

Delilik ve Uygarlık

Foucault'nun ilk kitabı *Akıl Hastalığı ve Psikoloji* (1954) Marksist kuramın ve Ludwig Binswanger'in (1881–1966) fenomenolojik psikiyatrisinin etkisi altında yazılmıştır. *Delilik ve Uygarlık* (1961) çalışmasında ise Foucault, tarihin farklı zamanlarında toplumun "deliliğe" nasıl baktığını analiz etmek için, fenomenoloji ve varoluşçuluğun yeni Ortodoksluklarından neredeyse doğdukları anda kop-

muştur. Delilik, Antik Yunan'da ilahi esrime olarak sahip olduğu saygın konumdan, Aydınlanma sonrası dönemde tedavi edilmesi gereken tıbbi bir rahatsızlık durumuna dönmüştür: tecrit edilen, kapatılan, ilaç verilen bir durum.

Kliniğin Doğuşu (1963) adlı çalışmasında Foucault öznenin artık dünyanın merkezi olmadığı yönündeki fikrini (post-yapısalcıların "merkezsizleşen özne" fikri) iyice geliştirmiştir. Burada çalışma konusu, Foucault'nun bir dizi dilbilimsel ve kavramsal yapıdan meydana geldiğini düşündüğü modern tıptır. Edebiyatın özünün yazarda değil metinde olduğu konusunda Roland Barthes'a katılan Foucault bu fikri, "bir metin" olarak üzerinde çalışmayı tercih edebileceği herhangi bir konuyu içerecek kadar genişletmiştir. Bilim filozofları Gaston Bachelard (1884–1962) ve Georges Canguilhem'den (1904–95) fenomenologun öznel olarak inşa edilmiş dünyasıyla (Foucault bu dünyayı "narsist aşkıncılık" dünyası olarak kınar) çelişen nesneler dünyası fikrini almıştır. Tarih üzerinde etkili olan iklim, topografya gibi özne-dışı fenomenlere yaptıkları vurguyla Fernand Braudel (1902–85) ve *Annales* tarih ekolünün de Foucault üzerinde etkisi açıktır.

Epistemes

Foucault'nun dehası, farklı kuramsal kaynakların ve akımların araçlarını kendi kullanımı için bir araya getirmekte, uğraştığı konuya özgün araçlar yaratmakta yatıyordu. *Şeylerin Düzeni* (1966) adlı çalışmasında, akademik disiplinlerin örgütlenmelerinin ve resmi bilginin ardında yatan dilbilimsel yapıları (*epistemes*) belirlemiş, bir dönemden ve onun *epistem*elerinden diğerine geçme "sürecinin" her zaman rahat, evrimsel bir süreç olmayabileceğini; bilakis "epistemik kopma" denilen şeyle nitelendirilebileceğini göstermiştir. Amerikalı bilim felsefecisi T.S Kuhn (1922–66), *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*'nda (1962) benzer bir hareketi tanımlayacaktır. Foucault'a göre epistemik kırılma ya da kopmanın örneklerinden biri, Jean-

Baptiste Lamarck'ın (1744–1829) edinilmiş özelliklerin kalıtsallığı kuramının yerini Charles Darwin'in (1809–82) türlerin kökeni ve evrim mekanizmasının almasıdır. Lamarckçılıktan, Darwinciliğe geçiş kolay bir geçiş değil bilakis şiddetli bir epistemik kopuştur.

İktidar ve cinsellik

Foucault sonraki çalışmalarında toplumsal baskı uygulama amacındaki hükümet ve kurumları belirleyen iktidar ilişkilerini saptayıp tanımlamıştır. Baskı uygulama belirgin haliyle cezai adalet sisteminde karşımıza çıksa da Foucault, *Disiplin ve Ceza* (1975) adlı çalışmasında toplumsal baskı biçimlerinin sadece hapishanelerde değil, okullarda, iş yerlerinde ve diğer alanlarda nasıl etkin olduğunu gösterir. Ardından ilgisini cinsellik konusuna yönelten ve bu konuda dört ciltlik bir çalışma planlayan Foucault'nun bu çalışmalarının şu ana kadar üç cildi yayımlanmıştır: *Bilgi İstenci* (1976), *Hazzın Kullanımı* (1984) ve *Kendilik Kaygısı* (1984). *Bilgi İstenci* çalışmasında Foucault, cinselliğin Viktorya Dönemi İngilteresi'ndeki gibi baskıcı toplumlar tarafından yeraltına çekildiği ve gözden uzaklaştırıldığı şeklindeki "baskıcılık hipotezini" reddeder. Aksine, baskı kurmaya yönelik teşebbüslerin cinselliği bastırmaktan ziyade vurgulayan söylemlerin ortaya çıkmasına neden olduğunu ileri sürer. *Hazzın Kullanımı*'nda Klasik Yunan'ı yeniden değerlendirir ve Klasik Yunan'ın farklı cinsel tercihlere gösterdiği toleransı –işin aslı bunu yüceltmesini– ele alır. *Kendilik Kaygısı* ise Hıristiyan geleneğin "cinsellik bilimleri"nin tahakkümü altına girmemize nasıl önayak olduğunu anlatır.

Oyunbaz bir ikonakırıcı

Foucault'nun çalışmalarında bir tür macera, oyun ve cüretkarlık hissi vardır. Aynı zamanda küstahtırlar; Foucault kendi işine karşı da gururla ve cüretkar bir tavırla, temelcilik karşıtı bir tutum sergilemiştir (yani çalışmalarını ya da çalışmalarının sonucunu, herhan-

gi bir akıl yürütme sisteminin "sağlam" zeminine oturtmayı reddetmiştir). Foucault'nun soybilime, bilgi arkeolojisi ve iktidar söylemleri eklemlemesi Jürgen Habermas tarafından tehlikeli olarak değerlendirilmiştir. İletişimsel aklın (sosyal düzen için dilde akıl yürütmenin ve akılcığın önemli olduğu iddiası) en önde gelen savunucusu olan Habermas, post-yapısalcılığın belirsizliğe, göreliliğe ve felsefenin sonunun gelmesine neden olacağından endişe ediyordu. Habermas'ın bu endişesinin Foucault'yu nasıl keyiflendirdiğini tahmin edebiliriz; keza onun için belirsizlik, görelilik ve felsefenin sonu halihazırda bir gerçekti.

Foucault Birleşik Devletler'i seviyordu ve 1980'den itibaren düzenli olarak Berkeley'deki Kalifornia Üniversitesi'ne ziyaretçi profesör olarak gidiyordu. Konferanslarının iki bin kadar katılımcısı oluyordu ve Foucault bu sayede felsefe bilgisine sahip ancak Fransa'daki gibi birbiriyle rekabet halinde olan ideolojilerin ve ekollerin ağırlığını taşımayan kitlelere ulaşabiliyordu.

Foucault'nun Kaliforniya'yı sevmesinin bir nedeni daha vardı: genişleyen bir eşcinsel ortam. Foucault 1980'lerin başından itibaren eşcinsel hamamlarının müdavimiydi ve sado-mazoşist yerlere takılıyordu. O dönemde HIV virüsünün bir salgına dönüştüğü pek bilinmiyordu. Foucault'nun zaman zaman "eşcinsel kanseri" nosyonuyla dalga geçtiği de olmuştur; ancak AIDS'ten kaynaklı bir hastalık yüzünden 1984 yılında hayatını kaybetmiştir. Foucault'nun ölümünün ardından, yirmi bir yıllık partneri sosyolog Daniel Defert (d. 1937) önde gelen bir AIDS aktivisti olmuştur.

Foucault'nun çalışmaları öznenin merkezi rolünü reddedip, felsefenin Ortodoksluklarını onurlandırmaya karşı çıksa da –Hegelci, Marksist ya da Fruedyen olsun– tavrı kesinlikle nihilist değildir; bilakis çalışmaları keyifli, yaratıcı, muziptir. "On the Genealogy of Ethics" [Etiğin Soybilimi] (1983) adlı makalesinde şöyle der: "Benliğin bize verili bir şey olmadığı fikrinden hareketle varabilecek tek bir pratik sonuç var: Kendimizi bir sanat eseri gibi yaratmalıyız."

Eğer cinsellik bastırılırsa; yasağa, varoluşun dışına, sessizliğe mahkum edilirse, o zaman ondan bahseden kişiyle ilgili tek gerçek, kasıtlı bir biçimde kuralları çiğnediğidir. Bu tip bir dil kullanan kişi kendisini belli bir ölçüde iktidarın erişim alanının dışına yerleştirmiştir; kurulu düzenin keyfini kaçırır; bir şekilde yaklaşan özgürlüğün habercisidir. Bu durum, bugünlerde cinsellikten bahseden birinin ciddiyetini izah eder.

Michel Foucault, *Cinselliğin Tarihi*, Cilt I (1976).

Foucault'nun eserinin siyasi ağırlığını taşıma kapasitesine sahip "söylem" kavramını geliştirdiği evreye ulaşmadan önce –ki bu evreyle arkeolojik yöntemden soybilimsel yönteme geçmiş ve iktidar ile bilginin nasıl işlediğini düşünmeye başlamıştır– bu kavramı, insanın tüm yönelmişliğinden ve "kişisel" anlamdan arındırması gerekmiştir. Bu mesaj, *Bilginin Arkeolojisi* çalışmasının sonuç bölümünün çarpıcı kapanış cümlelerinde verilir; bu sonuç bölümü Foucault ve onun aleyhinde konuşan biri ile arasında geçen hayali bir konuşma biçimindedir. *Şeylerin Düzeni*'nin kapanış kelimelerini yansıtan ve değiştiren bu son cümleler, söylemin bireysel olmayan niteliğini, onun kişisel olmayan bir sistem olarak işlev gördüğünü anlayamamanın budalalığını ifade eder. Söylem hayat değildir: onun zamanı sizin zamanınız değildir; orada ölümle uzlaşmazsınız; söylemiş olduğunuz tüm şeylerin ağırlığı altında Tanrı'yı öldürmüş olabilirsiniz; ama bunu aklınıza getirmeyin, söylediğiniz her şeyle Tanrı'dan daha uzun yaşayacak bir insan yaratacaksınız.

Lisa Downing, *The Cambridge Introduction to Michel Foucault* (2008).

47
Noam Chomsky

7 Aralık 1928 –

Üretici dilbilgisini kuran ve Birleşik Devletler'de sol entelektüel muhalefetin önde gelen sesine dönüşen Amerikalı dilbilimci.

Noam Chomsky iki kariyeri olan bir düşünürdür. Dönüşümsel dilbilgisini (daha sonra üretici dilbilgisine dönüşmüştür) yaratan bir dilbilim kuramcısıdır ve analitik felsefeye önemli katkıları olmuştur. Diğer taraftan bir anarko-sendikacı siyasi muhaliftir ve 1968'ten günümüze Birleşik Devletler'in dış politikasına dair getirdiği eleştiriler onu Amerikan kamusal alanının en önde gelen sol kanat sesi yapmıştır.

Chomsky'nin bu iki tutkusunun kökenleri gençliğine, Philadelphia'ya kadar uzanır. Sosyalist Yahudi göçmenlerin oğluydu. Evde İbranice ve Eski İbranice konuşuluyordu; bunu kendi İngilizcesiyle birleştirmek, onun sesler ve dilin farklılıkları konusunda kendisini rahat hissetmesini sağladı ve aynı zamanda meraklandırdı. Ailesinin ve amcasının solcu siyasi görüşleri onu elbette etkilemiştir; ancak çoğunluğun Katolik olduğu bir mahallede Yahudi karşıtlarının alaylarına ve kabadayılıklarına maruz kalmış olması da bir o kadar etkili olmuştur.

Dönüşümsel dilbilgisinden üretici dilbilgisine

Chomsky'nin dilbilimine yaptığı ilk katkılardan biri, Ferdinand de Saussure tarafından geliştirilen biçimiyle yapısal dilbiliminin temeline, yani dilin, anlamın gösteren ve göstergeden ve diğer ikiliklerden meydana geldiği bir sistem olduğu nosyonuna karşı çıkmasıdır. *Syntatic Structures* [Sözdizimsel Yapılar] (1957) adlı çalışmasında Chomsky, *dönüşümsel dilbilgisi* kavramını öne sürer. Bu yaklaşım Gottlob Frege (1848–1925), Bertrand Russell (1872–1970) ve Ludwig Wittgenstein (1889–1951) geleneğini çağrıştırmaktadır çünkü dili yöneten mantıksal yapıları açığa çıkarmanın yollarını arar.

Dilbilgisinde *yüzey yapılar*ve *derin yapıları* belirleyen Chomsky, özne ve nesne arasındakine benzer ilişkilerin mutlak değil, gramatik yapının düzeyleriyle ilgili olduğunu göstermiştir. Yüzey yapı bir cümleyi, söylendiği ve işitildiği biçimiyle tanımlar. Derin yapı, bir cümlenin soyut temsiline işaret eder ve Chomsky derin yapıların tüm diller tarafından paylaşılan nitelikleri içerdiğini ileri sürer. Dönüşümsel dilbilgisi, ifadelerin bir sözdizimine sahip olduğunu bilir ve sözdizimi "dönüşümsel kurallarla genişletilmiş bağlamdan bağımsız dilbilgisidir." Dönüşümsel grameri kullanarak bir dil modeli yaratan Chomsky, gramerin sınırlı sayıda ifadesi ve kuralı ile başlayarak, konuşmacının sınırsız sayıda ifadeyi söyleyip kavrama olasılığı olduğunu göstermiştir.

Chomsky'nin dönüşümsel dilbilgisi, *üretici dilbilgisine* dönüşmüştür. Bununla çocukların dil edinimini anlatır. Çocuklar, doğuştan gelen *evrensel bir dilbilgisi*ne sahiptir ve sadece kendi anadillerine özel dilbilgisi özelliklerini edinmek zorundadırlar. Chomsky daha sonraki çalışmalarında *boş kategori* dediği, dilbilgisinin örtük, fonetik olmayan öğesini belirler ve şöyle tanımlar: "Belli bir önermede bir öğe 'anlaşılıyorsa' o zaman o öğe ya fonetik olarak algılanan, açıkça görülen bir kategori olarak ya da fonetik bir biçimi olmayan boş kategori olarak orada, sözdizimsel temsilin içindedir" (Knowledge of Language, 1986).

Chomsky boş kategorilerin insan zihninin temel parçası olduğunu ileri sürer. *Bilgi Sorunları ve Dil* (1988) adlı çalışmasında büyük bir iddiası vardır: "Boş kategorileri ve onları yöneten prensipleri, ayrıca zihinsel temsillerin ve genel olarak ölçümlerin doğasını belirleyen prensipleri keşfetmek, fen bilimlerinde dalgaları, partikülleri, valansları ve buna benzer şeylerle, onların prensiplerini keşfetmekle kıyaslanabilir." Chomsky dilbilgisinin alt sistemlerini keşfederek, insan zihninin daha derindeki gizli doğasını görmeye ve tarihte ilk kez bu doğanın nasıl işlediğini anlamaya başladığımızı söyler. Chomsky'e göre dilbilim çalışması, sadece dilin nasıl işlediğinin haritasını çıkarmak değildir. Zihni ve beyni anlamamızı sağlayan kanıtın dil olduğunu düşünür. *Bilgi Sorunları ve Dil* adlı çalışmasında şöyle yazar: "Yaşanan büyük bilimsel devrimin, ilerleyen yıllarda görülecek sıra dışı başarılara zemin hazırladığı ve o zamandan bu yana medeniyetin akışını belirlediği on yedinci yüzyılın fen bilimleriyle kıyaslayabileceğimiz bir durumdayız."

Chomsky'nin siyasi duruşu

Amerika'nın toplumsal hayatında Chomsky'nin siyasi duruşu kendine hastır. Anarko-sendikacı yönü gençliğinden, ailesinin sol kanat siyasi görüşlerinden gelmektedir –Babası William Chomsky (1896–1977) İbranice akademisyeniydi ve Dünya Endüstri İşçileri'nin üyesiydi (IWW). Popüler adıyla "the Wobblies" yani IWW, mesleklerine ya da yerel sendikalarına bakmadan tüm işçileri biraraya getiren ve yevmiye sisteminin kaldırılmasını savunan uluslararası bir işçi sendikasıdır. 1976 yılında yapılan bir röportajda Chomsky kendi anarşizm görüşünü, "Bir tür gönüllü sosyalizm, yani Liberter sosyalistler ya da anarko-sendikacılar ya da komünist anarşistler gibi, diyelim ki (Mikhail) Bakunin (1814–76) ve (Peter) Kropotkin (1841–1921) geleneğinde," diyerek izah eder. Chomsky bununla topluluğun çıkarlarını daha geniş ulusal ve uluslararası bağlamda gözeten delegelerle temsil edilen, organik birimlerden oluşmuş bir tür sosyal ve top-

lumsal organizasyona işaret eder.

Chomsky'nin İngiltere ve Amerika'daki gibi temsili demokrasilere getirdiği başlıca eleştiri, seçmenlerin siyasi alanda söz hakkı olsa da, ekonomik alanın yönetiminde hiçbir söz haklarının olmayışıdır. Chomsky'e göre, "Kişinin üretim hayatı üzerinde demokratik kontrolünün olması insanın özgürleşmesi için temeldir... Bireyler kendilerini piyasada onları kiralamak isteyen kişilere kiralamaya mecbur kaldıkları sürece, üretimdeki rolleri yardımcı araçlar olmaktan öteye gitmediği müddetçe, işte o zaman demokrasiden oldukça sınırlı bir ölçüde bahsedebileceğimiz önemli zorlama ve baskı unsurları var demektir."

Chomsky, Birleşik Devletler'in dış politikasını açık sözlülükle eleştirmeye Vietnam Savaşı'yla (1964–70) başlamıştır ve yirmi birinci yüzyılın son yirmi yılında de eleştirilerini tüm şiddetiyle devam ettirmektedir. Birleşik Devletler'in beyan edilmemiş emperyalizminin, özellikle Irak (2003–2011) ve Afganistan savaşlarıyla kanıtlanmış olan ekonomik ve askeri iktidar uygulamalarını şiddetle eleştirir. Chomsky'e göre Birleşik Devletler, "Dünyanın egemenlik gücü kendinde, istediği zaman savaş başlatma hakkını görüyor ve bunu 'kendini nedensiz savunma' doktrini altında, belirtilmeyen koşullarla yapıyor. Kendini üstün görerek uluslararası yasaları, anlaşmaları ve dünya düzeni kurallarını başka ülkelere sert bir biçimde dayatırken, söz konusu Birleşik Devletler olduğunda bu kurallar konu dışı denerek reddediliyor."

S: Ulusun terörizme karşı savaş olarak adlandırdığı şey kazanılabilir mi?
CHOMSKY: Eğer bu soruyu ciddi bir biçimde değerlendireceksek dünyanın büyük bir kısmının ABD'yi önde gelen terörist bir devlet olarak gördüğünü belirtmekte fayda var, böyle düşünmek için de iyi nedenleri var. Mesela, 1986 yılında ABD, Dünya Mahkemesi tarafından "yasadışı

güç kullandığı için" (uluslararası terörizm) kınandı ve ardından Güvenlik Konseyi'nin tüm devletleri (kastedilen ABD) uluslararası yasaya bağlı kalmaları konusunda yaptığı çağrıyı veto etti. Sayısız örnekten sadece birisi.

Noam Chomsky, *9/11: Was There An Aleternative*? (2001).

Chomsky bıkıp usanmadan gördüğü şeylerin peşine düşüyor. Hiç kimse Amerika'nın emperyalist rolünün dayandığı kendini üstün gören görüşlerini bu denli ifşa etmemiş ya da bu rolü meydana getiren dehşet verici eylemleri ondan daha fazla tasvir etmemiştir. Kimse dünyada yaşanan şiddetin üzerinde onun kadar güçlü ve etkili bir biçimde durmamış ya da ABD'nin bu şiddetin büyük kısmından sorumlu olduğunu onun kadar doğrudan ifade etmemiştir. Çok az kişi Amerika'nın iddia ettiği özgürlüklerin, kendisinin sorumsuzca güç kullandığını ve haksız bir ayrıcalığa sahip olduğu gerçeğini maskelediğini onun kadar özenle inceleyip açığa çıkarmıştır.

James Peck, *Introduction to The Chomsky Reader* (1987).

48
Jacques Derrida
15 Haziran 1930 - 8 Ekim 2004

Husserl ve Heidegger'in çalışmalarından yola çıkarak yapıbozumcu yöntemi yaratan ve Aydınlanma'nın felsefi projelerini ileri taşıyan Fransız düşünür.

Wittgenstein'ın hiçbir şey okumadığı ve Heidegger'in de her şeyi okuduğu söylenir. Derrida, Wittgenstein'ın taze özgünlüğüne sahip olmanın yanı sıra, okumalarını ustası Heidegger'den daha derinlemesine yapıyordu. Çalışmaları yirmi birinci yüzyıla kadar yayılan yirminci yüzyıl filozofları arasında en özgün ve aynı zamanda en tartışmalı olanıdır. Tümüyle özgün Platon okumasıyla işe koyulan Derrida, hayatı boyunca Batı düşünce kanonunu incelemiş ve bu çalışma, adaletin ne olduğuna ve nasıl işlediğine dair oldukça rahatsız edici ancak bir o kadar da güçlü ve etkili bir görüşle sonuçlanmıştır. Derrida'nın metinleri yorumlama biçimine *yapıbozum* adı verilmiştir. Derrida'nın "yapıbozumcu" okuma biçimini takip edenler için yapıbozum, fikirlerin ve yanlış anlamaların temel sebebine ulaşmakta güçlü bir araçken, Derrida eleştirmenleri için yapıbozum göz boyamadan başka bir şey değildir ve Derrida kendini filozof olarak adlandırmış en büyük şarlatandır.

Cezayir'de bir Fransız Yahudisi

Jacques Derrida (çocukluk adı "Jackie") bir *pied noir*, yani Cezayir bağımsız olmadan önce orada yaşayan Fransız sömürgecilerindendi. İkinci Dünya Savaşı esnasında, daha ergenlik dönemindeyken Derrida, kendisine dair bir "öteki" bilinci geliştirmişti; bu yabancılaşma hissi, Arap ülkesinde yaşayan bir Yahudi olması gerçeğinden kaynaklanıyordu (bu duygu iyice azınlıkta kalan Seferad kolunun üyesi olmasıyla da pekişmiştir). Ancak yetişkinlik döneminde çok daha sert durumlarla yüzleşmek zorunda kaldı. 1940 yılının Haziran ayında, Fransa Almanya'ya teslim oldu ve Cezayir, işbirlikçi Vichy rejiminin kontrolü altına girdi. Rejimin uyguladığı Yahudi karşıtı yasalar Derrida'nın sadece eğitimini kesintiye uğratmakla kalmadı, hayatını da tehdit etmeye başladı. 1940 Ekimi'nde, Cezayir'deki Fransız Yahudiler vatandaşlıktan çıkarıldı. Savaştan sonra Derrida, Fransa'ya göç etti. Ecole Normale Superieure (ENS) sınavını ikinci seferde geçti. Başarı timsali olmaktan sakınan Derrida, tezine 1950'lerde başlamış olsa da, doktora derecesini 1980yılına kadar alamadı. O dönem ENS'nin altın çağıydı. Derrida'nın hocaları ve çağdaşlarının arasında, modern Fransız tarihinin en yetenekli kişilerinden bazıları vardı: Jean Hyppolite (1907–68) gözetmeniydi ve diğer öğrencileri arasında Michel Foucault, Jean François Lyotard (1924–98), Roland Barthes ve Louis Marin (1931–92) vardı. Derrida'nın okulda edindiği ilk ve en büyük dostu Louis Althusser (1918–90) olmuştur. Önde gelen Marx yorumcularından olan Althusser de bir *pied noir*'dı. Süreklilik gösteren ruhsal sorunlarından dolayı daha da yabancılaşmıştı ve 1980 yılında bir cinnet anında karısını boğarak öldürmesinin ardından tamamen ayrıksılaşacaktı. Derrida'nın Althusser ile olan ilişkisi önemlidir; çünkü düşüncelerine bakıldığında Derrida'nın "öteki olma" konusunda, belki de kendi neslinin diğer tüm düşünürlerinden daha duyarlı olduğu görülür.

Yapıbozumunun kökenleri

Yargılamadan tanımlama ve anlama becerisiyle (tanımlanan şeye dair halihazırda birkaç yargı vardır, demiştir) Derrida, Husserl tarafından belirlenen fenomenolojik yöntemin bir türünü uygular. Derrida, üzerinde çalışılan nesnelere dair yerleşmiş fikirlerimizi paranteze alarak (şeylere dair kendi bilincimiz de dahil olmak üzere), Aydınlanma'nın doğumunda, Rene Descartes tarafından ortaya koyulan *cogito* kavramını ("Düşünüyorum öyleyse varım") incelemiştir. Yapıbozum –ki Derrida bu ifadeden rahatsızdı ve ifade genellikle yanlış kullanılmaktadır– Descartes'ın *İlk Felsefe Üzerine Meditasyonlar* (1641) incelemesiyle başlar. Descartes'ın yöntemi, bilgiyi temellendirebileceği bir zemin buluncaya kadar varsaydığı tüm bilgiden sıyrılmaktır; bu zemin cogito, yani "düşünüyorum" zeminidir. İlk kez Augustine'in *İtiraflar* (397–8) çalışmasında öne sürülen "Ben" kavramı, Descartes tarafından bir temel düzeyine çıkarılmış ancak ardından Heidegger ve Derrida tarafından yavaş yavaş ortadan kaldırılmıştır.

Derrida, Descartes'ın epistemolojik yapısını bir bina gibi düşünür ve yöntemi bu binanın "yapısını bozmaktır." Husserl, 1929 yılında Sorbonne'da verdiği bir dizi seminer notlarının bir araya getirilmesiyle oluşturulan *Cartesian Meditations* [Kartezyen Meditasyon] (1931) adlı çalışmasında, fenomenolojik yönteminin *eidetik indirgemeciliğ*ini ana hatlarıyla belirtmiştir. Husserl hayattayken bu çalışma Almanca olarak basılmamıştır ancak Gabrielle Peiffer ve Emmanuel Levinas[1] (1906–95) tarafından Fransızcaya çevrilmiştir.

Husserl'in Derrida üzerinde etkisi

Husserl'in Derrida'nın düşünceleri üzerindeki etkisi göz ardı edilemez. Derrida'yı İngilizceye çeviren Leonard Lawlor, Derrida'nın

1– Derrida ve Levinas resmen uzlaşamasalar da, arkadaşlıkları hayatları boyunca devam etmiştir.

Husserl ve fenomenolojiyle olan ilişkisini şu şekilde anlatıyor: "Sadece fenomenoloji bize Varlığın ya da Tarihin ortaya çıkma olasılığına yönelik bir bilgi duyusu verebilir... sadece fenomenolojik ışık konuşmamıza olanak sağlar." (Derrida and Husserl, 2002). Derrida'nın *mémoire*'ı (yüksek lisans tezi) *The Problem of Genesis in Husserl's Philosophy* [Husserl'in Felsefesinde Yaratılış Sorunu] adlı çalışmasıydı (Bu tezi 1954 yılında teslim etmiştir ancak 1990'a kadar yayımlanmamıştır). Derrida, *The Origin of Geometry*'nin [Geometrinin Kökeni] (1962) Fransızca tercümesiyle bakışını Husserl'e çevirir ve bu çalışmaya uzun bir giriş kısmı yazarak şöyle bir gözlemde bulunur: "Matematiksel nesne Husserl'in düşüncelerine yön veren en ayrıcalıklı örnek ve en kalıcı adım gibi görünüyor. Bunun nedeni matematiksel nesnenin *ideal* olmasıdır. Varlığı tamamen şeffaftır ve kendi fenomenalitesi tarafından boşaltılmıştır. Mutlak olarak nesneldir, ampirik öznellikten tamamen kurtulmuştur, ancak ve sadece göründüğü şeydir."

Derrida matematiksel nesnenin saflığı karşısında hayretler içerisindedir; bunun nedeni belki de ontolojik bir yolculuğa çıkacak olmasıdır ki bu yolculukta keşfedeceği temel şey, dilde (ki tüm gerçekliğimize bulaşır) hiçbir şeyin saf olmadığıdır. İdeal bir Cennet Bahçesi olmadığı gibi basit anlamda günahkar olmuş bir Adem ve Havva da yoktur. İlk çift bu bahçede daimi bir iz bırakmıştır; bahçe onlarla var olmuştur ve o iz onların tüm soyuna miras kalmıştır.

Yazmaya karşı konuşma

Derrida'nın yapıbozumunun inşasında Descartes sonrası ikinci evre Platon'dur. Platon düşüncesi birbirine zıt ikilikler hiyerarşisi içerisinde kurulmuştur –görünen/görünmeyen, öz/görünüş, beden/ruh v.b.– ancak Derrida bu ikiliklerin önemlerini tersyüz ederek reddeder. Öz ve görünüş artık birbirinden ayrı değildir çünkü ikisi de diğerinin izini taşır. Özü görünüşte, görünüşü özde buluruz. Peki, bu görüşe nasıl varmıştır?

Derrida'nın anlattığı şekliyle Batı düşüncesi, en azından Platon'dan bu yana sözlü ifadeye, yazılı metin karşısında ayrıcalık tanımıştır (Platon'un ustası Socrates bir yazar değil, bir konuşmacıydı).

Speech and Phenomena [Dil Yetisi ve Fenomen] (1967) adlı çalışmasında Derrida, nasıl konuştuğumuzu, kendimizi inşa etmekte ve yine kendimizi zamansal varlıklar olarak algılamamızda konuşmanın nasıl bir role sahip olduğunu tanımlayarak söze verilen değere saldırır. Konuştuğumuzda, söylediğimiz şeyi söyleme anıyla, onu işittiğimiz an arasında parçalara ayıramayacak kadar ufak bir zaman aralığı vardır. Söylediğimizi duyduğumuz şey artık geçmişe aittir ama biz onu şimdiki zamanımızın içine yerleştiririz ve aynı zamanda, göz kırpması kadar kısa bir zamanda artık geçmişe dönmüş olan geleceği bekleriz.

Différance

Derrida *différance* fikrini geliştirdiği için *Speech and Phenomena* adlı çalışması da Husserl ile yakından ilişkilidir. Görüşünü Husserl'in zamanı nasıl algıladığımıza dair getirdiği yaklaşım üzerine inşa eder. *Alıkoyma* (henüz geçen zaman) ve *önceden sezme* (gelecek beklentisi) vardır. Derrida bu fenomeni, dilin hem konuşmacısı hem dinleyicisi olduğumuz için, bizi kendimizden ayıran açıklık olarak yorumlar. Bu açıklık fikri *différance* kavramının kaynağıdır. Derrida, son dönem yapıtlarından *Marx'ın Hayaletleri* (1993) çalışmasında her zamanki anlaşılması güç tarzıyla *différance* kavramını şöyle tanımlayacaktır: "Zorunlu olmayan farkta şimdi-ve-burada açılır. Gecikme olmadan, erteleme olmadan ama mevcudiyet olmadan; bu mutlak tekilliğin temel direğidir, tekildir, çünkü değişir, kendini sürekli o anın formuyla birleştirir, *olmak üzere oluş* halinde ve *ivedilikle*: ilerlediği her zaman gelmekte olan olsa bile, orada her zaman *vaat* vardır."

Bu boşluk ya da gecikme –bu *différance*– "kendimizi" aynada gördüğümüz zaman oluşan temel gecikmeye benzer. Önce bir

duraklama, tanıma anı yaşanır, ardından kendi yapımızın ya da Derrida'nın tanımıyla *öz-yakınlığımızın* bir parçası olan aynadaki yansımayla kendimizi özdeşleştiririz (öz-yakınlık kavramını, Aristoteles'in Tanrı için verdiği "kendini düşünen düşünce" tanımından ödünç alarak geliştirir).

Konuşma eylemi esnasında geçmişte mi yoksa gelecekte mi olduğumuza karar veremediğimiz bir tereddüt anı vardır. Derrida bu olgu bağlamına işaret etmek için *muallak* ifadesini kullanır (kararsızlık ifadesine karşıt olarak; çünkü kararsızlık ifadesi bizdeki bir eksikliğe işaret ederken, muallak sadece şeylerin doğasına işaret eder). Derrida'ya göre Platoncu hiyerarşiler bu muallak anda çöker ve bizler kendimizi, zamanı bir nehre benzeten ve aynı nehre ikinci kez girilemeyeceğini söyleyen Heraklitos'un (535–475 İ.Ö) konumunda buluruz. Heidegger'de, *Varlık ve Zaman* (1927) çalışmasının temel argümanları *Dasein* ya da zaman içindeki Varlık'ı tanımlar; varlık zamanın içine adeta *fırlatılmıştır* ve Ölüme-yönelik-Varlık onun asli tanımıdır. Husserlci ve Heideggerci zaman nosyonlarını daha da ileri taşıyan Derrida'nın *différance* kavramına dair yaptığı en iyi açıklama, belki de 2004 yılında ölmeden önce verdiği son röportajdadır. *Le Monde* gazetesinden Jean Birnbaum'a şöyle demiştir: " Ölmenin zorunluluğu beni mutluluk ve neşe anlarından daha fazla düşündürmüş değil. Mutlu olmak ve bizi bekleyen ölüme kederlenmek benim için aynı şey. Hayatımı hatırladığımda, mutsuz zamanlarını bile sevip kutsayacak kadar talihli olduğumu düşünüyorum." (*Learning to Live Finally: The Last Interview*, 2007).

Derrida'da ölüm, merkezi bir önem taşır ve ölümü, *différance*'ın gözler önüne serilmesiyle gelen söz ya da *vaat* kavramı ile ilişkilendirir. Leonard Lawlor bu temel anlayışı yapıbozumcu tavrın sonucu olarak görür: "Ölmüş babamın hayaleti, adaletsizce işlenmiş cinayetinin intikamını almamı istiyor; bu talep ancak çıkmaz bir sokağa dönüşebilir: babamın cinayetinin intikamını nasıl alabilirim?

İnancımın olması gerekir. Ama inançtan başka bir şeyi olmayan ben, bu vaadi tutma işinin ne zaman tam olarak biteceğini asla bilemem; vaat için yaşamaya devam etmem lazım. Dolayısıyla Derrida'ya göre ölümün, hayatın anı içerisinde "yeniden tamamlandığı" dinsel bir deneyim yaşarız, böylece tek bir hayattan daha fazlası oluşur; hayat ölümün yeniden sonlandırılmasıdır: ölüm yaşamın içindedir. (*Thinking Through French Philosophy*, 2003)

Konukseverlik, yargı ve "din olmaksızın mesihe inanmak"

Derrida'nın adaletle ilgili düşünceleri, küreselleşme sorunu ve fakir insanların olumsuz koşulları üzerine yoğunlaşır. Derrida temalarını, adalet tartışmasının merkezine koyduğu Birleşik Devletler hegemonyası ve küresel terörizm bağlamı üzerinden tanımlar: *konukseverlik* ve *en kötüsü* (*le pire*) olarak adlandırdığı kavramlar. Derrida'nın bütün külliyatı kesin sınırların dilde ya da doğada mevcut olmadığı; bilakis bunların iktidarı yönlendiren kişilerce, diğerlerini dışarıda bırakmak amacıyla inşa edilmiş değişken yapılar olduğunun fark edilmesi üzerine kuruludur. Derrida bu durumun kendi içerisinde adil olmadığını ileri sürer. Diğerlerini dışarıda bırakarak konukseverliği ihlal ederiz, oysa konukseverlik herkesi dahil etmenin temel prensibi olmalıdır. *Of Hospitality* [Konukseverlik Üzerine] (1997) adlı çalışmasında Derrida şunun mümkün olup olamayacağını sorar: "Yasayı değiştirerek, vatandaşlığı, demokrasiyi, uluslararası kanunları başka bir biçimde tanımlayıp gerçekten bu gerekliliğe uyum sağlayabilecek öngörülememiş tarihi durumların gerekliliklerine yanıt verebilen bir siyaset, bir ahlak, bir yasa" mümkün olabilir mi? 9/11 sonrasının dünyasında ve yeni terörizm bağlamında Derrida eski bir ontolojik soruyu ortaya atar, "daha kötü, en kötüsü nedir? En kötünün bir niteliği var mıdır? Ve en kötü, şeytani olandan bile daha kötü olduğu anlamına mı gelir?" (The Work of Mourning, 2001).

Bir noktada Derrida'nın hukukla ilgili düşünceleri, yapıbozumcu *différance* prensibine yeniden dönülmesi gereken oldukça teknik felsefi bir düşüncedir. Hukuk mahkemeleri ya da adli mahkemeler eninde sonunda dönüştürülmelidir, *acilen*. Üzerinde ne kadar müzakere edilmiş olsa da, bir davanın sonucuna karar verilen an, diğer tüm anlar gibi, geçmişe dahil olmuş ve geleceğe doğru ilerlemektedir. Anın bir tekilliği vardır ama paradoksal olarak mekanik olarak kendini yinelemek gibi bir özelliği de vardır. Adı geçen an içerisinde bir yargıç yazılı olan biçimi ile yasayı uyguladığı için *haklı* olabilir (Derrida için bu tip yazılı metinlerin ne denli sorun yarattığını da biliyoruz) ama varılan karar *adil* olmayabilir.

Radikal düşünce kuruluşu The BRussells Komisyonu'ndan (Amerika'nın Vietnam'da işlediği savaş suçlarını yargılamak için kendi kendini göreve tayin eden Russell–Sartre Komisyonuna yapılan Derrida tarzı bir gönderme) Lieven De Cauter'la yaptığı son röportajlarından birinde Derrida, dünyayı miras alacaklarını düşündüğü dışlanmış kesimden bahsetmiştir. Heterojen, belli bir biçime sahip olmayan küreselleşme karşıtı hareketin içerisinde din olmaksızın mesihe inanma durumunu görür. Bu hareket içerisinde çok sayıda birbirine zıt öğe barındırıyor olsa da, "dünyanın zayıf kalmış kesimlerini, kendilerini ekonomik hegemonyaların, liberal piyasanın, iktidarın vb.'nin baskısı altında ezilmiş hisseden kişilerin" bir araya gelmesine hizmet etmektedir. Son sözlerinden biri şu şekildedir: "Sonunda en güçlü çıkanların ve dünyayı temsil edecek olanların işte bu zayıflar olacağına inanıyorum."

Derrida'yı okuma sorunu

Derrida eleştirmenleri onun çalışmalarının anlaşılmaz olduğunu belirtmişlerdir. Eğer Batı düşüncesine dair ansiklopedik bilginiz varsa, özellikle de fenomenolojinin teknik diline vakıfsanız Derrida'yı okumak biraz daha kolaylaşır. Eleştirmenler, Derrida'nın çalışmalarının anlaşılmaz olduğundan şikayet ettiklerinde, Derrida

bunun eleştiriyi yapan kişilerin konuya ve geleneğin terminolojisine aşina olmamalarından kaynaklandığını iddia edecektir; bu kişiler geleneğin dilini konuşmamaktadır.

Analitik ve kıta filozofları kendilerini bir *dialogue de sourds* içinde bulurlar: Analitik filozoflar gerçeğin dilbilimsel temellerini oluşturma gayesi güderken diğer grup (en azından Derridacılar) böyle bir şeyin mümkün olamayacağına ikna olmuşlardır. Derrida'ya göre bu anlayışta olumsuzluk ya da nihilizm yoktur. Bu sadece ontolojik bir gerçektir ve özellikle bu gerçek onu, çalışmayı tercih ettiği konuların nüansları hakkında özenli davranmaya sevk etmiştir. Ölümünün ardından *The Times* gazetesinde yayımlanan kısa biyografisine şöyle bir not düşülmüştür: "Çalışmalarına dair söylenebilecek bir şey varsa o da yayımladığı her eserin, ele aldığı konunun hatlarına, ritmine ve kıvrımlarına sabırla verilmiş bir yanıt teşkil ettiğidir."

İletişimsel aklın savunucusu olan Alman filozof Jürgen Habermas, Derrida'nın dünyayı, yapısı bozulmuş bir bağlantısızlığın ve göreliliğin ahlaki karmaşasına sürüklemesinden korkuyordu. Derrida, "Is There a Philosophical Language?" [Felsefi Bir Dil Var mı?] adlı çalışmasında bu konuyla ilgili olarak kısaca şöyle demiştir: "Beni felsefeyi edebiyata ya da mantığa ya da retoriğe indirgemekle suçlayanlar (örneğin; bakınız, Habermas'ın son kitabı *Modernitenin Felsefi Söylemi*) gözle görülür bir biçimde ve özenle beni okumaktan sakınmışlardır."

> "Gündelik dil" masum ya da tarafsız değildir. Bu dil Batı metafiziğinin dilidir ve beraberinde sadece ciddi sayıda her türden önvarsayımı taşımakla kalmaz aynı zamanda metafizikten ayrı düşünülemeyecek ön varsayımlar taşır, ki bunlar çok fazla dikkat edilmese de, bir sistem içerisinde birbirlerine düğümlenmiştir.
>
> Jacques Derrida, *Positions* (1972).

Ludwig Wittgenstein ve Martin Heidegger ile birlikte Jacques Derrida da yirminci yüzyılın en önemli üç filozofundan biri olarak anımsanacaktır. Son yüzyıldır hiçbir düşünürün, farklı alan ve disiplinlerde onun kadar etkisi olmamıştır. Filozoflar, din bilimciler, edebiyat ve sanat eleştirmenleri, psikologlar, tarihçiler, yazarlar, sanatçılar, akademisyenler ve hatta mimarlar bile onun yazılarında, son kırk yıl içerisinde sanatta ve beşeri bilimlerde olağanüstü bir canlanmaya götürecek içgörülerin kaynağını bulmuştur. Ve ayrıca hiçbir düşünür de Derrida kadar yanlış anlaşılmamıştır.

Mark C. Taylor, "What Derrida Really Meant," New York Times (14 Ekim 2004).

49
Richard Rorty
4 Ekim 1931 - 8 Haziran 2007

Pragmatizmi Amerikan felsefesinin yirminci yüzyıl sonu felsefesine karşı yanıtı olarak yeniden canlandırmış Amerikalı post-analitik filozof.

Richard Rorty'nin çalışmaları yirminci yüzyılın sonlarında Amerikan felsefesinde tek akım olan analitik felsefenin sonunun geldiğinin habercisidir. Eğitimini aldığı analitik geleneği reddeden Rorty, Amerika'nın eşsiz geleneği pragmatizmi, yeni pragmatizmi geliştirmek üzere yeniden yorumlamıştır –yeni pragmatizm sadece profesörleri ve felsefeyi değil, sıradan insanları da ilgilendiren sorunları incelemek için geliştirilmiş bir dizi araçtan oluşur. Rorty, *Felsefe ve Doğanın Aynası* (1979) adlı en önemli çalışmasında, nesneleri ancak onları temsil eden fikirler üzerinde düşünerek fark edebileceğimizi iddia eden temsilci geleneği reddeder (Descartes ve Locke'ta olduğu gibi). Rorty nesnellik nosyonuna da meydan okumuş ve nihayet evrensel gerçekler diye bir şeyin olamayacağı sonucuna varmıştır. Felsefedeki sığ düşünceye o denli eleştirel yaklaşıyordu ki nihayet Princeton Üniversitesi'ndeki Stuart Felsefe Kürsüsü'nü bırakıp, Virginia Üniversitesi'nde Kenan Beşeri Bilimler Profesörü oldu.

("The Philosopher as Expert") [Uzman Olarak Filozof] (2009) adlı çalışmasında Rorty horgören bir tavırla şöyle der: "Amerika'da felsefe, sadece akademik uzmanlık alanlarından biridir." İkinci Dünya Savaşı'nın ardından İngilizce yazan düşünürler arasında Rorty, erken dönem pragmatistler William James ve George Santayana'yla birlikte en anlaşılır düzyazı biçimine sahip filozoflardandır.

Dewey'in Etkisi

Rorty'i en çok etkilemiş olan pragmatist John Dewey'dir. John Dewey, siyasette daha arzu edilir sonuçlar ortaya çıkmasına yardımcı olması için felsefeyi araç olarak kullanıp demokrasi sorunlarına işaret eden ilk Amerikalı düşünürdür. Bunu büyük ölçüde siyasette bilinçli diyalogun (gazeteciliğin rolü de dahil olmak üzere) önemini inceleyerek yapmış ancak bütün demokrasi kavramını etkili eğitim üzerine kurmuştur. Rorty, on beş yaşındayken Chicago Üniversitesi'ndeki Hutchins College'a gitmiştir. Burası, Dewey'in meslektaşı ve entelektüel düşünce arkadaşı, eğitim reformcusu Robert Maynard Hutchins (1899–1977) tarafından kurulmuş deneysel bir okuldur. (*New Yorker* gazetesinden A.J. Liebling'in Hutchins College için söylediği, "nevrotik gençler koleksiyonu" sözü ünlüdür.)

Rorty çocukken yeterince kabadayılığa maruz kalmış olağanüstü duyarlı bir çocuktu ve Hutchins College onun için baskıdan kurtulmak anlamına geliyordu. Anne ve babası komünist olan Rorty için kişisel özgürlük kavramı oldukça erken bir dönemde ve kalıcı olarak şekillenmişti. Rorty'nin siyasi özgürlüğe dair geliştirdiği geniş algı, ailesinin 1932'de Amerika Komünist Partisi'nden ayrılıp, Troçkist olmaları gerçeğinden kaynaklanıyor olabilir. Rorty, "babasının halkla ilişkiler uzmanı olarak, Dewey'in başkanlık edeceği Araştırma Komisyonu için ona Meksika yolculuğunda eşlik edeceğini, ama bunun gerçekleşmediğini" anlatır (*Trotsky and the Wild Orchids*) [Troçki ve Vahşi Orkideler]. Rorty'nin bahsettiği 1940 yılında Amerikalı Marksistlerin, Lev Troçki'nin (1879–1940) Sovyetler Birliği'ne

ihanetten suçlu olup olmadığına karar vermek için topladıkları komisyondur. Dewey Komisyonu, Troçki'nin masum olduğuna karar vermiştir ancak Troçki, Sovyetler Birliği lideri Joseph Stalin'in emriyle Meksika'da suikastla öldürülmüştür. Troçki'nin yardımcısı John Frank, Meksika suikastından kaçıp Rorty'lerin New Jersey, Flatbrookville'deki evlerinde kimliğini gizleyerek bir süre kalmış ve bu durum dokuz yaşındaki Rorty'nin bilincine düşüncelerin kanlı sonuçlarının kazınmasına neden olmuştur. Bundan sadece üç yıl sonra, önde gelen bir anarko-sendikacı ve Dünya Endüstri İşçileri üyesi olan Carlo Tresaca (1879–1943) (ki o da Rorty ailesinin bir arkadaşıdır) New York'ta, muhtemelen Stalin'in gizli polisi NKVD tarafından düzenlenen bir suikastla öldürülecektir.

Darwinci Natüralizm

"Trotsky and the Wild Orchids" (1992) adlı otobiyografik makalesinde Rorty, sadece yedi bin kelimeyle düşüncesinin kökenlerini ortaya koyar; bu düşünce sadece felsefi ve siyasi değildir, bilimsel bir yönü de vardır. Rorty, çocukken New Jersey'deki evlerinin civarında yetişen vahşi orkidelere duyduğu hayranlığı anlatır. Bu orkidelerin onun için önemi şudur: "Evrim süreci içerisinde gelişmiş olan en son ve en karmaşık bitkilerdir." Bu noktada Rorty'nin Charles Darwin'in türlerin kökeni üzerine yaptığı çalışmadan türeyen natüralizm anlayışının başlangıç noktasını görüyoruz. Rorty, bilimin ya da felsefenin tek bir kelimesinin diğerininkinden daha önemli olmadığı, bu kelimelerin ancak bilimsel veya felsefi araştırmaya uygulandıklarında ortaya çıkan faydaları aracılığı ile önem kazandıkları şeklindeki düşüncesini desteklemek için Darwin'i kullanmıştır. Bir başka deyişle, bu kelimeler kendi içlerinde mutlak bilgiyi ya da gerçeği oluşturmazlar.

Algı, hakikat ve İronicilik

Felsefe ve Doğanın Aynası adlı çalışmasında Rorty, ampirizmin iki

temel taşını karşısına alır: algının temsiliyeti kuramı ve doğruluğun uygunluk kuramı. İlk kuram, zihnin doğada mevcut bulunan şeyleri bir ayna gibi yansıtarak işlediğini ileri sürer; bu fikir Descartes, Locke ve Kant'ın çalışmalarında vardır. Diğeri ise "hakikatin" "gerçek"le uzlaştığını söyler; bir önermenin durumuyla "şeylerin gidişatı" tekabül edebilir.

Rorty bu şekilde ortaya çıkarılan "gerçeklerin" istediğimiz sonuca ulaşmak için dili kullanarak yaptığımız hilelerin sonucu olduğunu söyler. Filozofların ve bilim insanlarının ortaya koymaya çalıştıkları şeyi "ispatlamak" için dili sık sık "zorladıklarına" inanır. Analitik felsefenin *raison d'etre* kavramına karşı çıkar; bunun sadece felsefeyle alakalı olduğuna inandığı soruları sorup "çözdüğünü", bunu da bu belirli bir amaç için yaratılmış bir dille yaptığını ve bunun gerçeklikle hiçbir alakasının olmadığını iddia eder.

Rorty bilimin ve felsefenin kelimelerinin duruma bağlı olarak kullanıldığını düşünmemizi önerir. Kelimeleri seçer, soruları ortaya koyup, yanıtları verebilecek şekilde düzenleriz. Rorty'nin düşüncesine göre kelimelerin, paradigmaların, felsefi doktrinlerin tamamı sorunların incelenmesinde faydalı araçlardır. Ama bunların "hakikat" olarak algılanmaması ya da fetiş haline getirilmemesi gerekir. Orada *bir yerde* sabit bir şey olarak anlaşılan "hakikat" fikri, artık mümkün değildir. *Olumsallık, İroni ve Dayanışma* (1989) çalışmasında Rorty şöyle der: "Hakikat orada bir yerde olamaz; insan zihninden bağımsız olamaz çünkü ifadeler de orada bir yerde mevcut değildir. Dünya oradadır ama dünyaya dair tanımlamalar orada değildir." Bu düşüncesine *ironicilik* adını verir.

İroni, araştıran aklın tanımlayıcı etmenidir ve Rorty ironiyi Proust'un, Nietzsche'nin ve Heidegger'in çalışmalarında da belirler. Proust'un *Kayıp Zamanın İzinde* (1913–27) adlı kitabında ana karakter, diğer karakterlerle –ve kendi hafızasıyla– karşılaştıkça olayları sürekli yeniden yorumlar. İroniyi yapanın özelliği, değişmeyen yorumlar yapma konusundaki bu isteksizliğidir. Rorty'e göre ironik

bakışın üç temel özelliği vardır: "Kişinin kendi sözcükleri ve diğerlerinin kullandığı sözcüklere dair radikal ve süreklilik gösteren şüphelerinin olması; kişinin kendi kelimeleriyle ifade ettiği argümanının 'bu şüpheleri ne ortadan kaldırabileceği ne de sağlama alabileceğinin' ayrımına varılması; bir kişinin kullandığı kelimelerin "gerçekliğe diğerlerinden daha yakın olmadığının" anlaşılması (*Olumsallık, İroni ve Dayanışma).*

Pragmatizm üzerine yeniden çalışıp onu canlandırarak özgün ve analitik felsefe gündemini kavgacı bir tavırla reddetmesi bakımından Rorty'nin düşünceleri cesurdur. Temsilciliğin geleneksel ve kolaycı "gerçeklerini", olası gerçekleri keşfetmek gibi daha zor bir iş için reddeder. Akıl yürüterek karşı çıkma biçiminde şekillendirdiği düşünme biçimi insan özgürlüğünün doğası üzerine çeşitli fikirleri teşvik eder. *Achieving Our Country: Leftist Thought in Twentieth-Century America* [Ülkemizi Kazanmak: Yirminci Yüzyılda Amerika'da Sol Görüş] (1998) adlı çalışmasında Rorty kendi yeni pragmatik siyasi felsefesini, "eleştirel Sol" dediği ve örneğini postyapısalcı Michel Foucault'nun teşkil ettiği akımın zıttı olarak tanımlar. Eleştirel Sol'un ele aldığı sosyal sorunlara pratik yanıtlar getiremediğini ileri sürer. Aksine, ilerlemeci Sol –en iyi temsil eden John Dewey'dir– pragmatik eylem aracılığı ile ilerleme fikrine bağlı kalır ve bu biçimde demokrasiyi hedefler. Rorty'e göre pragmatik eylem demokratik sürece katılmaktır, ki bunun Vietnam Savaşı'nın ardından Amerika'da düşüşe geçtiğini iddia eder.

Rorty "*Trotsky and the Wild Orchids*" kitabında şöyle der: "Hem entelektüel ve tinsel bir züppe hem de insanlığın dostu olmanın bir yolunu aradım; münzevi, içine kapanık biri ve bir adalet savaşçısı olmak istedim."

> Pragmatistler, Wittgenstein'ın deyişiyle "bizi esir alan" resimden kurtulmak istiyor; bu, kendi dışında bir gerçeklik ile temas kurmaya çalışan Descartesçı–Lockecu zihnin

resmidir. Dolayısıyla insanları, çevreleriyle başa çıkmak için uğraşan hayvanlar olarak gören Darwinci açıklamayla işe koyuluyorlar. İnsanoğlu daha fazla haz, daha az acı yaşamasına olanak sağlayacak araçları geliştirmek için elinden gelenin en iyisini yapıyor. Kelimler de bu zeki hayvanların geliştirdiği araçların arasındadır.

Richard Rorty, *Philosophy of Social Hope* (1999).

Rorty'nin kalıcı etkisinin bir dizi nedeni vardır. Bunlardan biri görüşlerinin kapsamı ve ivedilikle devreye girme talebidir; keza Rorty, Batı'nın kültürel ilerlemesinin arka planında duran nesnel gerçekliğin terk edilmesi çağrısını yapmaktan çekinmemiştir.

James Tartaglia (ed), *Richard Rorty* (2009).

50
Julia Kristeva

24 Haziran 1941 –

Marksizm, fenomenoloji, yapısalcılık ve psikanalizi sentezleyerek bir dizi yorumlayıcı araç geliştiren Bulgar-Fransız düşünür.

Julia Kristeva yapısalcı ve post-yapısalcı geleneklerin önde gelen varisidir. Eşsiz düşünme biçimi, fenomenolojiden, Marksizm'den, psikanalizden ve göstergebilimden edindiği görüleri kullanır. Popüler entelektüel söyleme kazandırdığı iki önemli ifade vardır: *metinlerarasılık* ve *iğrençlik*. Post-yapısalcı kuramın temel bir öğesi olan metinlerarasılık kavramı, bir metnin anlamının diğer metinler ve bizim bu metinlere dair yaptığımız okumanın birikiminden meydana geldiğine işaret eder. İğrençlik ya da iğrenç ise marjinalize olmuş insanların durumunu tanımlar: kadınlar, farklı ırktan insanlar, akıl hastaları, suçlular. Kristeva'nın çalışmaları arasında felsefi yazılar, biyografi ve romanlar vardır. Jacques Lacan'ın eski bir öğrencisi (ve eleştirmeni) olan Kristeva, mesleğini icra eden bir psikanalisttir. Psikanaliz ve İsviçreli dilbilimci Ferdinand de Saussure üzerine yaptığı okumaların ardından, dilin sembol ve gramer öncesi niteliğini tanımlayan özgün bir göstergebilim kavramı geliştirmiştir.

Bulgaristan ve Tel Quel Çevresi

Yirminci yüzyılın önde gelen çoğu Fransız düşünürü gibi –Albert Camus, Jacques Derrida, Louis Althusser, Héléne Cixous (d. 1937) ve Luce Irigaray (d. 1932) – Kristeva da sonradan Fransız vatandaşı olmuştur. Onun marjinal durumda olan kişilere, *iğrençlere* karşı gösterdiği ilginin nedenlerinden biri de bu olabilir. Meslektaşı Bulgar-Fransız filozof ve edebiyat eleştirmeni Tzvetan Todorov (d. 1939) gibi o da komünist iktidar yönetimindeki Bulgaristan'da doğmuş ve eğitim almıştır. Kristeva 1960 yılında *Tel Quel* gazetesi etrafında toplanan ve aynı adla kurulan felsefe çevresine katılmıştır; bu grup 1982 yılına kadar birlikteliğine devam etmiştir. Kristeva'nın eşi romancı Phillipe Sollers (d. 1936) tarafından kurulan *Tel Quel* çevresinin odaklandığı nokta sosyal ve edebi eleştiriydi; grubun üyeleri arasında Foucault, Derrida ve Barthes vardı.

İğrençlik

Korkunun Güçleri: İğrençlik Üzerine Bir Deneme (1980) adlı çalışmasında Kristeva iğrençlik kavramını, yabancılaşmaktan ziyade "radikal bir biçimde toplum dışında bırakılan" ve "anlamın çöktüğü yere doğru" sürüklenen öznenin karmaşık durumunu ifade etmek için kullanır. İğrençlik kavramında efendisiyle birleşen bellirli bir ben, bir üstben diğerini tamamen yok saymıştır. O dışarıda, sınırın ötesinde durur ve diğerinin oyun için koyduğu kuralları kabul etmeye niyeti yok gibidir. İğrenç olan, toplumdan uzaklaştırılan herkesi kapsar: göçmenler, farklı ırktan insanlar, eşcinseller ve cinsiyet değiştirenler, çocuğunu tek başına büyüten anneler, suçlular ve akıl hastaları. Kristeva, iğrencin konumunu tarif etmek için ceset imgesini kullanır –bir zamanlar insan olan ama artık olmayan; tam olarak bir özne olarak tanınmayan, daha çok nesne olarak görülen iğrenç, eksik bir varoluşun alacakaranlık dünyasında yaşar. Kristeva'nın iğrenç olana dair getirdiği psikanalitik yorumu, onun hepimizin anneliğe ait olanı reddederken iğrençliği tecrübe ettiği-

miz soncuna varmasını sağlamıştır. Kendimiz için yeni, bağımsız bir kimlik yaratmak için ortak bir kimliğe sahip olduğumuz anneyi reddetmemiz gerektiğini ileri sürer.

Metinlerarasılık

Metinlerarasılık kendi öznelliğimize ve onun metinlerle olan bağlantısına dair yeni bir anlayış getirir. Saussure gösteren ve gösterilen arasındaki ilişkinin rastlantısal doğasını göstermek için dilin yapısını ortaya çıkarmıştır. Barthes yazarın ölümünü ilan etmiş, metni ön plana çıkarmıştır. Bu gelişmeler, bir anlamda, Kant ile başlayıp Husserl'in fenomenolojik geleneğiyle gelişen ve bizlerin, yani *öznenin*, dünyaya anlam atfettiği idealist gelenek düşüncesine meydan okumaktadır. Hegel ve Karl Jaspers kadar birbirinden farklı düşünürlerde, öznenin kendi başına yarattığı tekbenci bir dünyaya hapsolmadığı, aksine birbirlerinin öznelliğinin ayrımına varıp ortak uzlaşmayla öznelerarasılığa vardıkları, anlamın paylaşılan dünyasının yaratıldığı mekanizmalar buluruz.

Kristeva metinlerarasılık nosyonunu Rus filozof ve eleştirmen Mikhail Bakhtin (1895–1975) okumalarından türetir. *Desire in Language* [Dildeki Arzu] (1977) adlı çalışmasında Bakhtin'nin temel keşfini sunar: "Herhangi bir metin alıntılardan meydana gelmiş bir mozaik olarak inşa edilir; herhangi bir metin bir diğer metnin özümsenmesi ve dönüştürülmesidir." Bakhtin'in bu tespitinden yola çıkan Kristeva'nın iddiası da şudur: "Herhangi bir metin, bir başka metnin özümsenmesi ve dönüştürülmesidir. Metinlerarasılık nosyonu, öznelerarasılığın yerini alır ve şiirsel dil en az *iki kez* okunur." En az iki kez okunur keza yazar –bilinçli ya da bilinçsiz olarak– diğer metinlerden ödünç bir şeyler alır. Okuyucu her bir yeni metne kendi kişisel okuma tarihiyle yaklaşır, bu okumaların tamamı yeni metne yerleştirilir –bilinçli ya da bilinçsiz olarak– böylece halihazırda okunmuş metinler yeni metnin kaçınılmaz parçası olur. Kristeva, *Revolution in Poetic Language* [Şiirsel Dilde Dev-

rim] (1974) adlı çalışmasında, tipik belirsizliğiyle, metinlerarasılığın mekanizmasının "(birkaç) gösterge sisteminin birbiriyle yer değiştirmesi" olduğunu söyler.

Göstergebilim

Kristeva'nın göstergebilim ifadesi, Saussure'ün ya da C.S. Peirce'in göstergebilim kullanımıyla karıştırılmamalıdır. Kristeva, dilin iki temel bileşenini belirlemek için psikanaliz pratiğinden edindiği görüleri kendi felsefe okumalarıyla birleştirir; bu iki öğe *sembolik* ve *semiyotik*'tir. Sembolik olan dilbilgisi ve sosyal kurallar tarafından yönetilir. İğrençlik deneyiminin bir kısmı da bu sembolik dünyadan dışlanmaktır. Saussure'ün kelimelerin (gösteren) ve şeylerin (gösterilen) rastlantısal bir anlam ilişkisi içerisinde var olduğu dil kuramı işte bu dünyaya aittir.

Kristeva için semiyotik daha önemlidir; semiyotik, dilin sesli ifadeleri üzerinde yoğunlaşarak dile yönelik anlayışımızı zenginleştirir. Semiyotik olan aynı zamanda sözlü ifadelerden önceki öğeleri de içerir; bunların kaynağı hem vücuda ait ritimlerdir –sadece bağımsız bir varlık olarak özneninkiler değil– hem de ana rahminde yaşadığımız dilbilim öncesi deneyimlerimizdir. Kristeva, bu fenomeni açıklamak için Platon'dan *chora* terimini ödünç alır. Çocuğun dil öğrenimi baba egemenliğindeki işaretler sistemiyle birlikte başlasa bile, anneye ait dilbilim öncesi benliğinin doğumdan sonra devam ettiğini ileri sürer. Bu dilbilim öncesi benlik, kurallardan (gramatik ya da sosyal) bağımsız olarak varolur ve vahşi, ıslah edilemez bir özelliği vardır. Nihai ifadesini, çoğu zaman dilbilim kurallarını ihlal eden şiir dilinde bulur.

Kristeva'nın dil konusundaki kaygısı ve metinlerarasılığın, öznelerarasılığın yeni biçimi olduğu yönündeki ifadesi, öznenin öldüğü anlamına gelmez. Sadece öznenin dil içerisinde ifade edildiğini ve dilden derin bir biçimde etkilendiğini söyler. Temelde özne durur (metinler kendi kendini okuyamaz!) ve Kristeva öznelliği post-

ampirik, post-analitik, post-yapısalcı dünyanın enkazı içerisine yerleştirmeye çalışır. Bu noktada Kristeva, öznelliğin bir dizi çoğulluk şeklinde ortaya çıktığını görür: erkek, kadın, yabancı, psikotik ve çeşitli cinsiyetler. Bu farklı öznelerin ortak noktası özelliklerinin bedenlerinde temellenmesidir. Kristeva bu nedenle dilin başlangıçta var olan fiziksel söyleyişlerine, semiyotiğe çok dikkat eder.

Kristeva'ya göre herkes (cinsiyet farkı olmaksızın) hayatın ritmini, varoluşun müziğini ana rahminde öğrenir. Ana rahminden ayrılıp paternal kurumların egemen olduğu bir dünyaya doğmak özellikle dişi özneyi yabancılaştırır. Bu nedenle kadının deneyimleri, eylemleri, sözleri erkeğinkinden farklıdır. Dolayısıyla Kristeva kadının yabancılaşmasını anlayıp tanımlarken, bir taraftan da kendini ana akım feminizm ile aynı eksene koymamakla ünlüdür (ya da adı kötüye çıkmıştır). Feministler Kristeva'nın çalışmalarına itiraz edebilir, çünkü anneliğe ve öznenin ana rahmindeki ve dışındaki deneyimine çok fazla vurgu yapar –bağımsız bir kişilik geliştirmek için annenin reddedilmesi gibi. Bu yaklaşım, ikinci dalga feminizmin kutsal kitabı olan *İkinci Cinsiyet* çalışmasında anneliği tamamen kınayan Simone de Beauvoir'ın düşünceleriyle çelişmektedir[2].

Kelimelere inanan biri

2006 yılında *Guardian* gazetesiyle yaptığı röportajda Kristeva şöyle demiştir: "Ben inançlı biri değilim, kelimelere inanıyorum. Benim için tek bir diriliş mümkün; o da kelimelerin içinde." Bu konunun açılmasının nedeni *This Incredible Need to Believe* [İnanmaya Duyulan Bu Şaşırtıcı İhtiyaç] adlı kitabının yayımlanmış olmasıydı. Bu kitabın giriş kısmında şöyle yazar: "Freud'dan farklı olarak ben dinin sadece bir yanılsama ve nevroz kaynağı olduğunu düşünmüyorum. Ne inanç sahiplerini ne de agnostikleri 'korkutmaktan' çe-

2- Kristeva'nın toplumsal cinsiyet eşitliği alanında verilen Simone de Beavoir ödüllerinin kurucularından olması da ironiktir.

kinmeden, Hıristiyanlık tarihinin dünyayı hümanizme hazırladığını söylemenin zamanı gelmiştir." Kristeva'nın çalışmaları "sadece" estetik olmadığı gibi sadece teknik de değildir: her zaman etik bir keşfi içinde barındırır ve olayın meydana geldiği siyasi bağlam her zaman göz önünde bulundurulur.

Hannah Arendt (1999) adlı çalışmasında Kristeva, totalitarizmden kaçan bir başka kişinin, Hıristiyan geleneğinin bir diğer öğrencisinin çalışmalarını ele alır. Arendt, Heidegger'in öğrencisiydi ve Kristeva, Heidegger'i çalışmalarının merkezine koyar. Arendt'ten bahsederken kendini anlatıyor gibidir: "Günümüzde, Hıristiyan ve Hıristiyanlık sonrası demokrasilerde kutsal bir değer olan yaşamın, tarihi evrimin yakın dönem ürünü olduğunu kabul etmekte zorlanıyoruz... Bu temel değerin sorgulanması, bu değerin Hıristiyanlığın öbür dünya fikri içerisinde şekillenmesinin yanı sıra modern dünyada karşı karşıya kaldığı tehlikeler Arendt'in tüm çalışmalarını birleştiren özelliktir." Aynı şey Kristeva'nın çalışmaları için de söylenebilir; tüm çeşitliliği, karmaşıklığı ve birbirinden farklı disiplinlerde yaptığı keşifleriyle, çalışmaları felsefeyi ve düşünceyi hayatı kutsal bir değer olarak ele almaya sevk eder.

> Çocuk kral ilk sözlerini söylemeden önce çaresizce mutsuzdur; bunun nedeni geri dönüşü olmayan bir biçimde, umutsuzca annesinden ayrılmış olmasıdır; bu kayıp onu önce imgeleminde ardından kelimelerde diğer aşk nesneleriyle birlikte annesini de yeniden bulmayı denemeye iter.
>
> Julia Kristeva, *Kara Güneş: Depresyon ve Melankoli* (1987).

Ek Bölüm

İngiliz fizikçi Stephen Hawking'e (d. 1942) göre felsefe öldü. "Kendimizi içinde bulduğumuz dünyayı nasıl anlayabiliriz?" diye sorar *Büyük Tasarım* (2010) adlı çalışmasında. "Evrenin bir yaratıcısı var mıydı?" Bu sorular felsefenin soruları olagelmiştir ancak felsefe öldü.

Hawking'e göre felsefenin "gerçek" sorularını bilim insanları devralmış ve onları yanıtlamakla meşguldürler. Eninde sonunda bütün soruları yanıtlayacaklar ve felsefeye yapacak herhangi bir şey bırakmayacaklardır. Felsefe bir dinozordur.

Ancak felsefenin öldüğünü iddia etmek düşünmenin öldüğünü iddia etmekle aynı şeydir. Martin Heidegger (1889–1976) felsefenin düşünmek olduğunu söylemiştir; söz konusu olan bilimse, filozoflar o konuda da yeterince düşünürler zaten. Esasen bilim felsefesi R.V. Quine'in (1908–2000) mantıksal pozitivizmi sorgulaması ve T.S. Kuhn'un (1922–96) bilimsel paradigmaların yükselip düştüğü araçları tanımlamasından bu yana ciddi biçimde gelişmekte olan bir alandır.

İşin aslı bilim ve bilimsel devrimler bizlere günümüz profesyonel felsefesinin durumuna dair faydalı bir karşılaştırma sunar (dün-

yamızı şekillendiren tüm düşünceler filozoflardan çıkmamıştır ve bu gerçeğe de bir dakika içerisinde değineceğiz). Kuhn, bilimde hakim bir paradigmaya ya da belli başlı bir kavrama sahip olduklarını dile getirir ve bunlar insanın evrenle olan ilişkisi içinde kendine dair genel bir fikir ve bilim insanlarının nasıl bilim "yaptığına" kadar bütünlüklü bir dünya görüşü yaratır. Hüküm süren paradigmaya dair iyi bir örnek Mısırlı matematikçi Batlamyus'un (MS ikinci yüzyıl) Güneş'in, Dünya'nın etrafında döndüğüne dair kuramıdır: evrenin dünya merkezli görünümü. Derken Polonyalı gökbilimci Kopernik (1473–1543) gelir ve bu paradigmayı altüst eder. Hayır, der; asıl Dünya, Güneş'in etrafında dönüyor. İlk başta kaos çıkar, kimse inanmaz. Kilise insanlara işkence eder, kazığa bağlayarak yakıp öldürür çünkü Güneş'i merkeze koyan bu evren resmi, Tanrı'ya karşı çıkıyor gibidir. Ancak bir zaman sonra Kopernik Devrimi, o kadar da devrimciymiş gibi durmaz ve bilim insanları işlerine döner, her zaman yaptıklarını yapmaya devam ederler.

Masabaşı bilim

Peki, bilim insanları ne yapar? Deney yapar. Dünya'nın her tarafından (milyonlarca değilse de) yüz binlerce bilim insanı hipotezler geliştirir ve bunları deneysel olarak test eder. Bir deney işe yarıyor gibi göründüğünde –farklı araştırmacılar tarafından tekrar edilebiliyor ve sonuçlar aynı çıkıyorsa– hakim paradigmanın temel ilkelerinden birini oluşturmuşuz demektir. Böylece bilim insanları deney yapmaya devam eder; ta ki Albert Einstein (1879–1955) gibi devrimci bir bilim insanı gelip, "Hayır, bence bu böyle çalışmıyor. Daha çok *şu* şekilde oluyor," diyene kadar. Ancak ortalama bir bilim insanı bir işgünü boyunca yapar deneylerini, yani Kuhn'un "masabaşı bilim" dediği şeyi yapar. Einstein ve Richard Feynman (1918–88) gibi bilim insanları nadiren çıkar. Bilimin günden güne özelleştirildiğini düşünecek olursak bu tür bilim insanları daha da nadir çıkacaktır.

Immanuel Kant (1724–1804) Felsefede "Kopernik dönüşü"nü yaptığında, modern düşüncede de benzeri bir paradigma geçişi olmuştu. Kant, insan bilgisinin sadece duyu izlenimlerinin basite alımlanmasından ibaret olmadığını aynı zamanda *tür olarak farklı* olduğunu ileri sürmüştür. Aristoteles'ten John Locke'a filozofların dediği gibi, duyu izlenimleri edilgen bir *tabula rasa* (ya da boş levha) üzerine yazılı değildi; bilgi, algı faaliyetindeki insanın öznelliğinin gücünden geliyordu. Kant nesneden ziyade özneye öncelik vermişti ve bu onun Kopernik dönüşüydü.

Felsefenin ilerlemesi

Öznenin nesne üzerindeki egemenliği neredeyse kaçınılmaz olarak Alman filozof Friedrich Nietzsche (1844–1900) gibi birinin çıkıp Tanrı'nın öldüğünü ilan etmesine neden olmuştur. Belki yine kaçınılmaz olarak Ludwig Andreas von Feuerbach (1804–72) de insanın ilahi olduğunu iddia edecektir. Ardından Karl Marx (1818–83) insanın değerlerini, onun ekonomik ve maddi tarihi ve ilişkilerinde arayacaktır. Jean-Paul Sartre (1905–80) insanı "beyhude bir tutku" olarak adlandıracak, Roland Barthes (1915–80) yazarın ölümünü ilan edecektir ve Jacques Derrida (1930–2004) dilin yapısını, kendimizi onun karşısında çırçıplak buluncaya dek bozacaktır; anlamlı sözler söyleme çabamız, bizi kullanan kelimelerde bu anlamın mevcut olmamasından dolayı sadece mevcut olanla karşı karşıya kalıp ifşa olacaktır.

Yani filozoflar meşguldüler.

Peki ama yirmi birinci yüzyılda nasıl meşgul olacaklar? Ve kim olacaklar? Öncelikle ikinci soruyu yanıtlamaya çalışalım. Yeni düşünürler artık profesyonel filozoflar olmayabilir; keza üniversitelerdeki ekonomik baskı, sayılarının azalacağı anlamına geliyor. Şu anda kaç kişi var? Amerikan Felsefe Derneği'nin on bir binden fazla ödeme yapan üyesi var. Bu bilgi nerden nereye diye düşünmeme neden oluyor; 2.500 yıl öncesinin bir avuç Yunanlı filozofun-

dan 11.000 Amerikalı filozofa nasıl geldik? Üstelik bu rakamın içerisinde İngiltere'deki ve İngilizce konuşan diğer ülkelerdeki filozoflar yok; tüm Avrupa hariç. Bu, epeyce çok filozof var demek. Peki, bunlar ne yapıyor?

Süper yıldız filozofun ölümü

Süper yıldız filozofun sonuncusunu görmüş olabiliriz. Jacques Derrida muhtemelen ismi halkın zihninde bir çağrışım yapacak son filozoftur (onu okumamış olmaları neredeyse kesin olmasına rağmen). Sartre yakın dönemin yıldızlarındandı; keza Bertrand Russell (1872–1970) da öyleydi. Charles Darwin (1809–82), Karl Marx ve Sigmund Freud (1856–1939) uzun ömürlü dev isimlerdir (ki ikisi aslında bilim insanıydı). Neden geçmişte daha büyük isimler var? Geleceğin düşünürleri kim, ya günümüzün?

"Felsefenin Geleceği" adlı makalesinde John Searle, dev filozoflar çağının bittiğini çünkü şu anda her zamankinden daha eğitimli filozoflarımız olduğunu ve onların da felsefi sorunları çözmekle meşgul olduklarını söylüyor. Searle'e göre hepsi yaptıkları işte o kadar iyiler ki hiçbiri ön plana çıkmıyor. Bu bir taraftan oldukça yüce gönüllü bir yaklaşım; bölüklerine bakıp askerlerinin hepsinin birer kahraman olduğunu söyleyen bir general gibi. Ama nasıl düşmandan çok askeri teçhizatımız varsa, mevcut sorulardan çok sayıda da filozofumuz olabilir. Kendisinin ve askerlerinin işini korumak isteyen general nasıl hükümetten askeri bütçeyi arttırmasını isterse, felsefe profesörlerinin de, her biri felsefi sorunları çözmekle meşgul olan filozoflar kadrosu için daha fazla bütçeye ihtiyacı var.

Eski sorunlar

Hangi sorunlar? J.L. Austin (1911–60) Yunanlıların yaklaşık bin tane felsefi sorun belirlediğini ve Ludwig Wittgenstein'ın (1889–1951) ardından bu sorunların çözülmeye başladığını söylemiştir. A.J. Ayer (1910–89) felsefi sorunları çözme işinin neredeyse bittiğini belirt-

miştir. Diğer taraftan, John Searle daha yapacak çok iş olduğunu düşünmektedir: "Yunanlılardan bize kalan felsefi sorunların yaklaşık yüzde doksanının hâlâ bizimle olduğunu düşünüyorum," der "ve bu soruları yanıtlayacak bilimsel, dilbilimsel ya matematiksel bir yol bulabilmiş değiliz."

Richard Rorty (1931–2007) modern felsefenin dile dair endişesinin büyük kısmının aslında angarya olduğundan şüphe ediyordu. Sorun, filozofun sorun dediği şeydir ve filozof çözüldü derse çözülmüş olur (ancak sadece filozofların ikna ettikleri diğer kişilerle paylaştıkları dil oyunları dünyasında). Rorty bunları söylerken kahramanı John Dewey (1859–1952) olan bir yeni pragmatist olarak konuşuyordu ancak Princeton Üniversitesi'ndeki felsefe kürsüsünü Virginia Üniversitesi'ndeki beşeri bilimler alanı için bırakırken aklından George Santaya'yı (1863–1952) da geçirmiş olabilir. Santayana, Avrupa'da dolaşmak için Harvard'daki işini bırakmış, sonunda Mussolini İtalyası'na yerleşmiş ve orada hastalanıp ölmüştür. Santayana akademiyi "değersiz ve sığ akademisyenliğin dikenleriyle" dolup taşan bir bahçe olarak görüp kınayarak terk etmiştir.

Rorty'nin kürsüsünden vazgeçmesi felsefeyi bıraktığı anlamına gelmez; sadece artık parasını felsefe profesörü olarak kazanmıyordu. Stanford'da beşeri bilimler profesörü oldu, edebiyat bölümünde bile çalıştı (belki de bazı analitik filozofların dediği gibi kıta felsefesiyle fazla haşır neşir olan kişi filozof değil edebiyatçıdır, görüşünü teyit etmiştir).

Yeni sorunlar

Yirmi birinci yüzyıl ilerlerken düşünürler neyin üzerinde çalışacak? Bazıları felsefe tarihi ve bilim öğretecek –neticede yapılması gereken bir iş. Geçmişteki filozofların üzerine felsefe yaptıkları tüm soruları kavramak, –Aristoteles, Kant ve Hegel'in durumunda bu *her şey* anlamına geliyordu– bugünün ve geleceğin sorunlarının nasıl çözüleceğine dair ipuçları sağlayacak. Ve bu sorunlar sadece dilin ya

da matematiğin sorunları olmayacak. Aynı zamanda şu anda dünyamızda bizim başımıza gelen şeylerden kaynaklanan yeni sorunları da içerecek. Terörizm, inanç ve akıl konusunda önemli sorular ortaya çıkarıyor. Köktenci bakış açısıyla, Aydınlanma sonrası bakış arasında diyalog nasıl mümkün olabilir?

Terörizme yanıtımız felsefi çalışma ve felsefi kılavuzluk gerektiriyor: sonsuz önceliği olan savaş, işkence, düşmanımız olarak kabul ettiklerimizin peşinden giderken uluslararası anlaşmalara saygı duymak. Sivillerin ölümlerinde kabul edilebilir sayı nedir? Mahkeme emri olmadan süresiz göz altılar ne olacak? "Teröre karşı savaş": bu ne demek? "Terör" ne demek? Terörist nedir? Batı, düşmanlarını kovalarken onların değer yargılarını ödünç almalı mıdır? Eğer öyle yapmak gerekiyorsa bu bizi nasıl etkileyecek? Hükümetler terörizmle savaşmak için bizlerin sivil özgürlüklerini kısıtlamalı mıdır? (bizim özgürlüklerimizi korumak için...?).

Savaş bir yana, küreselleşme de dünyada on milyonlarca insan için kıtlık sorununu gündeme getirmekte. İklimin değiştiğini inkar edenlerin fikirlerine karşı mı çıkmalıyız? Hükümetlerin dünyanın kaynaklarını korumak gibi bir görevleri var mı? Şirketlerin bu kaynakları kurutana kadar sömürmek gibi bir hakları var mı?

Filozofların, kürtajdan biyoteknolojiye kadar uğraşmaları gereken bir dizi başka etik konu daha var. Nükleer savaş insanoğlunu altmış beş seneden daha uzun bir süredir tehdit etmekte. Bazı uzmanlar bu kitabı okuyacak çoğu kişinin yaşam süresi içinde, terörist bir grubun üstünkörü yapmış olduğu bir nükleer silahı patlatacağına inanıyor.

Bu modern filozofları düşünmekten bitkin düşürecek bir liste olmasa da en azından bir süre meşgul etmeye yeter.

Teşekkürler

New York, Salem'deki Bancroft Halk Kütüphanesi'nin yöneticisi Peg Culver bu kitap için yaptığım araştırmalar esnasında bana her daim yardımcı bir arkadaş oldu. Farklı kütüphanelerden edindiği düzinelerce kitabın, bu kitabın ilk taslağının yazıldığı New York dışındaki ufak köye ulaşmasını sağlayarak büyük bir şehrin ya da kurumun dışında çalışmamın mümkün hale gelmesine yardım etmiş oldu. Kendisine duyduğum minnettarlığı ifade etmek için "teşekkür" kelimesi yeterli değil. Susan Getty, Rebecca Brown ve Julie Brown, Peg'in asistanlığını ustalıkla yerine getirdiler.

Bu çalışmayı Londra'da tamamladım ve Rachel ile David Allison'a ve Ginny Goudy'e minnet borçluyum. Onların dostlukları ve desteği benim için paha biçilmez.

Çalışmamın düzenlenme aşamasında Oliver Ray, Chris Sauer, Jeniffer Donofrio ve Tucson'dan Sarah Johnson'a konukseverlikleri için teşekkür ederim. Kardeşim Brian Trombley Nashua, New Hampshire'de güler yüzüyle beni konuk etti; çalışmamı Nashville, Teneese'de Angela Kaset ve Bruce McGaw'ın evinde tamamladım.

Adı geçen kişiler bana pek çok açıdan yardımcı oldu ve hepsine minnettarım: Fordham Üniversitesi Felsefe Profesörü Babette Bab-

bich; Oakland, CA'den Psikoterapist Jürgen Braungardt, Al Budde ve Nancy Flint-Budde; Texas A&M Üniversitesi Felsefe Bölümü'nden Charles Carlson, Felicia Dougherty, Profesör Sigrid Close; Stanford Üniversitesi Astronomi ve Havacılık Bilimleri'nde Nancy Fitzpatrick; Agder Üniversitesi Kuantum Kimyası ve Felsefe Profesörü Hans Herlof Grelland; North Texas Üniversitesi Felsefe ve Din Bölümü'nden Profesör Pete Gunter, Laureen Jean Harrington; Texas Üniversitesi Felsefe Bölümü'nden Dr. Charles Krecz; Pennsylvania Devlet Üniversitesi Felsefe Bölümü'nden Profesör Leonard Lawlor, Irma Kurtz; Suny Plattsburgh Eğitim Bilimleri'nden Ordinaryüs Profesör David Mowry, William L. McBride; Purdue Üniversitesi Felsefe Bölümü'nden Ordinaryüs Profesör Arthur G. Hansen; Texas A&M Üniversitesi Felsefe ve Beşeri Bilimler'inden Ordinaryüs Profesör John J. Mcdermout; Massachusetts Felsefe Bölümü'nden Doçent Dr. Paul Nnodim, Rabbi Norman ve Naomi Patz, Fred ve Norene Russo, Beth Steves, Glenn Stokem; Kent Üniversitesi Felsefe Profesörü Sean Sayers; Massachussetts Sosyal Bilimler fakültesi Felsefe Profesörü Matthew Silliman, Dr Caren Steinlight, Dr. Robin Waterfield.

Adı geçen üniversitelere ve halk kütüphanelerine kütüphanelerarası ödünç kitap sistemi ile temin ettikleri kitaplardan ötürü minettarım: Clifton Park-Halfmoon Halk Kütüphanesi, Saint Rose Yüksekokulu, Crandall Halk Kütüphanesi, Glens Falls, Gloversville New York Halk Kütüphanesi, New York Devlet Kütüphanesi, Rensselaer Polytechnic Enstitütü Kütüphanesi, Saratoga Springs Halk Kütüphanesi, Schenectady Halk Kütüphanesi, Skidmore Yüksekokul Kütüphanesi, Suny Albany, Suny Plattsburgh, Suny Stony Brook Union Yüksekokul Kütüphanesi, Waterford Halk Kütüphanesi.

Bu kitabı yazmamı öneren Richard Milbank'tı ve fikrinden son düzenlemeye kadar kendisiyle saatlerce süren ufuk açıcı görüşmelerimiz oldu; bir yazarın Milbank kadar uzlaşmacı bir editör bulabileceğini sanmam. Ian Pindar alışılmamış ölçüde dikkatli bir redaktör

ve bu metni çok ciddi anlamda geliştirdi. Atlantic Books'un CEO'su Toby Mundy harika bir dost ve yıllardır kesintisiz desteğinden ve bilgece nasihatlarından beslenmekteyim.

Terimler Sözlüğü

A posteriori (sonsal) / a priori (önsel): Bilginin iki türü. Sonsal bilgiye ampirik olarak, deneyimin ardından ulaşılır. Önsel bilgi deneyimden önce vardır. Immanuel Kant geometrinin doğrularının bizde a priori olarak mevcut olduğunu söylemiştir.

Absürd: Albert Camus'nün *Sisifos Söyleni* (1942) kitabı, insanın durumunu Yunan mitolojisindeki Sisifos'un durumuna benzetir. Sisifos tanrılar tarafından büyük bir kayayı dik bir tepenin doruğuna çıkarmaya mahkum edilmiştir ve bunu sonsuza kadar yapmak zorundadır. Anlam bulma arzumuzla, evrenin bu arzuya karşı kayıtsızlığı arasındaki imkansız çatışma, absürdü yaratır. Camus, intihar ya da Kierkegaardcu tarzda inanç sıçraması yaşamaktansa bu gerçeğin kabul edilmesini önerir.

Aktif vatandaşlık: İdealist ve liberal prensiplerin kamusal hayata uygulanmasını savunan İngiliz idealist T.H. Green tarafından geliştirilen ifade. Green, felsefenin varması gereken sonucun eylem olduğuna inanıyordu.

Amerikan Aşkıncılığı: On dokuzuncu yüzyılın ortalarında, bireyin tinsel (aşkın) bilgiye sezgi aracılığıyla ulaşabileceğine inanan New England entelektüelleri arasında görülen yönelim. Bil-

giye ulaşmak için örgütlü dine ya da Harvard gibi üniversitelerin felsefe bölümlerine başvurmaya gerek olmadığını düşünüyorlardı. Bu akımın önde gelen temsilcileri Ralph Waldo Emerson ve Henry David Thoreau'dur.

Ampirizm: Bilginin deneyden geldiği düşüncesi.

Analitik Felsefe: Anadili İngilizce olan ülkelerin felsefesinde görülen bu yaygın eğilim, Gottlob Frege'in aritmetiği mantığın çerçevesine yerleştirme çalışmasıyla başlamıştır. Ludwig Wittgenstein'ın yanı sıra Bertrand Russell ve G.E. Moore bu akımı devam ettirmiş ve sorunları bileşenlerine indirgeyen, metafizik yaklaşımları anlamsız oldukları gerekçesiyle reddeden bir felsefi üslup geliştirmişlerdir.

Anarşizm: Tüm devletlerin ortadan kaldırılmasını ve bunların yerine bağımsız ortaklıkların, gönüllü grupların ya da kolektiflerin gelmesini savunan görüş. William Godwin, Pierre-Joseph Proudhon ve Mikhail Bakunin tarafından farklı biçimleriyle önerilmiştir.

***Annales* ekol:** Lucien Fevre ve March Bloch ve onların *Annales: économies, sociétés, civilizations* dergisi etrafında toplananların oluşturduğu grup. Politik yazın ve kronolojiden ziyade, uzun vadeli akımların ve yapıların analizi ile ilgilenmişlerdir. Ferdinand Braudel *Annales* tarihçilerindendir.

***Anomie* (Anomi):** Emile Durkheim düşüncesine göre, kapitalizmin yabancılaştırdığı işbölümünden kaynaklanabilen, paylaşılan sosyal normlardan kopma durumu; bu durumu intiharın temel sosyolojik nedeni olarak görür (bireysel nedenlerin aksine).

Araçsalcılık: Bir kavram ya da kuramın değerinin fenomeni izah edebilme ya da öngörebilme becerisi üzerinden belirlenmesi gerektiğini ileri süren görüş (nesnel gerçekliği tanımlayabilme becerisinin aksine).

Ark kuramı: John Dewey'in refleks ark kuramı "duyusal uyaranların, merkezi bağlantılar ve motor tepkilerin kendi içlerinde ba-

ğımsız ve bütün varlıklar olarak değil, tek bir somut bütün içerisindeki işin bölümleri, işlevsel etmenleri olarak görülmesi gerektiğini belirtir.

Artı değer kuramı: Karl Marx'ın, işçinin ham maddeden mâl ürettiği zaman, bu ham maddenin yeni bir değer kazandığı ve işçinin ödenmeyen emeği pahasına sermaye sahibine kâr sağladığı yönündeki kuramı.

Aşkın idealizm: Immanuel Kant'ın algının nesnelerinin kendilerine bilinç kazandırmadıkları, öznenin onları algılamakta aktif rol oynadığı yönündeki doktrini.

Atılmışlık: Martin Heidegger'in *Varlık ve Zaman* (1927) adlı çalışmasında adı geçen kavram. Kendimizi içinde bulduğumuz varlığımızın durumu. Kendimizi sadece bize özgü, hiçbir tercih hakkımızın olmadığı koşulların (gerçeklik) içine "atılmış" halde buluruz.

Ayna evresi: Jacques Lacan'ın çalışmalarında çocuğun kendi bedeni ile bir bütün oluşturduğunu varsaydığı evre (bu varsayım hayalidir). Bu durum öznenin sürekli olarak hayali bir bütünlük arayışı eğilimi göstermesine neden olur.

Bakış: Simone de Beauvoir tarafından *Konuk Kız* (1943) adlı romanında kullanılan ifade. Jean Paul Sartre *Varlık ve Hiçlik* (1943) kitabında bu kavramı ötekine el koyan bakış olarak kullanmıştır; bu bakışın cinsel bir içeriği vardır çünkü Sartre'a göre varolmak, cinsel bir varlık olmak anlamına gelir.

Baskıcı Hoşgörü: Herbert Marcuse *Repressive Tolerance* [*Baskıcı Hoşgörü*] (1965) adlı çalışmasında baskıyı yürüten mekanizmayı şöyle tanımlar: "hoşgörü ideolojisi aslında eşitsizlik ve ayrımcılık statükosunun korunmasını güçlendirir ve destekler."

Bengi dönüş: Friedrich Nietzsche'nin çalışmalarında her anın adeta sonsuz bir döngü içerisinde tekrar edecekmiş gibi yaşanması fikri.

Bilimcilik: Bilgiye dair sadece bilimsel iddiaların anlamlı olduğunu ileri süren felsefi görüş.

Bradley'in Gerilemesi: *Appearance and Reality* [*Görünüş ve Gerçeklik*] (1893) adlı çalışmasında T.H. Bradley tarafından öne sürülen, ilişkilerin –düşünce de dahil– tutarsız olduğu yönündeki argümanı. İlişkiler yalnızca görünüştür; gerçek değil.

Bütünselcilik: Bütünlerin parçalarının toplamından daha büyük olduğu yönündeki tez. Temelde indirgemecilik karşıtı bir görüştür.

Büyük mutluluk prensibi: Jeremy Bentham ve J.S. Mill'in faydacılık düşüncesinde ahlaki olarak doğru olan eylemi tanımlamak için kullanılan ifade; doğru eylem en fazla sayıda insanı en yüksek oranda mutlu eden eylemdir. Bkz. Faydacılık

Chora: Julia Kristeva'nın Platon'dan ödünç alıp, dilbilim öncesi deneyimi tanımlamak için kullandığı ifade. Bu deneyim annelikle ilgilidir çünkü büyük kısmı gelişimin cenin evresinde yaşanır.

Çağrışımcılık: Hafızamızdaki şeylere ya da olaylara dair fikir ya da tecrübelerin çağrışımlarının onları ne şekilde anladığımızı izah ettiğini söyleyen epistemolojik doktrin. İngiliz ampiristler (deneyimci) John Locke, David Hume, James Mill ve J.S. Mill bu görüşü benimsemişlerdir.

Cisimleşme / cisimleşen özne: İnsan öznesinin cisimleşmiş olduğu gerçeğine dair felsefi düşünce. Soren Kierkegaard, Jean-Paul Sartre, Maurice Merleau-Ponty gibi varoluşçuların ve daha sonra Julia Kristeva'nın çalışmalarında cisimleşme sorunu merkezidir.

Çokluk: Henri Bergson tarafından geliştirilen ve Gilles Deleuze tarafından *Bergsonculuk* (1966) adlı çalışmasında özelliğinin mantık ya da indirgemeci yöntembilimlerle izah edilemeyeceğini belirttiği terim. Bergson çokluk kuramını matematikçi Georg Friedrich Bernhard Riemann üzerine çalıştıktan sonra geliştirmiştir; Riemanncı teklik kuramı bir noktanın çokluğunu tanımlar.

Dasein: Alman filozof Martin Heidegger'in insan varlığının durumunu işaret etmek için kullandığı ifade. 1933 yılında Freiburg Üniversitesi'nin rektörüyken açılış töreninde yaptığı konuşmada bu ifadeyi şöyle tanımlar: "Tinsel-tarihsel varlığımızın başlangıcının gücü (Dasein)." Bu başlangıç Yunan felsefesinin harekete geçirilmesidir.

Dil felsefesi: Felsefi sorunları dilin doğru bir biçimde kavranıp, uygulanması ile çözülebilecek (ya da ortadan kalkacak) türden sorunlar olarak tanımlayan düşünce yapısı.

Dilin tasarım kuramı: Ludwig Wittgenstein tarafından *Tractatus Logico Philosophicus* (1921) adlı çalışmasında geliştirilmiştir. Anlamın tasarımı kuramında bir cümle bir olgu bağlamıyla tasarımsal bir biçimi paylaşır. Wittgenstein bu noktayı örneklendirmek için dil ile müzikal işaretler arasında bağlantı kurar; bu işaretleri müzik kompozisyonu olan olgu bağlamının tasarımsal biçimi olarak tanımlar.

Diyalektik materyalizm: Joseph Dietzgen'in, Feurbach'ın materyalizmiyle Hegel'in diyalektiğinin birleştirilmesiyle elde ettiği gerçeği kavramak üzere geliştirilen yöntemi tanımlamak için kullanılan ifade. Sovyetler Birliği ve diğer komünist devletlerin resmi felsefesi olmuştur.

Diyalektik: Genellikle G.W.F. Hegel ile ilişkilendirilen ifade. Hegel'in diyalektik yöntemi tezi ortaya koymak, anti-tezle karşılık vermek ve senteze varmak üzerine kuruludur.

Doğruluğun uygunluk kuramı: T.H. Bradley'in *The Nature of Truth* [*Doğruluğun Doğası*] (1906) adlı çalışmasında ileri sürdüğü kuram. Bu kurama göre bir önerme, sistematik olarak tutarlı bir bütünün gerekli bir bileşeni olduğu noktada doğrudur.

Doğumluluk: Hannah Arendt tarafından öznenin kendi geleceğine doğru ilerlediği durumu tanımlamak için kullanılmıştır, bu süreç özgürlük imkanlarıyla doludur. Arendt, bu fikri hocası Mar-

tin Heidegger'in insanı ölüme-yönelik-varlık olarak nitelendirmesine tamamlayıcı olarak sunmuştur.

Dönüşümsel yöntem: Ludwig Feurbach, düşüncenin özne ve varoluşun yüklem olduğunu iddia ederek materyalizm olasılığını meydana getiren Hegel'i eleştirmek için Karl Marx'a bir araç göstermiştir. Dönüşümsel yöntem insanı, özneyi ve düşünceyi yüklem olarak ele alır. Feuerbach "Hegel'i baş aşağı çevirir."

Duhem-Quine tezi: Pierre Duhem ve W.V. Quine'in bilimsel hipotezlerin bir başlarına test edilemeyeceği keza ampirik sonuçlar çıkarabilmek için diğer hipotezlere her zaman ihtiyaç duyulacağı yönündeki argümanları. Bu görüş Quine'ın bütüncülük görüşünün bir parçasıdır.

Düalizm: Zihin ve bedenin birbirinden ayrı olduğunu ileri süren görüş (ikisini bütünlük içerisinde gören monizm görüşünün zıttı). Platon ve Réne Descartes düalistlere örnektir.

***Eidetik* (Esası bulmaya yönelik) İndirgeme:** Edmund Husserl ve takipçilerinin fenomenolojisinde kullanılan yöntem. Olumsal ve ampirik olan yerleşmiş fikirler parantez içine alınır; böylece düşünerek esasa varılabileceği ileri sürülür.

Élan Vital: Henri Bergson'un *Creative Evolution* [*Yaratıcı Evrim*] (1907) adlı çalışmasında, hayatın ve evrimin mekanik açıklamalara indirgenemeyecek niteliklerine işaret etmek için kullanılan ifade.

Eleştirel kuram: Orijinal anlamı aralarında Theodore Adorno, Max Horkheimer ve Herbert Marcuse'ün bulunduğu, Marksist ve Freudyen fikirleri uygulayan Frankfurt Okulu mensuplarınca geliştirilmiş yorumlama yöntemine işaret eder. Daha sonraları genel olarak post-yapısalcıların etkinliklerini tanımlamak için kullanılmıştır.

Eleştirel rasyonalizm: Karl Popper'in, Viyana Çevresi'nin anlamı test etmek için doğrulanabilirlik ilkesini esas almalarına karşı çıkmak

için kullandığı ifade. Popper, doğrulanabilirliğin değil çürütülebilirliğin bilimsel çalışmanın ölçütü olması gerektiğini öne sürmüştür; hipotezler, onları çürütme teşebbüslerini teşvik edecek biçimde tasarlanmalıdır.

Emek–değer kuramı: Adam Smith ve David Ricardo tarafından geliştirilmiş olsa da Karl Marx'ta önemli bir yeri olan kuramdır. Bu kuram, bir ürünün değerinin ancak emek tarafından belirlenebileceğini ileri sürer. Bu görüş, yeni klasik ekonomik kuramının karşıtı olarak, ürünün değerini tüketim ve kullanım değerinin belirlediğini ileri süren.

Episteme: Michel Foucault tarafından bilgi üretimini yöneten düzenleme kurallarına ve ilişki kümelerine işaret etmek için kullanılan ifade.

Eşcinsel kuram: Cinsiyetlerin sosyal olarak inşa edilmiş doğasını inceleyen eleştirel kuram disiplini.

Faydacılık: Jeremy Bentham, James Mill ve J.S. Mill tarafından önerilen etik kuram. J.S. Mill tarafından şu şekilde özetlenmiştir: "eylemler, mutluluğu arttırdıkları ölçüde doğru, mutluluğun aksine neden oldukları oranda yanlıştır."

Fenomenoloji: Yerleşmiş hükümleri ortadan kaldırmak (onları parantez içine almak) ve böylece üzerinde çalışılan fenomenin özünü algılamak için eidetik indirgeme yöntemini kullanan Edmund Husserl'in geliştirmiş olduğu felsefe ekolü. Yirminci yüzyıl düşüncesinin hakim akımıdır ve post-yapısalcılığı etkilemeye devam etmektedir.

Fenomenolojik yöntem/ Fenomenolojik indirgemecilik (bkz. Fenomenoloji)

Frankfurt Okulu: Sosyal Araştırma Enstitüsü –bilindik adıyla Frankfurt Okulu– aynı zamanda Max Horkheimer, Theodor Adorno, Erich Fromm ve Herbert Marcuse'un çalışmalarıyla ün kazanan Marksist eleştirel kuramı ifade etmek için de kullanı-

lır. İkinci Dünya Savaşı esnasında okul, New York'taki Kolombiya Üniversitesi'ne taşınmıştır.

Görevbilim/ görevbilim etiği: Sonuçları göz önünde bulundurmaksızın bir etik kuralıyla ya da görev duygusuyla hareket etmeyi öne süren düşünce. Sonuççuluğun karşıtıdır.

Gösteren/gösterilen: Ferdinand de Saussure'un yapısalcılık kuramında gösteren ve gösterilen, göstergenin iki öğesidir. Gösteren ses-imge ya da yazılı biçimken, gösterilen göstergenin zihinsel bileşenidir. Dolayısıyla, "sandalye" göstereni, zihne sandalye kavramını getirecektir. Ancak Saussure gösteren ve gösterilen arasındaki ilişkinin keyfi olduğunu belirtmiştir.

Güç istenci: Friedrich Nietzsche tarafından *Böyle Buyurdu Zerdüşt* (1883–5) adlı kitabında geliştirilen kavram; sadece insanın varoluşundan daha üstün olup onu yönlendirmekle kalmayıp, cansız dünya da dahil olmak üzere her şeyi kuşatan yaşam gücü.

Gündelik dil felsefesi (bkz dil felsefesi)

Hayvani İnanç: George Santaya'nın bilgi ve inancın kaynağının akıl yürütme olmadığı yönündeki görüşü; bilgi hayvansal varoluş gerçeğimizden kaynaklanır (hayvani inanç). Aç olduğum ve orada yiyecek olduğu gerçeği, kendimin ve dış dünyanın varlığının ispatıdır.

İğrençlik: Julia Kristeva, iğrençlik ve iğrenç kavramını marjinalize olmuş kesimi tanımlamak için kullanır: kadınlar, beyaz olmayanlar, akıl hastaları, suçlular.

İkinci dalga feminizm: Simone de Beauvoir'in *İkinci Cinsiyet* (1949) adlı çalışmasının yayımlanmasıyla başlayan dönem. Bu çalışma Marksist ve fenomenolojik analizleri kullanarak kadının konumunun tarihsel incelemesini sunar. Birinci dalga feminizm on dokuzuncu yüzyılda ve yirminci yüzyılın başlarında kadınların oy hakkı için verdikleri mücadeledir. Üçüncü dalga feminizm üreme konusu, kadınla bağlantılı olarak ırk ve sınıf konusunu ele alır.

İletişimsel akıl: Jürgen Habermas'ın çalışmalarında, insan aklının başarılı iletişimin zorunlu sonucu olduğu yönündeki argümanı.

İşaretler kuramı (bkz semiyotik/göstergebilim)

Jouissance: Jacques Lacan'ın, çalışmalarının merkezinde duran ifade. Bu ifade fallus-merkezli orgazmı aşan, (phallogocentrism, Derrida'nın erkek egemen söylem için kullandığı terim) bir tür orgazm zevkini kastetmek için kullanır. *Jouissance* bir tür başına buyruk, yasadışı, mutluluk arayışıdır, erkek ebeveyn tarafından denetlenmemiş olan *id*'dir, ben'in ya da üstben'in müdahalesi olmadan istediği şeyi yapmakta serbesttir.

Kamusal Alan: Jürgen Habermas tarafından *Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü* (1962) adlı çalışmasında kamusal söylemin, Aydınlanma hareketi içerisindeki mekanını, ister parlamento ister bir kafe olsun, tanımlamak için kullanılmıştır. Modernleşmenin kamusal alanı taviz verir hale getirdiğini söyler ancak demokratik güdülerle hareket eden aktivist bir eğilimin bu alanı yeniden keşfedeceğini söylemesi anlamında iyimserdir.

Kapsama: Karl Jaspers'in çalışmasında, bizim bakış açımızın ötesinde uzanan sınırsız ufuk: karşımıza çıkan, kendini gösteren her görüntüde bizden *uzaklaşıyormuş* gibi duran *varoluşun* kendisi. Bu kapsama Jaspers'in sevme mücadelesi olarak tanımladığı insanlararası etkileşim süreci içerisinde ortaya çıkar.

Kategori Hatası: Gilbert Ryle'ın *The Concept of Mind* [*Zihin Kavramı*] (1949) adlı çalışmasında tanımladığı hata türü. Kategori hatası "zihinsel yaşantının olgularını, gerçekte başka bir türe aitlerken, mantıksal bir türe ya da kategoriye aitmiş gibi gösterir."

Kaygı: Soren Kierkegaard, insanoğlunun ölüm karşısındaki durumunu kaygı ya da dehşet olarak nitelendirir. Bu tema Martin Heidegger tarafından ölüme-yönelik-varlık kavramı ile geliştirilmiştir.

Kesintili denge: Stephen Jay Gould ve Niles Eldredge tarafından *Punctuated Equilibria* [Kesintili Denge] adlı çalışmalarında öne

sürülen ifade. Bu terim, evrim kuramındaki fosil kayıtları arasındaki boşluğun nedenini, evrimin sürekli olarak değil, evrimleşmeye uygun olanlar arasında başlaması olarak izah eder.

Komüniteryanizm: Sosyal fayda yaratmakta bireyin rolü üzerine yoğunlaşan liberalizmin aksine, komüniteryanizm sosyal fayda yaratmakta devlet içindeki grupların işbirliği yapması gerektiğine odaklanır.

Kopernik Dönüşü: *Saf Aklın Eleştirisi* (1781) adlı çalışmasında Kant, uzam, zaman ve nedensel bağıntıların insanın algılayan zihnine atfedilmesi gerektiğini söylemiştir. Kopernik, Dünya'nın Güneş'in etrafında döndüğünü (Güneş'in Dünya'nın etrafında değil) ilan etmesi astronomi için ne anlama geliyorsa, Kant'ın bu açıklaması da felsefe için o anlama gelir; ikisi de hakim paradigmayı alt üst etmiştir.

Kuruluş: Edmund Husserl'ın felsefesinde nesneye bilinç kazandıran yaratıcı eylemi tanımlamak için kullanılan ifade.

Küme kuramı: Kümeler nesneler toplamıdır ve küme kuramı, matematiğin kümeler üzerine çalışan branşıdır. Bu kuram felsefe için önemlidir çünkü kümeler, matematiksel nesnelerin en safı olarak değerlendirir ve matematiksel bilginin geriye kalanı için zemin oluşturur. Georg Cantor tarafından geliştirilen sınırsız kümeler kavramı, Gottlob Frege ve Bertrand Russsell'ın mantıksalcılığının yolunu açmıştır.

Lamarckçılık: Evrimci biyolojide Jean-Baptiste Lamarck tarafından öne sürülen kuram; Lamarck bir türün edinilmiş özelliklerinin kendinden sonra gelen nesillere aktarılabileceğini ileri sürmüştür. Bu kuram evrimde genetik temeli sağlayan Gregor Mendel'in çalışmalarıyla geçersiz kılınmıştır.

Mantıkçılık: Matematiğin temel kavramlarının mantığın kuralların-dan türetilebileceğini savunan matematik ekolü. Bertrand Russell ve A.N. Whitehead *Principia Mathematica* (1910–13) adlı ça-

lışmalarında bunu yapmakla uğraşmışlardır.

Mantıksal ampirizm: Mantıksal pozitivizmin bir dalı. W.V. Quine gibi düşünürler mantıksal pozitivizmin özgün biçimindeki metafizik karşıtı duruşu terk etmişlerdir.

Mantıksal atomculuk: Felsefi sorunların, anlamın atomlarına bölünerek çözülebileceğini öne süren düşünce. Bu görüş Bertrand Russell'ın "The Philosophy of Logical Atomism" [Mantıksal Atomculuk Felsefesi] (1918) ve Ludwig Wittgenstein'ın *Tractatus Logico Philosophicus* (1921) adlı çalışmalarında geliştirilmiştir.

Mantıksal pozitivizm: Metafiziğin anlamsız olduğunu ve anlamlı önermeyi, mantıksal analiz kullanılarak doğrulanabilen önerme şeklinde tanımlayan ve ilkeleri Moritz Schlick ve Rudolf Carnap (Viyana Çevresi'nin liderleri) tarafından geliştirilen doktrin.

Materyalizm: Mevcut olan her şeyin bunu materyal bir biçim içerisinde, boşlukta yer kaplayarak yaptığını belirten ontolojik görüş.

Merkezsizleşen özne: Tekil şahsın, "Ben" öznesinin, metinlerin yegane yazarı olmadığını ifade eden kavram; metinlerin, -tarihsel/dilbilimsel/yapısal güçlerin- yazının kendisinin ürünü olduğunu ileri sürer. Kavram erken dönemde Roland Barthes tarafından "Yazarın Ölümü" (1967) adlı makalede kullanılmıştır. Jacques Lacan, Michel Foucault, Jacques Derrida ve diğer postyapısalcıların temel kavramıdır.

Metinlerarasılık: Julia Kristeva tarafından "Kelime, Diyalog ve Roman" (1966) adlı makalesinde geliştirilen ve metinlerin sonsuz biçimde birbirlerine bağlı olduğuna işaret eden ifade: "Herhangi bir metin bir alıntılar mozaiği olarak inşa edilir; herhangi bir metin bir başka metnin özümsenmesi ve dönüştürülmesidir."

Monizm: Kelime anlamı olarak Yunancadaki *monos* (tek) kelimesinden gelir ve ruh ile bedenin ayrılamaz olduğuna, birlik nosyonuna işaret eder. Zihinle bedenin birbirinden ayrı olarak düşünüldüğü düalizmin zıttıdır.

Mutlak (bkz tin)

Mutlakıyetçilik: Hükümetin eylemlerinde mutlak, denetim tanımayan güce sahip olduğu yönündeki siyasi teori.

Natüralist yanılgı: G.E. Moore *Principia Ethica* (1903) adlı çalışmasında "iyiliğin", "hoş", "arzu edilir", "gelişmiş" gibi doğal özelliklerle tanımlanabileceği yönündeki natüralist görüşün yanıltıcı olduğunu belirtir. Moore iyiliğin analiz edilebilir bir şey olduğuna inanmamıştır. İyi, düşüncenin sayısız nesnesinden biridir ki bu nesneler tanımlanmaya elverişsizdir çünkü tanımlanmaya müsait olanlar nihai olarak bunlar üzerinden tanımlanır.

Natüralizm: Tüm fenomenlerin nihai olarak doğa bilimlerinde kullanılan yöntemlerle açıklanabileceği yönündeki görüş.

Nihilizm: İlk kez Ivan Turgenev tarafından *Babalar ve Oğullar* (1862) adlı romanında tüm geleneksel değerleri ve ahlaki doğruları reddeden tutumu tanımlamak için kullanılmıştır. Genellikle hiçbir şeye inanmama durumunu anlatmak için kullanılır. Friedrich Nietzsche de hatalı biçimde nihilist olarak tanımlanmıştır; oysa Nietzsche, "Tanrı'nın ölümünün" ardından yeni değerler keşfetmenin peşindeydi, herhangi bir değere sahip olmadan hayata devam etmenin değil.

Olgusallık: Jean-Paul Sartre ve Simon de Beauvoir'ın çalışmalarında olgusallık, öznenin kendisini içinde bulduğu duruma işaret eder: cinsiyet, soy, uyruk, beceriler v.s. Özne, kendi olgusallığının sınırlandırdığı özgürlüğü ile bu bağlamda karşılaşır. Bu durum absürdün ortaya çıkmasına neden olur.

Ontoloji: Varlık sorunlarıyla ilgilenen felsefe branşı: olmak ne demektir? Varoluş nedir? Bunlar felsefenin ilk sorularıdır ve Aristoteles, *Metafizik* adlı çalışmasında metafiziği "varlığın varlık olarak" çalışması şeklinde tanımlamıştır.

Otantiklik: Martin Heidegger'in *Varlık ve Zaman* (1927) eserin-

de *Dasein*'ın ya da insanoğlunun kendi doğasının niteliğinin *ölüme-yönelik-varlık* olduğunu kabullenmesi durumu.

Oyun kuramı: Öznelerin, ekonomi ya da siyaset gibi, gerçek hayattaki davranışlarını matematiksel olarak tanımlama girişimi, bir tür tercihler hesabı.

Ölüme-yönelik-varlık: Martin Heidegger'in felsefesinde varoluşumuzu tanımlayan temel koşuldur; yani *Dasein*'dır. Ölüm kaderimizdir ve yaşamlarımızı bu gerçeği benimseyerek yaşarız (ya da benimsememek ki bu da otantik olmama durumudur). Bkz. otantiklik.

Öteki: Fenomenolojide (ve özellikle Jean Paul Sartre ve Simone de Beauvoir'ın varoluşçuluk anlayışında) Öteki, gerekli ancak tehditkar öznedir. Öteki, bir taraftan benim farkıma vararak varlığımı onaylar ve öznelerarası (bkz öznelerarasılık) bir bağ yaratır. Diğer taraftan, Ötekinin bakışı beni bir nesne konumuna düşürür ve öznelliğimi inkar eder.

Öznelerarasılık: Dünyaya dair deneyimimizin ve algımızın diğerleriyle paylaşılıp, onaylanabileceğini belirleyen mekanizmalara ya da koşullara işaret eder. Fenomenoloji ve varoluşçulukta özellikle önemli bir temadır.

Post-yapısalcılık: Anlamı belirsiz olarak görme eğilimi; bunun nedeni anlamın yazar "Ben" tarafından değil, (Aydınlanma felsefesi öyle olduğunu iddia eder) metinlerin birbirleri ile olan ilişkilerinden üretiliyor olmasıdır. Bu hareket Fransa'da fenomenoloji, varoluşçuluk ve yapısalcılığın ardından gelmiş, onları hem çevrelemiş hem de onlardan serbestçe faydalanmıştır. Önde gelen post-yapısalcılar arasında Roland Barthes, Jacques Derrida ve Julia Kristeva yer alır.

Pozitivizm: Tüm fenomenlerin bilimsel yöntemle anlaşılabileceği yönündeki görüşü ifade etmek için Augste Comte tarafından geliştirilen terim. Comte, pozitivist yöntemini sosyoloji başlığı al-

tında incelenmeyecek konular üzerinde çalışmak için kullanmıştır.

Praksis: Kelime anlamı "eylem"dir, Yunancadaki *prattein* (yapmak) fiilinden gelir. Karl Marx düşüncesinde, sosyalizmde teori ve pratiğin birliğine işaret eder.

Psikolojizm: Bir alandaki (genellikle mantık ya da matematik) gerçekleri ya da yasaları, psikolojide bulunmuş olanlardan türetme eğilimi. John Locke ve David Hume bu şekilde hareket etmişlerdir. Yirminci yüzyılın başlarında mantıksalcılığı inşa eden Gottlob Frege, *Philosophy of Arithmetic* (Aritmetik Felsefesi) (1891) adlı çalışmasında Edmund Husser'i psikolojizmle itham etmiştir. Husserl de "The Prolegomena of Pure Logic" [Saf Mantığa Giriş] (1990) adlı eserinde psikolojizmi eleştirir.

Radikal ampirizm: William James'in sadece ampirik olarak tecrübe edileni değil, çalışma konusu içindekileri de göz önünde bulunduran araştırmalar için kullandığı ifade (gözlemi ve gözlemleme eylemi dahil olmak üzere).

Refleks arkı (bkz ark kuramı)

Russell Paradoksu: Gottlob Frege'in *Basic Laws of Arithmetic* [*Aritmetiğin Temel Kanunları*] (1893) adlı çalışmasının birinci cildinde Bertrand Russell tarafından bulunan bir hata. Hata, kendisinin üyesi olmayan kümeler kümesi kavramı ile ilgilidir. Eğer böyle bir küme varolsaydı ancak kendisinin üyesi olmadığı müddetçe kendisinin üyesi olabilirdi. Russell bu paradoksa türler kuramını geliştirerek çözüm bulmuştur. Bu kuram özelliklerin, bağıntıların ve kümelerin birbirinden ayrılmasına olanak sağlar. Russell, Frege'in hatasının kümelerin ve üyelerinin bir hiyerarşiye uyan bir dizi tür yerine, tek homojen bir türe ait olduğunu varsayması olduğunu ileri sürmüştür.

Seçme temayülü: Max Weber'in *The Protestan Ethic and the Spirit of Capitalism* [*Protestan Etik ve Kapitalizmin Ruhu*] (1905)

adlı çalışmasında, Protestanlığın dünya görüşünde kapitalizmin amaçlarına karşı bir sempati olduğunu; dolayısıyla ikisinin birlikte hüküm sürmelerinin kolaylaştığı gerçeğini tanımlamak için kullandığı ifade.

Semiyotik /işaretler kuramı: Ferdinand de Saussure tarafından sistemler üzerine çalışmak için geliştirilen çalışma alanı. Saussure semiyotiği dil sistemi üzerine çalışmak için kullanmıştır; ancak çalışmaları, kısa sürede yapısalcılığın ve semiyotiğin daha geniş sistemler üzerinde kullanılmasına yol açar (sosyal, siyasi, metinsel v.b).

Sezgi: Bir şeyin birdenbire farkına varma fenomenine işaret etmek için kullanılan biraz belirsiz bir terim. *Yaratıcı Evrim* (1907) adlı çalışmasında Henri Bergson tarafından tanımlanmıştır: "sezgi ile kastettiğim tarafsızlaşan, özbilince sahip, kendi nesnesi üzerine derinlemesine düşünebilme ve onu sınırsızca genişletebilme kapasitesine sahip içgüdüdür."

Sınıf: (1) *Matematikte* küme teorisinde sınıf, tüm üyelerin paylaştığı bir özellikle belirlenen kümeler toplamı olarak görünür (2) *Sosyoloji ve siyasi kuramda* bir bireyin statüsünü ifade etmek için kullanılır. Sınıf, doğumla belirlenebildiği gibi (soylu ya da halktan) Karl Marx'ın kullandığı anlamıyla yani kişinin ekonomik güçlerin matrisiyle olan ilişkisini tanımlamak için de kullanılabilir; örneğin burjuva sınıfı (sermaye sahibi) ya da işçi sınıfı (emekçi) gibi.

Sınır–durum: Psikiyatrideki erken dönem çalışmalarından yola çıkan Karl Jaspers'in insan öznesinin suçun ya da kaygının aşırı hallerini yaşadığı ana işaret etmek için kullandığı ifade. Bu anlarda insanoğlunun önceden belirlenmemiş özgürlük imkanı aşkınlık olasılığı olarak ortaya çıkar.

Sınırlama Sorunu: Karl Popper tarafından bilim felsefesinin en önemli sorusuna, bilim olanla bilim olmayan arasındaki farkları belirleme sorununa işaret etmek için kullanılan ifade.

Skolastisizm: Kilise papazlarının Ortodoksluğu tanımlamak ve Ortodoksluğun dini düşüncelerin ve "inançsızların" diğer argümanlarına karşı savunusunu yapmak için dinbilimcilere gerekli mantıksal becerilerin eğitimini verdikleri ortaçağ felsefesi. Skolastik felsefenin en önemli çalışmaları Aquinolu Tomasso'ya aittir.

Solipsizm: Sadece kişinin kendi benliğinin ve tecrübelerinin var olduğunu ileri süren görüş. Öznelerarasılığın karşıtıdır.

Sonuççuluk: Etikte, bir eylemin değerinin sonuçlarına bakılarak belirleneceğini ileri süren görüş.

Sosyal olgu: *Sosyolojik Yöntemin Kuralları* (1895) adlı çalışmasında Emile Durkheim toplumsal olguları "ayırt edici özellikleri olan olgular" olarak tanımlar; "toplumsal olgular davranışta bulunma, düşünme ve hissetme biçimlerinden meydana gelir; bunlar bireyin dışındadır ve baskı kurma gücüne sahip oldukları için bireyi kontrol ederler."

Söylem etiği: Jürgen Habermas'ın Kantçı görevbilim ahlakıyla, iletişimsel aklın pratik uygulamadaki gerekliliklerini –politik söylemde olduğu gibi– bir araya getirmek biçimindeki iddialı programı. Politika geliştirmek ya da karar almak buna örnek olarak verilebilir.

Söylenceden arındırma: Varoluşçu teolog Rudolf Bultmann'ın "New Testament and Mythology" [Yeni Ahit ve Söylence] (1941) adlı makalesinde başlattığı İsa'nın öğretilerini yorumlama biçimi. Bu makale Yeni Ahit yazarlarının ancak mitolojik yolla çevirebildiklerini, mitolojik olmayan bir biçimde çevirmenin yollarını arar.

Süperinsan (bkz üst insan)

Şüphecilik: Bilgiye yönelik tüm teşebbüslerin sonuçsuz olduğunu iddia eden Elis'li Pyrrho tarafından geliştirilen düşünce. Terim o dönemden bu yana bilginin ya da rasyonel düşüncenin imkansız olduğu düşüncesini ifade etmek için kullanılır.

Tarihsel materyalizm: Karl Marx'ın materyalist tarih görüşü. Ekonomi Politiğin Eleştirisine Bir Katkı (1859) adlı makalesinde şöyle yazmıştır: " Üretim biçimi genel olarak sosyal, siyasal ve entelektüel yaşam süreçlerini belirler."

Tarihselcilik: Sonuçların tarihsel olarak belirlendiğini iddia eden görüş. Karl Popper, *Tarihselciliğin Sefaleti* (1957) ve *Açık Toplum ve Düşmanları* (1945) adlı çalışmalarında bu görüşe karşı çıkmıştır. Tarihin her şeyi kuşatan "yasalarına" inanarak Platon, Hegel ve Marx'ın totalitarizmin başını çektiklerini ileri sürmüştür.

Teleoloji: "Nihai" olan üzerine çalışma. Olayların ve fenomenlerin bir "son" ile meydana geldiği, dolayısıyla açıklanabilir (ve bir anlama sahip) oldukları yönündeki görüş. Tanrı'nın dünyayı altı günde yarattığı ve her şeye hayat verdiği yönündeki düşünce teleolojik bir düşüncedir ve evrimci bilim tarafından çürütülmüştür. Aristoteles'in felsefesi de her şeyi harekete geçiren ana bir kuvvet olduğunu iddia etmesi açısından teleolojiktir. Isaac Newton'un yer çekimini keşfetmesiyle birlikte bu fikir de hükmünü yitirmiştir.

Temelci–tutarlılık: Susan Haack tarafından saf temelciliğin (sınırsız geri çekilme) ve saf tutarlılığın (döngüsellik) mantıksal sorunlarından kaçınmak için geliştirilmiş olan ifade. Haack çapraz bulmaca örneğini verir: bir ipucundan yanıta ulaşmak temelci kaynağı kullanmak gibidir, ampirik deneye dayanmak gibi; kelimeleri birleştirerek bulmacayı çözmek ise tutarlılık üzerinden fikir yürütmek gibidir. Haack hem temelciliğin hem de tutarlılığın bilgi için gerekli olduğunu düşünür.

Temelcilik: Bilginin güvenli bir temel üzerinden inşa edilmesi gerektiği yönündeki fikir. Modern temelcilik Rene Descartes ve onun "cogito ergo sum" (düşünüyorum öyleyse varım) ifadesiyle başlar.

Tin: G.W.F. Hegel'in çalışmalarında üç tür tin vardır: öznel, nesnel ve

mutlak. Öznel tin münferit insanların fiziksel ve psikolojik varlıklarıdır. Nesnel tin dışarıdaki ortak dünyayı ifade eder. Mutlak tin ise zamanla artan ve din, sanat ve felsefede ifade edilen bilgi ve özgürlüktür. Dünya tarihi mutlak tine yöneltilmiştir.

Totalitarizm: Devletin kamu ve özel tüm kurumların üzerinde kontrol sahibi olduğu yönetim sistemi. Yirminci yüzyılda totalitarizmin örnekleri olan faşist (Almanya, İtalya, İspanya) ve komünist (Sovyetler Birliği, Çin) devletler tek parti sistemi üzerine kuruluydu ve düzeni sağlamak ve sistemden sapmaları cezalandırmak için askeri ve polis güçleri kullanılıyordu. Totaliter rejimler, dogmaya bağlı kalmayı gerektirir; özgür düşünce, tartışma ya da uzlaşmazlık teşvik edilmez. Bunun neticesinde de entelektüel anlamda zayıf düşerler. Özgür düşüncenin engellenmesi bilimde ve felsefede durağanlığa neden olur.

Türler kuramı: Bertrand Russell'ın "kendilerinin üyesi olmayan kümelerin kümesi" nosyonundan kaynaklanan kendine göndermede bulunan paradoksa getirdiği çözüm. Russell, tipler hiyerarşisini önermiştir; her bir öğe bir alt türe işaret edilerek tanımlanacak, böylece kendine göndermede bulunmak durumunda kalmayacaktır.

Üç hal yasası: Auguste Comte'un *Pozitif Felsefe Dersleri* (1830–42) adlı çalışmasında insanın entelektüel gelişimine dair öne sürdüğü evrimci fikir. Bu fikre göre: "bilgi edinmeye yönelik elimizdeki her branş, sırasıyla üç farklı teorik aşamadan geçer: Teolojik ya da imgesel; Metafiziksel ya da soyut ve Bilimsel ya da pozitif."

Üniteryenizm: Hıristiyanlığın, Baba, Oğul, Kutsal Ruh şeklindeki Tanrı'nın Kutsal Üçlemesi kavramını reddeden bir mezhebi.

Üst-insan *(Übermensch):* Friedrich Nietzsche'nin *Böyle Buyurdu Zerdüşt* (1883) kitabında, iradesinin gücüyle mevcut durumunun ötesine geçmeye çalışan insanı tanımlamak için kullandığı kavram. Üst insan aynı zamanda kendi değerlerini yaratmalıdır.

Varoluşçuluk: Tanrı'nın ölümünün ardından öznenin ontolojik statüsünü tanımlamaya yönelik menşei Avrupa olan felsefi akım (Soren Kierkegaard ile başlayıp, Martin Heidegger, Jean Paul Sartre, Maurice Merleau-Ponty ve diğerleri tarafından devam ettirilmiştir).

Yabancılaşma: Karl Marx'ın, işçinin kapitalizmden dolayı yaşadığı açmazı ifade etmek için kullandığı terim. İşçinin emeğinin nesnesi olan ürün kendisine yabancılaşmıştır (örneğin ürettiği ürünü kendi kullanamaz). Dahası, işçi yaptığı işten ötürü kendisine yabancılaşmıştır çünkü iş, Marx'ın "tür yaşamı" ya da "türsel varlık" olarak adlandırdığı şeyin bir parçası değildir.

Yapısalcılık: Dilin, sabit anlamlara sahip kelimeler dizisi olarak değil, belli bir yapıya sahip bir sistem olarak anlaşılması gerektiğini ileri süren Ferdinand de Saussure'ün çalışmalarından türetilen bir dizi disiplinlerarası etkinliği tanımlayan geniş anlamlı bir terim. Saussure'ün geliştirdiği bu yöntem zamanla, bir sistem olarak değerlendirilebilecek, işaretleri belirlenip, çözülebilen –tarihsel hareketlerden sinemaya kadar– farklı türlerdeki alanların incelenmesinde kullanılmaya başlanmıştır. Erken dönem yapısalcılar arasında Claude Levi-Strauss ve Roland Barthes yer alır. Ancak Barthes daha sonra post-yapısalcı olmuştur (bkz post-yapısalcılık)

Yorumbilgisi / yorumbilgi döngüsü: Orijinal olarak kutsal metinlerin yorumlanmasını ifade eden terim; Friedrich Schleiermacher ve Wilhelm Dilthey gibi on dokuzuncu yüzyıl akademisyenlerinin elinde gruplar ya da toplumlar gibi daha büyük "metinlerin" analizi için bir araca dönüşmüştür. Yorumbilgisi yirminci yüzyılda Martin Heidegger, Hans-Georg Gadamer ve Paul Ricoeur tarafından geliştirilmiştir. Yorumbilgi döngüsü metinlerin, parçaların bütünü göz önünde bulundurarak analiz edilmesine ve özneyi onu izah eden tarihi bağlam içinde değerlendirmeye işaret eder.

Yönelmişlik: Edmund Husserl'in fenomenolojisinde bilincin nesnelerinin meydana geldiği araçtır (bkz Kuruluş). Husserl'in ustası Franz Brentano, Augustine'den ödünç aldığı bu terimi modern felsefeye yeniden tanıtmıştır. Ancak bu terimin izleri Parmenides'in İ.Ö beşinci yüzyılda yazdığı *On Nature* [*Doğa Üzerine*] adlı şiirine ve *olmanın* ne anlama geldiğine dair tartışmaya kadar sürülebilir.

Kaynakça

Anonymous, *No Subject: Encyclopedia of Lacanian Analysis*, http://nosubject.com/Main_Page.

Adamson, Robert, *Fichte* (Londra: Wm. Blackwood and Sons, 1881).

Allison, Henry E., *Kant's Transcendental Idealism: An Interpretation and Defense* (New Haven: Yale University Press, 1983).

Amery, Colin, 'Wittgenstein's Poker: A Moment of Destiny', http://www.philosophos.com/philosophy_article_11.html.

Ayer, A. J., *Bertrand Russell* (Chicago: University of Chicago Press, 1972).

Babich, Babette, 'On the "Analytic-Continental" Divide in Philosophy: Nietzsche and Heidegger on Truth, Lies and Language', in *A House Divided: Comparing Analytic and Continental Philosophy*, ed. C. G. Prado (Amherst: Prometheus/Humanity Books, 2003), s. 63–103.

Bailly, Lionel, *Lacan: A Beginner's Guide* (Oxford: Oneworld Publications, 2009).

Baldwin, Thomas, *G. E. Moore* (Londra: Routledge, 1990).

Barrett, William, *Irrational Man: A Study in Existential Philosophy* (New York: Doubleday, 1958).

Berkowitz, Roger, 'Bearing Logs on Our Shoulders: Reconciliation, Non-Reconciliation and the Building of a Common World', *Project MUSE – Theory & Event*, Cilt 14, Sayı 1 (2011).

Berkowitz, Roger, ve diğ., ed., *Thinking in Dark Times: Hannah Arendt on Ethics and Politics* (New York: Fordham University Press, 2010).

Berkowtiz, Roger, 'Why We Must Judge', *Democracy Journal*, Sonbahar 2010.

Berlin, Isaiah, *Freedom and Its Betrayal: Six Enemies of Human Liberty* (Londra: Chatto, 2002).

Boas, George, 'Review of History of Western Philosophy', *Journal of the History of Ideas*, Cilt 8 (1947), s. 117–123.

Bohman, James, 'Jürgen Habermas', in *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, http://plato.stanford.edu/entries/habermas/ (17 May 2007).

Bohman, James, *Public Deliberation: Pluralism, Complexity and Democracy* (Cambridge: MIT Press, 2000).

Boucher, David, ed., *The British Idealists* (Cambridge: Cambridge University Press, 1997).

Bowie, Andrew, 'Obituary of Hans-Georg Gadamer', *Radical Philosophy* (Temmuz/Ağustos, 2002).

Bowler, Peter J., *Evolution: The History of an Idea* (Berkeley: University of California Press, 2003).

Bowler, Peter J., *Monkey Trials and Gorilla Sermons: Evolution and Christianity from Darwin to Intelligent Design* (Cambridge: Harvard University Press, 2007).

Brent, Joseph, *Charles Sanders Peirce: A Life* (Bloomington: Indiana University Press, 1998).

Candlish, Stewart, 'The Truth About F. H. Bradley', *Mind*, Cilt 98, No. 391 (1989), s. 331–48.

Capra, Fritjof, *The Tao of Physics* (Boston: Shambhala, 1975).

Cartwright, David E., *Schopenhauer: A Biography* (New York: Cambridge University Press, 2010).

Caygill, Howard, *A Kant Dictionary* (Oxford: Blackwell, 1995).

Chodorow, Nancy, *The Reproduction of Mothering: Psychoanalysis and the Sociology of Gender* (Berkeley: University of California Press, 1978).

Chomsky, Noam, *The Chomksy Reader* (New York: Pantheon, 1987).

Chomsky, Noam, 'The Relevance of Anarcho-syndicalism', *The Jay Interview* (25 July 1976) http://www.chomsky.info/interviews/19760725.htm.

Cladis, Mark, ed., *Durkheim and Foucault: Perspectives on Education and Punishment* (Oxford: Durkheim Press, 1999).

Cohen-Solal, Annie, *Jean-Paul Sartre: A Life* (New York: New Press, 2005).

Critchley, Simon, ve Schroeder, William, R., ed., *A Companion to Continental Philosophy* (Oxford: Blackwell, 1998).

Culler, Jonathan, *Barthes* (Londra: Fontana, 1983).

Culler, Jonathan, *Ferdinand de Saussure* (Ithaca: Cornell University Press, 1976).

Damrosch, Leo, *Jean-Jacques Rousseau: Restless Genius* (New York: Houghton Mifflin, 2005).

Davies, Anna Morpurgo, 'Saussure and Indo-European linguistics', in *The Cambridge Companion to Saussure*, ed. Carol Sanders (Cambridge: Cambridge University Press, 2004).

Deleuze, Gilles, *Bergsonism* (New York: Zone Books, 1988).

Deleuze, Gilles, and Guattari, Félix, *What Is Philosophy?* (New York: Columbia University Press, 1996).

Dennett, Daniel C., 'Dennett and Carr Further Explained: An Exchange', *Emory Cognition Project*, Rapor No. 28, Department of Psychology, Emory University (April 1994).

Detmer, David, *Sartre Explained: From Bad Faith to Authenticity* (Peru, IL: Carus, 2008).

Dilthey, Wilhelm, 'The Rise of Hermeneutics', in *Hermeneutics and the Study of History: Selected Works, Volume IV*, ed., R. A. Makkreel ve F. Rodi (Princeton, NJ:

Princeton University Press, 1996).

Derrida, Jacques, 'For a Justice to Come', interview with Lieven De Cauter (5 Nisan 2004) http://archive.indymedia.be/news/2004/04/83123.html.

Derrida, Jacques, *Learning to Live Finally: The Last Interview*, with Jean Birnbaum (Brooklyn: Melville House, 2007).

Desmond, Adrian, and Moore, James, *Darwin: The Life of a Tormented Evolutionist* (Londra: Norton, 1994).

Downing, Lisa, *The Cambridge Introduction to Michel Foucault* (Cambridge: Cambridge University Press, 2008).

Dykhuizen, George, *The Life and Mind of John Dewey* (Cardondale: Southern Illinois University Press, 1978).

Dynes, Wayne R., ve diğ., ed., *Encyclopedia of Homosexuality* (New York: Garland, 1990).

Eco, Umberto, *Kant and the Platypus* (New York: Harvest, 1999).

Eagleton, Terry, *Marx* (New York: Routledge, 1999).

Edmundson, Mark, *The Death of Sigmund Freud: The Legacy of His Last Days* (New York: Bloomsbury, 2007).

Eliot, T. S., *Knowledge and Experience in the Philosophy of F. H. Bradley* (New York: Farrar Strauss, 1964).

Embree, Lester, 'A Representation of Edmund Husserl (1859–1938), Husserl Circle (Haziran, 1988).

Eribon, Didier, *Michel Foucault* (Cambridge: Harvard University Press, 1992).

Feenberg, Andrew, *Heidegger and Marcuse: The Catastrophe and Redemption of History* (New York: Routledge, 2005).

Fernández-Armesto, Felipe, *1492: The Year the World Began* (New York: HarperOne, 2010).

Ferrarello, Susi, 'On the Rationality of Will in James and Husserl', *European Journal of Pragmatism and American Philosophy*, Cilt 1, Sayı 1 (2009).

Ferreira, Phillip, *Bradley and the Structure of Knowledge* (Albany: State University of New York Press, 1999).

Fox, Michael, *The Accessible Hegel* (Amherst: Humanity Books, 2005).

Freadman, Richard, *Threads of Life: Autobiography and the Will* (Chicago: University of Chicago Press, 2001).

Fussell, Paul, *The Great War and Modern Memory* (New York: Oxford University Press, 1975).

Garff, Joakim, *Søren Kierkegaard: A Biography* (Princeton: Princeton University Press, 2005).

Glassman, Peter, *J. S. Mill: The Evolution of a Genius* (Gainesville: University of Florida Press, 1985).

Glazebrook, Trish, *Heidegger's Philosophy of Science* (New York: Fordham University Press, 2000).

Glendinning, Simon, *The Idea of Continental Philosophy* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2006).

Glock, Hans-Johann, *What is Analytic Philosophy?* (Cambridge: Cambridge University Press, 2008).

Golumbia, David, 'Quine, Derrida and the Question of Philosophy', *The Philosophical Forum*, Cilt 30, Sayı 3 (Eylül 1999).

Graef, Hilde, *Scholar and the Cross: The Life and Works of Edith Stein* (Westminster: Newman Press, 1958).

Grelland, Hans H., 'Husserl, Einstein, Weyl and the Concepts of Space, Time and Space-Time', in *Space, Time and Spacetime*, ed. Vesselin Petkov (New York: Springer, 2010).

Guerlac, Suzanne, *Thinking in Time: An Introduction to Henri Bergson* (Ithaca: Cornell University Press, 2006).

Gunter, Pete A. Y., 'Bergson, Mathematics and Creativity', *Process Studies*, Cilt 28, Sayı 3–4 (1999), s. 268–88.

Guyer, Paul, ed., *The Cambridge Companion to Kant* (Cambridge: Cambridge University Press, 1992).

Haack, Susan, *Evidence and Inquiry: A Pragmatist Reconstruction of Epistemology* (Amherst: Prometheus, 2009).

Habermas, Jürgen 'America and the World', conversation with Eduardo Mendieta, *Logos*, Sayı 3.3 (Yaz 2004).

———, *Jürgen Habermas on Society and Politics: A Reader*, ed. Steven Seidman (Boston: Beacon Press, 1989).

———, 'Work and Weltanschauung: The Heidegger Controversy from a German Perspective', *Critical Inquiry*, Cilt 15, Sayı 2. (Kış 1989), s. 431–56.

Hamlyn, D. W., 'Gilbert Ryle and *Mind*', *Revue Internationale de Philosophie*, Sayı 223 (2003), s. 5–12.

Hanna, Robert, *Kant and the Foundations of Analytic Philosophy* (New York: Oxford University Press, 2004).

Hannay, Alastair, *Kierkegaard: A Biography* (Cambridge: Cambridge University Press, 2001).

Hawking, Stephen ve Mlodinow, Leonard, *The Grand Design* (New York: Bantam Books, 2010).

Harding, Walter, *The Days of Henry Thoreau: A Biography* (New York: Knopf, 1965).

Herbstrith, Waltraud, *Edith Stein: A Biography* (San Francisco: Ignatius Press, 1992).

Hill, Claire Ortiz, ve Haddock, G. E. R., *Husserl or Frege? Meaning, Objectivity and Mathematics* (Peru, IL: Carus Publishing Co., 2000).

Hodges, Michael P. ve Lachs, John, *Thinking in the Ruins: Wittgenstein and Santayana on Contingency* (Nashville: Vanderbilt University Press, 2000).

Irvine, Andrew D., 'Principia Mathematica', *Stanford Encyclopedia of Philosophy* (2010) http://plato.stanford.edu/entries/principia-mathematica.

Irvine, Andrew D., 'Russell's Paradox', *Stanford Encyclopedia of Philosophy* (2009) http://plato.stanford.edu/entries/russell-paradox/#SOTP.

Isaacson, Walter, *Einstein: His Life and Universe* (New York: Simon & Schuster, 2007).

Jones, Robert Alun, *Emile Durkheim: An Introduction to Four Major Works* (Beverly Hills: Sage Publications, 1986).

Jung, Joachim, 'The Future of Philosophy', Yirminci Felsefe Kongresi'ne sunduğu makale, Boston (10–15 Ağustos 1998) http://www.bu.edu/wcp/Papers/Cont/ContJung.htm.

Kaelin, E. F. ve Schrag, Calvin O., eds, *American Phenomenology: Origins and Developments* (Dordrecht: Springer, 1988).

Kahn, Michael, *Basic Freud: Psychoanalytic Thought for the 21st Century* (NY: Basic Books, 2002).

Kellner, Douglas, 'Radical Politics, Marcuse, and the New Left', *Introduction to Collected Papers of Herbert Marcuse, Volume 3* (Abingdon: Routledge, 2001).

Kenny, Anthony, *Frege: An Introduction to the Founder of Modern Analytic Philosophy* (Chichester: Wiley-Blackwell, 2000).

Kim, Sung Ho, 'Max Weber', *Stanford Encyclopedia of Philosophy* (2007) http://plato.stanford.edu/entries/weber.

Kim, Sung Ho, *Max Weber's Politics of Civil Society* (Cambridge: Cambridge University Press, 2004).

Kirk, G. S. ve Raven, J. E., *The Presocratic Philosophers* (Cambridge: Cambridge University Press, 1962).

Kirkbright, Suzanne, *Karl Jaspers: A Biography – Navigations in Truth* (New Haven: Yale University Press, 2004).

Kretzmann, Norman, ve diğ., ed., *The Cambridge History of Later Medieval Philosophy* (Cambridge: Cambridge University Press, 1982).

Kristeva, Julia, 'Interview with John Sutherland', *Guardian* (14 Mart 2006).

Kuehn, Manfred, *Kant: A Biography* (Cambridge: Cambridge University Press, 2001).

Lacan, Jacques, '*Les Clefs de la Pyschanalyse*', *L'Express* (31 May 1957).

Lachs, John, 'George Santayana', *The Cambridge Dictionary of Philosophy*, ed. Robert Audi (Cambridge: Cambridge University Press, 1995).

Lane, Christopher, *The Burdens of Intimacy: Psychoanalysis and Victorian Masculinity* (Chicago: University of Chicago Press, 1998).

Lawlor, Leonard, *Derrida and Husserl: The Basic Problem of Phenomenology* (Bloomington: Indiana University Press, 2002).

Lawlor, Leonard, 'Intuition and Duration: an Introduction to Bergson's

"Introduction to Metaphysics"', *Bergson and Phenomenology*, ed. Michael R. Kelly (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2010).

Lawlor, Leonard, 'Jacques Derrida', *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (2006) http://plato.stanford.edu/entries/derrida/#Rel.

Lawlor, Leonard, *Thinking Through French Philosophy: The Being of the Question* (Bloomington: Indiana University Press, 2003).

Malone, John. C., 'Ontology Recapitulates Philology: Willard Quine, Pragmatism and Radical Behaviorism', *Behavior and Philosophy*, Sayı 29 (2001), s. 63–74 (2001).

Liszka, James Jakób, *A General Introduction to the Semiotic of Charles Sanders Peirce* (Bloomington: Indiana University Press, 1996).

Luscombe, David, *Medieval Thought* (Oxford: Oxford University Press, 1997).

Macey, David, *The Lives of Michel Foucault* (New York: Vintage, 1995).

McAfee, Noëlle, *Julia Kristeva* (New York ve Londra: Routledge, 2004).

McBride, William Leon, *Sartre's Life, Times and vision du monde* (London: Routledge, 1996).

McCormick, John, *George Santayana: A Biography* (New York: Knopf, 1987).

MacIntyre, Alasdair, *Edith Stein: A Philosophical Prologue, 1913–1922* (Lanham: Rowman & Littlefield, 2006).

McLellan, David, *Karl Marx* (Harmondsworth: Penguin, 1975).

McLellan, David, *Karl Marx: His Life and Thought* (New York: Harper & Row, 1973).

McClintock, John, ve Strong, James, *Cyclopaedia of Biblical, Theological and Ecclesiastical Literature*, Ek, Cilt 1 (New York: Harper & Brothers, 1885).

Madison, G. B., 'Hermeneutics: Gadamer and Ricoeur', *The Columbia History of Western Philosophy*, ed. Richard H. Popkin (New York: Columbia University Press, 1999).

Maier-Katkin, Daniel, *Stranger from Abroad: Hannah Arendt, Martin Heidegger, Friendship and Forgiveness* (New York: Norton, 2010).

Malpas, J. E., *Heidegger's Topology: Being, Place, World* (Cambridge: MIT Press, 2007).

Manser, Anthony, ve Stock, Guy, *The Philosophy of F. H. Bradley* (New York: Oxford University Press, 1987).

Marcuse, Herbert, *Eros and Civilization: A Philosophical Inquiry into Freud* (Londra: Routledge, 1987).

Marcuse, Herbert, *One Dimensional Man* (Boston: Beacon Press, 1964).

———, 'The Problem of Violence: Questions and Answers' (1967) http://www.marxists.org/reference/archive/marcuse/works/1967/questions-answers.htm.

Mikics, David, *Who Was Jacques Derrida?: An Intellectual Biography* (New Haven: Yale University Press, 2009).

Miller, James, *The Passion of Michel Foucault* (New York: Simon and Schuster, 1993).

Misak, C. J., *Truth and the End of Inquiry: A Peircean Account of Truth* (New York: Oxford University Press, 2004).

Mises, Ludwig von, *Marxism Unmasked: From Delusion to Destruction* (Irvington-on-Hudson, NY: Foundation for Economic Education, 2006).

Mitchell, Juliet, *Psychoanalysis and Feminism: A Radical Reassessment of Freudian Psychoanalysis* (Londra: Allen Lane, 1974).

Moi, Toril, *Simone de Beauvoir: The Making of an Intellectual Woman* (Oxford: Oxford University Press, 2008).

Monk, Ray, *Bertrand Russell: The Spirit of Solitude 1872–1921* (New York: Free Press, 1996).

———, *Bertrand Russell: The Ghost of Madness 1921–1970* (New York: Free Press, 2001).

———, *Ludwig Wittgenstein: The Duty of Genius* (New York: Free Press, 1990).

Mullarkey, John, *Bergson and Philosophy* (Edinburgh: University of Edinburgh Press, 1999).

———, ve Lord, Beth, ed., *The Continuum Companion to Continental Philosophy* (New York: Continuum, 2009).

Murray, Michael, 'Heidegger and Ryle: Two Versions of Phenomenology', *The Review of Metaphysics*, Cilt 27, Sayı 1 (Eylül 1973), s. 88–111.

Mussolini, Benito, 'The Doctrine of Fascism', *Enciclopedia Italiana* (Rome: Treccani, 1932).

Natanson, Maurice, *Husserl: Philosopher of Infinite Tasks* (Evanston: Northwestern University Press, 1973).

Naugle, David K., *Worldview: The History of a Concept* (Grand Rapids: Wm. B. Eerdmans, 2002).

Norton, David Fate, ve Taylor, Jacqueline, ed., *The Cambridge Companion to Hume* (Cambridge: Cambridge University Press, 1993).

Oliver, Kelly, 'Julia Kristeva's Feminist Revolutions', *Hypatia*, Cilt 8, Sayı 3. (Yaz 1993), s. 94–114.

Parr, Adrian, ed., *The Deleuze Dictionary* (Edinburgh: University of Edinburgh Press, 2005).

Pax, Clyde, *An Existential Approach to God: A Study of Gabriel Marcel* (The Hague: Martinus Nijhoff, 1972).

Perry, Ralph Barton, *The Thought and Character of William James* (Cambridge: Harvard University Press, 1948).

Pickering, Mary, *Auguste Comte: An Intellectual Biography*, Cilt 1 (Cambridge: Cambridge University Press, 1993).

Plant, Raymond, *Hegel* (New York: Routledge, 1999).

Pollock, Griselda, 'Dialogue with Julia Kristeva', *Parallax*, Sayı 8 (Temmuz/Eylül 1998), s. 5–16.

Poole, Roger, *Kierkegaard: The Indirect Communication* (Charlottesville: University of Virginia Press, 1993).

Porter, Roy, *The Creation of the Modern World: The Untold Story of the British Enlightenment* (New York: Norton, 2000).

Prado, C. G., *A House Divided: Comparing Analytic and Continental Philosophy* (Amherst, NY: Humanities Press, 2003).

Preucel, Robert W., *Archaeological Semiotics* (Malden: Wiley-Blackwell, 2010).

Preston, Paul, *Comrades! Portraits from the Spanish Civil War* (London: HarperCollins, 1999).

Quammen, David, *The Reluctant Mr Darwin: An Intimate Portrait of Charles Darwin and the Making of His Theory of Evolution* (New York: Norton, 2006).

Quinton, Anthony, 'Alfred Jules Ayer 1910–1989', *Proceedings of the British Academy*, Cilt 94 (1997).

Reston, Jr., James, *Dogs of God: Columbus, the Inquisition and the Defeat of the Moors* (New York: Anchor, 2006).

Richardson, Robert D., *Nietzsche's New Darwinism* (New York: Oxford University Press, 2004).

———, *William James: In the Maelstrom of American Modernism* (Houghton Mifflin, 2006).

Richman, Sheldon, 'Fascism', *Fortune Encyclopedia of Economics*, ed., David R. Henderson (New York: Time, Inc., 1993).

Ringer, Fritz, *Max Weber: An Intellectual Biography* (Chicago: University of Chicago Press, 2004).

Rockmore, Tom, *Kant and Idealism* (New Haven: Yale University Press, 2007).

——— ve Margolis, Joseph, ed., *The Heidegger Case: On Philosophy and Politics* (Philadelphia: Temple University Press, 1992).

Rorty, Richard, interview with Josefina Ayerza in *Flash Art* (Kasım/Aralık 1993).

Ross, Kelly. L., 'Ludwig Wittgenstein (1889–1951)', http://www.friesian.com/wittgen.htm.

Russell, Bertrand, 'Some Replies to Criticism', *My Philosophical Development* (London: Unwin, 1959).

———, 'The Cult of "Common Usage"', *The British Journal for the Philosophy of Science*, Cilt 3, Sayı 12 (1953), s. 303–7.

Sacks, Jonathan, *The Politics of Hope* (London: Jonathan Cape, 1997).

Safranksi, Rüdiger, *Martin Heidegger: Between Good and Evil* (Cambridge: Harvard University Press, 1998).

———, *Nietzsche: A Philosophical Biography* (New York: Norton, 2002).

———, *Schopenhauer and the Wild Years of Philosophy* (Cambridge: Harvard University Press, 1991).

Sandel, Michael J., *Justice: What's the Right Thing to Do?* (New York: Farrar, Straus & Giroux, 2009).

Sayers, Sean, 'F. H. Bradley and the Concept of Relative Truth', *Radical Philosophy*, Sayı 59 (Sonbahar, 1991), s. 15–20.

Skorupski, John, *Why Read Mill Today?* (Londra: Routledge, 2006).

Seymour-Jones, Carole, *A Dangerous Liaison: A Revelatory New Biography of Simone De Beauvoir and Jean-Paul Sartre* (New York: Overlook, 2009).

Shabel, Linda, 'Kant's "Argument from Geometry"', *Journal of the History of Philosophy*, Cilt 42, Sayı 2 (2004), s. 195–215.

Shin, Sun-Joo, 'Peirce's Logic', *Stanford Encyclopedia of Philosophy* (2011) http://plato.stanford.edu/entries/peirce-logic/.

Simon, Linda, *Genuine Reality: A Life of William James* (New York: Harcourt Brace, 1998).

Singer, Peter, *Hegel: A Very Short Introduction* (Oxford: Oxford University Press, 1983).

Sluga, Hans, *Heidegger's Crisis: Philosophy and Politics in Nazi Germany* (Cambridge: Harvard University Press, 1993).

——— ve Stern, David. G., ed., *The Cambridge Companion to Wittgenstein* (Cambridge: Cambridge University Press, 1996).

Specter, Matthew G., *Habermas: An Intellectual Biography* (New York: Cambridge University Press, 2010).

Spiegelberg, Herbert, *The Phenomenological Movement: A Historical Introduction* (Dordrecht: Kluwer, 1984).

Spurling, Hilary, 'The Wickedest Man in Oxford', *The New York Times* (24 Aralık 2000).

Steiner, George, *Martin Heidegger* (New York: Viking, 1979).

Stephens, Mitchell, 'Jacques Derrida and Deconstruction', *New York Times Magazine* (23 Ocak 1994).

———, 'Jürgen Habermas: The Theologian of Talk', *Los Angeles Times Magazine* (23 Ekim 1994).

Taylor, Charles, *Hegel* (Cambridge: Cambridge University Press, 1975).

Thornhill, Christopher J., *Karl Jaspers: Politics and Metaphysics* (Londra: Routledge, 2006).

Turner, Stephen P., ed., *The Cambridge Companion to Weber* (Cambridge: Cambridge University Press, 2000).

Turner, Stephen P., *Emile Durkheim: Sociologist and Moralist* (Londra: Routledge, 2003).

Wartofsky, Marx W., *Feuerbach* (Cambridge: Cambridge University Press, 1977).

Waterfield, Robin, *The First Philosophers: The Presocratics and the Sophists* (Oxford: Oxford University Press, 2000).

Webster, Richard 'The Cult of Lacan: Freud, Lacan and the Mirror Stage' (1994) http://www.richardwebster.net/thecultoflacan.html.

Westphal, Kenneth, 'G. W. F. Hegel', *A Dictionary of Continental Philosophy*, ed. John Protevi (New Haven: Yale University Press, 2006).

Wheen, Francis, *Marx's Das Kapital: A Biography* (New York: Atlantic Monthly Press, 2007).

Wicks, Robert, *Schopenhauer* (Malden: Blackwell, 2008).

Wiener, Norbert, *Ex-Prodigy: My Childhood and Youth* (Cambridge: MIT Press, 1964).

Wittgenstein, Ludwig, *Wittgenstein in Cambridge: Letters and Documents, 1911–1951*, ed. Brian McGuinness (John Wiley and Sons, 2008).

Wolin, Richard, *Heidegger's Children: Hannah Arendt, Karl Lowith, Hans Jonas and Herbert Marcuse* (Princeton: Princeton University Press, 2001).

———, *The Seduction of Unreason: The Intellectual Romance with Fascism from Nietzsche to Postmodernism* (Princeton: Princeton University Press, 2004).

Wollheim, Richard, 'Ayer: The Man, The Philosopher, The Teacher', *A. J. Ayer: Memorial Essays*, ed. A. Phillips Griffiths (Cambridge: Cambridge University Press, 1991).

Young, Julian, *Friedrich Nietzsche: A Philosophical Biography* (New York: Cambridge University Press, 2010).

Young-Bruehl, Elisabeth, *Hannah Arendt: For Love of the World* (New Haven: Yale University Press, 2004).